

Dîroka kurdistanê

2.

***Demên destpêkê ên şariştaniyê ji sumeran heya demên
hûrî-mitanniyan***

Abdusamet Yîgît

weşanên

*Dîroka kurdistanê 2.
Demên destpêkê ên şariştaniyê ji sumeran
heya demên hûrî-mitanniyan.
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî/dîrokî
2023-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar*

ISBN 968-4-940996-14-5

Pêşgotin:

Di mijare fahmkirin û nivisandina dîrokê de wê gelek rewş û bûyarên ku ew bûna û rûdana wê bi wê re wê were ser ziman. Dîrok wê li ser ya bûyî û rûdayi jî wê weke têgînek ku ew di wê temenê de ew bûya wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wwê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên fahmkirinê de wê ya rûdayi wê weke bi derxistina dîmenê wê yê hişmendî û an zêhnî re wê weke dîmenek hizirkirinê ku ew bi pîretikî bûya wê di şêwayekê de wê bibê. Dîroka mesepotamya wê weke dîrokek bi hezaralan ku ew bûya û wê pêvajoyên wê yên bûyinê û an demên şariştanîyê wê her ku wê bi kifşkirin û lêkolînên erkolojikî wê were kirin re wê hê kevntir wê were birin.

Weki din wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare salixkirinên wê re wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Lê berî wê bi giştî û an gelemperî wê weke ku wê pêwîstî bê ku mirov wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Di dîmenekê de wê li mesepotamya wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwediyê dîmenekê hizirkirinê wê xwe bide diyarkirin.

Pêvajoyên jiyane civakî wê di wê temenê de wê xwediyê aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê. Î ro li gor lêkolînên demên li ser pêşdîrokê ku wê werina kirin wê li dora deh hezarsalan wê di rengekê de wê bahsa dîmenê hebûna wê were kirin. Wê di wê temenê de wê ev wê weke demên civake neolitiikî wê ji aliyê lêkolinvanên weke Gordin childe û hwd ve wê were pênasekirin.

Lê gelek rewş û rengê gûharinên jeolojikî ên bi ardnigari wê dema ku wê bi wan re wê wer lê hizirkirin wê di rengekê de wê were dîyarkirin ku ew çendî wê bi wê re wê gûharin bûna. Graham hancock wê xabatên xwe de wê bahsa hinek gûharinên ku wê di rengekê de wê çawa wê bi demê re wê, bibin û wê bi tememî wê dîmenekê cihê ê ardnigari wê berê xwe wê bide diyarkirin wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî hinek şîroveyan ku wê şîrovevanên weke Graham hancock wê wê li dora demên dawîya demên mesolitiki wê hinek gûharin wê bi halinên çiyayên qaşayê ên dawî

re wê bibê. Di wê temenê de wê rewşên weke yên çolbûnê û hwd ku wê pêşkevin, rewşên weke yên di rengê de wê bête ser ziman. Deverên weke li amarikaya latin ên weke derre do paituna, polebque a li maksîqa, acra'ya li biresilya û hwd wê weke deverên ku wê li wan wê niştêcîhên demên neolitikî û an yên berî demên şariştaniyê wê weke ku bûna wê werina diyarkirin. Wekî din wê deverên li amazon li daristanên baranê ku wê bibê wê di wê temenê de wê piştî wê bi wê gûharinê wê çawa di bin perdeyek jeolojikî a weke bi şîniyan wê weke ser wê were girtin û an bi gûhartinên bi rewşên weke eresyonê û hwd ku wê bibê re wê di rengê de wê bal wê werê were li wan kişandin.

Di demên berî şariştaniyê ên mesopotamya de wê nişanakên wê zêdeyî wê di rengê de wê, hebin. Bi lêkolîna zêde ne kûr jî li deverên weke zagrosan û an deverên din ên kurdîstana roja me û an herêmen mesopotamya kevn ku ew werina kirin wê di wan de wê di wê temenê de wê karibê wê bi rehetî wê di rengê de di wê temenê de bigihijê hinek encamên giring ên ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wêbi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngînê weke yên bi gûharinên jenolojikî wê di nava çavkaniyên şariştani ên piştê jî de jî wê bi hinek kirpendinên weke bi mitolojikî û hwd wê were dîtîn ku wê di rengê de wê weke ku wê were kirin. Ev wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werên ser ziman bê.

Di nava nivisarên weke bi têngîna 'destana tufanê' re bê û an rewşên weke bi efsanaya ebzu û hwd re ku wê hinek fêrsên fahmkirinê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bikirpênê wê bibê. Li gorî ku wê were diyarkirin wê li dora hezar salên duwanzdemîn wê halina çîyayê qaşayê ê dawî wê bi wê re wê çawa wê av wê bilind bibê û wê gelek deverên şariştani wê bi wê re wê dibin avê de wê bibin wê bi wê re ev wê weke zayinekê û demekê destpêkî wê were kirpendin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê di rengê de wê di gelek çavkaniyên derbarê herêmen de ku mirov dînerê wê di serî de wê kifşbikê ku wê gelek herêmen ku ew di roja me de wê weke çol bûna wê di wê demê de wê weke deverna weke daristan û li wan wê jiyane şariştani û an ya bajarî û hwd wê di rengê de wê hebê. Ev wê weke nişanaka wê bê ku ew wê li wan wê rewşên weke yên avê û herikina wan jî wê li wê hebê. Wekî din wê jî wê dikarê wê direngê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên weke li şikefta hasuna û hwd wê werina dîtîn

wê di derbarê çandiniya herêmê de wê mejuya wê heta li dora hezar salên dehemîn wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide birin. Ev wê weke dîrokek kuwê di wê de wê çandini wê pêşkeve û wê mirov wê fêrî wê bibê ku ew wê çawa wê ji wê sûdbigirê û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di demên şariştaniyê de wê di wê temenê de wê weke ku wê bi çavkaniyên dema urukê û hwd re wê were dîtîn wê di wan de wê were diyarkirin ku wê çawa wê di rengekê de wê pêvajoyek peresendinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê ji ya civake neolitik û ber ya civake şariştani û an ya dema şariştanî û pêşketina wê de wê bibê. Di wê temenê de wê kult wê pêşkevin. Wê têgînên weke bi dîtînen bi hiş wê bi wê re wê hi bi hin bi jiyankirin û azmûnên mirov re wê hin bi hin wê di rengekê de wê weke ku wê zêdetir wê bibin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayek de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên şariştaniya urukê de wê demek şariştani a teybet ku wê li deverên cihê wê hin bi hin wl niştecihbûn wê pêşkeve û wê bi wê re wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê weke minaq bi ber gûndbûnê ve wê herê û wê piştî wê ji gûndbûnê bi ber bajarbûnê ve wê herin. Di wê temenê de wê gûndên neolitikî û bajarên şariştanî wê di dewama hev de wê çawa wê pêşkevin wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengeke de wê weke ku wê xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin.

Hin bi hin wê mirov wê bi wê re wê fêrî ji xwezayê sûdbigirê wê fêr bibê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê di cihê xwe de wê çawa wê jiyane xwe ideme bikê û wê bide domandin wê xosletên wê pêşbixê. Di wê temenê de wê keriyên saawalan ên kedî kirinê û her wusa di dewama wê de wê ji wan girtina wek berhemên weke yên şîr û hwd ku wê çawa wê xwarinên cûr bi cûr wê weke panir û an mast û hwd wê çêbikê û an wê ji hiriya wan wê çawa wê fêrî çêkirina tiştên li xwe kirinê wê bikê wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê.

Ev wê her yekê ji wan kirinan wê di wê temenê de wê bo pêşketina jiyane mirov a di cihê xwe de wê bi awayekê wê karibê wê weke şoreşekê wê di aslê xwe de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê dema ku wê şoreşa pêşî wê bikê û wê di cihê xwe de wê bijî wê piştî wê di dewama wê de wê yên din jî wê weke ku wê bikê. Di nava jiyane xwe de wê piştî wê heta ku wê were demên ku wê di wan

de wê êdî wê şoreşên zêhnî û hwd wê di rengê de wê bikê wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Pêvajoyên şariştani wê li dûv hev wê pêvajoyên pêşketinê wê bi berfirehbûn û kûrbûna wê re wê êdî wê di dewama wê de wê bi xwe re wê werênin. Di wê temenê de wê çavkaniyên mesopotamî wê di wê warê de wê di çerçoveya pêvajoyên wê yên destpêkê de wê gelek agahiyên nû wê bi xwe re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide diyarkirin. Di dewama wê de wê pêvajoya şariştaniya urukê wê weke pêvajoya pêşî a destpêkê a şariştanî ku wê hin bi hin wê pêşkeve bê. Di temenê wê de wê têngînên bi çanda ubeydê û demên wê re wê di rengê de wê hebê. Wê bi wê re wê dema ku mesopotamya jorin binerin wê çanda uebeydê ku wê bibê wê li mesopotamya bakûr jî wê çanda tel-xalafê wê di rengê de wê pêşkeve û wê serwer bê. Çavkaniyên ji çanda tel-xalafê wê demek zêde kevnera a di dewama pêvajoyên neolitikî de wê bidina nişandin. Her wusa wê xosletên wê zêdetirî wê bi temenê çandiniyê, şivaniyê, û hwd re wê girêdayî wê pêşkeve. Di wê temenê de wê piştî wê hin bi hin wê pêşketin wê li ser wê re wê bibê. Li gorî hin çavkaniyên erkolojikî ên weke ku wê Algaze Guillermo wê bide me wê di çerçoveya 'cihane uruk' de wê bibêjê ku wê çawa wê bi awayekê bi ber bakûrê mesopotamya ve wê berfirehbûna wê bibê û wê di wê temenê de wê çerçoveyek pêşketinê wê bi wê re wê re wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di nava çavkaniyên ku wê li ser pêvajoyên şariştanî ên mesopotamiki ku wê werina ser ziman de wê bidina diyarkirin ku wê bi gelemperî wê pêvajoyek zêde demdirêj a şariştani wê li herêmê wê pêşkeve bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê her ku wê dem wê pêde wê herê û wê kifşkirinên erkolojikî wê dîrokê wê kevntir wê bi xwe re wê bibin. Wê gelek deverên weke yên î ro çol in wê weke deverên şariştanî û jiyane wê bi awayekê xweş û baş ku ew li wan dibê wê werina kifşkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî uruk û an demên şariştana uruk wê demên desthilatiyên mazin wê bi gûtîyan re wê destpêbikê. Di gele çavkaniyên dîrokî de wê were diyarkirin ku wê gûtîyî wê di dema xwe de wê heta ber quntarên zagrosan û torosan wê di rengê de wê xwediyê serweriyên mazin ên herêmê wê desthilatiyek imparatori wê di wê temenê de wê pêşbixê. Ev wê di rengê de wê weke

demek nû bê. Piştî demên şariştanî ên weke ya urukê ku wê weke bi çavkaniyên çanda ubeydê wê pêşkeve û pê de wê piştî wê di rengekê de wê ghiştina ku wê piştî wê bi ya çanda tel-xalafê re wê bikê wê di wê temenê de wê encamên dîrokî wê bi pêvajoyên şariştanî re wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê xosletên civakî ên ku wê bi gûfîyan re wê werina fahmkirin wê zêdetirî wê di rengekê de wê li gorî yên çanda tel-xalafê wê weke ku wê li pêş bin. Di wê nûqteyê de ev wê di demên şariştanî ên hana û an kur de jî wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe bidina diyarkirin. Hinek xosletên bi morfolojikî ku em li ser desthilatiya hana ku wê heta demên babili û an hammurabi wê bibê û ew wê bixwezê ku ew li wê serwer bibê û wê bi wê armancê wê li wê seferê wê bikê wê herêma hana a li rojavayê kurdistana roja me wê diwê temenê de wê di rengekê de wê weke weynek giring ku wê di rengê ya urukê de wê di navenditiya çanda tel-xalafê de wê li wê herêmê wê weke beremberê wê bileyizê. Hinek fêrsên fahmkirinê bi wê rengê ên di derbarê wê de wê bi wê re wê di serê mirov de wê karibin çêbibin. Lê ev wê pêwîst bin ku ew di rengekê de ew bi wê re werina fahmkirin û ew di rengekê de werina bi temenkirin bi çavkani û lêkolînên ku ew li ser wê werina kirin.

Em çendî ku wê bahsa wê têngîna berfirehiya çanda urukê û bi ber bakûrê mesopotamya de wê dikin jî lê wê hinek xosletên bi heman rengê ên çanda tel-xalafê wê weke ku wê di çerçoveya fahmkirina desthilatiya manea ku wê li keviya çemê urmiyê wê bibê wê di wê rengê de wê bi xwe re wê bi çanda tel-xalafê û ubeydê wê weke ghiştina li hev wê direngê de wê bi wê re wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev desthilatî wê weke desthilatiyek qassîtî bê. Wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê çavkaniyên di derbarê desthilatiya manea de ku wê werin wê di derbarê wê de wê bidina diyarkirin ku wê piştî wê heta demên hûrî û mîtanniyên jî wê di rengekê de wê hebûna xwe wê li herêmê wê di rengekê de wê weke di aliyekê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê d ewê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çanda tel-xalafê wê xosletên wê yên civake neolitikî wê zêdetirî wê piştî wê jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Li herêmên cizrabota, silopî, û heta herêmên weke nisêbîn û xirabêşêraf û

hwd wê weke deverên ku wê li ser wê temenê wê bi gundbûnên neolitikî ên li herêmên ên demên dereng ku wê çawa wê bi ber pêvajoyên şariştanî ve wê herin wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Weki din wê herêmên ber çiyayê sipî wê di rengekê de wê weke deverên ku wê di wê warê de wê nişanakên wê hebin ku wê çavkaniyên jiyaniê ên kevnera wê zêde li wê hebin. Hem bi vegotinên ji nava gel û hem jî bi têgînên weke bi kifşkirinên erkolojikî ên ku ew hin bi hin dibin wê fahmkirinê mirov dikarê bi encamên wan li wê tê bigihijê.

Di demên şariştaniê ên piştê dihên de wê were dîtî ku wê pêvajoyek pirr alî wê bibê. Piştî demên şariştanî ên demên uruk wê serdema hêzên hegomenîk wê were. Di wê temenê de wê karibê gûtî û qassîtan wê weke hêzên pêşîn ku wê di wê temenê de wê çerçoveyek giştî wê biafirênin. Piştî wan wê bi hatina herêmê û bicihbûn û pêşketina wan re wê komên amoritî û hwd wê bibin. Piştî wê aqadî, asûrî û babilî û hwd wê di rengekê de wê bibin û wê di heman rengê de wê weke hêzna herêmê ên pêvajoyên şariştanî wê bibin û wê pêşkevin. Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî wê demê wê di rengekê de wê demên qassîtan wê bi xwe re wê demên nû wê werênin. Lê di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bikirpênê ku wê qassîtî û berî wan gûtîyî wê weke bi temenekê ku wê ji wê re wê weke bi civakî wê navê sûbarû jî wê were bikarhanîn wê bibin. Di çavkaniyên ku wê li ser pêvajoyên şariştaniyên herêmê wê werina nivîsandin de wê bahsa sûbarîyan wê bi gûtî û qassîtan re wê bikin. Piştî wê di demên aqad, asûr û babilîyan de wê bibin. Di rengekê de wê di dema hammurabî de wê bahsa dagirkirina warên wan ji aliyê hêzên hammurabî ve wê bahs li lê were kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa qassîtî û heta hûrîyan wê li ser temenekê bi subarîyan re wê ji aliyê nivîskarên demên hemdem ên weke Gelb, Wilhelm û hwd ve wê were diyarkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di nava niqassên li ser hûrîyan ku wê hê wê werina domandin de wê weke sûbarîyan wê werina bi naskirin û an wê weke hûrîyan wê bèn diyarkirin wê hê jî wê dawî li wê newê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di derbarê niqasên li ser rewşa jiyane şariştanî de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê piştî demên sumeran wê demên hûrîyan wê weke demek nû wê direngê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ji aliyê dîmen û rengê pêşketina wê ve wê ji ya demên wê yên berê wê cihê bibê û wê di temenekê têtîni, zêhnî û hwd de wê weke ku wê bi sazûmanîyek teybet wê bi aqilê wan wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, demên hûrî û mîtannîyan wê di rengê de wê, bi awayekê teybet wê pêşkevin. Dikarê bi kurtasî wê jî wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Lê di dewama wê de wê jî dikarê wê bibêjê ku wê di wê temenê de wê gotina subarû wê derkeve li pêş û emê wê di ser wê re wê di rengê de wê di dewama wê de wê hinekê bi gotin bikin.

Di çavkaniyên dîrokî yên Asûriyan de herî zêde û heta niha jî diyartirîn referansên ji bo Sûbarîyan ji nivîsarên Tukulti-Ninurta I (12421206), kurê Shalmaneser I Ji sernavên hêsan ên wekî "dagirkarê welatê Subarians" du cure gotin in ku di nivîsên wî de hene. Di yekem de ew ji xwe re dibêje "keyê welatê Sûbarîyan (Su-ba-ri-i) (û) Gûtiyan û keyê hemî welatên Naîrî." Ev gotin destnîşan dike ku di vê heyamê de axa Subartu divê li dora axa Gûtiyan û axa Naîrî be. Di çend nivîsarên din de TukultiNinurta behsa zeftkirina welatên Papahi, Katmuhi, Bussi, Mummi, Alzi, Madani, Nihani, Alaia, Teburzi, Burukuzzi - hemû axa belavbûyî ya Subarian dibê. Ji vê gotinê diyar dibe ku ev hemû ax dewletên biçûk in ku di bin navê firehtir a "erdê Sûbarîyan" û an weke yên dema gûtiyan ku ew dibin bin. Xwecihkirina van dewletan ji bo bisînorkirina xaka ku Subarian lê dijîn di dema Tukulti-Ninurta I de xwedî girîngiyek mezin e. Berawirdkirina cihên ku di nav axa Subarian de bi Suta, WaSsukkanni, Irrite, Taida, Kahat, Jarran, Mittanni-Janigalbat û hwd wê weke hinek dewletên piçûk ên dema hûrîyan bin. Welatê Subarian li herêma di navbera Toros û Dîcleya jorîn de bigere, ku ew li wir piraniya dewletên ku di bin têtîna berfireh a "welatê Subarian" de hatine navnîş kirin. Ev deverên ku wê werina destnîşandin wê pêşî wê di

çerçoveya hegomeniya qassît û gûtfîyan de ku wê werina fahmkirin wê piştî wê di dem û çerçoveya hegomeniya hûrî û mitannî de wê karibê fahmbikê bin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 46.)

Destpêka keyeniya hûrî-Mîttannî hê jî di nava hinek ne diyariyan de ye. Li vir mirov kronolojiya kurt qebûl dike, têkiliyek ronîker a dîrokî di navbera tekoşîna Keyaniya Kevin a Hîtîtan de li dijî hêrîşên xeternak ên Hûriyan û piştrastkirina keyeniya Hûrî li rojavayê (kurdistanê ê roja me) an bakurê Sûriyê çend deh sal şûnda derdikeve holê. Kronolojiya kurt dê rê bide me ku em şerên Hûrî yên çavkaniyên Hîtîtiyên Kevin wekî beşek ji rabûna serdestiya Keyaniya Mîttaniyan şrove bikin. Ger em kronolojîyek "dirêjtir" bipejirînin, ev hevbendî pir maqûlbûna xwe winda dike. Piştî ku serdestiya Hîtîtan li ser deşta bilind a Anatolyayê û deşta Kîlîkyayê hate damezrandin, li bajarên bakurê Sûriyê yên di navbera çemê Feratê û peravên Deryaya Navîn de, bi çandinî û bazirganiya derve re geşbûn çêbû. Li vir, keyeniyan ku ji me re ji têgîna Marî dûr bûn, hîn hebûn: ya herî bi hêz Halab bû ku Alalakh li ser Orontes bû alîkarê wê, û ligel wê jî Carchemish, Ursum û Hassum bûn. Lê niha, hêzeke rasteqîn derket holê, ku hemû di dîroka nameyên Mari de nedihatî guman kirin: Hûrî, ku bi eşkereyî li rojhilatê Feratê bi cih bûne; Em dikarin bihesibînin ku ew bi şûnpêyên Mîttaniyan bûn, her çend ev nav bi xwe jî cara yekem piştî çend dehsalan hatiye pejirandin (çav: Wilhelm, Gernot (1989), the hurrians, p; 20).

Minaq ku em bahsa wê bikin wê keyên mitanni wê di wê temenê de wê çawa wê bijin wê zêde di derbarê wê de wê agahi di destê me de nebin. Hin bi hin hin agahiyên bi sînor ketina destê me. Di wê nûqtayê de Wilhelm wê van gotinan wê li ser rewşa mitanni di dewama hûrîyan de ku ew dihên dibin wê werênê ser ziman. ” Saustatar rûniştina xwe li bajarê Wassukkanni bû. Tê texmîn kirin ku ev nav di serdema Asûriya Navîn de Ussukani û piştî jî Siklîni pêşketiye. Li gorî nivîsareke asûrî, cihê paşîn li "çavkaniya Xabûrê" ye ku ew li cihê ku niha kobanê a roja me ya, û vê dawiyê hatiya birhan kirin ku ew bi derfet e ku wê bi teqez nas bike. Lêbelê, ji wê re vekirî ye ku gelo Siklîni bi rastî regek paşerojê ya Wassukkanni/Ussukani ye, ji ber ku ew jixwe bajarokek Sigan bû ku di serdema Ur III de li herêma xabûrê bû. Wekî din, ya dihê fahmkirin ji nameyên key Tusratta yê Mîttanî, ku dibe ku di Wassukkanni de hatî nivîsandin, destnîşan kir ku hêmanên şopê yên di van tabletên heriyê de ji yên tabletên serdema Asûriya Navîn ên ku di

Tell Fahhariya bixwe de hatine dîtin. Li gorî Goetze wassukkanni belkî ber bi bakur ve, li cihekî li dora Mêrdînê ye (roja me bê), an bêtir li rojava an bakur-rojavayê wê bê. Ji ber ku ne paytext û ne jî navendên din ên keyeniya Mîttaniyan heta niha çavkanî-materyalên dîrokî nedane destê me, ku em dîsa li ser birhanên kêr ên li ser sînoran hatine dîtin. Ji ber vê yekê yekane piştire ku ji keyekî Mîttaniyan maye ji dema beriya serdema Amarna, ji bajarê Nuzî, ji Arrapha dihe. Ew mohra key Saustatar digire, û ji ber vê yekê ji vî key re hatiye veqetandin. Ji ber ku, lêbelê, mohr ji hêla keyên paşerojê ve jî hatî bikar hanîn, şanderê nenas ên piştire dibe ku yek ji peykerên Saustatar be. Mohr navê bavê Saustatar jî dide me: Parsatatar. Du tabletên ku li Alalakh hatine dîtin ku biryarên dadrêsî yên ji hêla Saustatar ve hatine girtin tomar dikin (çav: Wilhelm, Gernot (1989), *the hurrians*, p; 27).

Li vir dikarê wê di dewama wê de wê bahsa keyên mitannî wê di wê rengê de wê bikê ku ew wê di wê demê de wê çawa wê derkevina li pêş. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê mijar û bahs bibê mijare keyên mitanni wê, navekê diyar wê weke navê 'kirta' ku wê di nava çîrok û efsanayên devkî ên kurdan de jî wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê ji wê were bahskirin. Lê gelo ev kirta ew kirta bê û an ne ew bê ew jî wê weke hinek ne diyar bê. Lê di wê nûqtayê de Gernot Wilhelm wê di rengekê de wê hinekê li ser nûqtayek weke vê nûqtayê wê di xabate xwe ya li ser hûriyan de wê werênê ser ziman û wê bahsa keyekê zêde nenas bi navê kirta wê bikê. Ew wê di wê rengê de wê dihênê ser ziman. ” "Mohra keyeniyê" ya Mîttanî efsaneya "Suttarna, ku kurê Kirta" digire li dest wek keyê Maitanî", û ji ber vê yek bi nameyên (ev nema ku bahsa gotinê bin wê yên ji amarna bin) du keyên ku wekî din nenas in pêşkêşî dike. Navê Suttarna çend caran di rêza keyên Mittanî de vedigere, û key Kirta wekî berendamêk biderfet ji bo xwemal hate destnîşan kirin. Ya keyê efsanewî Kirte di destaneke Ugarîtk de jî li gorî Wilhelm ji jê dihe bahskirin. Ji bo Birhankirina vê yekê qet ne diyar e dema ku her du keyan di navbera Parrattarna, dijmin û serwerê paşê yê Alalakh (dora 1470) de bêne dabeş kirin (çav: Wilhelm, Gernot (1989), *the hurrians*, p; 28)."

Di nava kurdan de wê dema ku wê bahsa jiyane mitra jî wê were kirin wê navek weke ya kirta wê were bilêvkirin. Lê ev di rastiyê de wê weke du navên di dema hev de dijîn bin û an na ew jî wê weke nûqtayek ku wê pêwîst bê were zelal kirin bê. Di wê nûqtayê de wê keyeniya mitannî wê weke aliyekê giring ê pêşketina hûrî-sûbarû û dewama wan wê biafirênê. Piştî wê pêşketina wan wê li herême wê zêdeyî wê bandûra wê xwe di

rengê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bi felsefeya ku wê di demên wan pêşkeve jî wê di rengê de wê di aslê xwe de wê hewce bê ku ew werina fahmkirin. Hinekê jî ku em mitra bihasibênin ku ew di wê demê de bûya wê gotinên ku ew bi wî û di derbarê wî de dihên ser ziman wê zelal wê felsefeyekê wê bi xwe re wê werênina ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk; dîroka kurdistanê 2.

Pêvajoyên şariştaniyê ên piştî demên serdem û şariştana urukê û pêşketina wan ji nava fahmkirinên têgînên yazdanên wan û fêrsên wan ên fahmkirinê

Dîroka kurdistanê wê weke mijare giring a herêmê û fahmkirina wê jî wê karibê xwe ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Bi teybetî wê, beşa wê ya destpêkê a demên şariştaniyê ên destpêkê wê di wê temenê de wê bi giringiya wê re wê heta roja me jî wê mijare lêkolînê bin. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa dîroka kurdistanê wê were kirin wê pêvajoyên mesopotamiya bi rengê jiyane wê ya cihêreng re wê di awayekê de wê were berbîra mirov. Ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê bahsa dîroka kurdistanê bi pêvajoyên mesopotamiya û jiyane wê pêşveçûnên wê re wê were kirin jî wê di destpêkê de wê di cihê de wê pêvajoyên jiyayên şariştanî ên demên sumeran wê were berbîra mirov.

Sumer wê çendî ku wê weke serdemna dîrokî ên pîrr zû ên kevn ên şariştanî û giring bin wê evçendî jî wê ji aliyekê din ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê de wê hê wê gelek nepeni wê hebin. Wê dema ku em bahsa jiyane şariştanî û pêvajoyên wê yên dema sumer dikin em di awayekê de weke bahsa demna şariştanî ên bi hezaralan salan dikin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bahsa wê were kirin.

Î ro wê di wê temenê de wê çavkaniyên bi erkolojikî ku wê li ser wê werina kirin wê gelek aliyên wê yên giring wê bi serekeyî wê weke ku

wê rohni bikê. Di kijan demê de wê çi wê di awayekê de wê çawa wê were jinkirin wê li ser wê re wê têgihîştinekê wê biafirênê. Lê her timî wê hûrgilên wê zêde giring wê hebin û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bibin û wê her hûrgil ku wê were kifşkirin wê bi xwe re wê pêşveçûnên nû wê reng û awayê wan jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina pêvajoyên şariştaniya demên sumer wê di rengekê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê ên ku wê bi jiyane civakî û rêxistinîya wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin.

Minaq wê dema ku em bahsa jiyane civakî dikin em di wê temenê de wê çi fahmdikin wê bi serê xwe wê weke pirsek zêde giring wê weke ku wê karibê xwe di rengekê de bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê li ser çavkaniyên ku wê werina bidest xistin re wê li wê were lê hizirkirin. Di nava jiyane civakê de wê çawa wê were jiyankirin, çawa hatiya jiyankirin, pêvajoyên derbasbûna ew çawa bûna û hwd wê weke aliyên ku wê werina li lê hizirkiirn. Di awayekê de wê mijarê pêvajoyên jiyane civakê wê bi serê xwe wê weke pêvajoyên jiyane şariştanî a herêmê wê hinek xosletan wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya jiyane şariştani de ku mirov bibêjê wê hinek gotinên ku wê weke di destana afirandinê a Enki de ku wê C. A benito ve hatina lêkolînkirin bigotina 'yazdan neçar in ku ew bixabitin ku wê bahsa wê tableta sumerî wê bikê de wê di wê de wê têgînek morfolojikî ku wê weke hin bi hin wê çawa wê yazdan wê li şûna xwe wê li ardê wê mirov wê weke di meji de wê biafirênê û ew bixwe wê derkeve li asta jor û an li azman wê bi fêrsek fahmkirinê wê were ser ziman. Emê li jêr li ser wê bisekin in. Lê li vir wê dikarin di dewama wê de wê bi gotinekê wê bibêjin ku wê çawa ku wê weke aliyekê wê yê giring ku wê pêvajoya afirandinê a mirov wê, di xwe de wê bi morfolojikî wê hinek têgînan wê bihawênê. Bi gotinek din jî wê têgînê wê fahmkirinek din jî ku wê êdî wê fêrsa derketina li jor a yazdanan wê bi xwe re wê bîrê ser ziman. Weki din wê bi xosletên yazdanî ku ew weke dikarin bibin her tişt û her tiştê bikin û dervî xosletên fizikî wê li ser fêrsek fizikî a weke bi hebûnî wê were hizirkirin re wê jî wê were derhanîn. Wê ew fêrsa fizikî wê li mirovê bi sînôr ê di jiyane û dînyê de dijî re wê bimênê û wê weke bibê malê wî/wê mirovê. Di wê fêrsa fahmkirinê de wê tîkiliya mirov û yazdanan jî li ser rûyê ardê bi fêrsa bi destê yazdanan a afirandina mirov re wê weke ku wê jî hev wê biqatîhê û an wê cihê bê û wê dîrkeve. Lê di wê fêrsê de wê

weke bi yazdanî wê weke fêrsek mirovî wê were ser ziman û yazdan bi wê derdikeve dervî wê. Minaq wê weke ku wê yazdan wê weke 'mecbûrin karên xwe bikin' ku wê were ser ziman wê di wê fêrsa fahmkirinê de wê ev bi rehetî wê weke ku wê were fahmkirin. Yanî yazdan nikarên xwe nekin. Ev wê weke encamê wê ji wê derkeve. Ev wê nişanaka 'yazdan-mirov' a bi hev re bê. Wê di wê temenê de wê ev wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev têgîna yazdan-mirov wê piştî wê ji hev cihê bibê. Wê yazdan wê ji mirov wê dîrkeve. Wê mirov wê bi serê xwe wê bimênê. Wê mirov wê weke hebûnek ku ew bixwe dibê û ew êdî bi xwe ya û destê xwe mecbûra bide berxwe û bi xwe kar û xabate xwe bikê. Bi felsefeya hebûnê ew êdî ku em wê fahmbikin wê weke mirov wê tenê bê û bi tenê bê di jiyane de. Yazdanan jê qariya. Ber vê yekê mirov wê pêwîst bê ku ew bi serê xwe bijî. Di wê nûqtayê de wê di nava jiyane mirov de wê êdî wê weke kultûna yazdan wê bibê. Pêvajoya kultûnê wê Enki bi aqil wê bi têgîna afirandina mirov re wê di wê renge de wê bingihê wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê werênê **ser ziman**. Wê dema ku em van xosletan wan fahmnekin emê nikaribin di wê temenê de bi awayekê rastin wê fahmbikin. Êdî wê fahmkirin û an aqil wê bo wê û fahmkirina wê weke aliyekê jiyane ê bi hişmendi wê xwe bide diyarkirin. Têkiliya bi wê kultê re wê bi aqil re wê bibê, weke ku wê çawa wê bi jiyane re wê bibê. Ji wê aliyê ve wê mijare fahmkirinê û fêrsên bi fahmkirinê û aqil wê bi morfolojikî wê çerçoveyek berfireh a fahmkirinê wê di rengekê de wê di nava sêkika wê afirandê kultê û jiyane de wê bide dîyarkirin. Di jiyane de wê piştî wê ya ku wê di nava wê de wê li ser temenê fahmkirinê wê bi wê were hizirkirin wê ew bê. Kult wê ne tenê wê bi hizirkirinê û aqil wê xwe bide diyarkirin wê bi rengê wê ku wê weke çawa wê bihizirê û bi çî rengê wê fahmbikê û hwd re wê, dîmenekê di rengekê têgînek zêhnî/bîrdozkî û hwd de wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku em bi wê têgîna bi Enki re wê derketina li pêş a aqil û weke pêjna mirovê bi aqil û an 'yazdanê bi aqil' ku em hildina li dest wê di wê nûqtayê de wê hinek morfolojiyên fahmkirinê wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê aqilê enki wê di rengekê de wê weke destpêka bûyina di jiyane de a bi aqil jî wê bi morfolojiyekê wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê bi hinek şîroveyan jî wê di şewayekê de wê weke ku wê were fahmkirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi aqilbûnê ku wê deerxê li pêş û wê bi wê re wê bi morfolojiya afirandina mirov re wê, weke bi aqilbûnê û an bi aqil afirînê, û hwd wê di awayekê de wê hinek hizrên bi fahmkirinê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Enki wê ji wê aliyê ve wê bi aqilbûna wî û aqiliya wî di şêwayekê de wê weke destpêke pêvajoyî a bi afirînê ya ku wê pêjnên fahmkirinê ên bi destpêk û pêvajoyên şariştanî jî wê di wê çerçoveyê de wê di xwe de wê bènê ser ziman wê bibê. Di wê rengê de wê têkiliyek bi morfolojiyî wê bi mirov, bi aqilbûnê, bi jiyane, di jiyane de bi aqil xabatkirinê, di jiyane de bi aqil bi sazûmana gihiştinê û hwd re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Çerçoveya têngîna afsanaya Enki a afirandinê de wê ev wê weke aliyên ku ew wê ji wê karibin werina gihiştin jî bin. Ji pêvajoyek weke xwezayê bi aqil bi ber mirovê bi aqil ve wê çûyin wê bibê. Di dewama wê de wê ji yazdanê bi aqil bi ber mirovê bi aqil ve wê morfolojiyekê jî wê karibê wê bi rengê ji wê têbigihê.

Ji aliyê pêşî ve wê, di renekê de wê mijare jiyane civakê a ku wê bahsa wê were kirin wê, bi demên şariştanî re bi sînor wê li wê hizirkirin wê newê mayin. Ber ku wê di demên berî wê de jî wê di renekê de wê pêvajoyên jiyane civakî a seretayî ku wê weke pêvajoyên civaketiya neolitik wê bahsa wê were kirin wê werin û wê bibin. Di wê nûqtayê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê derfetên jiyane ên zû yên li herêmê wê bina sedema wê ku wê pêvajoyên jiyane cvakê ew di wê temenê de di renekê de xwe di şêwayekê de ew bidina dîyarkirin. Wê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Jiyane civakî a li herêmê bi pêvajoyên wê ylên berî ya demên şariştaniyê re wê ji gelek aliyan ve wê bibê mijare gotinê û li ser wê hizirkirinê û an lêkolînên ku wê werina kirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê demên neolitika herêmê wê di renekê de wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê pêvajoyên wê yên kifşkirinê wê bibin.

Demên neolitikê ên herêmê wê bi wê re wê çavkaniyên ku ew dibin wê bi wan re wê bide diyarkirin ku wê li gelek deverên wê jiyane komî a seretayî wê bibê. Di wê temenê de wê bi wê re wê çavkaniyên wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê jiyane civakî a demên berî şariştaniyê wê pêşî wê di wê temenê de wê li ser temenê derfetên jiyane wê bi cihbûna wê ya li herêmê wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê rewşa weke ya 'gûndên neolitik' ku wê bahsa wan wê

were kirin wê di wê temenê de wê di rengê de wê pêşkevin. Gundên neolitikê wê hinekê jî êw weke pro-tîpên jiyane civakî a herêmê a piştê jî wê temenê wê biafirênê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê jiyane civakî wê di wê temenê de wê di destpêkê de wê di rengê de wê pêşveçûnên wê bi wê re wê bibin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di destpêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengê de wê pêvajoyên jiyane demên berî şariştaniyê ên komî wê di wê temenê de wê piştî wê hin bi hin wê bi ber demên bi civakî ên piştê wê bibê. Di wê temenê de wê piştî wê di demên civake neolitikê de wê şivanî, çandinî û hwd wê li rex nêçîrvaniya wan wê di rengê de wê pêşkeve. Di wê temenê de daristanêmn gûr û avên mazin ku wê derfetên jiyane wê biafirênin wê bibin. Lê ji aliyekê din ve jî wê xwezayek hov wê biafirênê ku wê çawa wê di nava wê de wê bijî ku ew rê û şewayên wê bi wê re wê kifşbikê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê nişanên nêçîrkinê û jiyane nêçîriyê ku wê piştê wê hin bi hin wê çawa wê cihê xwe pêşî ji ya şivaniyê re wê bihêlê û wê di dewama wê de wê ahlkirin û an kedikirina sawalan wê bi wê re wê bikê wê bê dîtin. Ev wê weke aliyna ku wê karibê di dewama wê de wê were fahmkirin û were hanîn li ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kedikirin û an ahlkirin wê di serî de wê nişanaka jiyane bi cihbûnê a weke ya niştecihî bê. Wê bi wê re wê temenê jiyane malbatî wê pêşkeve. Ev wê di rengê de wê weke aliyên wê yên din bin. Wê dema ku wê ahlkkirina sawalan wê bê kirin wê di wê temenê de wê demê wê kes wê bi wê devera ku ew li wê dijî re wê êdî wê were girêdan. Wê li wir wê jiyane mayinda wê êdî wê bikê ku ew bijî. Ew wê ne êdî weke gerokna ku wê ji deverê li deverê wê hertimî wê herê bê.

Ev wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê

bihizirê bê. Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li deverên weke afrînê û an şikefta şanidarê wê nişanakên wê werina dîtî ku wê çawa wê ji kevirên reş û tûj wê rewşên weke yên kêran û hwd wê werina çêkirin. Ev wê di serî de wê weke rewşên ku wê weke serê tîran bin. Wê bi wê re wê nêçirê wê bikin. An jî wê bi wê re wê xwe biparêzên. Ew wê bo wê di rengê de wê weke ku wê bûhûrîner bê. Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê di reng û awayekê din de wê, dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ev wê bi demê re wê pêşkevin. Wê weke amûrna teknikî ên ku wê bi destê mirov wê pêşkevin û wê çawa wê reng bidina jiyane mirov wê bi wê re wê bibin.

Di wê temenê de wê ev wê di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê zêdeyî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di rengê de wê rewşa têgîna jiyane a bi cihbûnê wê bi wê re wê bibê wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev pêvajoyê wê weke pêvajoyêna bi temen bin. Wê di wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê xwe bidina diyarkirin û wê pêşkevin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê rewşên weke yên şikeftan û di wan de jiyankirinê weke deverna stargeh wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê nişanakên wan di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê karibê bi rehetî di wê de ew were kifşkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Jiyane komî wê bi wê re wê hin bi hin wê bi devera ku ew li wê diji ve wê girêdayî wê bi awayekê mayindayî wê êdî wê hin bi hin wê weke ku wê temenê wê biafirê û wê pêşkeve.

Jiyane komî wê li herêmê wê li gorî çavkaniyên ku ew wê didina diyarkiirn wê pirr kevn wê herê. Di demên peleolitikê de wê bingihê wê bi awayekê xort wê hebê û gelek herêmên ku wê, weke çolbûna di roja me de wê di wan de wê weke herêmên ku ew daristan û avî bin û wê li ser wan wê piştre wê di demên dawî ên peleolitikê û demên mesolitikê û hwd de wê komên jiyane wê hin bi hin wê li wan bi niştecih bibin û wê li lê bijin. Ev wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê

karibê wê di dewama wê de wê kifşbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê komên ku ew dibin wê di rengekê de wê weke komên ku wê hin bi hin wl jiyane civake neolitikî wê pêşbixin. Wê temenê w biafirênin bin. Di hin kifşkirinên ên aidi demên berî demên şariştaniyê ên jiyane komî û an weke amûrên ku wê bo nêçîrê û hwd wê bikarbênin wê weke serê tîran ku wê weke ji kevirên tuj hatiya çêkirin û an mazrabkên ku wê di wê temenê de wê devtuj wê werina dîtîn. Di wê temenê de wê ev di rengekê de wê weke temenê wan ên jiyane wê di wê temenê de wê were dîyarkirin. Wekê din wê li deverên kurdistanê ên weke şanidarê, qaxizmanê û gelek herêmên din ên botanê û heta afrînê û hwd wê di wê xatê de wê nişanaka jiyane komên neandertal û an homo sapiens wê were dîtîn. Di wê temenê de wê skeletên wan wê werina dîtîn. Di wê temenê de wê li gorî wê ev komên ku ew dibin mijare gotinê wê weke li dora 70 û an 60 hezar sal berê wê di rengekê de wê werina dîrokkirin. Di wê temenê de wê li gorî ku wê were dîyarkirin wê dîrokkirinên derengtîr û an zûtîr jî wê di rengekê de wê weke ku wê werina kifşkirin wê bibin.

Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew kom wê li herêmê wê bi hebûna xwe re wê di rengekê de wê, weke temenê jiyane biafirênin wê li wan bê nerin. Li gorî jinek nerinan jî wê di demên destpêkê ên peoleolitikê de wê ji herêmên dûr ên afrîqa hatina homo sapiens wê di rengekê de wê were dîyarkirin û wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê piştî wê di rengekê de wê bi gotinên weke homo sapiens wê bi carekê wê bi zêdebûna xwe û serwerîya xwe ya li herêmê û bi wê afirandina bo xwe a qadên jiyane re wê ji jê were bahskirin. Di wê temenê de wê mijare jiyane li herêmê wê bahsa wê were kirin. Ev bahskirinên ku wê bibina mijare gotinê wê di rengekê de wê weke li dora demên dawî ên halina çîyayê qaşayê ê dawî bê. Di wê demê de wê bahsa wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê piştî wê halina dema çîyayê qaşayê ê dawî wê weke ku wê hinek herêmên ku wê weke yên cihê jiyane bin wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê hinek herêmên ku wê pîr piştî wê di rengekê de wê di bin avê de wê bimênin. Minaq herêmna li dora bahre reş wê di wê temenê de wê weke di demên dawî ên li dora demên hinekê berî dema neolitikê û hwd de wê bibin. Di wê temenê de ev dikarê bi wê rengê di awayekê de bi awayekê bi derfet were bi teorizekirin ku wê pêvajoya halina çîyayê dawî ê qaşayê dibê ku ew demek dirêj dikişênê û ji

destpêka halinê û heta dawîya halinê wê hinek çend hezar sal wê derbas bibin. Dibê ku ew zêdetir bibê. Di wê çerçoveyê de wê di wê rengê de wê karibê wê di temenekê jeolojikî de wê di renekê de wê fahmbikê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, li herêmê wê di wê temenê de wê pêvajoyên gûharînên jeolojikî wê di renekê de wê karibê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bahsa wê bikê û wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê çendî ku wê ne zêde dirêj jî bê wê pêvajoyên gûharînê wê li herêmê wê di awayekê weke di demek jeolojikî a kin de wê di renekê de wê gûharînên mazin wê weke ku wê bibin. Di wê temenê de wê bi ber çolbûnê ve wê çûyina wê bibê. Ku mirov pirsekê wê bikê wê di demên piştê wê bi derfet bê ku wê di encama hinek gûharînên jeolojikî de wê ew gûharîn vaji wê di dîmenekê de bibê? Yanî ji ya rewşa çolbûnê bi ber ya renekê weke bi dariştanî, şîneyî û her wusa jiyanek xwezayî a ku wê di wê temenê de wê bi her cûre cihrengiya wê re wê di wê temenê de wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev hizir wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê bikê. Di roja me de wê teknik wê pêşkeve û wê weke çawa ku ew hewayaya wê xiradikê ku ew dihê berdan li nava birehê û ew derfeta kristalizekirina wê heya wê, di wê temenê de ku ew hewayaya xirab bi awayekê tenê ew were kristalizekirin û ji nava birehê were eliminekirin wê karibê rewşek bi wê rengê wê biafirênê? Di wê temenê de wê ev di renekê de wê weke têtînek weke ya têtînek "honeka zanistî (science fiction)" jî bê. Di wê temenê de wê ev wê weke rewşek ku wê bi destê mirov wê weke di renekê mudahaleyekê de wê were fahmkirin. Lê ku çendî rewşna bi wê rengê wê weke bi derfet jî bin mirov di tirsihê ku pêşniyar bikê. Ber ku wê di renekê de wê di encamek xirab de wê karibê wergerihê feleketekê li ser serê mirovatiyê. Ceribandinek bi wê rengê wê ti carî wê weke ku wê ne li leyha mirovatiyê bê û wê nikaribê wê weke li gorî pîvan û etika mirovatiyê wê di renekê de wê şîrovebikê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava mitolojiya sumer de wê, di renekê de têtînên ku wê weke bi konseptî ku wê karibin werina fahmkirin wê bi têtînên mitolojikî w bèn hanin ser ziman. Ber vê yekê wê têtînên bi wê rengê wê dema ku mirov wê mejiyê wê (mejiyê mitolojiya sumer) dixwênê wê, bi rehetî wê karibê têtînên bi wê rengê di serê mirov de di renekê de wê bide çêkirin. Tiştên bi wê rengê wê weke mudahelêyên li xwezayê wê fêrsên wan ên fahmkirinê wê di wê temenê de wê di nava pêvajoyên fahmkirina mitolojiya sumer de wê di renekê de wê fêrsên wê yên morfolojîyî ên fahmkirinê wê hebin. Ber vê yekê wê di demên wê yên piştre ên şariştanî de wê weke ku wê di nava ezdayiyên kurd de wê were dîtin ku wê rewşên weke li ser hewldana parastina xwezayê wê beremberê wê weke hizrekê û konseptekê hizirkirinê wê di nava baweriyên wan de wê bi zanyariya wê re wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê sser ziman ku wê mijare salixkirinên di wê temenê de wê weke aliyna ku mirov wê dikaribê wê di renekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di salixkirinên nava jiyânê de wê di wê temenê de wê têtîliya nava fahmkirinê wê li wê were lê hizirkirin. Wê fahmkirin wê bi wê re wê weke fenomenekê û an tiştêkê wê di renekê de wê bi heyinek weke ya heyî re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê û renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare hizirkirinên nava mitolojiyê ên weke bi zaninê wê di têtîliya wan ya bi jiyânê re wê di dîmenekê de wê çawa wê hebûna di jiyânê de heyî wê weke bi wê re wê çawa ku ew dibê û an heya wê bi fêrsên bi fahmkirinên li ser wê re wê bi wê rengê ku wê werina pêşxistin re wê di renekê de wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna mitolojiyê wê di wê temenê de ku ew weke mitolojiya sumer bê wê tenê

wê weke tégîna xiyalî û an sawêrî şîrovekiirn wê têrê nekê. Ber ku wê ji wê zêdetirî wê di awayekê fenomenî û an diyardeyî de wê şêwayekê positivi ê hizirkirinê wê weke ku wê di wê de wê hebê. Tenê ya giring wê weke ku wê pêşî ku mirov bi wê hizirê weke kifşkirinê wê ew bê ku wê ya positivî û ya weke aliyê ne positivî wê di şêwayekê de wê ji hev cihê bikê. Di wê temenê de wê di renekê de wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê aliyê weke yê positiv û yê weke ne positivî wê di dîmenekê fahmkirinê de wê weke ku wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bikê ku ew wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi hev re wê bi awayekê pirr zêde bi aqilane wê li hev bi hûnê. Ew hûnandin wê weke aliyekê wê yê giring bê. Wê di wê temenê de wê dema ku ew hunandin ji hev hat vekirin û an felişendin jî wê, di wê de wê aliyên cihê wê weke ku ew çawa bi wê re ew hatina kirin wê di wê rengê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê karibin bi rehetî werina kifşkirin.

Ya ku wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di wê nûqteyê de wê me bi şîroveyek bi wê rengê ve wê bide birin jî wê dîsa wê fêrên fahmkirinê ku me ji nava mitolojiya sumer ew hinekê tégîhiştina bin. Di dewama wê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare fahmkirinên jiyane sumerî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di nava jiyane ekolojikî a herêmê de wê mijare guharênên wê di serî de wê di awayekê de wê weke ku wê pêwist bin ku ew ji hinek aliyan ve ew werina fahmkirin. Wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê ew çolbûn wê bibê wê karibê wê, di wê temenê de wê di renekê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, li herêmê wê, pêvajoyên civake neolotikî û pêvajoyên wê yên destpêkê ên seretayî jî wê ji ya ku em dizanin û wê weke ku wê were bi dîrokkirin jî wê ji wê karibê kevntir wê herê. Fektora çolbûnê bi xwe wê fêrsa fahmkirinê wê bi rehetî bi me re wê dide dîyarkirin ku ew dibê ku ew ji wê kevntir dikarê herê. Ber ku wê, di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di

rengê de wê fahmbikê bê. Di herêmên ku wê di hawaya wê de wê di roja me de wê cemidî û buhara wê zêdeya wê di rengê de wê, elementek ku wê di wê temenê de wê bingihê wê biafirênê di wê rewşa buharê de wê weke ku wê di hewayê de wê hebê. Di wê temenê de wê têkiliya wê ya bi axê û têkiliya wê ya bi bûyina wê re wê di rengê de wê weke ku ew wê biafirênê. Yan jî wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê dema ku em bi teoriyek weke ya 'honeka zanistî' wê li wê bihizirin dibê ku ew wê weke ku wê çawa ku wê di dema dawî de a ku wê astroidek wê li dûnyayê wê bikeve û wê jiyanê wê hemûyî wê ji holê rabikê wê bi wê re wê di rengê de wê bixwezê ku wê fahmbikê. Teoriyek bi wê rengê wê zêde wê têrê nekê ku mirov wê karibê wê rewşek bi wê rengê a mayinda wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ji wê zêdetirî wê hinek fektorên gûharînê ku mirov wê karibê wê di rewşên weke bi xîşiqîna dûnyê a ji hevrasta rojê ku wê weke hinek gûharinan wê çêbikê wê di wê temenê de wê weke weke ku wê di rengê de wê weke ku wê karibê wê ji aliyekê ve wê bi teorizebikê. Yan jî wê di rengê de wê di temenê tirêjên ji rojê ku wê dibin wê weke perdeyekê wê bi herikina wan re wê di rengê de wê, ew ji wê barkirinên ku ew dikin wê yên ku ew di herikina wê herêmê ew hinek barkirinên teybet weke di xwe de dihawênin wê intibayê jî wê di mejiyê mirov de diafirênin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê û rengê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengê û awayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê bibê.

Di wê nûqtayê de wê rewşa birehê û gûharinên wê li ser rewşa heyina mirov a fîzîkî, biolojîkî û derûnî û hwd jî wê bandûrên wê ji temen ve wê hebin û ev wê temenekê wan ê fîzîkî-biolojîkî wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê ji wê aliyê ve jî wê karibê wê di rengê de wê di rengê de wê karibê wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna xwezayê û gûharinên wê têkiliya wê ji gelek aliyên ve wê dikarê bi derûnî û fîzîka mirov a heyî ve girêdayî wê bihizirê. Wê ji wê aliyê ve wê derfetên wê hebin.

Di awayekê din de wê mijare xwezayê ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê karibê bi gelek aliyên wê yên din re wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê ji wê aliyê ve wê bi aliyekê din ve wê bi ber pêvajouên pêşketina jiyan civakî ên li herêmê ve wê ji aliyekê din ve wê bidina birin. Di hizirkirinên me de wê di renekê de wê pêvajoyên şariştanî û pêvajoyên berî wê ên jiyanî wê çawa wê bibin wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser zimann bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijarên fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di pêvajoyên hizirkirinê ên herêmê de wê dema ku em, li navaroka pêvajoyên hizirkirinê û şêwayên wan û tîrîtîya wan dinerin wê dibînin ku wê weke ji ya ku em hizir dikin û kifşdikin wê dibê ku wê kevntir bê wê têgînekê wê bi rehetî wê bi me re wê weke ku wê bide çêkirin. Ber ku wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê di demên ku wê weke di dîmenekê 'seretayî' de wê werina dîyarkirin jî wê bi hizirna û gotinna aqil ên ku wê di demên aqilê hemdem de ku wê werina ser ziman wê di wê de wê bînin dîtin û wê xwe bidina dîyarkirin. Ya ku wê di serê mirov de wê weke temene nakokiyekê jî wê di wê temenê de wê weke ku wê biafirênê jî wê di renekê de wê weke ku ev ali bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên bi aqilê teknikî wê di wê temenê de wê afrîneriyên ku ew wê bi wê re wê bidina dîyarkirin jî wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di dema çanda ubeydê de wê pêvajoyek afirandinê ku wê weke ku wê Algaze Guillermo wê di xabate xwe ya bi navê "cihane uruk" de ku wê werênê ser ziman wê weke çawa ku wê li deverên ku wê li şûn wê pêşdikevin ên weke pêvajoyên şariştaniya nagada yekem û duyem ên li herêmên misrê û heta deverên asya dur weke li dora çînê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê were kifşkirin ku wê çawa wê li wan wê bazirgani wê bibê. Di demên nagada û serdemên wê yên destpêkê ên şariştaniyê de wê, gelek berhemên ku wê weke hatina vegûhaztin li wê ji

herêmên şariştana urukê wê werina kifşkirin û wê li ser wê ew ev têgihiştin wê di rengê de wê weke ku wê di mejî de wê biafirê û wê bi wê re wê di şewayekê de wê were hanîn li ser ziman. Guillermo wê dema ku ew wê pêvajoyê şirove dikê wê di temenê bi berfirehbûn û an li hewirdora xwe vebûnê wê di rengê de wê şirovebikê û wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bêtê ser ziman. Ev jî wê di rengê û şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çanda ubeydê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê wê kevn wê herê. Di wê temenê de wê li mesopotamya jêrîn wê çanda ubeydê û ya jorin jî wê çanda tel-xalafê wê di rengê de wê pêşkeve. Lê ev herdu dem û serdem wê bi xosletên xwe yên cihê wê ji hev cihê wê karibin werina dîtin û kifşkirin. Di nava pêvajoyên çanda tel-xalafê de wê, di rengê de wê zêdetirî wê heta demên piştê jî wê di dîmenekê bi jiyane xwezayê ve wê girêdayî bibê. Wê zêde zû wê di nava wê de wê pêvajoyên hiyararşikî û qatmani wê pêşnekevê. Lê di nava ya çanda ubeydê de wê çavkaniyên ku ew dihên dîtin de wê weke ku wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê ew pirr zû û an di demek zû de wê werina dîtin û kifşkirin ku wê pêşkevin. Lê li vir pirsgirêk ew a ku wê ev demên weke yên çanda ubeydê jî û ya tel-xalafê jî wê hê kronolojiya wan ne hatiya derxistin. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê gelek têgînên ku wê werina ser ziman wê karibin di temenekê spekulatif de jî di dîmenekê de bimênin.

Li mesopotamya jêrîn û ya jorin wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê pêvajoyên pêşketinê wê rûbidin. Wê dema ku em wê di wê temenê de wê hinekê wê li wê bihizirin wê çawa wê, encamê wê piştê wê di pêvajoyên şariştanî de wê xwe bidina dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li mesopotamya başûr wê di rengê de wê weke ku wê were dîtin wê çanda ubeydê wê weke pêvajoyek çandî a ku wê ji demên piştî neolitika herêmê û pê de wê pêşkeve û wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve. Gelek ali û pêşketinên mazin wê piştî wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin.

I ro di nava lêkolîn û erkolojiyên ku ew li ser herêmê dihên kirin de wê gelek ali wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê

din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de w di renekê de wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê pêvajoyên weke yên bi şariştanî ên şariştaniya urukê wê weke pêvajoyên giring û destpêkê û kevntir ku wê li herêmê wê rûbidin û wê bibin bin. Di wê temenê de wê, çavkaniyên ku ew dihên ser ziman wê di wan de wê di wê temenê de wê werê hanîn li ser ziman ku wê piştî wê êdî wê bi pêşketinên şariştana urukê û çanda wê ku wê têrfiyekê wê bi xwe re wê bide çekirin re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di temenekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di renekê de wê di wê demê de wê li gorî çavkaniyên ji Guillermo û Buttelin ku mirov wê werênê ser4 ziman wê li herêmê wê pêşketinek şariştanî ku wê li hewirdora xwe wê bi pêşketinên xwe yên çandî re wê pêşkeve û wê serwer bibê wê bibê. Guillermo wê hinekê din wê wîrdetir wê dibê û wê bi gotina wê li dora xwe wê di renekê weke ya kolonî´ de wê bindestkirinan ku wê çawa wê bikê wê bînenê ser ziman. Lê gelek erkolog û şîrovevan ku wê çerçoveya têgîna gotina Guillermo a **´cihane uruk´** wê herê bikê jî lê wê bi gûman wê li wê gotinê wê binerê. Di wê çerçoveyê de wê şîroveyek giştî a bi temenekê aborî ku wê di wê temenê de wê wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê şîroveyên Butterlin ku wê ne dûrî wê jî bin ew di renekê de wê wê hem di çerçoveya gotina cihane uruk û an şariştana uruk de ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi gotinek nedûrî wê li wê bihizirê. Lê ew gotina têgîna koloniyê wê yek ji wan kesan bê ku wê bi şîroveyên xwe wê weke ku wê li wê bi gûman wê weke ku wê binerê bê. Di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê, çerçoveya Guillermo a weke di rengê serwerîya împaratoriyekê mazin a giştî de ku wê çerçoveya pêşketin û serweriya şariştana urukê ew wê şîrove dikê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê şîroveya buttelin a li ser wê çerçoveyê wê ji wê têgîna împaratori a çandî wê dûr wê weke têgînek ku wê bi çerçoveyek şariştanî ku wê bi giştî wê weke bi cihane wê re wê şîrovebikê û wê bi têkiliyek konfedereli a nava

bajaran ku wê pêşkevin re wê di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Şîroveyên demên berê ên li ser cihane uruk wê piştî wê di rengê din de wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê bidina dîyarkirin. Minaq wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin ku wê çawa wê çanda ubeydê-urukê wê li ser ya demên çanda tel-xalafê û hwd wê serwerîya xwe wê di rengê de wê bide diyarkirin.

Li gorî çavkaniyên ku wê, di wê warê de wê werina ser ziman jî wê bê diyarkirin ku wê çanda ubeydê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê berî ya tel-xalafê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava cihane urukê de wê pêvajoyên şariştanî ku wê werina şîrovekirin wê weke ku wê bi temenekê ku wê di wê dema ku wê pêşveçûnên bi çanda tel-xalafê wê bibin wê ew wê bi ber yên şariştanî ve wê pêşketinan wê di nava xwe de wê weke ku wê qaydbikin. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Sînore pêşveçûnên bi çanda tel-xalafê wê zêde ne diiyar bin. Lê dihê zanin ku wê herêmên wê yên navendê wê ji rojavayê kurdistanê ê roja me û yên herêma botanê ên bakûrê kurdistanê ên roja me bin. Li ser wan herêman wê desthilatîya giştî a kurdistanî û mesopotami a gûtîyan wê pêşkeve. Lê ku em hinekê jî di teybetîya herêmê de wê pêde herin wê demê em dikarin wê werênina ser ziman ku wê desthilatî û dema ya desthilatîya hana û an kur wê di rengê de wê li ser çerçoveya herêmên çanda tel-xalafê wê pêşkeve.

Di wê demê de wê bi qasî ku wê ji çavkaniyên wê were fahmkirin wê sînore wê di dora wê de wê beerfireh bê. Li herêmên li dorê li aliyê din ê misra kevn wê weke wê pêvajoyên şariştanî ên nagada yekem, duyem û sêyem wê di wê temenê de wê di dewama hev de wê werin û ev pêvajoyên şariştanî û çandî wê li gorî hinek lêkolinan wê were dîyarkirin û wê were ser ziman ku wê çavkaniyên çanda urukê wê di wê de wê werina kifşkirin.

Li herêmên li dorê wê di rengê de wê pêşveçûnên şariştani wê bibin. Lê wê dema ku em bahsa şariştana urukê bikin wê weke ku wê gelek çavkani û erkolog jî wê bi kifşkirinên xwe wê li ser wê hemhizir bin ku

wê di renekê de wê bahsa pêvajoya wê dema şariştaniyê a mesopotamya wê li wan wê zêde wê hebê. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ev wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şariştaniyê ên li herêmê wê di renekê de wê di şêwayekê de wê ji çavkaniyan wê weke ku wê were fahmkirin wê kevntir wê herê. Di wê temenê de wê, her ku wê kifşkirin wê bi erkolojikî wê werina kirin wê hinekê din wê kevntir wê bide birin. Ev wê bi wê re wê bide diyarkirin ku wê pêvajoyên şariştaniyê wê di renekê de ku wê li herêmê wê werina jiyankirin wê kevntir wê herin. Piştî ku wê bajarbûn wê pêşkeve wê ji pêvajoya têgîna civake neolitikî a gundititîyê wê weke ku wê derbas bûn wê bibê. Di wê temenê de wê parastgehîti wê hinekê wê weke têgînek ku wê li dora wê kombûn wê bibê. Her bajar wê di navenda wê bûyina wê de wê weke ku wê parastgehek wê hebê. Minaq li papilsag'ê parastgeha 'erabirri' Wê bibê. Di destpêkê de wê li papilsag'ê wê li gunura, damu û sumah wê koban dayin û an bergkirin wê di renekê de wê destpêbikê û wê bê dayin. Di wê temenê de wê di renekê de wê ev wê bi wê re wê bibê. Li isinê û an hinek deverên din wê parastgeha Egalmah ku wê ji Ninisina û an hinek yazdanên din ên demê re wê di wê temenê de wê di renekê de wê bergkirin wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê were kirin. Ev wê bi wê re wê weke aliyekê û çandekê wê di renekê de wê bi demê re wê li herêmê wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Di renekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têgînên pêbaweriyê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bigerihin û wê di wê temenê de wê di renekê de wê bibin û wê derkevina li pêş.

Di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê bi demê re wê têgîna tendurustê wê di renekê de wê derkeve li pêş. Wê yazdana tendurustê û an tîbbê gulla ku wê weke yazdanak zêde giring wê derkeve li pêş wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê direngê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têngîna gulla wê weke ku wê li vir wê karibê wê fahmbikê wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş Di nava hinek nivîsarên ji dema xanadana Ur a sêyem ku wê di derbarê komplikasyonên li der jidayikbûnên bi zorê ku ew dibin wê li ser birrîna navikê û hwd wê di rengê de wê hinek têngînên ku ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê di hinek têngînan de wê weke yazdana birrîna navikê jî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê bahsa wê were kirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Gulla wê giringiya wê di pentaona yazdanên mesopotamikî de wê derkeve li pêş. Li dora hezarsalên duyemin de wê weke ku wê zêdetirî wê giringiya wê di rengê de wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di wê demê de wê weke wê bi tememî wê du kultên din wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê derkevina li pêş. Yek ji wan wê ya Ninhursag bê ku ew wê di rengê de wê weke yazdanak parastinê, başkirinê û hwd wê di hinek awayna de wê bê bi xosletkirin bê. Ya din jî wê çand û kulta îştâr bê ku wê di rengê de wê weke li mesopotamya û ku wê li ser çavkaniyên urukê û an şariştaniya uruk re wê weke kulta herî kevn jî wê di rengê de wê were dîtin. Berî ya îştâr wê inanna bê û wê inanna wê weke kulta dema destpêkê a ji demên çanda neolitikî bi ber ya demên şariştanî jî wê were dîyarkirin. Li jor hinek şîroveyna wê were dîtin ku wê çanda inanna wê di rengê de wê weke çandek civakî a ku mirov wê karibê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê fahmbikê ku wê çawa ku wê çawa civakî a demên berî yên demên şariştaniyê wê di temenekê bi têrbûn û tîrîtiya wan re wê di wê de wê werina dîtin û wê hin bi hin wê bi têngî bibin wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê, bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were dîtin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê çanda inanna wê di awayekê de wê weke ku wê, bi çavkaniyên destana gilgamîş ku miorv wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di dîmenekê civakî û xatên wê yên pêşketinê ên bi jiyane xwezayê re wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava destana gilgamîş de wê bahsa wê were kirin ku ew wê di parastgehê de wê çawa wê weke têngînek yazdanî a serwer û bi kevnêşopî hin bi hin ku ew pêşdikeve wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê weke dayika giştî a evîn û başî û qanciye wê di rengê de wê bi wê re wê bahsa wê were kirin. Di

rengêkê de wê di şêwayekê dee wê civaketiya inanna wê di wê temenê de wê li dora kevneşopîya wê ya demê wê di rengêkê de wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê civaketiya inanna wê civaketiyeke xwezayî bê. Wê hin bi hin wê tevger, kirin û xûy wê, di nava jiyane de wê reng û awayê xwe wê bi wê re wê bistênin û wê hin bi hin wê bi hiş bibin. Ev wê di wê temenê de wê bi demê re wê bingihê kevneşopîyan a bi têkiliyên bi hev re wê di rengêkê de wê weke ku wê were dîtin wê di temenekê de wê bi afirênê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê wekk ku wê bi wê re wê di rengêkê de wê bibê.

Weke ku wê di nava têtîna inanna de wê were dîtin wê ya nava têtîna gulla de jî wê di rengêkê de wê yazdanên piçûk wê di rengêkê de wê bi zêdeyî wê werina dîtin ku wê bi wê re wê di rengêkê de wê weke ku wê bibin. Minaq wê di têtîna kudurru de wê yazdanên weke yên lamma ku wê weke yên parastinê wê di wê de wê werina dîtin û diyarkirin wê weke aliyekê wan ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Bi têtîna fahmkirina wê dihê zan kirin ku Gulla ji Ummayê hatiye û di serdema Ur III de li wir baş dihê pejirandin, her çend dibe ku referansên kevntir di metnên ji Adab de hebê jî. Di sedsalên paşerojê de, baweriya wê di dawiyê de li bajarên din belav bû, di nav de Nippur, ku navenda kultê ya bingehîn dihat hesabandin, û hem jî Uruk, Babîl, Ur û Lagash. Piştî fethên Hammurabî, Larsa jî bi Sippar û Îsîn re hat nasîn. Di serdema qassite de, berg li bajarê keyenîya nû-damezrandî Dur-Kurigalzu dest pê kir. Li Asur jî wê, li Kalhu, Tabetu û Mardaman perestgehên wan hebin. kifşkirinên ji derveyî Mezopotamyayê, wek nimûne ji Emar û Ugarit, bi piranî bi metnên zanistî ve dihên diyarkirin ku ew wê hebin.

Gulla wê navê wê di kurdî de wê di wateya 'ya hê maztir', 'kevn', 'navend', 'dayik' û hwd wê di rengêkê de wê were ser ziman. Dayika gulla wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê were bi navkirin di nava kurdan de. Gotina gulla di kurdî de wê çavkaniya wê ji aliyekê ve wê bi têtîna 'gu' ku wê bi wateya ya mazin û an wê weke bi rengê tawandinê weke 'gu' ku wê 'l' bi tîpî wê li dawîya wê were hanin wê weke ya 'gur' an zêde mazin û gihiştî wê di rengêkê de wê wateyekê wê bi xwe re wê di ziman de wê bide diyarkirin.

Di renekê de wê di wê temenê de wê, di wateya zêdebûnê, gihiştinê, mazinbûnê, pêşketinê û hwd de jî wê hinek wateyên bi morforlojikî ku em dikarin bi kurdî ji wê têbigihijin wê karibê bibê. Wek din wê di renekê de wê, di şewayekê de wê gulla wê di kurdî de wê weke têtîna 'himbêzkirinekê', lê berê xwe dayinekê, û hwd jî wê bide mirov. Niviskare kurd mesadet bedirxan ku wê di têtîna mijare zayendî de wê di destpêka sedsale 20an a piştî zayinê de wê bihizirê wê têtîna bixwebûnekê ku ew bi wê di hizerê wê di dîmenekê wê weke ya wê de wê were dîtin. Têtînek zayendî a li ser temenê xwe û bi fahmkirina xwe pirsgirêkên xwe ku ew karibê xwe bixwe çareseriyê ji wan re bêtê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê tefkirbikê. Di wê temenê de wê weke di wateya wê de wê gul wê di morfolojîya xwe de wê têtînek bi ya rohiyê re jî wê di renekê de wê bide dîyarkir. Wê bi gûrbûnê wê bide dîyarkirin. Minaq wê di nava gilgamêş de wê şibandina weke ga'yekê a mazin wê di wê de wê bi gotina 'gir' re wê çavkaniya wê ya morfolojikî wê bi wê re wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê di renekê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi wê têtîna gir'bûnê di gotina gilgamêş de û bi gûr'bûnê a di gotina gulla de ku wê bi morfolojikî wê karibê li wê were lê gihiştin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi çavkaniyek zimanî wê werênê ser ziman. Navê 'gilgamêş' wê de wê weke 'ga' mazinbûnê ku wê werênê ser ziman wê bi têtîna 'gir' re wê mazinbûnê wê werênê ser ziman. Wekî din wê di renekê de wê gamêş wê di renekê de wê weke di wê gotinê de wê rewşa mazinbûnê wê weke ku wê bi cismê wê heywanê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê di nava gilgamêş de wê weke bi wateya têtîna 'gir'bûnê re wê têtînek mazinbûnê a weke bi cismî ku wê were dîyarkirin wê bi ya gulla re wê weke di kurdî de wê karibê ji wê di dewama wê de wê were fahmkirin wê ji wê bi nitelikî weke bi 'gûr'bûnekê wê di renekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Gûr'bûn wê geşbûnekê û hwd wê di wê temenê de wê dimenê nitelikekê û hwd re wê bi xwe re wê bi kirde bikê û wê di şewayekê û renekê de wê bikê ku ew wê di dewama wê de wê werênê li ser ziman. Têtîna 'gir'bûnê a di navê gilgamêş de bi têtînî ku ew ya û ya 'gûr'bûnê ku mirov wê ji navê gulla û hwd wê karibê wê fahmbikê wê karibê

têgîna nitelikî ên cihê bi xwe re wê di meji de bidina dîyarkirin. Weke çawa wê di têgîna sumarê kevner ê sumerî de wê 'nin' wê weke têgînek bi wasifi û pîrozkirinê wê di xwe de wê bide diyarkirin wê bi heman rengê wê, li ser têgîhkirin û bi nitelikkirinên weke bi girbûnê re wê, mazinek cismî û bi gûrbûne re wê têgînek bi hişmendî û geşbûn û hwd wê di fêrsên xwe yên fahmkirinê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bi têgîhên ku mirov wê karibê ji wan gotinan têbigihê wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser **ziman** bê.

Bêgûman wê ev têgîn wê di xwe de wê hinek fêrsên din ên fahmkirinê wê di şewayekê de wê bidina dîyarkirin. Minaq wê têgîna girbûnê wê ya bi cussebûnê û an wê weke bi kirdeya zaxmbûnekê weke şibandinek weke ya hebûnek bi cusse a mazintir û xorttir bêtê ser ziman. Têgîna gûrbûnê wê ji wê cihê wê hinekê din wê bi têgîhek weke ya gihiştinekê û mazinbûnê û bi pêvajoyek fahmkirinê re wê bide dîyarkirin. Ya duyem wê zêdetirî ji ya pêşî cihê wê weke nitelikê wê bide diyarkirin.

Di wê nûteyê de wê di nava gulla de jî wê têgîna gulla wê di wê temenê de wê çavkaniyek wê ya bi fahmkirina zimanî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de ku wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê ki wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Navê gulla ku wê di deng de wê weke hevwateryekê bi navê wê re wê girêdayî wê were dîyarkirin. Navê jina yazdan Tişpak ku wê Ukulla bê. Di wê demê de wê were ser ziman. Wilfred G. Lambert wê ji wê rewşê wê gavê biavêhê û wê navê gulla wê weke di dengdêriyê de ku wê weke navê yazdanê hêtçêker **Kulla** wê di renekê de wê bixwezê şibandinek bi wê rengê bi wê û navê wê re ew kifşbikê û wê di renekê de wê werênê ser **ziman**. Di demên qassîtan de wê ji wê re wê berg wê were kirin. Lê wek Ninnibru gulla li nippur wê li parastgeha Ninurta li parastgeha 'Eşumeša' wê berg wê were kirin. Navê Ninurta wê Urta bê û wê Nin wê weke temenê zimanî ê pîrozkirina wê dide diyarkirin bê.

Têgîna Ninnibru carna ku wê ne weke hevjinina Ninurta bê Ninimma li wê were depelendin. Lê belê piştê bi navê Nanne ku wê li Ninimma wê têgînek ilahi a ku wê zêde newê dîtin û diyarkirin wê weke di wê de wê hebê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di nivisara 'tummal' de wê,

weke keyekê zêde navê kêm dibûhûrê wê were dîtin. Ninnibru bi heman rengê wê weke 'Ungal-nibru/Şarrat-Nippuri wê bi banuya nippurê divê ku mirov wê tevlihev nekê. Ber ku ev herdu nav wê di heman bineterê de wê weke yazdanên cihê werênê ser ziman wê, bê dîyarkirin. Herdu jî wê di dîmenekê de wê çendî ku wê bi fêsek weke ku ew gûlla dihê diyarkirin wê bi wê re wê were ser ziman lê wê di heman de wê bi wê pêjna weke ya gulla wê bi xoslet û teybetiyên weke ku wê ji wan wê îştar wê were fahmkirin wê bê hanîn li ser ziman. Wê di wê temenê de wê ev wê weke rewşek ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê zêde weke ku mirov wê di nava nivisarên demê de zêde rastî wê newê wê di rengê de wê bê dîtin.

Ev wê di wê temenê de wê di temenekê têtîna a 'teonimî' de wê weke çawa wê bi xosletên wê re wê were ser ziman wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin. Ev wê di nava têtîna ninhursag û an îştarê de jî wê bi têtîna gulla re wê di rengê de wê were dîtin ku wê rastî wê were.

Gulla wê di dîmenê îştarê de wê weke ku wê dema ku wê were dîyarkirin wê weke têtîna, pêjn û fêsek fahmkirinê a serwerî, serdestî û desthilatî û hwd ku wê bi hinek hizirkirinên weke yên hegomenikî û hwd re wê bi wê re wê were ser ziman. Lê di dîmenekê weke ya direnge weke bi xosletên ku wê bi têtîna inanna re wê were dîyarkirin re wê bi pêvajoyên pêşketinê ên wek di temenê yazdanîna weke ninisina û an ningirsu û hwd re wê di şêwayekê din ê xwezayî û xosletên wê re wê, di temene hişmendiyekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê were hanîn li ser ziman.

Ningirsu jî û ninisina wê weke ku w di dîmenekê hinek fêrsên weke pêşketinê û xwe bi wê re dana domandinê û berdewamiya wê de ku wê weke ku wê bê xwestin were fahmkirin wê bi têtîna gulla re wê zêdetirî wê di ahengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna gulla wê bi fêrsên wê yên fahmkirinê û pêjnên wê yên diyar dibin re wê weke çerçoveyek fahmkirinê ku wê bi gelek xosletên teybet re wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê were hanîn li ser ziman. Minaq wê di rengê de wê hem di wê çerçoveyê de wê, hem di çerçoveya têtîna Urukê û hem jî wê di têtîna arşiva babila nû

de wê bi 'logografik' wê weke ku wê çavkaniyek numinêrî a gulla wê di renekê din de wê, şêwayekê wê weke ku wê were dayin diyarkirin û wê were herêkirin. Ev wê di temenê pêvajoyên pêşketinê û berdewamiya wê de wê çawa wê di renekê de wê pêşveçûnên wê yên nû wê bi wê ahenge wê re wê bibin û wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê werina fahmkirin re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werê diyarkirin. Minaq wê di arşivên li ser têngîna babilê û an yên urukê re wê, bi nivîsên bizmarî re wê bi têngîna nişanaka 'dingir' re wê, ku wê were diyarkirin bi teonimikî wê di renekê de wê, şêwayekê diyarkirinê wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were diyarkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di asta duyem de wê weke ku wê di wê de wê têngîna afsûnkarî jî wê hebê. Ku wê li ser wê têngna tenomiyî re wê hizra wê di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman Irene Sibbing-Plantholt wê, diyar dike ku divê ew an wekî têngîna yazdanek ku bi Gula re hevgerî ye were fahm kirin an jî wekî sernavê wê wekî diyardeyek cûda were hesabandin.

Ji aliyekê din ve jî wê tefsîrên di wê temenê de wê werina wateyên cihê ku wê bi wê re wê werina kirin û girêdan wê bên xwestin ku wê werina çêkirin wê bibin. Minaq ji yek wan girêdanan jî wê ji aliyê Paul-Alain Beaulieu wê were kirin û ew diyar dike ku ew bi Manungal re têkildar be, lê di heman demê de destnîşan dike ku dibe ku ew bi Gula an endamek xelesa yazdanê ku bi wê ve girêdayî ye were hesabandin.

Manungal wê bi pîrozkirin û bergirinên li Ekurê ve wê were girêdan û wê di wê temenê de wê dema ku wê were hanîn li ser ziman. Jeremiah Peterson bi têngînek wek ya ceza û binçavkirin wekî qada bingehîn a manungal û an nungal nav dikê û dide naskirin. Karaktera wê di sirûda Ekur a ji Nungal re, ku ji gelek nusxeyên di dema qassitiyan de ku ew dihên zanîn bi saya rola wê ya di mufredata dibistana nivîsandî de dihê vegotin. Miguel Civil diyar kir ku kar bi eslê xwe ji hêla karmendek ku bi sûcek ku cezayê giran jê re dihê sûcdar kirin hatî çêkirin. Ew çarenûsa kesên ku xwe di bin parastina Nungal de dibînin vedibêje. Li gorî vê berhevokê, zindana ku ji hêla vê yazdanê ve dihê domandin, sûcdar û bêguneh ji hev vediqetîne, lê di heman demê de şansê xilasbûnê dide yê pêşîn, ku bi mecazî bi safikirina zîv û jidayikbûnê ve dihê berhev kirin. Metn îhtîmal e ku nêrînên li ser armanc û encamên îdealîzekirî yên zindanê, cezayek ku di tomarên Mezopotamyayê de baş dihê birhan kirin, nîşan dide. Bikaranîna zindana demkî wekî beşek ji pêvajoya dadrêsî ji bo ku were destnîşankirin ka kesek sûcdar e jî di Qanûna Ur-Nammu de tête pejirandin(çav: Reid, John Nicholas (2016). "The Birth of the Prison:

The Functions of Imprisonment in Early Mesopotamia". *Journal of Ancient Near Eastern History*. 3 (2). Walter de Gruyter GmbH: 81–115).

Têgîna girtinê û an têtigîha girtigehbûnê û hwd wê di wê temenê de wê weke têtigînek ku wê bi mijare salixkirina şewayekê cezayê ve wê bi wê re wê were pênasekirin. Lê ya ku ew diwê nûqteyê de ew dihê naskirin wê ji têtigîna cezayekê zêdetirî wê welr têtigîhek ku wê bi fêrsa ji hev cihêkirina ya di nava cezakirinê û ya ne cezakirinê de ku ew ji hev were cihêkirin wê bi wê re wê ser ziman. Wekî din wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê fêrsa dadmendiye ku ew wê were hanin li cih wê bi wê re wê bê xwestin ku ew bi wê ve rabê. Di wê temenê de wê yazdana Manungal wê hinekê jî wê di têtigîna wê de wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Diwê temenê de wê di de wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hizirkirinên weke ku wê di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina hizirkirin wê bibin. Ev wê hinekê jî wê li ser temenê kifşkirin û dîyarkirina karakterê wê bi wê ve wê ji aliyekê ve wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê ve wê girêdayî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayî wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê têtigîna Manungal û an nungal re wê têtigîna girtigehê wê were ser ziman jî lê wê di wê temenê de wê weke yazdanak bi merhemet wê di renekê de wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman û wê di dewama wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê manungal wê dema ku wê were derhanîn ji gotina manungal'ê wê di renekê de wê di wateya 'banuya mazin' de wê bi rengên weke Nun-gal-la, Ma-ga-la, Ma-nungal-la û an Ma-nun-gal-an-na. De wê were nivisin. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê wateyên mazin wê di wê temenê de wê ji wê were derhanin.

Li gorî hinek erkologan ku wê li ser zimanê sumeri wê bixabîtin wê hin bi hin wê zaravayên wê di rengê nivisandinên cihê de wê werina kifşkirin û yek ji wan zaravayê zimanî ku wê bi navê "emesal' wê were bi navkirin wê weke ku wê di wê zaravayê de ew hatî nivîsandin wê di wê temenê de wê di renekê de wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê ev wê di şewayekê de wê weke zaravayekê wê li keviya zagrosan,

urukê û hin deverên weke ur, nippur, û hwd re wê bi rengê wê were kifşkirin ku wê bi wê rengê û şewayê axiftinê wê dîyari hebin. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê, weke li gorî hinek erkologan wê bixwezînin ku ew bi dema aqadîyan ve wê giirêbidin û wê di wê demê de wê weke pêşketinekê ku ew bi serwerîya wan re û di dewama wan de ku ew bûya wê di şewayekê de wê bahsa wê were kirin û wê di wê temenê de wê direngê de wê were hanîn li ser ziman. Lê navê manungal wê di rengekê de wê di tefsiran de wê bi têtîliya nungal re wê were danin û Nungal wê weke yazdanek Ekurê bê û wê li wir wê ji wê ree berg wê were kirin. Wê bi wê ve wê caerna wê girêdan wê were kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di dewama wê de wê di rengekê de wê nungal, wê bi ningal û an ninegal re ku wê were wateya 'xanima qasrê' wê di rengekê de wê were şîrovekirin û wergerandin wê di wê wateyê de jî wê were şîrovekirin. Ev wê di zimanê sumerî de wê, weke têtînek ku wê di wê temenê de wê weke ku wê were salixkirin.

Weki din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, weke hevserê wê Birtûm bû û ew endamê qasrê bê û bûka wî Enlîl dihat hesibandin. Nivîsar jî wî bi yazdanên wekî Ereshkigal, Nintinugga û Ninkasi re têtîldar dihat kirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê di nava têtîna fêrsên bi qasrê, girtigehê û têtîna weke ya dadmendi û her wusa hinek fêrsên din wê bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê were dîtînin ku wê wer girêdan. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê were girêdan. Hinek fêrsên girêdanê wê weke ku me di dewama wê de wê hanî ser ziman wê bi gulla ve jî wê were giêdan. Gulla wê weke yazdana mazin a başkirinê û wê bi aliyê wê yên başiyê û hwd ve wê hebê. Wê weke bi aliyên wê yên başiyê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê were dîtînin ku wê di şewayekê de wê were hanîn li ser ziman.

Di demên piştî wê di rengekê de wê weke ku wê çawa bi Ereshkigal re wê were têtîldanin û wê weke yazdanek binê ardê û an dûnya binê ardê wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê ve girêdayî wê di dîmenekê de wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê ve wê girêdayê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê ve wê girêdayî wê werênê ser ziman.

Manungal wê di wê temenê de wê weke fêrsek ku wê di xwe de wê tanimek teybet wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya şîroveyên wê yên

ku ew wê bi wê ve wê girêdayî wê werina ser ziman de wê di şêwayekê de wê were dîyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê di dîmen û awayekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji aliyên təkiliya wê ya bi gulla ve jî wê di dîmenekê wê weke gihandina ya başîyê û ji bin bandûra xirab û nebaş rizgarkirinê û hwd ve wê di têtîn û qarakerekê û hwd de wê were dîtin kju ew wê di şêwayekê de wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin.

Di awayekê de wê ev wê di mijare têtîna nungal de wê weke ku wê bide diyarkirin wê têtîna girtigehbûnê wê di awayekê de wê weke ku wê bibê. Li ser wê re wê di awayekê de wê cihêkirinên weke bi başî û nebaşîyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were kirin. Ji xwe wê di demên sumeriyana de wê weke ku wê dema ku em mitolojiya wan lê dikolin wê têtînen weke yên bi têtîna başî û nebaşîyê û ankû bi têtînen weke ya 'bihušt' û 'dojehê' û hwd wê di renekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke bi aliyê xirab û an nebaş û aliyê baş û an qanc û hwd re wê di şêwayekê de wê were diyarkirin.

Wilfred G. Lambert diyar dikê ku bi eslê xwe Manungal û hevîna wê Birtum li bajarekî ku naha nenas bû, ku di hezarsala sêyemîn a berîya zayinê de paşve çû, dihatin perizîn, ku bû sedema veguheztina xwedayên parêzger bo Nippur. Dibe ku pêvajoyek bi vî rengî di doza yazdanên din ên wekî Nîsaba de, ku ji urukê li nippurê hate veguhestin, ku kulta wê piştî serdema Ur III ji tomarê wînda bû, dibê ku ew bûbê.

Li vir li gorî têtîna Lambert wê du tişt wê sereka wê weke ku wê di wê gotina wî de wê xwe di renekê de wê bi awayekê wê bidina dîyarkirin. Yek wê bi têtîna bajarên windayî re bê. Ya din jî wê di wê temenê de wê vegûhastina têtîna kultê û hwd re wê di wê temenê de wê bi pêvajoyên wê vegûhastinê re wê gûharinênku ew bi wê re dibin re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Tevî ku Nungal jixwe di navnîşa yazdanê Xanedaniya Destpêkê de ji surupak ku wê ji Faraya hemdem hatî pejirandin wê, herî baş di serdema Ur III de, dema ku ew li Lagash, Nippur, Umma, Sûsa, Ur, û dibe ku Uruk hate perizandin, tê diyarkirin. Dema ku li Nîppurê bû, ew wekî yek jî yazdann dîwan û malbata Enlîl dihat perizîn, li Êrê wî wek yek jî endamên xelesa Gula pêşkêşî distand. Yek birhanek jî dihê zanîn ku Nungal li parestgehek Inanna ligel Anu, Ninshubur, Nanaya, Geshtinanna û Dumuzi pêşkêşî werdigire. Li gel Ênanna, Nînegal û Annunitumê jî qeydên qurbanîyên ku jê re hatine kirin hene(çav: Sjöberg, Åke W.

(1973). "Nungal in the Ekur". *Archiv für Orientforschung*. 24. *Archiv für Orientforschung (AfO)/Institut für Orientalistik*: 19–46)

Ev di wê temenê de wê weke k uwê tişteke din wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê hem çanda nungal wê hem wê weke bi kevnneriyekê wê bide dîyarkirin û hem jî wê di wê temenê de wê di nava têngîna civakê de wê weke têngînek giştî wê pêşkeve wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya têngînên sazûmana yazdanên şariştana urukê de wê dema ku wê kifşkirin wê bi wan û deverên wan û parestgehên wan de wê were kirin de wê weke ku wê nungal û gulla re wê were kifşkirin wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê kifşbikê ku wê çawa wê, bi xwe re wê hûrgilên din di derbarê pêvajoya şariştanîya demê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê, minaq wê di derbarê bajarên li dora urukê û an di nava urukê û heta nippurê û an Urê û hwd wê di wê temenê de wê bi pêvajoyên wan ên pêşketinê re wê bide dîyarkirin.

Ev bajar û wê weke navendekê wê bûyina wan jî wê hinekê wê piştî wê derkevina li pêş wê weke ku wê hinekê jî wê girêdayê everên dervî wan wê bi têngînek bajarî û an niştecihî pêşketina wan ve wê di renekê de wê weke ku wê girêdayî bê.

Li gorî Miguel Civil, Ekur ku di bergkirinên li Nungal de hatî behs kirin ne gengaz e ku yek û heman parestgeha Enlil li Nippur be, berevajî zankirinên pêşîn ên di zanistiyê de. Cihên din ên dîyarkirî ji bo vê yekê perestgeha Egalmah li Ur an bajarê Lagash in.

Di dema Babiliya Kevin de, ew li Sippar, û dibe ku li Dilbat, ku li wir parestgehek û her weha dergehek bajarî ku navê wî li ser navê wî hatibû kirin, hebû. Li cîhê pašîn parestgehek ku ji Nînegalê re hatibû veqetandin hebû ku bi navê Esapar, "mala torê" dihê zanîn. Lêbelê, di belgeyek ku parestgehên cûrbecûr navnîş dike de, li şûna Esapar dihê gotin ku navê parestgehek Nungal e, û cîhek nehatiye navnîş kirin. Ji ber ku di navbera van her du yazdanan de têkiliyek bi birhankirî heye, dibe ku tenê Esapar hebe (çav: Cavigneaux, Antoine; Krebernik, Manfred (1998), "Nungal", *Reallexikon der Assyriologie* (in German), p; 618, 2022-02-22).

Di bin navê Bêlet-balâti de, Nungal di hezarsala yekem a beriya zayunêde li Nippurê diperizin, mînaqî li parestgeha yazdana herêmî Ninimma. Ew di çavkaniyên ku bi Babîl, Borsippa, der û Uruk ve girêdayî ne jî dihê pejirandin. Li gorî belgeyek aborî ya dawîya hezarsala yekem a beriya zayinê, herî dawîn ji van bajaran li perestgeha Egalmah

(bi sūmerî: "qesra bilind"), ku bi Nînisîna re di nivîsareke key Sîn-kaşîd a ji Kevin de xuya dike, dihat perizîn. serdema Babîliyan. Ev wê dide diyarkirin û nişandin ku wê kulta ninisina wê di wê demê de wê pêşketî û serwerîya wê hebê. Lê hinek çavkaniyên din wê bidina diyarkirin ku wê di wê demê de wê çand-kulta ninisina wê weke di çerçoveya gulla de ku ew were fahmkirin wê bên ser ziman. Di vegotina destana gilgamêş de, ew wekî parestgeha Nînsûnê dihê binavkirin. Li gorî Andrew R. George, bi derfet e ku mirov hesabên cûda bi zankirina ku van her sê yazdandan bi Gula re têkildar in werênê ser ziman û dibe ku wekî diyardeyên wê tevbigerin li hev bikin.

Li vir wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda di wê demê de a yazdanî wê weke aliyekê ku wê hinek hûrgilên din wê di xwe de wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê. Ew jî wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di şewayê pêşveçûnên demê de wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin. Rasyonaliya di mitolojiya demên sumerî ên destpêkê û piştre de ku wê di dewama hev de wê were û wê tevger û kirin û an piratika rasyonel wê li pêşîya xiyal û fantesiyên wê cih bigirê wê di wê temenê de wê fêrsek jiyankirîna a bi bûyina ve wê jî wê hinekê wê weke ku wê girêdayê bê. Ev wê di renekê de wê gavekê din wê ji yên din wê cihêtir wê ew wê bi ber rastiya ve nêztir wê bikê.

Di wê nûqtayê de wê di mitolojiya demê de wê kifşkirinên ku ew dibin wê bi kultê wê di wê temenê de wê bibê wê li ser wê re wê pêvajoyên jiyankirîna wê hin bi hin wê ser wer bin. Di wê nûqtayê de wê, di dewama wê de wê di demên piştre wê li hemû 'rastiyan' wê di nava têngînek pêbaweriyî de wê lêgerin û hewldana kifşkirina wê weke bi kevneşopiyekê wê weke aliyekê wê yê din ê girin ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê ji aliyekê wê yê din ve wê karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di demên şariştana urukê de wê ji pêvajoyên çanda ubeydê û bi ber ya piştre wê bibê jî wê di wê nûqtayê de wê hinek aliyên ku wê bi wê re wê bibê bê. Ev wê bi rehetî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin ku wê çawa ku wê di şewayekê de wê weke ku wê ya piştre wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ya pêvajoyên pêvajoyên şariştanî de wê dema

ku em ji wê aliyê ve li têgihên mitolojikî dinerin wê zêdeyî wê çandek yazdanî a dayiksalari wê weke ku wê bi wê re wê li pêş bê û wê di wê temenê de wê di reng û şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê şêwayê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de û di demên piştê de wê hin bi hin wê di wê rastiyê de wê bi ber ya baviksalari û hwd de wê gûharin wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bibê û wê bi wê re wê gûharin dinerinê de wê xwe bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Di şîrovekirina xatek diyarkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê bi wê re wê, ji pêvajoyên destpêkê ên weke ji kuştina abzu û heta enki û enlil bê, ji çanda inanna û bi ber ya îştar ve gûhartinên ku ew dibin û an di awayekê de wê pêvajoyên gulla ên bi ber ninisina û hwd ve wê di rengekê de wê bibê û wê hin bi hin wê ji navikê ve wê di nava kulte ninisina de wê hin bi hin ku ew gûharin wê werina kirin û wê bibin jî wê weke aliyên wê yên din bin ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têgîna yazdanî a demê de wê weke kultên serwer ku wê di panteona sumer de wê derkevina li pêş wê rengekê wê bide dîyarkirin. Sazûmana nava jiyane demê de wê di wê temenê de wê pêvajoyek hiyararşiyî wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê were pêşxistin. Di wê demê de wê, pêvajoyên yazdanên serwer ên weke inanna-îştar, gulla û hwd wê weke du kultên ku wê sereka wê di wê demê de wê bi wan re wê di rengekê de wê weke ku wê derkevina li pêş.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq hevjinna Nungal Birtum bû, navê wê bi zimanê sumerî dihê maneya "zincirkirinê". Her çiqas peyv ji aliyê rêzimanî ve mê be jî, yazdana nêr dihat hesabandin. Birtum di lîsteyên yazdanan de jî di nav yazdanên dînya jêr yên girêdayî Nergal de cih digire. Ji ber ku Nungal wek bûka Enlil, Birtum dibe kurê wî. Nungal jî wekî agrig-zi-d En-lil-lá,

"ya berdestvanê rastîn a Enlîl" dihat gotin. Di lîsteya yazdanan de An = Anum, yazdanê Dullum, ku navê wî ji hêla Antoine Cavigneaux û Manfred Krebernik ve wekî "daraza safî" ("Frondienst") hatiye wergerandin, wekî kurê Nungal xuya dike. Li gorî Hîmna ji Nungal re, diya wî Ereshkigal bû, û bavê wî Anu bû, her çend dibe ku gotina paşîn ne rast be.

Di metnên Sumerî de dîwanên curbecur ên Nungal hatine kifşkirin. Sukkala wê (karmenda yazdan) Nîndumgul ("xanim/yazdanê ragihînê") bû, ku belkî wek yazdaneke jin dihat hesabandin. Di bergkirinên li Nungal de xuya dike ku ew rola dozger dileyîze. Lê ev rol wê weke di dîmenekê jiyânî a rastin de wê bibê û an wê di rengekê de wê weke di têgînek xiyalî a weke ya cihane jêr de wê bê diyarkirin wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê ne dîyar wê bibê. Yek ji dîwanan Igalimma bû, yazdanekî ku di panteona Lagash de wekî kurê Ningirsu xuya dike. Yazdanê Eġ (bi sumer wek: Uplum), yazdankirina sipiyê jî li derdora wê xuya dike, wek nimûne di lîsteya yazdanên Nippur de. Yazdana Birîla, ku bi yazdana evînê Nanaya re têkildar e, di hin çavkaniyan de jî dihê zan kirin ku li "dadgeha Nungal" dibê, lê Jeremiah Peterson dihiziire ku dibe ku du yazdanên bi navên wekhev hebin, yek bi Nungal û din jî bi Nanaya bê.

Li vir wê gotina têgîna 'dadgeha nungal' wê di rengekê de wê karibê hinek fahmkirinên din jî ew bi xwe re di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê weke li cihane jêr û an ya bindê ardê de wê weke têgînek dadgehî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê têgîna darazê, girtigehê û hwd ku wê bi nungal re wê were dîyarkirin wê di wê nûqtayê de wê weke bi ya cihane jêr wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê weke ku wê were tefkirkirin. Lê di wê nûqtayê de em wê dizanin ku wê rêgezên ku wê di wê temenê de wê werina kirin wê ji aliyekê din ve jî wê weke rêgezna ku wê di wê temenê de wê têkiliya nava jiyane mirov jî wê di rengekê de wê weke ku ew tabî wê bê wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di lîsteyên yazdanên Isin, An=Anum û listeya-Weidner de, Nungal wekî yek ji yazdanên cîhana binerd dihê binavkirin. Nivîsareke wêjeyî ya qatbûyî wî bi Nintinugga û Ereshkigal re têkildar dike. Ev jî wê di wê temenê de wê di wê agehê de wê weke ku wê karibê wê were fahmkirin

wê weke têngînekê wê xwe di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin. Ji xeynî Nungalê di Ekurê de, di berhemên naskirî yên wêjeya Mezopotamyayê de pir kê m e. Lîsteya yazdanê Weidner wê, wek darêjke yazdanên weke Ninkasi û Siraš di navbera Maungal de, ku di heman demê de yazdanekî bi cîhana jêr ve girêdayî ye Nergal, bi cih dike. Bi heman awayî, yazdana KAŠ.DIN.NAM, ku dibe ku wekî Kurunnîtu were xwendin, darêjkek dereng a Ninkasi, bi hevalbendîya Bēlet-balāti pêk dihê wê were dîtin (çav: Krebernik, Manfred (1998), "Nin-kasi und Siraš/Siris", Reallexikon der Assyriologie (in German), p: 444, retrieved 2022-05-25).

Li vir wê gotina 'kur' wê di rengekê de wê bi hinek wateyan wê karibê wê were fahmkirin. Yek wê di dema gûtî-qassît de wê weke welatê hana û navê wê di rengekê de wê were dîtin. Wê weki din jî wê di hinek şîrove û fahmkirinên ji nivîsên bizmarî de wê weke cihane jêr a binê ardê ku wê weke dûnya di wê de wê giyan wê berhevbibin wê di rengekê de wê were pê nasekirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Lê kûr wê, di awayekê morfolojikî de wê bi têngîna navê kurd ve girêdayî jî wê hinek morfolojiyên ku ew bi wê were fahmkirin wê were dîtin. Di wê temenê de wê di nava kurdan de ku wê bi gotinên piştîrê ên ji kurdan re wê 'weke aciniyan kurd' wê werina bi navkirin wê di wê temenê de wê di rengekê û şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikar wê di wê temenê de wê weke morfolojiyek fahmkirinê ku wê di wê temenê de ku wê bi wê re wê were ser ziman û wê were gotin ku wê weke giyanekê bê. Ji xwe yên ku ew di kur de wê weke ku ew dijin wê wek giyanê wê werina dîtin. Di wê temenê de wê di wê morfolojiyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê di w çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, dinyaya jêr ya Mezopotamya kevner wê, bi zimanê sumerî wê beremberê gotin û an navê Kur wê navên wek Irkalla, Kukku, Arali an Kigal, Erşetu û hwd wê were dîtin ku wê werina bikarhanin. Ev navê mitolojiya girêkê de wê beremberê wê navê 'tartarus' wê were

zanîn. Ew wekî şiketek tarî ku di binê erdê de kûr e hate binav kirin, ku dihê bawer kirin ku niştecihên wê "guhertoyek jicîhûwarkirî ya jiyana li ser rûyê erdê" didomînin. Tenê xwarin an vexwarin toza hişk bû, lê endamên malbata miriyan giyanên pîroz ji erdê dihat diyarkirin. Di cîhana binerdê ya Sumeran de, bi eslê xwe dihat bawer kirin ku dîwana dawî ya mirî tune ye û ku mirî ji ber kiryarên xwe yên di jiyane de ne hatine cezakirin û ne jî têne xelat kirin.

Serwerê dînyaya bindest yazdan Ereshkigal bû, ku li qesra Ganzirê dijiya, ku carinan wekî navek ji bo cîhana jêr bi xwe jî dihê bikarhanîn. Mêrê wê yan Gugalanna bû, "mufetişê rêya Anu", an jî weke di kurdi de ku wê karibê wateya "kalê rê nişandarê me" ku wê karibê bi wateya wê were fahmkirin re wê bibê, bi taybetî di çîrokên paşîn de wê, wek Nergal wê yazdanek şer bê. Ji gotindê 'galanna' di kurdê de wê taqabûlî gotina gel û an gelekê bikê. Di dewama wê de wê têngîna 'gayê li pêş dimeşê' û hwd re wê hinek wateyan jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di fêrsek din a fahmkirinê de w bi gotina "kalê ji gel re nişan didê" wê bi xwe re wê karibê bi watebikê. Dervî wê hinek wateyên weke "gûhdarkirinê û an gûhlêbûnnê" wê bi xwe re wê di şewayekê de wê **bênê ser ziman**. Piştî Serdema Akadî (berîya zayinê li dora 2334-2154), Nergal carinan rola serwerê cîhana bindest girtiye ser xwe. Heft deriyên dînyaya bindest ji aliyê dergevanekî bi navê Netî bi Sumerî ve dihên parastin. Yazdan Namtar wekî sukka an xizmetkarê yazdanî yê Ereshkigal tevdi gere. yazdanê mirinê Dumuzid nivê salê li dînya jêr derbas dike, di nivê din de xwûşka wî, yazdana nivîskar Geştinanna, ku navên miriyan tomar dike, dihê şûna wî. Dînya dînya jêr di heman demê de cîhê cinan bû, di nav de Lamashtuyê zarok-xwar, cinê bayê tirsnak û yazdanê parêzger Pavuzu, û gallayê ku mirî dikişand cîhana jêr û hwd hebûn. Weki din wê navê Geştinanna wê di kurdî de wê di wateya 'gihiştinê', 'giştîyê' û an 'hemûyê', 'giştînenê' û hwd re wê were fahmkirin. Di kurdî de wê dema ku wê 'nna' wê li dawiyê wê were dîyaerkin wê çendî wê weke hemûyê wê di xwe de wê bide diyarkirin jî wê weke kirde û morfolojiya hinekê jî wê di wê de wê di wateya xwe de wê weke ku wê bicih bikê. Di têngîna giştîna wê de wê weke hemûya wê de wê bi wateya wê were ser ziman. Weki din bi rengê 'nna' wê hatina dawiyê wê giştîya dikarê were hijmartin wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê beremberê wê 'yna' ku wê were fahmkirin wê çendî wê dîsa hijmartinê wê giştîya xwe de wê bi morfolojîyê wê bide dîyarkirin wê karibê ya nayê hijmartin jî di xwe de bi wê re bide dîyarkirin..

Sûmeriyan gelek navên cihê yên ku wan li cîhana bindest bi kar dihanîn hebûn, di nav de Arali, Irkalla, Kukku, Kur, Kîgal û Ganzir. Hemî van têgînan paşê bi bi wateyên cihê hatina ser ziman. Ji bo demên mayî, cîhana jêr bi peyvên ku dihên wateya "erd" an "qûm" dihat nasîn, di nav wan de têgînen Kur û Ki di Sumerî de û peyva erşetu di Akadî de jî hebûn. Dema ku behsa cîhana binardê dihê kirin, peyva Kur bi gelemperî dihê wateya "cîh", lê carinan ev wate bi wateyek din a gengaz a peyva Kur re wekî "çiya" jî dihê bi watekirin. Nîşana kur bi îdeografi bi nîşana çiyayekî ye, dihê nivîsandin. Carinan jî cîhana jêr re "welatê bêveger", "çolê" an "cîhana jêrîn" dihê gotin. Navê herî berbelav ê erd û cîhana jêr di akadî de erşetu ye, lê navên din ên cîhana jêr ev in: ammatu, arali/arallû, bît dumuzi ("Mala Dumuzi"), danninu, erşetu la târi ("Cîhana Bê Veger"), ganzer/kanisurra, haštu, irkalla, kiûru, kukkû ("Tarî"), kurnugû ("Cîhana Bê Veger"), lammu, mātu šaplîtu û qaqqaru. Di efsaneyê "Nergal û Ereşkîgal" de jî wekî Kurnugî dihê binavkirin (çav: Horowitz, Wayne (1998), Mesopotamian Cosmic Geography, Mesopotamian Civilizations, p. 268–269, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns).

Hemî giyan çûne heman jiyana axretê,] û kirinên kesek di dema jiyandê de ti bandorek li ser çawanîya muameleya mirov li dinyaya din tune. Berevajî jîyana dûnya ser rûyê ardê, ji bo miriyan pêvajoyek ceribandî an nirxandinê tune bû; Ew bi tenê derketin pêşberî Ereshkîgal, ku ew mirina wan ragihand,] û navên wan dê ji hêla Geshtinanna, yazdana nivîsandinê ve bêne tomar kirin. Dihê bawer kirin ku giyanên Kur ji bilî toza hişk tiştêk naxwin, û endamên malbata mirî bi rêûresmek lîberê bi lûleya axîn re dirijînin ser gora mirî, bi vî rengî dihêlin mirî vexwin. Ji ber vê yekê pêwîstî hate dîtin ku bi qasî ku gengaz dibe xwedî zarok bin, da ku neviyên yekî bikarin ji bo gelek salên pêş de vexwarinê ji mirinê re bidomînin. Yên ku bê dîndan bimirin, dê herî zêde di bin erdê de cefayê bikişîne, ji ber ku tiştêk vexwarinê tine bû, û dihat bawer kirin ku li ser zindiyên diheje. Carinan mirî wek tazî an jî wek çûkan di nav perên xwe de têne binavkirin.

Lêbelê, zan hene ku xezîneyên di gorên dewlemend de wekî pêşkêşî ji Utu û Anunnaki re hatine armanc kirin, da ku mirî di cîhana jêrîn de xêrên taybetî bistînin. Di dema Xanedaniya Sêyemîn a Êrê de (2112-2004 beriya zayinê), tedawiya kesek di jiyana piştî mirinê de bi awayê veşartinê ve girêdayî bû; Kesên ku cenazeyên wan ên bi heybet dihatin dayîn, baş dihatin kirin, lê yên ku cenazeyên belengaz dihatin dayîn, heqê

wan kê m dihat dayîn. Yên ku di şewatan de mirin û gorek rast nehatin wergirtin, mîna yên ku laşên wan hatine şewitandin an yên ku bi tena serê xwe li çolê mirin, dê li cîhana binerdê qet tunebin, ew ê tenê hebûna xwe rawestînin. Sumeriyana bawer dikirin ku ji bo kesên pir xwedî îmtiyaz, muzîk dikare şert û mercên nebaş ên cîhana binerd sivik bike.

Li gorî sumerana derenceyek hebû ku ber bi deriyên dînyaya jêr ve diçû. Dînyaya jêr bi xwe pir caran ji Abzu jî kûrtir dihê dîtin, laşê ava şîrîn ku Mezopotamyayên kevnar bawer dikirin ku di binê erdê de kûr e. Lêbelê, di kevneşopên din ên nakok de, xuya dike ku ew li deverêk dûr û negihîştî ya Erdê, dibe ku li cîhek li rojavayê dûr be. Ev kevneşopiya alternatîf ji hêla rastiyê ve dihê destnîşan kirin ku ji cîhana binerd re carinan digotin "çol" û çemên rastîn ên ku ji Sumerê pir dûr in carinan wekî "çemê cîhana jêrîn" dihatin gotin. Di cîhana jêr de dihat bawer kirin ku heft dergeh hene ku divê giyanek tê de derbas bibe. Her heft derî bi kulman hatin parastin. Yazdana Netî dergevan bû. Sukkalê Ereshkigal, an jî qasidê yazdana Namtar bû.

Bi şev, yazdanê rojê Utu dihat bawer kirin ku di nav cîhana jêrîn de digere dema ku ew ber bi rojhilat ve diçû da ku xwe ji hilatina rojê re amade bike. Berhemeke wêjeyî ya Sumerî behsa Utu dike ku cîhana binerd ronî dike û li wir dadbar dike. Ev di îlahiya Şamash 31 (BWL 126) diyar dike ku Utu li gel malku, kusu û Anunnaki wekî dadwerê miriyana di cîhana jêrîn de kar dike. Dema ku Utu di bin erdê re derbas dibû, dihat bawer kirin ku di nav bexçeyê yazdanê rojê re derbas dibe, ku tê de darên ku kevirên bi qîmet wek fêkî hildigirin, hebûn. Îlahiya Sumerana Inanna û Utu, efsaneyek etiolojîk e ku tê de Înanna, wek xwûşka Utu, ji birayê xwe Utu lava dike ku wê bigihîne Kurê, û dê hemî razên çandî jê re eşkere bike da ku ew fêkiyê tam bidê. Darek li wir şîn dibe. Tê de Utu bi cih dibê, û li Kur Înanna fêkiyê tam dike û li wir şîn dihê û dibê wê were ser ziman (çav: Leick, Gwendolyn (1998) [1991], A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology, p: 91, New York: Routledge).

Di dewama wê de ku mirov wê bi çend gotina wê bahsa wê bikê wê bahsa têngîna daketina inanna li dînya binê ardê wê weke aliyekê din ê efsane û mitolojîya sumer a demê wê were ser ziman.

Ji hêla Mezopotamya kevnar ve di cîhana jêrîn

Ew ji hêla Mezopotamya kevnar ve di cîhana jêrîn de dihê bawer kirin. Wek banûya cîhana binêard yazdana Ereshkigal bû, û dihê bawer kirin ku

ew di qesra ku bi navê Ganzir dihê zanîn de dijî. Di çîrokên berê de mêrê wê Gugalanna ye, lê di efsaneyên paşîn de mêrê wê yazdanê Nergal e. Di helbesta daketina inanna li dînya jêr a binê ardê (Inanna's Descent into the Underworld) de Ereshkigal wekî "xwûşka mezin" ya Înanna jî dihê binavkirin.

Gugalanna mêrê yekem ê Ereshkigal, weke banuya dînya jêr dihê dîtin bê. Nav belkî bi eslê xwe dihê wateya "mufetîşê rêya avê a An" û dibe ku tenê navek alternatîf ji bo Ennugi be. Kurê Ereshkigal û Gugalanna Ninazu ye. Di vegotina daketina innanna li dînya jêr wê bê diyarkirin ku Inanna ji dergevan Netî re dibêje ku ew daketiye cîhana jêr da ku beşdarî merasîma cenazeyê "Gugalanna, mêrê xwûşka min Ereshkigal bibe."

Di Serdema Akadî de (2334 – 2154 berîya zayînê), rola Ereshkigal wekî hukumdarê cîhana binê ardê ji Nergal, û yazdana mirinê re hate dayîn diyarkirin. Weki din Aqadiyan jî hewl dan ku vê serweriya dualî ya dînyaya binerd bi hev re bikin. Wê bi wê re wê navê Nergal û Ereshkigal bi hev re wê bînina ser ziman. Nergal wek yazdanê herî gelemperî wekî hevserê/mêrê Ereshkigal piştire di nava vegotinên wan de wê bê diyarkirin. Ew bi şewatên daristanan re jî têkildar bû (û bi yazdanê agir Gibil re hate naskirin), agir, bela û şer. Di efsaneyan de dibe sedema wêranî û keviliyê.

Ninazu kurê Ereshkigal û bavê Ningishzida ye. Ew ji nêz ve bi cîhana jêr ve girêdayî ye. Di hezarsala sêyemîn a berî zayînê de ew bi piranî li Eshnunna dihat perizandin, lê piştire yazdanê bahoza Hûrî Tishpak hate şûna wî. Yazdanek bi navê "Ninazu" jî di nav Enegiyan de li başûrê Sumerê dihat perizandin, lê dibe ku ew yazdanek cihê cihê yê bi heman navî bûya. Heywanê wî yê yazdaniî muşhuşu bû, cureyekî ejderhayê ku paşê ji Tishpak re û ji Marduk re jî hat dayîn.

Ningishzida yazdane ku bi gelemperî li dînya jêr ku ew dijî bû. Ew zaroyê Ninazu ye, û dibe ku navê wê ji hêla etîmolojîkî ve ji hevokek ku dihê wateya "yazdanênê Dara Qenc" were girtin. Di helbesta Sumerî ya bi navê Mirina Gilgamêş de, leheng Gilgamêş dimire û bi Dumûzîd re li dinyaya binerdê Ningîşzîda nas dike. Gudea, keyê Sumerî yê bajar-dewleta Lagash, Ningishzida wekî parêzvanê xwe yê kesane rêz girt. Weki din di efsaneya Adapa de jî Dumuzid û Ningishzida wekî nobedarên dergehên Bihišta herî bilind têne binav kirin. Ningishzida bi komstêrekê ku wê were bi navkirin. Ev kom stêr wê ji aliyê başûrê ve wê bi mêzin û ga ve wê girêdayî wê were tefkirkirin û ji keviya bakûrê wê ve wê bi kêvjâlê wê were hizirkirin. Bi gelemperî wê bi marekê avê wê were

numinêrkirin. Ev mar di mitolojiya sumer de wê bi awayekê ji hev hati afirandin weke bi melezi wê ji şêr û tayrekê mitolojikî wê were afirandin. Ew wê weke çavkaniya maran jî wê were ji wê bahskirin. Di demên piştre ev mar wê weke di tefsirên ku wê weke di rengê ejderha de wê wer şîrovekirin jî wê di renekê de wê were ji jê bahskirin. Di hinek çavkaniyên nivîskî ên berê de wê, weke ku wê were diyarkirin bi gotinên weke " MUL. DINIR. MUŞ" wê were jê bahskirin. Di mitolojiya hindi de wê beremberê wê bi têngîna astrolojîkî û an astronomîkî a " Āshleshā Nakshatra" re wê bê ser ziman. Ew wê ji wan stêran wê dûnya wê rohnîya wê weke geştir bibê wê were bahskirin.

Ev rêzastêrka ku wê weke di çerçoveya pergale rojê de wê, li dora 31 salên rohnîyê wê dûrbîkê û bi rengê M'yê de wê, stêrek navendî a mazin wê weke ku wê bi navê GJ-357'an bibê. Di bireha wê, weke sê gerwêrkên ku ew di roja me de hatina kifşkirin wê bibin. Yek ji wan bi navê GJ 357'an bi herêmên wê yên ku wê weke çewisîn û ketinê ku wê bibê wê weke 'dûnya super' ku wê were bi navkirin wê were herêkirin. Li gorî hinek navan jî wê di demên hemdem de wê bi navê "komstêrên hidra" wê di renekê de wê werê bi navkirin.

Lê wê çerçoveya konseptê komstêra ku wê bi Dumuzid û Ningishzida wê were ser ziman û ew weke nobederê wê dihên dîtin wê di wê temenê de wê weke çerçoveyek giştî û giring a ku ew bi wê dihê kifşkirin **jî bê**.

Dumuzid, ku paşê bi darêjka xwe ya xerabûyî wek tammuz dihê zanîn, yazdanekek şivan a kevna Mezopotamya ye û wek hevîna pêşî a Īnanna dihê diyarkirin. Xwûşka wî yazdana binêardê Geştînanna dihê diyarkirin. Ji bilî wê wek yazdanê şivanan bû. Dumuzid yazdanekî çandiniyê bû ku bi mezinbûna nebatan ve jî wê were girêdan. Gelên rojhilata nêzîk ên kevna, Dumuzid bi biharê ve girêdidin, dema ku erd bi bereket û zêde bû, lê di mehên havînê de, dema ku erd zuwa û bêber bû, dihat hizirîn ku Dumuzid "mire". Di meha Dumûzîdê de, ku di nivê havînê de ye, li seranserê Sumer mirovan şîna mirina wî girtin. Gelek çîrokên populer li rojhilata nêzîk li dora mirina wî, hatina ser ziman û belav bûn.

Li vir wê beremberê konseptên hizirkirinê ên bi kifşkirinên bi wê rengê ên ji nava têngînen nivîsên bizmarî wê di renekê de wê bi kifşkirinan wê di renekê de wê di wê demê de wê weke encamna ku ew li lê ghiştina wê di dîmenekê de wê were lê hizirkirin. Ev wê di wê temenê de wê, hizrê bi me re dide çêkirin ku wê çawa wê tevî ku wê weke roja me wê teknîkek jî nebê lê wê encamên ku ew dighiştinê wê ji ya dema me ya

teknikî wê nekêmtir bin. Di wê rengê de wê, bi pêşxistinên ku wan di hizrên xwe û an hizirkirinên xwe de kirina mirov li xwe hayirmayî didin hiştin. Wê komstêra ku ew mijare gotinê re wê weke komek global bê bi awayekê bi dûrbûnê ku wê karibê were dîtin. Di roja me de wê bi kifşkirinên ku ew bi wê re dihên kirin wê weke ji dunya me wê li dora 31000 salên rohnîyê wê dûr bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke ku me li jor wê diyarkir wê li vir wê hinekê din wê dikarê wê ji aliyekê din ve wê hinekê din wê li ser wê bisekinê. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê navê abzu bi avaşêrîn û an ya paqij re wê were bi navkirin. Ji binêardê hatina wê avê ser rûyê ardê wê weke tenê wê rêyek wê hebê. Ew wê weke tenê wê di temenê wê de wê kur wê bibê û wê piştî wê weke ku wê di nava êzdayiyên kurdistanî de wê bahsa 'ava kewserê' û an di nava zerdeştîyan de bi navê avê 'qansavê' ku wê wer bi navkirin û hwd wê weke ya ava ji buhûştê dihê wê di rengekê de wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê çanda abzu wê di wê temenê de wê bi wê têngîna avê re wê weke ku wê piştî wê di parastgehên enki û di dewama wê de wê heta demên piştê wê di bawergehên yazdanî û an êzdayî de wê, di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin. Çavkaniya wê avê wê weke teybet û wê rûhanî wê ber vê yekê û ji wê sedemê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Weki din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê çanda yazdaniyê a piştî wê di rengekê de wê were ser ziman wê di wê nûqteyê de wê ji du aliyan ve wê weke çandek giring a ku mirov wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bibê. Wê jî wê di karê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çanda inanna, wê hinek fêrsên wê weke bi mînaq di laleşê de wê bi jina cûwan ku wê ji destê wê kezek navê şikeve wê were xwarin. Mijare gûrandina ga a di fêrsên wê yên nava mitrayî de wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Mijare derketina ava pîroz a di laleşê de wê weke nerinek ku mirov wê di temenê têngînek çandî a çand-kulta abzu û têngîna wê ya bingihîn de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê û wê werênê ser ziman ku wê nîrxên bi wê rengê ku wê di nava kurdan de wê bi kult û baweriyên wan re wê bijîn wê di wê çerçoveyê de wê karibê bi rêya şibandîne û an rewşên din ên weke wê bi wê re wê karibê wê bide dîyarkirin.

Di rewşên weke yên li kurdistanê ku wê werina jiyankirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq rewşên weke yên bi demsalên biharê re wê di renekê de wê karibê wê weke rewşên bi newrozê re wê, di renekê de wê, çendî ku wê, di renekê de wê, weke ku wê, bi şewayekê wê weke ku wê bi çanda zerdeştîyê û hwd re wê were dîyarkirin jî lê wê bi rewşên weke yên bi Dumuzid û Ningîshzida û hwd re wê were dîtin ku wê hinek rewşên xwezayî ku wê di wê temenê de wê werina li holê û wê diyar bibin wê di renekê de wê weke wê di renekê de wê karibê wê bihizirê. Di têngîna teonimikî a Dumuzid re wê salixkirinên ku ew wê di renekê de wê werina ser ziman wê weke bi kevneriya wê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê bibê. Wê weke ku wê çawa wê bi rewşa Dumuzid re wê di renekê de wê weke di dema inanna de wê weke fêrsek wê li rex wê bijî jî wê bi heman rengê wê piştî wê bi pêvajoya jiyane îstarê re ku wê, taqabûlî re Dumuzid wê bikê wê têngîna 'tammuz' wê di renekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê bibê. Ev têngîna û nav wê weke navê demsalekê jî wê di mehekê de ku wê navê wê tammuz bibê û wê di wê temenê de wê bi têngîna birhanîna Dumuzid û mirîna wî werênê ser ziman re wê, di şewayekê de wê bibê.

Salixkirinên ku wê di renekê de wê bi Dumuzid re wê werina ser ziman wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê bi xwezayê re wê di aliyekê de wê derkevîna li pêş. Minaq wê têngîna şivaniyê ku wê di renekê de wê karibê wê bi hinek fêrsên û pêşketîna jiyane herêmê re wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Dumuzid wê di renekê de wê weke tîkiliya wî ya bi Dumuzid, Ningîshzida û inanna re wê di renekê de wê were li ser wê sekin in. Û Ev wê di renekê de wê bi wan re wê di dîmenekê tîkiliyek kultî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Ew yazdanek kevînar a Mezopotamya û bi çandinî û şivanan ve girêdayî ye, ku di heman demê de hevîna yekem û sereke ya yazdan Inanna (paşê wekî Ishtar) bû. Di mîtolojiya Sumeran de xwûşka Dumûzîd

Geştinanna, yazdan çandinî, berberî û şîrovekirina xewnan bû. Di rengê de wê çendî ku wê carna wê Geştinanna wê wek yazdana binê ardê wê were salixkirin jî lê wê di rengê de wê weke bi hinek fêrsên weke bi têngîna çandiniyê, û hwd re wê, di rengê de wê weke dumuzi hwd re wê bi wê re wê were ser ziman.

Nivîsa herî kevn a navê Geshtinanna Amageshtin an Amageshtinanna (gotina 'Amageshtinanna' de wê bi wateya 'dayika geshtinanna' jî wê karibê wateyekê di kurdî de bide me. Weki din wê bi wê rengê wê wateyek weke bi navê re wê weke bi têngînek pîrrani û an weke 'hinekê' wê ji pêşa nav a weke '... nna' wê karibê bide me.) bû bi nav dikin, wekî ku di belgeyên ji Lagash de ku ji serdema Xanedaniya Destpêkê ve hatî destnîşan kirin. Lihevhatinek tune ku gelo Amagesttin darêjkek kurtkirî ya Amageshtinanna ye an paşgira -anna li navek berê hatî zêdekirin, lê Manfred Krebernik diyar dike ku ya paşîn derfet e, ji ber ku Amagesttin wekî navek asayî hate pejirandin. navê kesane di serdema Xanedaniya Destpêkê de ew dibêje ku ew e. Di çavkaniyên paşerojê de darêjka "Geştinanna" herî zêde hatiye bikarhanîn. Dibe ku ji ber ku pêşgira ama (bi sûmerî: "dayik") wekî rengdêr dihat hesabandin pêşda hatibe. Di Emesal de, zaravayekî Sumerî, nav wekî Mutinanna dihê wergerandin. Wergera kevneşopî ya forma standard a navê "rezêya bihuştê" ye, her çend bi derfet e ku peyva geştin jî bi mecazî "şêrîn" an "delal" be.

Guhertinek din a navê Ningishtinanna bû. Nîşana 'kunîfik' NIN dema ku di navên yazdanên mê de dihê bikar hanîn dikare wekî "xanim", "qralîçe", an "mirêz" were wergerandin û carinan wekî pêşgîrek li ser navên yazdanên niştecih ji bilî Geştinanna dihê zêdekirin. bo nimûne Aruru an Aya. Ev darêjka Geştinanna, wek nimûne, di Lîsteya Perestgehê ya Kanonîkî de û di destê Ningestinnanna de, bi navê nexweşiyek çerm dihê pejirandin. Darêjkek kurttir, di nav de nîşana NIN, Ningishtin ("xanima bi rêz") ji nivîsên li ser mohrên serdema Kassîtan dihên zanîn de ser ziman (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources, p: 95.).

Weki din wê dikarê wê li wê zêde bikê wê di dema hûriyan de wê navên weke bi 'mitanni' ku wê di dawîyê de wê '...inni' û an inna' û hwd ku wê bibin wê di zimanê wan de wê weke ku wê di dema qassitan de wê bibê wê bi wê re wê hebê. Di morfolojiya zimanî a demên hûrî û mitanniyan de wê di wê rengê de wê dîmenekê wê bi wê rengê wê di wê demê de wê were dîtin. Hinek ji wan darêjkên zimanî wê piştî wê taqabûlî yên zimanê

kurdî ên roja me ku wê di wê temenê de wê werina bikarhanîn jî wê di şêwayekê de wê bikin.

Di navê wê de wê di kurdî de wê gelek wateyên ku wê karibê wê ji wê were derhanîn wê bibin. Bi wateyên weke 'gihiştinanna' wê bi xwe re wê bi wate bikê. Yanê wê bi wateyên weke lê gihiştinê', bûyinê, tinninê', û an bi wê têgînek weke xiyalî û an giyanî wateyek gihiştinê bi xwe re bi wate dikê. Li jor wê hinekê hanî ser ziman. Li vir dikarê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de jî wê bi navê wê re wê werênê ser ziman ku wê di kurdî de wê bi wateya "bi têgîna giyannakan' û an hemûyanka' û di dewama wê de wê gihiştinek li astekê, deverekê û hwd jî wê bi wê re wê karibê were fahmkirin. Di Lîsteya keyên Sumeran de, Dumûzîd wekî keyê berê yê bajarê Bad-tibira, û hem jî wek keyê destpêkê yê bajarê Urukê dihê navnîş kirin.

Di efsanata daketina inanna a li dûnya jêr (Inanna's Descent into the Underworld) de, Inanna fahm dike ku ew nekariye bi rêkûpêk şîna mirina Dumuzid bigire, û dema ew ji Dûnyaya Binêxetê vedigere, destûrê dide cinên galla ku wê bikşînin nav Cîhana Binexetê da ku li şûna wî bikin. Inanna pişt re ji vê biryarê poşman dibe û biryar dide ku Dumuzid nîvê salê li Dûnyaya Binexetê derbas bike û nîvê din jî bi wê re, xwûşka wê Geştînanna jî dê li cîhana jêr bimîne û bi vî rengî bibe sedema çerxa demsalan. Di helbesta Sumerî de Inanna Cotkar tercîh dike, Dumuzid ji bo zewaca Inanna bi cotkar Enkimdu re pêşbaziye dike.

Kulta Îştar û Temmuz di sedsala yanzdehan de pêşkeftina xwe domandiye û li hin deverên Mezopotamyayê di sedsala hejdehan de maye. Tammuz bi navê Pirtûka Hezekiel (mînak, Ezek. 8:14-15) bi navê dihê gotin û belkî di beşên din ên Încîlê Îbranî de jî dihê vegotin. Di dawiya teolojiya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstan de, Tammûz bi berfirehî wekî mînaqa bingehîn a yazdaniya kevneperest a mirin û vejînê dihat dîtin, lê vedîtina di nîveka sedsala bîstan de ya temamiya nivîsa Sumerî ya bi navê 'daketina inanna li dûnya jêr (The Descent of Inanna) eşkere kir ku çîrok bi vejîna Dumûzîd diqede û di şûna wê de xuya bû ku zankirina zanistî ya berê ku ew bi mirina Dumuzid bi dawî bûye red dike. Lê belê rizgarkirina Dumûzîd ji dinyaya bindest paşê di nivîsa Vegera Dûmûzîd a ku di sala 1963an de hatiye wergerandin de hatiye dîtin.

Li gorî ku mirov wê dikarê wê fahmbikê êw kulta tammuz wê di rengekê de wê piştî wî jî wê li rex ya inanna wê pêşkeve. Piştî wê di rengekê de wê di nava têgîna demên şariştani ên baviksalarî de wê, di

şêwayekê de wê tammuz wê weke têtînek ji ya dumuzid derkeve û wê piştî wê ku wê li şûn xwe wê bihêlê û wê pêşkeve. Di wê temenê de wê tammuz wê weke têtînek teybet a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aliyê giring ê kulte dumuzid/tammuz wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê ew bê ku wê şîroveyên li ser têtîna yek-yazdaniyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê minaqek wê were tefkirkirin. Di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê xwedyê şêwayekê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê di nava baweriyên kurdistanî de wê çanda dumuzî wê di xate yazdani de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin ku wê karibê bide domandin. Wê li nava civakê wê fêrsên wê yên cihê wê bibin ku ew wê bi wê re wê di şêwayekê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Her wusa wê weke ku wê di rengekê de wê bi têtîna tufanê û hwd re wê di tawrate kevn re wê were ser ziman wê di rengekê de wê weke hinek girtinên ku wê ji wê dîrokê wê bi wê re wê were girtin jî wê were dîtin. Ber vê yekê wê bi giringiyekê û fahmkiirinekê û di têtînek teolojikî û hwd de wê hebûna xwe wê di demên piştê de wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û domandin.

Ew dîroka destpêkê ya bergirina Dûmûzîdî wekî "tevlîhev û sosret" bi nav dikin. Li gorî Lîsteya keyên Sumeran , Dumuzid keyê pêncemîn ê bajarê Bad-tibira bû. Dûmûzîd jî wekî yek ji keyên destpêkê yên Êrûkê dihê binavkirin, ku dihê gotin ku ew ji gundê Kuara yê nêzîk navenda Uruk hatiye û hevîna yazdana Ínanna ye. Wek Dumuzid 'sipad' ("Dumuzid Şivan"), di Sumera kevnar de dihat bawer kirin ku Dumuzid şîr dide, kelûpelek kê, demsalî ku bi hêsanî bêyî xerakirin nedihat tomar kirin.

Dumûzîd ji bilî ku ew, wek yazdanê şivanan bû, yazdanekî çandiniyê bû ku bi mezinbûna nebatan ve jî girêdayî bû. Gelên rojhilata nêzîk ên kevnar Dumûzîd wê li ser wê temenê wê weke ku wê bi biharê ve girê didin, dema ku erd bi bereket û bi bereket bû, lê difikirîn ku Dumuzid di mehên havînê de "mir" bû. Di demê de wê weke ku wê ard ê zûwa û hiş

bê. di morfolojiya wê têtîne de wê ya ku wê were fahmkirin wê weke kju wê dumuzid wê wek yazdanekê ku ew heta ku ew nebat û an şîniye ibjî ew bi wê re dijî û di wê de weke ku ew xwediyê heyinek ku ew bi wê dihê bê. Weki din wê weke meha dumuzid wê meh û an heyva tammuzê wê, li ser wê temenê wê bi wî were dîyarkirin. Di meha 'wi de, ku wê nivê havîne bê, û li seranserê welatê sumer mirovan şîna mirina wî were girtin. Dumuzid wê di wê temenê de wê, mirin û jiyane wî ku wê di temenê dewrûdayimiyek gerdûnê de wê, bi rêgez û pêvajoyên herikina jiyane ve girêdayî wê bi wê wer lê hizirkirin. Çanda dumuzid ku wê di roja me de wê çendî wê bahsa wê newkiran jî lê wê di awayekê de wê weke ku wê were û diyar bibê wê piştî serdemên piştî zayinê jî wê di şewayekê de wê weke ku me li jor kirpend û wê bibê. Çavkaniya wî, bi xwezayê, mirin û jiyane û di dewama wê de wê weke bi teolojiyek yazdanî wê were dîyarkirin. Weke ku wê çawa ku wê bi kuştina abzu re wê enki wê piştî wê, di rengekê de wê li ser wê re û bi mireteya wê rabê wê, di dîmenekê weke wê de ku wê çendî wê bi çanda inanna û ankû îşar wê bijî jî wê piştî wî, hemû diyarkirin di wê çerçoveyê de wê bi wî re wê teonimîya ku ew dihê afirandina re wê ew bi wê were bi xosletkiran û wê were hanîn li ser ziman. Ev xuya dike ku aliyek bingehîn a kulta wî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê çerçoveyê re wê xwe bide diyarkirin. Li Lagaşê meha Dumûzîdê meha şeşan a salê bû. Vê mehê û festîvala pê re pişt re ji lagaşîyan festîwal li dar dixistin. weke ya çejne biharê a kurdistanî a newrozê wê di rengê de wê weke ku ew wê biheta kiran. Ev çanda wî bi demê re wê, derbasî Babîl û gelên din ên Semîtik ên Rojhilatî jî bûn, ku navê wan bi van zimanan wekî Tammûz hate nivîsandin. Rêûresmek ku wê, bi parastgeha Ekur li Nîppurê ve girêdayî ye, Dumuzid bi yazdanê mar **Iştaran** re, ku di vê ayîneyê de wekî mirî dihê tefsirkirin.

Iştaran weki din wê wek yazdanek mesopotamikî a weke hem parastvanê bajarê dar'ê bê û hem jî wê di rengekê de wê weke yazdanek bihêz ku wê ji aliyek ve wê têtîliya wê bi têtîna baxtê ve wê were danin.

Iştaran û têtîliya morfolojiya mar û parastinê

Di awayekê de wê Iştaran wê weke keybanuya maran bê. Wê li ser xizmetkarên wê ên weke Nîreh re jî ew rengê tefsirkirinê wê di rengekê de wê, were dîtîin. Gelek tefsîrên wê di şewayekê de wê ne dîrî yê şahmaranê roja me di rengekê de wê, werina dîtîin. Ew bi awayekê weke keymaran bû. Keymaraniya wê di rengekê de wê bi wê re wê di

şêwayekê de wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew bi maran re, yazdanê mar Nirah re têkildar bû, û bi derfet e ku ew bi qismî an bi tevahî bi rengê marî were xuyan kirin re wê were tefsirkirin, weke şahmaran. Ew yekem car di nivîsarên key û navên teophorîk de di serdema Xanedaniya Ur a destpêke de dihê pejirandin. Ew jî di nav çavkaniyên serdestiya gelek xanedanên paşerojê de ye. Dar wek bajarekê, dema Ur a sêyem de wê derkeve li pêş. Dema ku piştî serdema Ûr serxwebûna xwe bi dest xist, keyên herêmî wekî nûnerên Îştaran dihatin hesabandin.

Minaq Îştaran di wê demê de wê derkeve li pêş û heta ku wê xalkên din ên herêmê, minaq weke asûran û hwd wê, mazinbûna wê herê bikin û wê ji wê re bidest bergirinê jî wê bikin. Îştaran Wê têkiliyek wê ya ji temen ve wê weke ku wê bi Uruk ve wê weke ku wê hebê. Minaq weke çavkaniya wê hizrê mirov dikarê wê bibêjê ku wê piştî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ê, çerçoveya komstêra ku wê bi Dumuzid û Ningishzida re ku wê were ser ziman û wê ji wê wer bahskirin re jî wê ji wê bi wê were bahskirin. Ew wê di wê temenê de wê weke marekê wê dîyarkirin û tefsirkirina wê û di wê çerçoveyê de wê ew komstêr di wê rengê de wê bi tefsirkirina wê re wê di rengê de wê were hanîn li ser ziman. Wek dihê zanin ew marê ku wê bi wê ve girêdayî wê were diyarkirin wê weke çavkaniya hemû maran wê di rengê de wê ji wê bi wê were bahskirin.

Di morfolojîya Îştaran de wê hinek aliyên wê yên giring wê bi salixkirina wê re wê weke bi îştar û an inanna ve wê were girêdana wê bê. Weki din wê di wê temenê de wê weke parastvanekê wê bibê û wê di wê temenê de wê ji wê were bahskirin. Ew yazdanek weke keymaran bê. Wê bi wê **keymaraniya** wê weke çavkani û banuya hemû maran re wê were dîyarkirin.

Di rengê de wê dema ku mirov wê li çanda herêmê a civakî ku wê di demên baviksalarî de wê pêşkeve wê bahsa 'jinê û weke marekê' bi gotin û tefsirkirina wê hinekê jî wê weke ku wê ji wê aliye ve wê hinek çavkaniyên wê hebin wê di rengê de wê, di meji de wê di şêwayekê de wê weke ku wê were ser ziman. Di çerçoveya wê salixkirina wê de wê, weke têkiliya wê bi MUŠ 'ê re wê were dayin. Di wê çerçoveyê de wê, MUŠ û Îştaran wê têkiliya nava wan wê di wê temenê de wê bi wê çerçoveya komstêra ku wê dumuzid û Ningishzida wê parastvani û an nobederiya wê bikin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê ve wê girêdayî wê were lê hizirkirin. Weki din wê navê Îştaran

wê bi gotinên weke Mandanu û diku ku wê weke du yazdanên dadperweriyê bin wê bi wan re wê di hevîyekiyekê de wê were dîtî ku wê li wan wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyekê wê bi wê re wê bi demê re wê têgiha Iştaran wê bi demê re wê bi xosletên nû re wê biafirê û wê di şêwayekê de wê were dîtî ku ew wê derkeve li pêş. Li gorî Wilfred G. Lambert wê di şêwayekê de wê bi têtînan weke 'sataran', 'satran', 'guslim' û an 'astrana' û hwd re wê were dayin berhev û wê bi wan re wê hinek xosletên ku wê bi wan wê li Iştaran wê werina pêşxistin wê bibin. Bi heman rengê wê gotinên weke 'ezaran' û hwd jî wê werênina ser ziman. Wê di hinek tefsiran de wê xismetkarê wê yê weke parastvanê susa inshushinek wê bi şibîna şipru re wê wer dayina ber hev. Şipru hem wê weke yazdanekê parastinê û hem jî wê weke xismetkarê Iştaran wê were pênasin.

Di nivîsarên demê de wê navê Iştaran bi têtîna wekhevîyekê re wê were dîtî ku wê were ser ziman. Minaq keyê lagaşê Gudea û keyê Ur Sulgi wê dema ku wê bahsa dadwerî û wekhevîya xwe wê bikin wê bi şibandînan li ser Iştaran re wê weke ku wê bixwezî ku ew wê werênina ser ziman. Irene Sibbing-Plantholt amaje dike ku dibe ku ew bi başkirnê re jî têtîdar be. Ew destnîşan dike ku navê teophorîk Iştaran-asû di nivîsarek ji Malgium de xuya dibe, ku asû têtîgek e ku wekî "bijîjk" an jî bi berfirehî wekî "dermanker" dihê wergerandin. Li ser bîngeha navê alternatîf ê Iştaran, Anu Rabû, her weha dihê diyar kirin ku ew bi ezmên ve girêdayî ye. Hat îdiakirin ku dibe ku aliyê wî yê esmanî yê muhtemel di hunerê de bi tîrêjên ku ji milên wî derdikevin were numîner kirin. Di yek ji Hîmên Parestgehê de, ew wekî lugal dubur anna dihê binav kirin, ku dihê wateya "xwedê qata bihuştê" bê. Di wê rengê de wê di şîroveyan xwe de wê Plantholt wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê weke di pêjna gulla û hwd de wê weke bijîşkekê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di nava nivîsarên bizmarî de wê 'asû' wê çendî wê weke têtîna bijîşkî wê were diyarkirin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê di kurdî de wê bi wateya asoyê û ankû pêşdîtinê û an weke bi bûna xwediyê dîtbarîyek bi hemû dîtînan gerdûnî re wê were ser ziman. Ev têtîna wê di renekê de wê di renekê de wê li wê fêrsê fahmkirinê a ku wê kurd wê li şahmaran wê bikin wê di renekê de wê li wê were. Ew wê weke "yazdanekê" wê pênasê dikin û wê di renekê de ku ew weke xwediyê zanina hemû demên bûhûrîna û ya hemû demên ku wê werin jî bê." Wê hey û agahiya wê ji hemûyan wê hebê. Wê di wê temenê de wê bi têtînekê wê têtîkîyek wê ya kosmolojîyî wê were danin. Ev rengê hizirkirinê wê weke bi

xosletên Ištaran re jî wê di renekê de wê levbikê. Ištaran wê hinek teybetmendiyên wê yên teybet wê di nava pêvajoyên hizirkirinê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Minaq wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê kaeribê wê werênê ser ziman wê bibê. Bi têkiliya wê marê gerdûnî ku ew heya û weke ji tayrekê ji êgir û marekê avê û hwd dibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê Ištaran wê bi aliyekê wê yê kosmolojîkî wê hebê û wê bi aliyekê wê yê din ku wê bi demê re wê ji temen ve wê bi hinek xosletên din wê ew wê were salixkirin û pênasekiriin û wê bi wê re ku wê were ser ziman wê bibê bê. Di nava jiyânê de wê xosletên wê yên jiyânî wê li dora wan wê fêrsên weke wekhevîyê dadperweriyê û hwd wê di renekê de wê bi wê re wê werina hunandin. Ew têkiliya wê ya bi inanna re ku wê were danin wê di renekê de wê di dîmenekê weke bi salixkirin û ghiştina xosletên wê ve wê ji aliyekê ve wê weke ku wê girêdayî bê. Ber ku wê inanna wê di xwe yên piştre de wê bi gelek xosletên ku wê, di çerçoveyek berfireh de wê karibin wê werina salixkirin wê di renekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê were hanin li ser ziman.

Li gorî Wilfred G. Lambert, rûyê Ištaran bedew û xweşik dihat hesibandin. Yek zarina wê wekî "çavên ronî" bi nav dike. Ew jî bi maran ve girêdayî bû. Di Hîmên Parestgehê de, dihê gotin ku ew li perestgeha wî bi muşhuşsu û mariyên bi qîloqên hevîrtî ve hatî xemilandin (muş-şag-tur). Her weha bi derfet e ku teswîrên maran ên li ser Kudurru (kevirên sînor) Ištaran wekî yazdanekî dadger nîşan bidin ku nakokiyên li ser axê çareser dike. Frans Wiggermann jî diyar dike ku yazdanekî ku ji mohrên bangor ên serdema Sargonîk dihê nasîn, ku bi laşê jorîn ê mirov û laşê jêrîn ê mar re dihê xuyang kirin, dibe ku Ištaran be. Christopher Woods di şûna wê de diyar dike ku ev hejmar Nirah e. Wiggermann amaje dike ku ev yek ne bi derfet e ji ber ku Nirah yazdanekî xizmetkar e û yazdanê mar, bi dîtina wî, wekî "serweriyekek serbixwe" dihê xuyan kirin. Ew her weha destnîşan dike ku pêjnek wê ya bi vî rengî, her çend ne rasterast bi qismî mar be jî lê li ser textê mar rûniştiye, li ser mohrên Sûsayê jî dihê dîtin û dibe ku nûnertiya Inşushinak bike. Ew dibêje ku van her du yazdanan, û her weha yazdanên din ên wekî Ninazu, Ningishzida, Tishpak û bi navê yazdanê keştiyê, ji komeke ku ew jê re dibêje "yazdanê marên transtigrîdian" ji ber karakter û îkonografiya wan dişibin hev. û cihê navendên kulta wan. Ew texmîn dike ku ew hemû li ser sînorê di navbera çanda Mezopotamya û Elamî de pêş ketine (çav:

Wiggermann, Frans A. M. (1997). "Transtigridian Snake Gods". In Finkel, I. L.; Geller, M. J. (eds.). *Sumerian Gods and their Representations*. p: 34, STYX Publications).

Wê dema ku wê bahsa Ištaran wê were kirin wê di renekê de wê weke zaroyê Anu û Urash wê di renekê de wê bahsê ji jê wê were kirin. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bahsa wê bikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê karibê wê di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman ku wê di hinek nivisaran de wê weke xwûşka iştâr wê di renekê de wê were ji wê bahskirin.

Ištaran navê wê di kurdî de wê hinek wateyên ku ew bi wê ji wê werina derhanin wê bibê. di kurdî de wê pêşî wê navê Ištaran wê di wateya 'starê' û an 'parastinê' û hwd de wê karibê wê di renekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê di kurdî de wê gotina starê ku wê weke taqabûlî gotina Ištaran wê bikê wê karibê wê bi hinek wateyên wê din ê weke bi têngîna *parastinê* û weke bi têngîna lêxwediderketinê di temenê wê wateya parastinê de wê di renekê de wê fahmbikê. Starîyek bi parastinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were fahmkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê bê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Irene Sibbing-plantholdt wê di renekê de wê dema ku wê bahsa wê bikê wê di renekê de wê bi têngîna bi senkretistikî ku wê weke bergkirinek li darê ku wê werkirin de wê li wê berg wê were kirin wê di renekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman (çav: Sibbing-Plantholt, Irene (2022). *The Image of Mesopotamian Divine Healers. Healing Goddesses and the Legitimization of Professional Asûs in the Mesopotamian Medical Marketplace*. p: 111, Boston: Brill).

Weki din wê weke yazdanek bi stargehî wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin. Wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê piştî wê li ser wqan xosletên wê yên bi têngîna starbûnê û an di bin stariyekê bi parastinê de wê xosletên weke avakarîyê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di awayekê din de jî wê irene Sibbing- plantholdt wê dema ku wê bahsa wê bikê wê di wê temenê de wê di çerçoveya hinek bergkirinên ji nanaya re ku wê werina kirin re wê ew wê di wê çerçoveyê de wê bi têtînek weke ilahî ku wê ji wê ware bergkirin û an wê dua wê werina kirin û wê ji wê zarin û hêvîya parastinê û di bin 'starîya wê' de wê jiyankirinê wê di wê temenê de ku wê bê kirin wê bahsa wê bikê û wê di renekê de wê were hanîn li ser ziman.

Nirah wek xîzmetkarê Îstaran şîpru bû Di wê nûqtayê de wê gotina Şîpru ku wê di kurdî de wê karibê bi hinek weke şopdar û an an bi têtîna danişandina têtîna kokê weke 'ra' û an jî bi têtîna weke ya bi hişmendiyek weke bi hişmendiyek ku wê bi rengê û awayê wê bi têtîna 'bîrewerîyê' wê bikê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê têtîna bîreweriyê wê weke ku wê bi têtîna ontolojikî wê di şêwayekê de wê li wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê di dîmenekê fahmkirinê de wê bi wê re wê were dîtin.

Yazdan Zîzanu yan kurê Îstaran yan jî kurê Kudma bû wê were diyarkirin(çav:Krebernik, Manfred (2016), "Zîzānu", Reallexikon der Assyriologie (in German), p: 338), . Di wê temenê de wê, di hinek şîroveyan de wê weke sukkal û an weke xîzmetkarê pîroz wê di renekê de wê ji jê wê were bahskirin. Di wê nûqtayê de wê hinek fêrsên weke yên parastinê û heta ku wê weke ku wê çawa wê bi têtînek teonimikî wê bi şîbandinên li ser inanna-gulla û hwd re wê bi têtînek afsûnî ya parastinê û hwd re wê di şêwayekê de wê di renekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê têtîna afsûnê ku wê weke li ser Îstaran re wê were ser ziman wê bi gotina weke têtîna 'sehwe(sehw wê tenê wê fêrsa ku wê tenê wê ji mar wê were girtin di kurdî de wê werênê ser ziman)' re ku wê weke di kurdî de wê bi gotina 'sahwa mar' re wê di renekê de wê were bi gotinkirin wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bahsa wê were kirin. Ew wê di wê temenê de wê di wê têtîna sahwa ji wê de wê, di renekê de wê bi hinek fêrsên fahmkirinê ên weke ku wê ji wê xwe viciniqandin û an di renekê de wê weke parastinê û hwd re wê bê kirin. Wekî din wê bahsa Îstaran bi zawaca wê ya Anu re wê were kirin û wê di wê nûqtayê de wê di şêwayekê de wê weke bi gotina "darîtum" ku wê were wateya jina ji darê' û an jina darê' wê di têtînekê de wê were fahmkirin. Di wê nûqtayê de wê çendî ku wê di nivîsaran de wê 'dar' wê weke bajarekê ku ew wê avakiriya û an bi navê wê avabûya wê were ji wê bahskirin jî lê wê di navê dar de wê hinek morfolojiyên

yazdanî ku wê di wê temenê de wê werina fahmkirin jî wê di rengekê de wê ji wê werina derhanin. Di wê temenê de wê ev wê ji wê were fahmkirin. Wekê din wê di rengekê de wê dema ku wê bahsa bajarvaniya dar'ê wê were kirin wê gotina "Şarrat-Deri" ku wê were wateya 'banuya dar'ê jî wê di wê temenê de wê weke têtînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ji wê morfolojiya wê gotinê wê ji van herdû aliyan jî wê di rengekê de wê karibê hinek wateyên ku wê karibin werina lê gihiştin û fahmkirin wê weke ku wê karibê bibê.

Çavkaniyên ser Îstaran re wê bèn dayin diyarkirin wê bi teybetî wê di sê aliyan de wê hinekê wê çavkaniyên bi wê hizirkirinê wê biddina diyarkirin. Yek wê di temenê kevneriya wê de ku wê bibê bê. Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi têtîliya wê ya inanna û gulla re wê di rengekê de wê were dîyarkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Aliyê din ê duyem wê di şewayekê de wê bi fahmkirinên weke ku me li jor wê hanî ser ziman ku wê çawa wê ji navê wê bibê weke bi starhbûnê û hwd re wê di rengekê de wê were fahmkirin bê. Aliyê din ê sêyem wê di rengekê de wê weke banuyekê wê di rengekê de ku wê were fahmkirin bê. Wê weke banuyekê wê serwer û wê xwediyê rêzaniyekê û fêrsên wê bin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê were kirin. Û wê hinek fêrsên têtîna parastinê ku wê ji navê wê werina fahmkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê hinek gotinên ku wê weke di temenê rêveberiya qasrî de ku wê weke di bin dest û şewîriya wê de wê bibin wê di rengekê de wê navê kesên weke Râsu, Turma û Itûr-mâtîşşu wê derkevina li pêş. Ev wê di hinek nivisaran de wê weke yazdan û di hinekan de jî wê weke xîzmetkarên pîroz ên weke sukkal wê di rengekê de wê werina ji wan bahskirin. Lê wê di temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bê dîtin ku wê derkeve li pêş.

Ji wê yekê wê ew jî wê weke ku wê karibê wê fahmbikê ku wê demek piştê a weke ya dema navîn a şaristana urukê de ku wê li herêma wê weke banuyekê wê derkeve li pêş û wê di wê temenê de wê bi derfetî wê weke ku wê bi rastin ew jiya bê wê karibê wê ji aliyekê ve bi derfet wê li wê bihizirê bê.

Di têtînên amoriyî de hevrehê Iştaran aş-ti-ul-ħa-al-ti ye wê ji aliyê Andrew R. George û Manfred Krebernik ve wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin û herweha îdia dikin ku ev nav dibê ku bi eslê xwe Elamî be û hebûna yazdanekî weha di panteona Amorîtan de wê weke di hinek awayan de wê weke li rengê şêwayê panteona wan ku wê lê newê jî lê wê ne dût bê ku ew di wê de bicih bibê û were fahmkirin. Ber ku ew li herêma Emutbalum a nêzî Dar û Elamê dijiyan. Û rêberê navdar ê Amorî Kudur-Mabuk û bavê wî Simti ew bi wê di rengekê de wê weke bixwezin wê diyarbikin. Ew diyar dikin kuw, minaq Şilħak herdu navên Elamî li xwe kirine. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê çendî ku wê George û Krebernik wê bi wê rengê wê werênina ser ziman jî lê ew di morfolojîya hizirkirina xwe wê paya hinekê cihêbûnê a li ser wê re ku wê bi wê karibê wê were fahmkirin jî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênin ser ziman.

Di nava çanda uruk de wê di rengekê de wê di demên piştre wê weke ku wê nabê Anu û dumuzi wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Minaq wê di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dumuzi wê di şêwayekê de wê fêrsên fahmkirinê ên cihê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Minaq ku em hinekê li ser navê dumuzi bihizirin wê di kurdî de wê hinek wateyên ku wê bi têtîna wî ya fahmkirinê re wê karibê li wê were têtîhiştin û di wê temenê de wê karibê bi wê hinek fêrsên fahmkirinê were lê ghiştin.

Navê dumuzi wê, di destpêkê bi wateyên weke ‘dêya em ji jê’, ‘dema em ji jê’, ‘dema dihê jiyan (kîrin)’, ‘pêsketîna bi demê re’, bi têtîna ‘dihê û zê’ re bi fêrsa bûyin û jinûve bûyinê didê. Weki din gotinên ‘duzê’, ‘duzan’, ‘di zû’, û an bi gotina ‘dizê’ ku we bi wateye bûyînek weke ‘zabûnê’ bi xwe re wê werênê ser ziman. Bi gotînek din a morfolojîkî di kurdi de wateya ‘dema bûyinê’ û an ‘**dema zabûnê**’ bi wateya xwe re didê me. An jî bi wateye dumuzî, weke ‘dema ji jî dihê’ re wê karibê wê bi wê re wê dûtare wê fahmbikê Ji wê aliyê ve çendî wê bi têtîhêk baviksalerî wê piştre wê were ser ziman jî lê wê bi xosletê dayîkek jî wê zabûn dibê û an jî xwe diafirêne wê werênê ser ziman. Weki din weke jiya heyî bibê û an ‘zaroyê bûyî’ ku wê karibe di wateya zaroyê diji û an zaroyê jiyane ku wê karibe fahm bikê û werênê ser ziman bê.

Gelek fêrsên di wê temenê de ku wê weke ji inanna wê demê ku wê werina fahmkirin wê di wê temenê de wê weke piştire wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê were fahmkirin. Di hinek şîroveyan de wê dumuzi wê weke ji aliyê xanzirekê ve wê were kuştin ew wê bahsa wê were kirin. Lê di wê temenê de wê ev wê weke morfolojiyek bi fahmkirinê bê û an wê weke rewşek rewşek rastin bê wê di wê temneê de wê karibê wê hinekê ji wê cihê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Çanda dumuzi wê weke ku wê bi şîroveyên ku wê piştire wê li ser re wê werina fahmkirin wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê yekkirinekê wê bi wî û çanda wî re wê di dîmenekê de wê were kirin. Ew wê di nava wê yekkirinê de wê dualiteye nava wî û inanna de wê di wê temenê de wê wer kirin. Wê inanna wê weke jina wî di wê temenê de wê wer pênasekirin û wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê piştî têtîna zawacê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê hin bi hin wê di temenekê de wê weke ku wê bi têtînek baviksalarî wê têtîna wî derkeve li pêş.

Di aslê xwe de wê hinek rewşên weke yên aqilmeşandinê wê nûqteyê de wê weke ku wê bi derfetbin ku mirov di rengê de bikê û bi wî re wê werênê ser ziman. Çi rasthatina ku wê piştî wê yekkirina ku wê bi têtîna dumuzi re wê were kirin wê gotinên weke 'fahişeyên parastgehê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê demê re wê derkevina li pêş. Ev wê di rengê de wê di şêwayekê de wê parastgeh wê bi wê gotinê û gotinên di wê rengê de wê weke ku wê êdî wê ji jinê wê were dûrkin. An jî wê bi wê gotinê re wê ew wê ji wê were derxistin. Piştî wê ji xwe wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dumuzi wê çanda wî ya baweriyê wê piştire wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Û wê hemû çand û kultên berî xwe ên dayiksalarîyê wê di wê temenê de wê di nava xwe de wê weke ku wê bi mihênê û wê di wê temenê de wê bikê binserwerîya xwe de. Têtîna dumuzi û çanda wî di wê temenê de wê hê bi gelek aliyên wê yên ku ew ne hati fahmkirin re wê bi wê re wê were dîtin.

Lê dumuzi wê di wê temenê de wê, di mijare kulta yazdanî de wê weke demek nû wê bi wê rengê wê bi xwe wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Weke pêjnek din wê ya Anu wê bibê û wê weke di dema ku wê inanna wê diji û serwer bê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke yazdanê

'sereka' wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Di panteona sumer a dema şariştana uruk de wê di wê temenê de wê weke ku wê ji navaroka destana gilgamêş jî wê di rengekê de wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Dumuzi wê di rengekê de wê weke ku ew wê çandê wê piştî wê bi pîroziya wê re wê serwerbikê û wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Uruk, ur û Eridu wê weke di nava wê sêkikê de wê di rengekê de wê ev pêvajoyên fahmkirin wê di rengekê de wê bê dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştê wê çanda ningirsu li girus, ya Ninisina li isinê û hwd wê di wê temenê de wê weke pêvajoyên piştê wê karibê wê di rengekê de di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Guhertoyek Hurro-Akadî ya duzimanî ya navnîşa yazdanên listeya Weidner a ji Emar xuya dike ku Iştaran wekî 'KA' hatî nivîsandin. 'DI.DI' (dibe ku mînaqek dîtografîyê, wê bi wê ku tê de dubarekirina nîşanekê ye) û Kumarwi, pir caran bi Enlil an jî herêmê rojavayê kurdistanê roja me ve girêdayî wek bi serweriyekê dihê dîyarkirin. Hevwateyekê dihê diyarkirin. Frank Simons vê girêdanê bi girêdana wan a hevpar a bi cîhana jêr re vedigire, têgihîştina hevpar a wekî "Bavê yazdanan" (duayek ji Nisaba re MUŠ wekî "bavê yazdanan" vedibêje, lê rasterast referansên Iştaran bi vî rengî rola wê wek nenas e) an jî dibe ku li ser efsaneyek nenas di derbarê Iştaran de, mîna efsaneyên Hûrî yên derbarê hilweşandina Kumarwi de (çav: Simons, Frank (2017). "A New Join to the Hurro-Akkadian Version of the Weidner God List from Emar (Msk 74.108a + Msk 74.158k)". *Altorientalische Forschungen*. P. 86, 44).

Bi derfet e ku di dawiya hezarsala yekem a beriya zayinê de di heyama hevkarîyê de di navbera teologên Uruk, Nippur û Darê de di dawiya hezarsala yekem a beriya zayinê de hewl hatibe hevdengkirina Iştaran û Anu, lê birhanên rasterast niha kêman in.

Ev wê tiştêkê din wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê ji wê çavkaniya dawî û navaroka wê ya ku wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê weke çandek berdewami a bi kultî û serwerîya wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Her wusa wê têkiliya kultî, epistemîkî û her wusa hinekê jî ontolojîkî wê di navbera dema berê ya piştê de wê di wê temenê de wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda hûrîyan wê dema ku em li wê dinerê wê weke ya demek hevde miya demên berî xwe de wê weke bi şîrove û hemdemi kirina wê re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin. Di wê temenê de wê di demên mesopotamiya de wê hûrî wê weke demek hemdem û weke ronasanse giştî a mesopotamiya a ku wê di dewama wê de wê bi xwe re wê werênê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Di dîmenekê şibandîne weke zêde wê ne şaşa bê ku mirov wê bi şîbenê bi wê rengê ku wê weke di demên ronasanse piştî serdema navîn a piştî zayînê ku wê bibê wê di wê rengê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di navbera sê deman û an serdeman de wê dikarê wê fahmbikê bi hemdemiya wê û pêşketina wê re. Wê yek wê dema hûrîyan a mijare gotinê bê û bi pêşketinên wê re ku wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê bibê. dema duyem wê weke dema mitanni ku wê weke demek reformasyonê û kûrbûnê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê û dema medîya ku wê weke li ser wê re wê weke serdemek nû a hemdem ku wê êdî wê ji ya demên berî xwe cihê wê bi tememî wê li ser aqil, zanin û têgihên weke felsefeya zelal û hwd re wê bibê xwediyê pêşketinekê û rengê wê yê fahmkirinê û bi nerîna wê ya li jîyanê jî. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa wê demê wê were kirin wê di dewama hev de wê çawa wê demekê wê di wê rengê de wê biafirênê. Lê ev wê weke têgîn û şîroveyek gelemper wê bimênê. Emê li ser wê temenê şîrovekirinê wê nûha nekin. Di awayekê de wê pêvajoyên têgîna mesopotamiya a bi kultên wê re wê di renekê de ku wê çawa wê, dema ku mirov wê fahmdikê wê bi wê re wê ew wê were dîtin ku wê di şewayekê de wê têgînek weke ya bi pêvajoyên pêşketina li ser ardê a demên sumer jî wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di mijare têgîna sumer de wê, hizirkirinên wê di renekê de wê di şewayekê de wê bi xiyalî wê weke ku wê werina xamilandin. Di wê temenê de wê bi wê re wê were kirin. Lê di rengê têkiliyên wê yên bi hev ve ku wê di temenekê dîyalektikê ku mirov wê karibê wê di dewama hev de wê di renekê de wê fahmbikê wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide me. Minaq têgînên weke Anu ên destpêkê wê di renekê de wê di pêvajoyên şariştana urukê a demên wê yên pêşî de wê bi serweriyek giştî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di nava têkiliya uruk, nippur û darê de wê teologên wan wê di renekê de wê têkiliyek

weke ya senkronize wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de w biafirênin.

Di renekê de wê mijare têngîna Iştaran minaq wê di şêwayekê de wê di hinek şêwayên weke tefkirkirinên bi têngîna parastinê re wê were lê hizirkirin. Lê di renekê din de jî wê bi xosletên parastinê wê weke hinek têngînên ku wê weke xosletekê parastinê ê bi gotinkirî ku wê bidina diyarkirin jî wê bibê. Di wê temenê de wê, weke ku wê di destana imdugud' û an bi navê wê yê din wê weke destana enzu ku wê were bi navkirin de wê, Iştaran wê weke xosletekê ninurta wê di renekê de wê were tefkirkirin. Hinek têngînên ku wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê hizre ku mirov bi wê re wê weke xosletekê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê ev wê weke ji aliyekê ve wê karibê wê bi temen bikê. Lê têngîna Iştaran di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê derkeve li pêş.

Beşa sêyem ya "Destana **Anzû**"yê wê di tabloyê de Iştaran wekî yek ji nav û an xosletê Ninurta hatiye tomarkirin, û navên din ên yazdanan ên ku di vê pêkhatayê de dihê îdfakirin ku hevwatera wî ne Zababa, Pabilsag, Inshushinak (wekî bēl pirišti, "yazdanê nepeniyê" dihê binavkirin), Ninazu, Panigara. (alternatîfek ji bo rastnivîsîna navê Panigingarra), Hûrabtil (wekî yazdanê Elamî dihê binavkirin), Lugal-Marada û hetta Lugalbanda (ku wek keyê efsanewî yê Uruk) û Papsukkal (yazdanê peyamber, sukkalê Zababa) wê ji hêla Andrew R. George diyar dike ku, li ser bingeha cîhgirtina wan di belgeyên wekî Lîsteya Perestgehê ya Kanonîkî de, hin ji van yazdanan -Iştaran, Inshushinak, Zababa, û Lugal-Marada- dibe ku wekî "xuyanên herêmi" yên Ninurta werin dîtin. Ji aliyê teologên kevnar ên ku ji berhevkirina nivîsên weha berpirsiyar in. Michael P. Streck tekez dike ku komeleyên weha dê ji teolojiya paşerojê tîpîktir bin dihênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê navê ninurta wê weke navê yazdanek zêde giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di hin nivîsarên ku wê li ser ninurta wê werina kifşkirin de wê di wan de wê di aslê xwe de wê bi xosletên wê yên weke têngîna parastinê û hwd re wê di renekê de wê were dîyarkirin. Ku em ji wê aliyê ve wê, di renekê de wê, mijare ninurta wê bi wê re wê werênina ser ziman wê demê ew weke rewşa di rengê mar de wê weke numênêrîya wê bi wê re wê wer kirin wê demê em divê ku wê bi wê re wê werênina ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê çendî ku wê weke di hinek nivisarna wê hin gotinên bi şibînê û

morfologjikî ku wê hinek fêrsên fahmkirinê ên ne dîr wê weke ku wê bikin ku ew bidina me jî lê wê ne di wê ast û reng û têrbûnê de bin ku em karibin ji wan di wê temenê de wê fahmkirinê bi wê rengê ji wê bikin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê binerin wê demê wê weke têtikilyek weke ya bi teonimiyî ku wê di nava gulla û ninisina û hwd de wê were danin wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê dîmen û fêsek fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di wê rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Îştaran yazdanê parêzer ê Darê bû. Parestgeha wî ya li wir bi navê merasîmî yê Sumerî Edimgalkalamma bû û di wateta, "male, girêdana Mezin a bi erdê" ve dihat zanîn. Pirtûkxaneyek pê re hat girêdan û tê zanîn ku nivîskarên Darê bi kesên ji Uruk û Babîlê re têtikilî didanîn di wê de hatina kifşkirin. Weki ev male parastgehî a Îştaran wê li ser temenekê perwerdekirinê û an xwandinê û hwd wê bi temen bibê. Lêbelê, ji sala 2010-an vir ve, tenê heft tablet têne zanîn ku wê di derbarê dar û zaninên wê de wê hinek agahiyan wê ji dar wê bide diyarkirin wê werin kifşkirin.

Belgeyên herî pêşîn ên Îştaran nivîsarên key ên serdema pêşîn ên Lagash û Umma ne, û yek nivîsarek weha ku ji Entemena re dihê veqetandin, nakokiya di navbera Mesalim wek keyê Kiş de, di bin Îştaran de, di navbera van her du dewletên ku ji hêla yazdanên Ningirsu û Shara ve dihê numinêr kirin, vedibêje. Dihê dîyar kirin ku Îştaran wekî têtînek bêalî dihê fahm kirin, mîna ku dagan di metnên bi vî rengî yên ji Sûriya roja me de dihê teswîr kirin, û wekî yazdanek ku ji bo çareserkirina van nakokiyan guncan e dihê diyarkirin. Lugalzagesi, hukumdarekî din ê xanedaniya destpêkê bê, û xwe wekî "hevalê hêja Îştaran" binav dikê. Navên teophorîk ên ku Îştaran vedibêjin jî yekem car di çavkaniyên serdema xanedaniya destpêkê a Ur de xuya dibin. Di dewama wê de wê li uruk û li dora wê weke li deverên ku wê bahsa wê bikin wê di hinek nivîsaran de wê navê wê deerkeve. Ev wê ne tenê wê nişanaka wê bin ku ew di wê demê de wê weke bi serweriyekê wê hebê. Her wusa wê weke nişanaka wê bê ku ew di wê demê de wê li wan herêman wê ne tenê li bajarekê weke tenê ê darê ku wê weke parazvanê wê were dîtin bi tenê wê hebê.

Belgeyên derbarê bergkirina Îştaran di serdema Sargonîk de serê keriyê ku ew li Êrê hatiye dîtin, ku ji aliyê Naram-Sin Aqadî ve jê re hatiye veqetandin, û navên teorîk ên wekî Ur-Îştaran ji Adab hene. Gudea, ku piştî hilweşîna Împaratoriya Aqadî keyê wê bû, di nivîsekê de xwe bi

Ištaran re wê təkiliya wî were danî. Wê bèn dan ber hev û îdia kir ku ew ê mîna wê ne tenê ji bo Sumerî û Aqadiyan, lê ji bo "hovekî ji Gutium" jî dadbariyên dadmend bilêv bike. Li pey wê di serdema Ur a sêyem de, key Shulgi di bin parastina Edimgalkalamma ew bicihkir û hanî ser ziman. Nivîsareke Sumerî ya ji hezarsala sêyemîn berî zayînê jî behsa xebata li ser perestgeha wî ya li Darê û li Sûsayê dike, ku belkî ew piştî hêrîşa Elamiyan hatibe birin, dibe ku ev berhem beriya xanedana wî be, lê navê wê berpirsiyarê wê winda bûye. Yek ji keçên Shulgi bi navê ME-Ištaran (bilêvkirina hêmana yekem ne diyar e), ku bi hûrgulî mijarên li ser temenê wê yê ku li wir e û zewaca wê bi yekî Shu-Kabta re, ku xuya bû hem bijişk û hem jî karmendekî leşkerî bû, vedibêje. bi belgeyên di arşîva Garšana de hatibû tesdîqkirin (çav:Sharlach, Tonia (2017). *An Ox of One's Own: Royal Wives and Religion at the Court of the Third Dynasty of Ur. Studies in Ancient Near Eastern Records*, p: 50-52.).

Li vir wê ber çî wê ev aliyê bi têgîna Ištaran re wê giring bê ku em li ser wê bisekin in? Di rengekê de wê weke ku wê di wê nişeyên li ser vê paragrafê ku me bi çavkaniya wê re diyar de wê təkiliya wê di rengekê morfolojiyî wê weke li ser temenê têgînek bijjişkîyî û hwd de wê bi têgînên weke gulla û hwd re wê bê ku wê weke nav were diyarkirin wê were danin. Ji aliyê din ve jî wê li ser têgînek dadperwerî û an dadwerî û hwd de wê bi gûtiyan û hwd re wê di şêwayekê de wê were dîtîn ku wê təkiliya wê were danin. Ev təkili wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Têgîna bi "favoriyê Ištaran, hezkiriya Înanna" (migir Ištaran, naram Inanna) ji aliyê Der Ilum-muttabil (ku Anum-muttabil jî dihê nivîsandin), Nidnuša, û ji aliyê xwediyê sêyemîn yê vê meqamê ve hatiye bikarhanîn û nav nayê parastin. Piştî hilweşîna Xanedaniya Sêyemîn a Êrê di dema serxwebûna Darê de desthilatdarîbûn bû. Di vê serdemê de, serwerên Darê wekî nûnerên Ištaran li ser rûyê erdê têne hesibandin, û ev dihê texmîn kirin ku wê hevrastiyaî pêşveçûna modelên rêveberiyê yên wekhev li Eshnunna û an tispak, ku rêveberên herêmî bi heman rengî dihatin bawer kirin ku li ser navê Tishpak û esnuna wekî parêzgar tevdiagerin. Nivîseke ji Ilum-Muttabil nîşan dide ku wî projeyek avahiyek nû jî diyarî Ištaran kiriye, lê nayê zanîn ka ev behsa perestgehê dike yan na. Eckhart Frahm destnîşan dike ku ne bi derfet e ku Edimgalkalamma di nav restorasyonên wê de were binav kirin, lê ji ber nebaş parastina metnê ew bi teqez nayê damezrandin (çav: Frahm, Eckhart (2009). "Assurbanipal at Der". In Luukko, Mikko; Svärd, Saana;

Mattila, Raija (eds.). Of god(s), trees, kings, and scholars: Neo-Assyrian and related studies in honour of Simo Parpola. p: 56-58, Helsinki).

Li vir wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna Îştaran ku ew dihê dîtin wê weke bi serweriyekê re wê were dîtin. Di çerçoveya têngînek weke 'banuyekê' de ew bi serweriya wê re dihê dîtin. Di wê demê de wê dema ku em bi çandî dihizirin wê kifşdikin ku wê weke ji du aliyan ve wê dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê were dîtin. Yek wê bi serwerîya têngînek weke ya yazdana jin ku ew di wê temenê de ew dihê dîtin û di wê çerçoveyê de ew derdikeve li pêş bê. Di wê temenê de wê weke keybanu wê were dîtin. Di çerçoveya listeyên keyên sumerî û an demên wê de wê bi zêdeyî wê kifşkirinên li ser keyitiya mêran re wê di rengê de wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê hinek xosletên ku wê bi wê (Îştaran) re wê were dîtin wê weke ku wê, di şewayekê de wê bi ya keyitiya jinê ve ku wê weke fêrsna ku mirov bihizirê wê hinek têngînan wê di mejiyê mirov kê.

Sin-Iddinam ku ew wê Larsa di nivîseke keyê de ku li ser bandûrekê ji axa kil û li Êrê hatiye parastin, destnîşan dike ku piştî têkbirin û dîlgirtina serwerekî dijmin, wek bi navê Warassa, wî ew spartiyê Îştaran û leşkerên xwe yê dîl berdane, û kiryarên key wekî "dûr gavê min (bi rojan)) dibêje ku wî ev yek kiriye "ji bo ku li Darê were bibîrhanîn". Dibe ku Warassa di serdema Hamûrabî ya Babîlî de, mîna hevnavê wî ye ku ji çavkaniyên hevdem dihê zanîn, Dar bi xwe an jî Malgiumê nêzîk hukum kiribe; Cihê sêyem pêşniyarkirî ku dibe ku ew silav lê kiribe, Eshnunna, ne bi derfeta ku ew dihê hesibandin ji ber ku Sin-Iddinam wî wekî lugal binav dike ne ji ensi, sernavê tîpîk ê serwerên Eshnunya. Di nivîseke keyê Asûrî Ilu-şūma de behsa Îştaran û bajarê wê dihê kirin. Ev metnê di nivîsarên keyê Asûrî de danasîna herî kevn a ku dihê zanîn bajarên li derveyî Asûryayê ye. Di serdema Babîloniya Kevin de, zilamek bi navê teophorîk Îştaran-nasir li Carchemish bazirganek çalak bû û bi keyê Mari Zimri-Lim re di têkiliyê de bû û wî ji bûyerên wekî cejna Nubandag û mirina key agahdar kir (çav: Henkelman, Wouter F. M. (2008). The other gods who are: studies in Elamite-Iranian acculturation based on the Persepolis fortification texts. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, p: 330-334.)

Qassît, dema nû û destpêka hûrîyan

Di serdema Kassîtan de, Edimgalkalamma di dema serweriya yek ji du keyên ku Kurigalzu (Kurigalzu I an Kurigalzu II) de ji nû ve hat avakirin.

Di sala 1920-an de vedîtina nivîsarek ku wê bûyerê belge dike, bû sedem ku cihê lêgerînê, Tell Aqar, wekî cihê Darê were destnîşankirin. Her weha di nivîsarek ji Sûsayê de ji serweriya yek ji Kurigalzuas, û dibe ku di yekî din de ji Babîlê ku yek ji wan ve girêdayî ye, dihê gotin. Her weha di yanzdeh navên teophorîk de ji Nippur ji serdema Kassite xuya dibe, digel pênc kesên din "Anu Rabû". Ew di heman demê de yek ji kêma yazdanên Mezopotamyayê ye ku bi navên teophorîk ên Kassî yên zimannasî hatine pejirandin, ku bi gelemperî ji yazdanên Kassî ne û ji yazdanên Mezopotamî re gazî dikin. Di belgeyên Xanedaniya Yekem a Sealand de jî gelek kesên bi navên teoforîk ên ku gazî Ištaran (KA. DI an AN. GAL) dikin de hatine tesdîq kirin, û Ran Zadok destnîşan dike ku ev kes bi eslê xwe ji Darê hatine. Ew bi navê kassitî Kuk-Ištaran, "parastina Ištaran" jî dihê zanîn.

Nivîseke key Marduk-nadin-ahhe ya ji Xanedaniya Duyem a Isin, Anu Rabû wekî yazdanê dawîn di rêza dirêj a yazdanan de, yekser piştî Işhara, dihîne ziman. Ev wê weke di çerçoveya morfolojiya zimanê hûrî û rengê wê yê pêşketina wê ya piştî jî wê di dîmenekê de wê rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Anu-rabû wê di rengê de wê piştî Ištaran wê bahsa wê were ser ziman û ev wê weke di çerçoveya morfolojîyê hûrîyî de wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ku wê çendî wê di derbarê tîkiliya wan de wê zêde agahi wê nebin jî lê di nava tîkiliya Ur û Darê de wê were dîtin ku wê weke pêşbaziyek bi hêzdarî wê di nava wan de wê were dîtin. Hinek kultên Urukê wê serwerîya wê bûnê wê di rengê de wê di morfolojiya weke tîkiliya gulla û ninisina de wê bi morfolojîyê wê weke bi tîkiliya inanna-îştar re wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hinekê jî wê di rengê de wê dema ku em li ser navê inanna re wê bi wê re wê dihizirin wê, navê 'îştar' wê di rengê de wê li navê wê hinek fêrsên bi fahmkirinê ên weke bi tîgîna parastinê, avakariyê, dîyarkeriyê û serwerîyê wê hwd wê bi xwe re wê di wê rengê û awayê de wê bide dîyarkirin. Lê çanda inanna ku wê di wê demê de wê zêde pêşkeve û wê derkeve li pêş wê, di wê temenê de wê weke ku wê bi derfet bê ku ew li ser hinek tîgînên weke bi diyarî û an ne bi diyarî hinek fêrsên fahmkirinê bi wê rengê bide pêşxistin û li ser wê re bahsa serwerîyê yazdanî ku ew bi ontolojîkî di wê temenê de were salixkirin re wê were ser ziman.

Di zimanê tîgîna kassit de wê weke ku wê were fahmkirin wê tîgînên weke 'anu-rabû' wê bi tîgînek mazinbûnê re wê were fahmkirin û wê

hinek fêrsên weke bi têtînek peyamnêrî a yazdani û hwd re wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê dema ku em minaq 'rabû' wê bi serê xwe wê hildina li dest wê ji aliyekê ve wê têtînek bi pîrozkirinek bi bilindkirinê ku wê bide mirov wê ji aliyekê din ve jî wê bi ji kokê ve mazinbûn û bilindbûnê wê di awayekê de wê bi wateyî wê bide mirov. Anu wê weke navê yazdanê dema urukê ê serwer bê û wê di dema ku em li wê dihizirin wê ji navê wê weke têtînek têtînek nûbûnê, mazinbûnê, bilindbûnê, hanina li holê û dana diyarkirinê û hwd re wê di morfolojiyekê de wê hinek fahmkirinên ku em bi kurdî dikarin ji wê bigirin wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê di destpêkê de wê bi morfolojiyê de wê têtîna 'a-nu' wê di rengekê de wê çendî ku wê têtînek bi nûbûnê wê bide me jî lê wê di kurdî de wê morfolojiyek din a weke bi êgir û rohnibûnê û hwd re jî wê ji têtîna koka gotinê a weke 'nû ku wê bi morfoloji û an fonolojiyek weke ji 'n''yê bi ber 'r' ve ku wê were lê hizirkirin jî wê di mejiyê mirov de wê karibê bide vejandin.

Di rengekê din de wê weke ku wê ji gotinên weke 'Kuk-Iştaran' wê karibê wê were fahmkirin ku wê di nava kassitan de wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê têtînek weke ya serwer bê. Ev wê, di rengekê de wê, di morfolojiya wê de wê, weke xwediyê herikinek fonolojikî û morfolojikî a di zikhev de bi ber ya hûrîyan ji ya kassitan û hwd wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were dîtin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di destpkê de wê ji navê wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê morfolojiya navan, bi têtînêna wê ya watelêkirinê, a sintaksi, morfoloji, fonoloji û dîmenê wê yê li hev hunandin û an monstrekirinê û hwd re wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çanda Kuk-Iştaran û an Iştaran wê di rengekê de wê bi kulta wê re wê di dewama wê de wê weke ku wê rast bê ku mirov bi hinek girêdanên bi kultî ên weke di dewama ya inanna de bi ya îştar û hwd re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê di teonimiya wê de wê bi xosletên ku ew dihê destnişandin re wê weke ku wê piştre wê bidest bixê û an wê ji wê werina pêşxistin wê di rengekê de wê weke di dîmenekê nûve salixkirinê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê were dîtin. Ji aliyê têtîna demê, ziman, çand û kultê ve wê di

dewama wê de wê dikarê wê hinekê din wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Iştaran Wê dikarê wê çanda wê hinekê din wê li ser wê bisekinê. Di demên qassitan de wê were dîtin ku wê di rengekê de wê serwer bibê. Di demên qassitan de wê çanda gulla wê bi zêdeyî wê weke çawa ku wê li uruk û serdem wê de wê inanna wê derkeve lipêş wê bi heman rengê wê ew wê derkeve li pêş. Lê wê dema ku em bahsa Iştaran bikin wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi teybetî wê li kurdistanê di nava civake kurd de wê hinek gotinên ku wê weke taqabûlî wê û çanda wê bikin wê hê jî wê di nava civakê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê were bikarhanîn.

Wê jî wê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenêde wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku Iştaran wê çanda wê, di rengekê de wê di temenê têgînek yazdanî de wê, derkeve li pêş. Di demên piştire wê weke di demên dawî ên qassitan de wê bi têgînek gelemperî wê were dîtin ku wê bê dîtin ku wê bigihijê serwerîyekê.

Minaq î ro jî di nava civake kurd de wê di zimanê wê de wê gotinên weke "ya star' wê di hinek morfolojiyên ku ew dihê bikarhanîn de wê weke derhanînek gelirî û gelemperî de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenêde wê xwe bide diyarkirin ku wê, çanda dema qassitê wê dikarê wê hinekê di çerçovreya têgîna kultî a yazdanî de wê hinekê di wê çerçoveyê de wê liser wê bisekinê.

Di awayekê de wê di gelek çavkaniyên ku ew dihên dîtin de wê, di wan de wê were dîtin ku wê ji urukê û Eanne û heta deverên din ên weke nippurr, isinê, kiş û hwd wê bi gelek deverên din re were dîtin ku ew wê serwerîyek wê bi navê wan re wê hebê.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê, navê yazdanê kişê ê parastinê Zababa wê di rengekê de wê di nava panteona qassitê de wê derbbas bibê. weki din wê navê yazdanên weke Şuqamuna û Şumaliya wê di wê demê de wê derkevina li pêş ku wê ji wan re wê berg wê werina kirin. Wê weke yazdanna parastinê ên dema qassit û panteona wan bin.

Di wê nûqtayê de wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê di nava têngîna bajar dewletiyê û têngînên dem bi dem ên serwer pêşdikevin ên weke ya aqad, babil, asûr û hwd de wê, di wê çerçoveyê de wê, panteona qassit û hinekê jî wê ya barî wan a gûtiyan jî wê weke ku wê beşkirin. Di wê temenê de wê ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wan wê bi wê re wê werê ser ziman. Ev wê, di rengekê de wê, di dema qassitan de wê zêdetir wê bi navê wan re wê were dîtîn. Minaq wê di gelek nivisarên ku wê ji Nuzi wê werin wê di wan de wê di derbarê ziman, çand û kulte dema qassitan de wê têngînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Qaassitî wê bi zêdeyî wê weke ku wê were dîtîn wê bi têngînek xwezayî û di nava xwezaye xwe de wê bijî. Wê bi wê re wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê di demê de wê di nava herêmê de w dem bi dem wê xanadanên ku wê derkevina li pêş wê li ser axa wan wê bina xwediyê serwerîyekê.

Minaq em dikarin wê werênina ser ziman ku wê di demên asûran de wê ew wê bi zêdeyî wê bi çavkaniyên wê re wê were dîtîn ku wê bergkirin û bawerkirina wan ji yazdanên qassitan re wê bibê. Ev wê, di rengekê de wê, di demên babiliyan de jî wê di şêwayekê de wê were dîtîn.

Di wê demê de wê li ser têngîna wan ya kultî de wê, di rengekê de wê were dîtîn ku wê di nava qassitan de wê têngîna şîvaniyê wê zêdeyî wê weke li pêş bê. Di wê temenê de di çavkaniyên ji demên wan dihên dîtîn de wê, gotinên weke 'kurigalzu' ku wê dema ku wê bi hev re wê were xwandinê wê wateya 'şîvanê qassitan' wê bide me. Lê wê dema ku em ji hev cihê bikin wê bi morfolojikî di nava gotinê de bihizirin wê karibê wateyên weke 'kur', 'gal', 'zu' û hwd wê, di rengekê de wê, bi têngînên weke yên werina wateya kurd, gel, û an civakê û hwd jî ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê werênê ser ziman. Minaq ku em navê keyê qassitî key Karaindaş binerin wê di wê temenê de wê karibê wê bi heman rengê wê ji navê wî têbigihijê. Wê di wê temenê de wê bi wateyên pêşî ên ku wê bide me wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Gotina 'Karaindaş' wê, di rengekê de wê hem wateya 'war' û an welatîyê' ku wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê karibê bide dîyarkirin wê, ji aliyekê din ve jî wê wateya 'diyarek mazin' jî wê di xwe de wê bi morfolojikî wê karibê bide mirov. Ji wateyên ku wê ji wê werina têngihîştin wê têngîna sazûmanek civakî wê bi wê re wê ji wê were fahmkirin. Di nivîsên di derbarê key Karaindaş de wê were dîtîn û fahmkirin ku wê girêdan û bergkirina ji inanna re wê zêdeyî wê bi wan re wê li pêş bê. Di wê temenê de dîyarkirînan ku ew bi wê re wê werina

ser ziman wê bibin. Ji wê jî dikarê wê fahmbikê ku wê uruk û şariştana wê û hewirdora wê weke qada piştire a pêşketina desthilatîyên herêmî ên demên qassitan jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin bin.

Di demên wan de wê têgînên weke bi yazdanên mêr û yên jin re ku wê were bawerkirin wê çavkani wê werina dîtin. Ji hinek sevilên naqşkirî ên ji demên wan dimênin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke hinek çavkaniyên ku wê werina dîyarkirin bin. Di wê warê de wê li urukê hinek dîtinên weke bermehi ên di wê temenê de ku wê werina dîtin wê di rengekê de wê weke hinek têgînên ku wê bînen pêşxistin wê temenê wan wê biafirênê.

Di wê temenê de wê zimanê urukiyan û yê qassitiyan wê weke ku mirov jî çavkaniyên bi têgînên weke 'destana gilgamêş' û hwd wê dikarê wê kifşbikê wê bi wê temenê re wê bigihijê li hev. Di wê çerçoveyê de wê hem li ser temenekê kultî ê pê baweriyê de wê ev wê were dîtin. Wekî din wê dema ku em li ser şîrovekirin û fahmkirinên bi zimanê di tabletên destana gilgamêş dinerê û wê dahûr dikê de wê di wê temenê de wê hinek têgînên ku wê bina çavkani wê bibin. Wekî din wê di wê temenê de wê, navê gilgamêş bixwe jî wê di rengekê de wê, çendî ku wê bi morfoloji û fonoloji wê ji ya qassîtiyên demê wê ne cihê û dûr jî bê lê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, heta roja me wê ji navê gilgamêş, bi hatina ba hev a gotin û an peyvên weke 'ga', 'gir', 'gamêş' û hwd ku wê hê jî wê di nava kurdan de wê bi zimanî û têgînî wê werina bikarhanîn wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Gotina gilgamêş bixwe wê di kurdiya roja me de wê di wateya '(kesekê) gir weke gamêşekê' wê bi xwe re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di gotinê de wê têgîna weke 'kesê ku ew dihê şibandin wê weke kirdeyek sergirtî wê di gotinê de wê bi têgîna 'girêdana nava gotina gir û ya ga ku wê bi têgîha weke gir ga û an gir weke gamêşekê û hwd de wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê bê dîtin. Ev wê di wê rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewaama wê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê têgîna girgamêş wê di wê temenê de wê weke wateya '(yekî) gir wek gayekê ku wê werê ser ziman wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Gotin û an peyva 'gamêş' wê di rengekê de wê di têgînekê weke ya ku wê rewşek girbûnê a weke ga wê bi xwe re wê

dubare d hundurê gotinê gamêşê a di nava gotina 'gilgamêş' de wê dubare wê weke morfolojîyê wê bihawênê. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wateya têtîna gilgamêş de wê di wê temenê de wê wê weke 'kurê ninsun' ku wê gilgamêş wê werê ji jê bahskirin wê di wê temenê de wê 'ninsun' wê di wê temenê de wê di wê de wê du gotinên û peyv û an kirdeyên giring ku mirov dikarê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê wê bibê. Ya pêşî bi têtîna 'nin' ku wê di rengekê de wê hem di wateya ya astbilind û piroz de bê û wê di awayekê din de jî wê weke di têtîna taqabûlî gotina 'jinê' a weke navê zayendê dikê wê di rengekê de wê bi xwe re wê werê ser ziman. Ev wê di demên destpêkê de wê weke tenê bi yazdanên jin re wê li pêşîya navê wan weke nişanaka dayina pîroziyê wê were dîtin ku wê were bikarhanîn, Lê piştî wê ev di gûharê û yên navê weke yên mêr jî wê di rengekê de wê di dewama wê de wê were dîtin ku wê êdî wê li navê xwe wê bikarbênin. Di dewama wê de wê, dewama peyvê a '..sun'ê'' wê di rengekê de wê hinek fêrsên fahmkirinê ên cihê wê karibê bix we re wê bide dîyarkirin. Ew wê di rengekê de wê weke bi wateyên weke şûnpêyê', 'şûnwarê', 'li şûnê', û hwd wê weke wan wê gelek têtînen din wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê çendî ku wê ji ziman û tabletên weke ji marî, Nuzi, uruk, nippur, babil û gelek deverên din wê derkevin wê bi zimanê wan deman û têtînen wan deman û kultên wan û watelêkirinên wan re wê hewl were dayin ku ew werina fahmkirin jî lê wê dema ku em bi morfolojîyê bi zimanê roja me ê kurdî wê dikin ku wê fahmbikin wê di wê temenê de pîraniya wan gotinan wê ji me re w di rengekê de wê bi reng û awayna din wê weke bi derfet bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Minaq Craig Melchert di xabatên xwe yên weke li ser '**the luwians**' û 'Cuneiform Luvian Lexicon' de wê peyvên navê wê di wê temenê de wê, ji me re wê bi derfet bin ku em bi temen û awayekê din bi teybetî weke ku me di wê temenê de li jor hanî ser ziman bi wan bigihijina hinek wate û têtînl cihê ên bi zimanî û fahmkirinên bi wan ên bi zimanê roja me.

Ev wê di wê temenê de wê hem bi zimanê roja me wê weke bi navê têtînen kultî wê bi derfet bê û hem jî wê bi têtînen weke bi salixkirinên bi peyvên zimanî wê di rengekê de wê bi wê re wê bi teybet bê. Minaq wê di wê temenê de wê kifşkirinên bi gotina 'lalesh'ê û an laleşa' û hwd ku wê bikê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov

wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev xabatên ferhengî ku me li jor bahsa wan kir wê di derbarê mejuya wan gotina ku ew hê di roja me de jî wê weke têtîna û navê hinek kultên pîroz ku ew li kurdistana roja me dijîn jî wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê bi mejuya wê ya demdirêj re wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di derbarê têtîliyên demên qassitan û dema firawinê misra kevn re jî wê hinek agahi wê di renekê de wê hebin ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di dema keyeniya qassiti a bi navê 'Karduniaş' de wê di dema keyên wê yên navdar ên weke bi navê 'Burna-Buriash II. û an burna-buriaşê duyem de wê, akhenatên misrî re wê, danûstanên bi nivîsên amarna' re ku wê bikê re wê navê wî derkeve li pêş.

Burna-Buriash II, di danûstandinên xwe ya Amarna de bi Firewn Akhenaten re, di tableta bi navê EA 10 de, [i 4] wî wekî yekem ê ku bi Misrê re ketiye nav têtîliyên dostane, binav dike, "Ji dema Karaindaş ve, ji navbeynkarên bav û kalên we ve. bi rêkûpêk hatine cem bav û kalên min, heta îro ew (du bav û kalên welêt) bûne hevalên baş" bi navdikê Di nava 'salgirtinên Tuthmosis' ên weke bi qaydkirinê, ku li ser dîwarên hundurîn ên korîdora ku li dora perestgeha granît a Perestgeha Mezin a Amun li Karnakê hatî nivîsandin, bahsa baca babilî jî bike (çav: James Henry Breasted (1906). *Ancient Records of Egypt, Vol. II: The Eighteenth Dynasty*. University of Chicago Press. p. 204).

Li Muzeya Zanîngehê li Philadelphia li ser mohra rengê tarî ê xamlê qehweyî hatiye nivîsandin: "Ey [Shuqamuna], yazdanê ku bi tijîbûna xwe bi ronahiyê tevdigere... Ronahiya dihe bi rastî pir dilovan e: Izkur, kurê Karaindaş, ku dua dike tu û ji te re rêzdar e Marduk" wê werênê ser ziman. Şûqamûna yazdanekî mêr ê Kassî bû ku beşdarî textê keyan bû, ku bi teyrek li ser perdeyê dihê sembolîzekirin, bi gelemperî bi hevîna xwe Shumaliya re dihê dîyarkirin. Navê Izkur-Marduk bi tevahî Babilî ye û dihê wergerandin "wî gazî Marduk kir." Lê ev jî wê weke têtînek ku em divê ku wê di çerçoveya têtîna qassit de wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman bê. Xuya ye ku navûdengê wî ew qas mezin bû ku Shutruk-Nahunte, yê ku wê 250 sal şûnda talankirina Babilê bidomîne, pesnê xwe da û got: "Min Karaindaş, ankû Babil hilweşand (çav: Daniel T. Potts (August 13, 1999). *The Archaeology of Elam: Formation and*

Transformation of an Ancient Iranian State (Cambridge World Archaeology). Cambridge University Press. p. 233)."

Ev hilweşandina ku wê bahsa wê were kirin wê di demên li dora destpêka sedsale 12' min a beriya zayinê de ku wê keyê elamî wê weke ku wê bikê. Di wê demêde wê pêvajoyek hêrişan a li ser qassitan wê bi wê têtîne re wê bahsa wan wê were kirin.

Pêvajoya hêrişên elamiyan ên li ser herêmê wê di rengekê de wê çawa wê bibin û wê encamên wê çawa bibin û wê piştî wê çawa wê bi encam bibin di derbarê wê de wê zêde zanin û agahi nebin. Yên ku ew hena jî wê têtîne nekin ku em bi wan bi tememî wê rewşa wan baş fahmbikin bê.

Gelek keyên ji demên piştî ku wê navên Kassite ên yazdanên wan li wan hebin wê werê dîtin. Damezrênerê Xanedaniya Sealandê ya Duyemîn navê Simbar-Şiḫu (an Simbar-Şipak) li xwe kiriye, gazî yazdanê Kassî Ši-HU kiriye, lê nivîsên ji serdestiya wî tenê behsa beşdarbûna wî di perestîna û pê bawerkirina Enlîl û Şamaş de dikin, û wî belkî xwe li şûna Kassite, wekî ku wê jê re "eskerê xanedana Damiq-ilišu" bi nav dikin, wekî paşgirê Xanedaniya Yekem Sealand bi derfet dîtibe. Keyê paşîn ê ku jê re xanedana Bazî dihê gotin, Şuqamuna, ku dibe ku bi eslê xwe Kassî be, navekî teophorîkî yê Şirikti-Şuqamuna li xwe kiriye. Wî di sala 985 berî zayînê de tenê sê mehan keyê kir, ti nivîsarên ku jê re hatine veqetandin ne mane, û tê texmîn kirin ku ew birayê keyê berê, Ninurta.kudurru-usur I' min a(çav: Frame, Grant (1995). Rulers of Babylonia from the Second Dynasty of Isin to the End of Assyrian Domination (1157-612 BC). p: 83, University of Toronto Press).

Di wê çerçoveyê de wê çerçoveya têtîna qassitiyan wê hinekê din wê bi çerçoveyek berfireht de wê were dîtin. Di wê temenê de wê weke navê qassi wê hem wê weke navê serdemmekê bê û hem jî wê weke navê xanadanên wê demê ku ew di wê demê de bi navê wan û an ne bi navê wan ava dibin jî bê.

Serwerîya qassitiyan wê di wê rengê de wê ne bi derfet bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê rengê ku em çendî em dema wan fahmdikin em hin bi hin bi wê re em panteona wan jî ku wê çawa wê di rengekê de wê şekil û awa bistênê jî wê di rengekê de em bi wê re kifşdikin.

Dihê dîtin ku wê hinekê berî dema hatina hammurabî wê, hem li herêmên qassiyên ên weke hana û an kur û an yê din jî wê keyên wan ên weke key Duzagaş' wê serwer bibê. Ji pêşveçûnên dema wî û hêrişên

hammadurabi ên li ser hana wê were fahmkirin ku ew wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê navê wî derkeve li pêş. Berî wî ku wê bi ninurta re wê di heviyekê de wê were dîyarkirin key Gidar' û piştî wê ku wê bi gulla re wê, di heviyekiyekê de wê jê were bahskirin Key hala wê di wê temenê de wê karibê wê bahs bikê. Hala wê di rengê de wê, ji morfolojiya wê dinerê wê di rengê de wê di wê navê de wê navê yazdanekê qassiti jî wê bi wê navê wê hebê. Carna ku wê weke sukal û an weke xismertkarê pîroz wê ji jê were bahskirin û carna jî wê weke yazdanekê wê bahs ji jê were kirin.

Di demên destpêkê de wê navê Harbe ku wê weke keyê qassiti ê avaker wê derkeve li pêş. Harbe dibe ku serokê panteona Kassîtan jî bê. Kassite di navên teophorîk de yek ji yazdanên herî navdar jî wê ji jê were bahskirin. Li ser navê wî du key hatin binavkirin: Kadaşman-Harbe I û Kadaşman-Harbe II. Li gorî Wilfred G. Lambert, dibe ku navê wî sernavek be ku tê wateya "yazdan" jî. Birhanên gengaz ên vê yekê navên kesane yên wekî Harbe-Sağ û Harbe-Şi-ĤU ne. Sembola naskirî ya hin kudurruyan çûkek bû ku serê wî paşve zivirî. Harba, hêmanek navekî kesane ku tenê bi qismî hatiye parastin, dibe ku rastnivîsa alternatîf a Harbe be, lê ne diyar e ka ew navek yazdanê ye. An jî weke navê key-yazdanekê wê demê bê.

Weki din wê di çerçoveya navên serwerî de ku wê di nava têngîna ya kultî û panteona wan de jî wê hebê wê navê 'xûda' bê. Di wê temenê de wê, ev wê di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Dihê texmîn kirin ku Ĥudak û Ĥudĥa du awayên navê heman yazdan a. Ya yekem bi navê teorîk Inza-Ĥudak, ya paşîn di metnek ferhengî de ku ew wekî Adad binav dike, dihê pejirandin. Heger teoriya ku Buriaş ji yazdanekî cihê rast be, tê pêşniyar kirin ku Ĥudĥa dibe ku navê yazdanê ku ji hêla wî ve hatî destnîşan kirin be. Daniel Schwemer vê rewşê weke rewşek ne diyar dibî. Mînaq wê hinek nivisarên ku wê li herêma diyale a roja me hatina ditin de wê di wan de wê navê yazdan kamulla ku wê weke yazdanekê qassiti ê giring wê ji hê were bahskirin wê were dîtin.

Navê huda wê di rengê de wê di kurdî de wê taqabûlî navê xûdha û an xwûda û hwd jî wê bikê wê weke navek yazdanî bê. Lê hinek fêrsên ku wê bi wê navê re wê werina ser ziman wê bi tênginek teolojikî wê weke ji ya yazdanî wê cihê bin. Mînaq wê di rengê de wê têngîna xwûdayî wê ji ya yazdanî wê weke gelemperî wê dîmenekê wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê

de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Minaq wê dema ku wê bahsa yazdan kamulla di dema qassitan de wê were kirin wê weke yazdanê çîyê û an çîyayîyan wê di renekê de wê ji jê were bahskirin. Ji ber diclê û heta ber keviya çemê radanu wê di renekê de wê were diyarkirin. Di nava nivîsaran de wê navê wî weke bi rengê "taklaku-ana-kamulla" jî wê di renekê de wê were ser ziman. Di wê temenê de wê bi têngîna 'ana' wê hinek fêrsên weke têngînek zayendî a weke ya dayikek jî wê di renekê de wê bi wê re wê bi wê re wê were fahmkirin.

Di nava serwerîya qassitan de wê herêmê weke nuzi wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê di bin serwerîya wan de bin. Gelek nivîsar ên demê ku wê werina ser ziman wê, di renekê de wê ji wê werina derhanin ku wê di wê temenê de wê di derbarê panteona qassitan de wê têngînekê wê bina **me**. Minaq Maruttaş ji lîsteyên ferheng û navên kesane yên wekî Nazi-Maruttaş û Karzi-Maruttaş dihê zanîn, ya berê bi eşkereyî wekî navê Sil(li)-Ninurta, "parastina Ninurta" tête diyarkirin. Teorîyên ku têkiliyek di navbera wî û Vedic Maruts an Luwian Runtiyas de pêşniyar dikin di zanistiya nûjen de êdî pêbawer nayên hesibandin. Rattaş, peyvek bi navê Abi-Rattaş, dibe ku bi Maruttaş re têkildar be, lê ne diyar e ka ev navek yazdanî tête hesibandin û an na.

Di nava têngînen ku wê bi Maruttaş re wê werina dîtin wê di renekê de wê di dîmenekê weke ya ku wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê weke di dîmenekê yazdanî ku wê keyên nuzi jî wê li pêş navên xwe wê weke unwanekê wê bikarbênin wê di renekê de wê werênina ser ziman. Yan jî wê weke dîyarkirina aidiyetekê ku wê bi wê re wê wer pênasekirin.

Mirizir yazdanek qassît bû ku dibe ku bi hespan re têkildar be. Nav belkî bi minizir an minimzir re têkildar e, hêmanek ku ji navên hespan dihê zanîn, ku di encamê de xuya dike ku bi nimzir ve girêdayî ye, têgehek ku ji bo destnîşankirina van heywanan dihê bikar hanîn. Wilfred G. Lambert bi awayekê weke îdiayekê dide dikarkirin ku ew bi derfet dagera serê hespê ku li hin kudurruyan hatiye dîtin bi wî re têkildar e. Di lêkolîneke nûtir de li ser îkonografiya Kudurru, Ursula Seidl hîpotez dike ku ew yazdanek herêmî nenas a, belkî ne-Mezopotamî ye ku ji hêla civakên bilind ên li nêzî herêma korekê û an Kerkûka nûjen ve dihê

perizandin Nivîsar, Belê, ew bi rengdêra giştî Bêltu (GAŞAN) re têkildar bû. Di navên teorîk ên wekî Melî-Minimzir de jî derdikeve li pêş.

Di wê nuqteyê de di derbarê têngîna mirizir de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê weke têngînek teybet bê. Minq haspê wê di hinek şîroveyên ku wê heta roja me di nava kurdan de wê bi navê qassitan re wê were ser ziman wê hebê û wê hinek ji wan vegotinan wê di wî çerçoyê de wê bi têngîna mirizir ve wê weke ku wê di levkirinekê de bin. Minaq wê têngînê weke qassiti di ahlkirina haspan de wê çendî wê pîspor bin û wê bidest bikarhanîna haspan di rêwîtî, şer û çûna deverên din de wê weke heywanên pê barkirinê ku wê bikarbênin wê di rengê de wê bi wê re wê were ji jê bahskirin. Di wê temenê de wê di rengê de wê qassiti wê biqasî ku wê di wê temenê de wê bi wan re wê were ser ziman û wê were bahskirin wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê wê di hunera hasp de wê bi zêdeyî wê di wê demê de wê derkevina li pêş. Ev herêmen ku wê weke li dor qunterên zagrosan û heta deverên weke kirmaşan, gola urmiyê û hwd wê weke deverên dariştani bin û wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din wê ew wê bi wê re wê çawa wê, garanên hov û an kovi ên haspan wê li wan herêman wê werina dîtin û wê hebin bin.

Ev wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê balê bikişênê li ser wê ku wê di mijare salixkirinê weke yên ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman **bê**. **Minaq** navê Saḥ, wê wek yaazdanê rojê yê Kasît bê. Ew bi gelek navên teophorîk, wekî Kadaşman-Saḥ, Kari-Saḥ an Ula-Saḥ ve hatî diyarkirin. Kassite bi çil û sê navên cuda yên ku ji belgeyên li Nippur têne zanîn xuya dike, ji yazdanên din ên Kassît, Elamî, an Hûrrî, û her weha yazdanên Mezopotamya yên wekî Gula, Amurru û Nabu zêde mazin bê . Navekî din ê yazdanî yê muhtemel ên Kassite, Zaḥ, di du navên kesane de ji heman cihî derbas dibe. Di wê nuqteyê de wê ev navê wê weke yê Saḥ wê weke navekê ku wê di nava têngînek teolojîkî wê weke çerçoveyek wê ya unwanî jî wê hebê. Di wê temenê de wê weke minaq bi rengê navên weke Kadaşman-Saḥ, Kari-Saḥ an Ula-Saḥ û hwd re wê di rengê de wê bi wê re wê were dîtin. Yan jî wê di wê temenê de wê weke ev navên kesane wê weke navna keyan bin ku ew di rengê de wê weke di awayekê de wê navê yazdanê xwe wê li pêşnavê xwe wê dênin ku ew bi navê wê yazdanê xwe re ew werina ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîtin bê. ev kevneşopîya ku wê navê

yazdanê xwe wê weke unwanekê û an rewşek weke ya şagirtinekê ku ew wê piştî li berdestê wê yazdanê wê perwerde xwe wê tawa bikê û pê de wê piştî wê li pêş navê xwe ku ew wê navê wê didênê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, rewşa perwerdetiyê wê di wê rengê de wê, li pêş bê û ev wê weke ku wê di parastgehan de wê were kirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê kes ku wê bi kijan yazdanê û navê wê perwerde wê bibînê wê piştî wê bi navê xwe û yê wê yazdanê wê bi hev re wê hilde û wê ew wê weke nişanaka wê bê. Ev wê weke kevneşopîyek fêrbûnê û perwerde a piştî qassitan ku wê di dema hûrîyan de jî wê di rengê de wê di nava çanda ya yazdanî û fêrbûnê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin bê.

Weki din wê di nava çanda yazdaniyê de wê di rengê de wê di nava qassitan de wê di panteona wan de wê di şewayekê de wê navê yazdanî wê di wê temenê de wê bibin. Wê weke navê 'sin', 'zin', gulla', 'meme' û hwd wê weke navên ku wê di rengê de wê ji nava ferhenga wan were fahmkirin bin. Di wê nûqteyê de wê di nava panteona qassitt de ku wê taqabûlî wê bikê wê navê yazdanî wê di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were ser ziman. Navê Şi-ĤU an Şihu an jî Šipak tê bilêvkirin. Dihê diîyar kirin ku ew yazdanê heyvê yê qassit bû. Metneke ferhengî wî wekî Sin binav dike, lê ew dikare bi Marduk re jî were hevber kirin, ku ji hêla navnîşek berfireh a navên yazdanê duyemîn ve hatî destnîşan kirin. Wê dema ku wê ji nivîsarên dema qassitan wê werina xwandin wê li wan wê were nerin de wê navê yazdanên wan wê di rengê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê di wê demê de wê çînek serdest ku wê di parastgehê de wê mazin bibê û wê bi perwerde bê û wê weke rêveber, rêzan, oldar, leşker û hwd wê di wê demê de wê derkeve li pêş wê bibê. ev wê weke kesna ku wê li pêş ên serwer bin û wê bi navê wan re wê gelek fêrsên fahmkirinê ên weke di wê temenê de ku wê werina fahmkirin wê werina dîtin. Ew wê weke çînek serdest ku wê di rengê de wê mijare civakê wê di rengê de wê bi wê re wê bi xwe re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bide diyarkirin bê.

Navekî gengaz ji bo yazdanekek Kassite ku di navên kesane de hatî diyarkirin wê, mînaqî Burra-Šikme bê. Hin erkolog diyar dikin ku Šikme ji navê yazdanê rojê Hûrî Šimige be. Lê di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê yazdanê rojê ê hûrî wê di wê temenê de wê, wek Šimige wê weke navekê ji dema qassitan ku ew dihê domandin

heta wê demê bê. Ev dibê ku wê weke navek ji navê yazdanê Saḥ, bê. Ber ku ev yazdan wê bi gelek navan wê were bi navkirin û wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman wê bi 34 navan re wê di şewayekê de wê were bi navkirin. Ev naskirin wê di rengekê de wê dema ku em wan kifşdikin wê di dîmenekê de wê li ser têgînek teonimikî a weke teybetkirinê û an lê baxşkirina xosletan û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. her xosletekê wê weke navekekê ku wê piştî wê weke navekê bi ontolojîkî wê were bi dîyarkirin û wê bê gihandin li awayekê salixkirinê ê di wê temenê de wê weke aliyekê ku mirov karibê bi derfet li lê bihizirê bê (çav: Bartelmus, Alexa (2017). "Die Götter der Kassitenzeit. Eine Analyse ihres Vorkommens in zeitgenössischen Textquellen". Karduniaš. Babylonia under the Kassites. De Gruyter. pp. 245–312).

Minaq Şumaliya yazdandek bû ku şîrîkê Şuqamuna bû. Ne diyar e ka eslê wê Kasîti ye yan na. Ew yazdanekî çiya bû, wek ku di nivîsareke ji serdestiya Nebukadnezar I, ku wê wek yazdanek ku li quntarên çiyayan dijiya û di nav zeviyên berfê de digeriya, diyar dike. Ew jî di nav yazdanên bi navê "yazdanên welatê Namar" de ye, ku wekî çiyayî dihê zanîn. Heman nivîsa ku Şumaliya bi Şugab re dike yek, navekî alternatîf jî ji bo Şumaliya, Şibarru rêz dike. Ya yekem di stûna akadî de, ya duyemîn di kasîtan de derbas dibe. Di Kudurru de, Şumaliya û Şuqamuna wek çivîkên li ser perdeyê têne xuyan kirin. Wêneyên antropomorfîk ên yek ji van yazdanan ku ew dihên afirandin û diyarkirin wê bi wê re wê were pêşkeşkirin. Ev wek di parastgehan de dihê dîyarkirin.

Şuqamuna yazdana **Kassîte** ya herî baş hatî pejirandin û diyarkirin bê. Hevjîna wî Şumaliya bû, û di nivîseke kudurru de ew bi hev re wek "yazdanên ku ji hev hez dikin" (ilānu murtāmū) dihêne binav kirin. Her du yazdanên pantronên xanedana Kassîtan dema Babilê ên serwer bûn. Gotinên wek "agu" di nivîsekê de xwe wekî bi wateya "tovê paqij ê Şuqamuna" binav kir wê werina xwandin. Her weha dihê diyar kirin ku Şuqamuna yazdanekî çiya jî bû. Lê ne diyar e ka ew bi eslê xwe ji kûdere Kassîte bû, û di navnîşek ferhengê de ew di stûna Akadî de ne li stûna Kassî dê xuya kirin. Ev wê weke nişanaka wê karibê wê were fahmkirin ku wê serwerîya wê bi bandûra wê heta nava aqadiyan jî wê bi serwerîya wê ghiştîya bê. Bi vê yekê wê were gotin ku ew ne tenê di Kasî de lê di gelek navên teophorîk ên serdema Kassîtan de jî xuya dike, navên aqadî yên wekî Şuqamuna-appla-idina jî tê de hene. Ev navên weke yên Şuqamuna-appla-idina wê zêdeyê morfolojîyek qassîtî wê bi xwe re wê

difahmkirinê de wê dema ku mirov hinekê di wê de kûrbibê û bi pateona qassit re fahmbikê wê karibê bi wê têbigihijê. Ew li qauntar û zozanên Zagrosê, di nav wan de dijî. Li bajarê Dar jî, ku peykerê wî di sedsala nehan a berî zayînê de hatiye girtin, dihate jê re bergirin. Di heman demê de tomarek heye ku peykerên **Şuqamuna û Şumaliya** di dema serweriya Esarhaddon de ji Sippar-Aruru re hatine vegerandin. Lîsteyên ferhengê Şuqamuna hem bi Nergal û hem jî bi Nuska re dike yek. Têkiliyek di navbera wê û yazdana Hûrî Şuwala de ku ji hêla hin erkologan ve dihê diyar kirin (ku ew bi xeletî weki yazdanekî nêr ku jê re digot "Hurri Ninurta" nas kir) niha ne bi derfet diyarkirinekê dihê ser ziman. Di Kudurru (kevîrên nivîsê ên dema qassitan) de, Şuqamuna û Şumaliya wek çivîkên li ser hêlekê têne xuyan kirin. Wêneyên antropomorfîk ên yek ji van yazdanan niha nayên zanîn. Her çend dihê diyar kirin ku xwedayên li ser rûyê Eanna, ku di serdema Karaindaş de hatine zêdekirin, yazdanên parêzger ên malbata wê numinêr dikin jî (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources* (PDF)., P: 278, Academic Press Fribourg.)

Li vir wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê yazdanê rojê ê qassit Saḫ wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Î ro gelek dîrokzan jî li ser wê hevbeş in ku wê, navê Saḫ wê di dema qassitan de wê bi gelek nawan re wê di şewayekê de wê were dîyarkirin. Ev wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman ku wê di şewayekê de wê çawa wê xwediyê şewayekê şer a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê didewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê wê weke navek giştî û gelemper û serwerîyek giştî wê navê Saḫ wê derkeve li pêş. Di awayekê din de jî wê weke ku me li jor wê vegot wê gelek navên wê hebin ku ew bi wan dihê ser ziman û wê navê Şuriaş wê weke navekê din ê yazdanê rojê ê qassit Saḫ bê wê were dîtin. Di dewama wê de wê di wê demê de wê kulte Şuriaş wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi serwerîya wê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê navê Şuriaş wê li herêmê di pêvajoyên hatina kabileyên elami û an aqadî de jî wê serwer bê û wê di rengekê de wê di bin kulte Şuriaş û an Saḫ de wê bijîn. Piştî wê di rengekê de wê di rengekê de wê weke ku wê çawa wê navê inanna wê ji wê îstar wê were derhanîn wê ji navek Saḫ ê weke Şuriaş 'şamaş' jî wê di rengekê de wê

weke ku wê were derhanin. Di wê temenê de wê dema ku em bi teonimikî û xosletên salixkirinê û reng û demên jiyankirinê û hwd dinerin wê yekser wê ev wê weke rastiyekê wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê weke ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê serwerîya aqadî wê bi wê rengê wê bi çand-kulte yazdanî a qassit wê di wê temenê de wê wer dîtin ku wê weke ji xwe re wê bikê temen û ji wê şîrove wergerandin û hwd wê were dîtin ku ew wê di rengekê de wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê di demên piştre de wê, navê yazdanî ê Saḥ wê wek bi navê Şuriaş re wê zêdeyî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev wê di şêwayekê de wê êdî wê pêşkeve. Di wê temenê de wê ji morfolojîya zimanî wê weke ji Şuriaş û li ya têtîna şamaş ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê weke navekê yazdanî û an weke yazdanekê bi navê Şuriaş ku wê were gihandin bi xosletên bi serê xwe û morfolojî, mitolojî û têtînek etimolojîkî û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê wer dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, têtîna Şuriaş weke navê yazdanê rojê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş.

Şuriaş navek ji bo yazdanê rojê Kassite bû, lê di çavkaniyên naskirî de ji Saḥ pir kêmtir xuya dike. Dihê diyarkirin ku Şuriaş ne yazdanekî cihê ye, lê tenê taybetmendiyeke Saḥ ye. Ew tenê bi navekî teophorîk, Şagarakti-Şuriaş, tê pejirandin. Têkiliyek bi navê Surya re hatiye diyar kirin, lê Manfred Krebernik her weha etimolojîya xwecihî ya Kassite, ji şuri, ku tê wateya nenas, û iaş, ku tê wateya "erd" destnîşan dike. Zêdetirî yek peyvên naskirî yên Kassite xwedan avahiyek wekhev e..

Di wê nûqtayê de wê navê yazdanî wê di wê temenê de wê di çerçoveyê giring de wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê di têtînek yazdanî de wê bi kultî wê bi şêwayekê cihê wê were dîtin ku wê were diyarkirin û an wê were salixkirin. Di wê temenê de wê navên kesane û yazdanî wê di rengekê de wê bi hev re wê di rengekê de wê bibin û wê derkevina li pêş. Minaq wê navê Turgu wekî navê yazdanekî Kassit ku ew dihê texmîn kirin, lê ji bilî du navên kesane,

Kadašman-Turgu û Me-Turgu, li deverek din a cihê dihên kifşkirin û diyar dibin.

Tiliaš hêmanek e ku di navên kesane yên Kassîtan de hatî pejirandin, ku wekî sernavê yazdanekî nenaskirî dihê pênase kirin. Bi bi awayekê ew hê ne hatiya birhankirin ku ew navê yazdanekê ya û an navê kesanekê bi kesane ya. Lê wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê yazdanê qassit wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi awayekê pirr xosletî wê di rengê de wê were dîtin. Ji wê aliyê ve wê dema ku em li navê wan bihizirin em divê ku em yek bi têtîna nav û ya din jî bi rengê têtîna wateyê wê li wê bihizirin. Wê demê wê ev ali wê weke ku wê hinekê wê xwe ji hev cihê wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê navê yazdanên qassit wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek giştî wê li ser navê wan re wê bi xosletên nû ên bi demê re ku ew dihên kirin re wê di rengê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê bi pêvajoyên din ên fahmkirinê re wê were dîyarkirin. Îştara demên piştî ku wê çawa ku wê weke xwediye çavkaniyek weke ya inanna destpêkê a dema şariştana urukê bê wê bi heman rengê wê pêvajoyên vegûherinê wê di demên qassitan de jî wê di temenê vegûharên desthilatî û ji nuve bi salixkirinê û hwd re wê were dîtin ku wê bibê. Minaq wê weke ji navê yazdanê rojê ê qassitan Saḥ û heta rewşa bi navkirina bi navê Šuriaš û di dewama wê de heta şamaş û hwd wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê navê Šuriaš wê weke xwediye demek xwe ya bicihbûnê û pêşketinê a bi kultî bê. Divê ku ew bi teybetî li hinek bajar dewletan bi teybetê bi wê navê Saḥ were dîtin û bi navkirin. Ber ku wê di rengê weke Šagarakti-Šuriaš û hwd de wê rengê wê yê pêşketinê wê were dîtin û kifşkirin.

Šuqamuna û Šumaliya di nav panteona Mezopotamya de dîtbariyek mazina li berçav wê werina dîtin. bûn. Her çend dibe ku ew li kêleka yazdanên Mezopotamya di nivîsarên li ser Kudrru de werin rêz kirin jî, ew bi gelemperî di dawiya hejmartina yazdanên weha de xuya dikin, ku nîşan dide ku statûya wan di teolojiya Mezopotamyayê de ne bilind bû. Her weha dihê diyar kirin ku yazdanên li ser rûyê Eanna, ku di serdema Karaindaš de hatine zêdekirin, yazdanên parêzgerên malbata wê numinêr dikin bin. Ji vê têtîhê mirov tiştê din wê bi wê re wê tê digihê

Yazdanek bi navê Kaššû (kaš-šu-ú), "Kassit", di navên teophorîk ên Babilî de xuya dike, lê tenê piştî serdema Kassit, tenê di navbera 1008 û 955 beriya zayinê de li gorî Grant Frame. Keyê paşîn ê xanedana

Sealandê ya duyemîn navê teophorîk Kaššu-nādin-aḫi li xwe kir, dema ku hin Kaššu-bēl-zēri, ku ji nivîsarek li ser pêşkêşiyek ji yazdana Uşur-amāssu re dihê zanîn, vedigere dawiya yazdehan. Aedsal an nivê yekem ê sedsala 10'an berî zayînê di demekê de ew parêzgarê parêzgeha Babilê ya Sealand bû. Dihê diyar kirin ku Kaššu ji Şuqamuna hatîye wergirtin an jî stereotipek nasnameya Kassite di çanda Babil de temsîl dike. Yazdane bi navekî mîna, Kaššîtu (kaš-ši-tu, an "Kassit") di çavkaniyan de ji hezarsala yekem berî zayînê de xuya dike, û dibe ku ji Şumaliya pêşketî be, lê yazdanên din ên ku nifûsê kesayet dikin. komên yekem bûn. Her weha dihê diyar kirin ku ew nûbûnek tam numinêr dike, ji ber ku di heman serdemê de dihê piştrast kirin, ankû Aḫlamayîtu ("Aramî") û Sutîtu. ("Sutean"). Kaššîtu li Babilê li perestgeha Belet Ninua ("Xatûna Nînewayê") dihat perizîn. Navê wê di nav yazdanên ku Sennaherîb ji urukê girtiye de jî dihê gotin, lê arşîvên bajêr ku bi perestgeha Eanna ve girêdayî ye navnîşan peyda nakin (çav:Beaulieu, Paul-Alain (2003). The pantheon of Uruk during the neo-Babylonian period. p: 319, Leiden Boston: Brill STYX.)

Di nava yazdanên ku ew wê di demên piştre wê were dîtin wê weke ku wê di dema sennaherîb de wê çawa wê weke ji urukê wê bibê û wê bi kultên wan bijîn wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîyarkirin. Di demên piştre mirov rastî gelek rewşên bi wê rengê di demên şerê bajar dewletên ku ew dibin de wê bibê.

Di derbarê çanda demê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê, çanda qassitan wê zêde serwer bê. Di wê nûqtayê de wê qassîtî wan tenê weke xanadanekê jî wê herêkirin wê di rastiyê de wê li gorî rengê pêşketina wan ya demê ku ew bi wê dijên wê nikaribê wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê weke çerçoveyek imparatori ku wê weke ji aliyekê ve wê weke di dewama gûtîyan de wê were û ji aliyekê din ve jî wê piştî wan wê weke serdemek nû ku wê li ser wê temenê wê pêşkeve wê di rengekê de wê wer dîtin ku wê xwe bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda qassit wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê di nava têngîna bajar dewletî de wê bi têngînek imparatorî ku wê di nava xwe de wê bi rengekê konfedereli wê bijî wê were dîtin. Ev wê, di nava wê de wê bi rengê xwe pêşketina babil û an xanadanên weke sealandê û hwd wê kaeribê baştirin bide fahmkirin. Bandûra qassitan wê di wê demê de wê weke ku wê were dîtin wê ji ya ku em wê kifşdikin wê zêdetir bê. Wê di demên Ugaritan de jî wê were dîtin ku wê bandûra qassitan wê bibê.

Minaq wê li gorî **Dannis pardae** wê dema ku wê bahsa liteya yazdanên ugariti wê bikê wê bi yazdanên wek 'yarikh' û an weke qassit-yarikh' re ku wê bahsê bikin wê weke yazdanê wan ê bi koka xwe qassitê bê wê ji hê were bahskirin.

Wekî din, dihê diyar kirin ku Şuqamuna û Şumaliya bi yazdanên Ugarîtik Tkmn û Šnm (Tukamuna-wa-Šunama) bi wan ve têkildar in, ku ji nivîsa KTU 1.114 (RS 24.258) dihê zanîn ku ji bo hilgirtina yazdanê sereke El piştî ku ew serxweş bû wê bahsê ji jê were kirin. Li ser bingeha vê teoriyê, Dennis Pardee diyar kir ku "Tukmuna" yazdanekî bi navekî bi eslê xwe Semîtik e ku di panteona Kassite de hate pejirandin. Lêbelê, hebûna texmînkirî ya Şuqamuna û Şumaliya di metnên Ugarîtik de pirsgirêkek nakok e di zanistiyê de û pirsgirêk bêçareser dimîne (çav: Seidl, Ursula; Krebbernik, Manfred (2013), "Šuqamuna und Šu/imalija", Reallexikon der Assyriologie, p: 324, (in German)).

Weki din wê dema ku mirov dihê demên elamiyan wê di wê nûqtayê de wê bahsa yazdanê 'kamulla' wê were kirin ku ew wê bi koka xwe wê wek yazdanekê qassiti wê were dîtin û herê kirin.

Ji nivîsarekê dihê zanîn kukeyê Elamê Şutruk-Nahunte ew di dema wî de hatiya nivisandin de ew wê bahs ji jê wê were kirin. kiriye. Wek din wê Ran Sadok dikê û dihênê ser ziman ku hebûna wê encama zewaca di navbera prensesa Kassî û keyekî Elamî de ku ew bû wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wilfred G. Lambert wê weke tîkiliya nava mirizir û manziniri ku wê weke yazdanek 'elami jî bûya wê di wê temenê de wê bixwezê pêşniyar bikê û wê werênê ser ziman.

Weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi tîkiliya nava yazdanan û şewayê salixkirina wan re bê. Wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi xosletên li wan dihên baxskirin re wê bi demê re wê weke ku wê jinûve salixkirin wê bi wan wê were kirin. Ev wê, di nava yazdanên qassitî û piştî ku wê di nava civakên din û an demên din de wê were ser ziman jî wê di şewayekê de wê were dîtin. Minaq wê, dikarê wê di rewşa Uşur-amāssu wê bi rehetî wê kifşbikê. Ku wê dinava nivîsarên kudurru ên dema qassitê de wê weke Kaššu-bēl-zēri wê bi navê yazdanê qassit wê were dîyarin jî lê wê piştî wê bi hinek awayên din weke fêrsek bi navê Kaššu ku wê Şuqamuna were derhanin û an afirandin ji jê were bahskirin.

Uşur-awāssu ku wê wekî Uşur-amāssa jî hatiye nivîsandin wek yazdanekî Mezopotamyayê bû. Her çend ew di destpêkê de wekî mēr hate dîtin, ew paşê wekî yazdanek jin hat diyarkirin. Bê zayendê, Uşur-

amāssu zarokê Adad û Şala dihat hesibandin û mîna endamên din ên paşverûtiya wan, yazdanê dadmendiye dihat hesibandin. Tesdîqên herî kevn ên hurmeta Uşur-amāssu navên teophorîk ên ji bajarên wekî Kiş in, lê guhertoya mê ya vê yazdanê herî baş di çavkaniyên ji Uruk ên serdema Neo-Babilonî de têne pejirandin. Îştar ji panteona yazdanên urukl bû ku li serê panteona herêmî wê derket pêş, ku di nav de Nanaya, Bêltu-şa-Rêş û Urkayîtu jî hebûn. Ew hîn jî di metnên serdema Seleukîdan de dihê pejirandin û di cejnek akitu de dihê pîroz kirin.

Navê Uşur-amāssu ji Uşur-awāssu, navek nêr a asayî ye ku ji çavkaniyên Babîloniya Kevin û Asûriya Kevin ên dema qassitan dihê zanîn, û hilgîrên wê yên navdar ên dîrokî keyek Eshnunna û karmendek ji Mari hene. Dikare navê wê wekî "Guhdarî gotinên xwe bike" were wergerandin. Jixwe ew wekî navê yazdanekî piçûk di navnîşa listeya yazdanên Genouillac ya ku wê ji serdema Babîliya Kevin vedigere de dihat fahm kirin. Li gorî Paul-Alain Beaulieu, dikare were texmîn kirin ku Uşur-amāssu di wê demê de endamê têgîna yazdanekî din bû, her çend listeya xwedayan An = Anum niha eşkere wî wekî kur û dîwanê yazdanekî din dide nasîn.

Di demekê de, Uşur-amāssu wekî yazdanek hat dîtin. Guhertoya mê ya vê yazdanê yekem car di nivîsarekê de ji hêla Kaşşu-bêl-zêri, parêzgarê Sealand ve hatî pejirandin, ku tenê ji nusxeya Neo-Babilonî dihê zanîn, lê bi eslê xwe di sedsala deh an yazdeh berî zayîne de hatî nivîsandin. Li gorî Rocío Da Riva û Gianluca Galetti, guherîn bi ihtîmaleke mezin çêbû dema ku yazdan di nav panteona Uruk de hate destnîşan kirin û wekî endamê çembera Îştar hate pejirandin. Paul-Alain Beaulieu diyar dike ku di destpêkê de navê Uşur-amāssu bi awayekî nerasterast behsa gotinên Adad dike, lê piştî guhertinê Ishtar ev rol girt ser xwe wê dihênê ser ziman. Carinan, rastnivîsîna cûda ya Uşur-amāssa dikare were bikar hanîn da ku nîşan bide ku yazdan jin e, mînaqî di nivîsarên Neo-Asûrî de, lê arşîvên perestgeha Eanna ya li Uruk bi domdarî navê bingehîn Uşur-amāssu bikar hanîne. Ji yazdana jin re, carinan ji bo nîşankirina zayendê diyarkera mê INNIN lê zêde dike, di encamê de innin Ú-şur-a-mat-su tê nivîsandin. Lêbelê, ti birhan tune ku hevwatera mê ya rêzimanî ya hîpotetîk, Uşrî-amāssu an Uşrî-amāssa, qet nehatibe bikar hanîn (çav: Beaulieu, Paul-Alain (2003). The pantheon of Uruk during the neo-Babylonian period. p: 229, Leiden Boston: Brill STYX)

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê nakokiya li ser têgîna zayendî a bi navê yazdan Uşur-amāssu wê dikarê wê ji aliyekê din

ve bi hinek aqilmeşandinên din jî ji çavkaniyên urukê gavê biavêjê û wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ev wê di renekê de wê were dîtin ku wê demek wê were ku wê zêde di derbarê meju û dîroka wê de zelali ku wê nebê wê, pîrrianiya kultên urukî wê, piştî wê bi navên cihê wê, di rengna din wê ji hinek serdestîyên piştre wê bina temen. Weke inanna bi navê iştâr, û hwd. Di dewama wê de wê gelek aliyên din jî wê di wê renekê de wê wer dîtin ku wê bibê. Minaq yazdanê rojê ê qassit ku wê bi navê Şuriaş wê weke iji têtîn û navê şamaş re wê bibê temen. Ev reş wê piştî wê di renekê din de jî wê li ser dîmenekê ku wê bi van gûharinên ku wê bibin re wê, di warê salixkirinên li ser hêz û hinek rewşên din ên weke bi siyanî ku wê werina tefkirkirin re wê bibê. Di demên şariştana uruk de wê bi zêdeyî wê kulta yazdaniya jinê wê li pêş bê û wê di wê temenê de wê, ev rewş wê ne tenê bi fêrsên fahmkirinê ên weke bi yazdan Uşur-amāssu bi tenê wê hebê. Wê weki din wê bi hinek yazdanên din re jî wê weke hem mê û an hem nêr wê bèn destnişandin.

Di wê nûqtayê de wê ev wê di renekê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê weke bi têtîna şamaş re wê baştirin wê were dîtin. Di rewşên gûharinê de wê di wê rengê de wê dema ku navêekê din wê were afirandin û an wê were li holê wê xosletên din jî wê bi awayekê ku wê weke li lê werina baxşkirin wê bibin.

Bêi zayendê, Uşur-amāssu wekî zarokê Adad dihat hesabandin, û guhertoya mê bi eşkereyî jê re bu-uk-rat IŞKUR, "keça Adad" dihat gotin. Zarokên din ên Adad û jina wî Shala, û bi vî awayî xwişk û birayên Uşur-amāssu, yazdan Şubanuna (bi wateya "kevîrê mîr şuba"), Namaşmaş û Minunesi, û yazdan Mîşaru (bi wateya "dadê") bûn. Di metnên olî yê cihêreng de, Uşur-amāssu bi gelemperî di nav yazdanên cihêreng ên ji Adad, Shala û derdorên wan de dihê dîtin: Mîşaru, hevjinê wî Işartu ("dadperwerî"), û yazdanên cêwî Shullat û Hanish re wê li ser wan wê were dîtin.

Li Urukê, Uşur-amāssu ji derdora Iştâr bû. Paul-Alain Beaulieu wê weki yek ji endamên pênc yazdanên mezin ên vî bajarî di serdema Neo-Babilonî ên wê dema bi serdema qassit de dihesibîne, çarên din Inanna/Ishtar, Nanaya, Bêltu-ša-Rêş û Urkayîtu bûne. Ew gelek caran bi ya dawîn ji van yazdanan re bû hev, her dem di navnişan de bi wê re xuya bû. Di têtînekê de ji bo paqijkirina "tehapşu" ya herduyan jî bi hev re hatine binav kirin. Bit hilşi, "çêkirina", avahiyek ku di kompleksa Eanna de ye ku dihê texmîn kirin ku dermanxaneyek digel baxçeyek ku

malzemeyên dermanên cûrbecûr tê de hatine çandin, wekî milkê wan yê hevpar hate nas kirin dide diyarkirin.

Andrew R. George di heman demê de têkiliyek nêzîk di navbera Uşur-amāssu û Kanisurra, yazdanek din a ji Uruk de, destnîşan dike û vê yekê bi vê yekê ve girêdide ku her du yazdan bi Nanaya û Ishtar re têkildar bûne. Nêrîna ku ew di hezarsala yekem a berî zayînê de wekî navê Kanîsurrayê kar kiriye an jî wekî hevtayê wê yê aqadî dihê fahmkirin, di lêkolînê de jî dihê dîtin (çav: Black, Jeremy A.; Green, Anthony (1992). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. Austin, p: 134, Texas: University of Texas Press).

Uşur-amassu bitêgçna dadê re têkildar bû. Agahiyên teolojîkî li ser karakterê wê di nivîsarek ji serdestiya Nabonassar de têne dayîn, ku tê de ew wekî "xanima mezin a ku ji bo axê dadbar dike û ji bo bihuşt û dinyaya binî biryar dide, (...) ew e ku fermanê wê nayê guhertin" wê were pênasekirin. Bi derfeteke mezin, karaktera wê ya xuyayî wekî yazdanê dadwerî ku di vê nivîsê de hatî vegotin bi girêdana wî ya bi Mîsharu û Işartu re têkildar bû.

Nivîsek ji serdema Şamaş-shum-ukin Uşur-amāssu bi tacên mîna yên Nanaya û Iştar li xwe kirine nîşan dide. Dihê zan (texmîn) kirin ku xuyabûna wê dişibihe ya yekem ji van her du yazdanan li ser kudurru (kevirê sînorî yê xemilyayî) Melî-Şîpak. Ew ji 47 mina û 16,5 şêkel zêrê sor hatibû çêkirin. Her çend metn hemî hêmanên xwe yên takekesî jî vedibêje, têgînên ku têne bikar hanîn kê in an jî bi tevahî nenas in, ku şirovekirinê dijwar dike. Di nameyekê de alim Mār-Iştar ji Esarhaddon re ku rewşên ku li Urukê diqewimin rave dike, peykerê Uşur-amāssu ku kirasê ku wekî lamaşuşû dihê zanîn tê gotin. Metnên cihêreng ên Neo-Babîlî yên ji Urukê di nav xwe de cûrbecûr amûrên kultê yên Uşur-amāssu hene, di nav de standardek, vagonek merasîmî (attaru), çekek zêrînek nenas (dêpu), û betaniyek (taḥapšu; bi Urkayîtu re hatî parve kirin) jî dê gotin. Tesdîqên pêjnên zilamê dûpişk (girtablilu) jî hene, ku dibe ku apotropaîk bin, lê dibe ku ev tenê xemilandinên li ser cilên wî hatine dirûtin. Sernavên naskirî yên Uşur-amāssu di nav de "deryavanê Uruk" (ašibāt Uruk), ku di nivîsara Kaşsu-bêl-zêri de hatî pejirandin, û "şîretkar" (mālikat milki) û "şefafkar" (šābitat abbūti), ji nivîsekê hene. Esarhaddon pêk tê (çav: Beaulieu, Paul-Alain (2003). *The pantheon of Uruk during the neo-Babylonian period*. p: 243, Leiden Boston: Brill STYX).

Li gorî Joan Goodnick Westenholz, di serdema Seleukîdan de Uşur-amāssu û Urkayîtu bi Belet-serî û Şarrāhîtu li panteona herêmî ya Urukê hatine cîh kirin. Lêbelê, Paul-Alain Beaulieu û Julia Krul di lêkolînên nû de gihîştine encamê ku ew perizîn berdewam dike. Ninimma di rêûresmek akitu de ligel Şilamkurra (keça Ninsun) û Ninurbu, yazdanek bi tevahî nenas xuya dike. Di heman demê de dihê zanîn ku di nivîsek ku rêwîtiya rêûresm a Nanaya ya ber bi Kîş ve vedibêje de behsa wî ya dereng heye, ku ew bi Kanîsurra re xuya dike (çav: George, Andrew R. (2000). "Four Temple Rituals from Babylon". *Wisdom, Gods and Literature: Studies in Assyriology in Honour of W. G. Lambert*. p: 296, Eisenbrauns).

Ji xeynî nivîsa Kaşşu-bêl-zêri, referansa herî kevn a kulta Uşur-amāssu ya li Urukê nivîsek avahî ya ji serdestiya Nabonassar e. Xuya ye ku wî perestgeha xwe, bit Uşur-amāssu, li kompleksa Eanna hebû. Di nivîsareke serdema Neo-Asûrî de, Ashurbanipal îdîa dike ku Uşur-amassu, Nanaya û Urkayîtu ji Elamê vegerandiye Eana. Her weha dihat zanîn ku di demekê de her du ji van yazdanên pêşîn bi demkî ji Urukê hatin derxistin da ku beşdarî hilkişîna vî hukumdar bibin ser text. Di heman demê de dibe ku vegerandina ayîna wan di dema desthilatdariya Esarhaddon de pêk hatibe, ji ber ku nivîsek ji vê serdemê behsa amadekirina peykerên nû yên herduyan dike.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê werênê ser ziman ku wê nişanakên wê di wê temenê de wê hebin ku em dikarin wê werênina ser ziman ku wê têtîna yazdanên demê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê yazdanên demê wê di şewayekê de wê bi wê re wê li urukê wê bi kevneriyekê wê werina dîtî. Di nişanayên di wê temenê de ên bi Uşur-amāssu û ji urukê di derbarê wê de wê, weke ku ew bi zayendî wek yazdanek jin bê wê bê diyarkirin. Di temenê têkilidaninên wê yên li ser İştâr û an inanna û hwd re ku wê di nava nivîsarên piştî ku wê werina kifşkirin de jî ew wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê were dîtî. Di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê ew wê were ser ziman ku ew wê, weke yazdanek ku wê weke di demên dereng ên şariştana urukê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de ku em bahsa wê bikin wê uruk wê weke navendek kultî a kevnera wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Kifşkirinên ku ew di wê warê de wê werina kirin wê bi

wê re wê bi rehetî wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê ev wê weke têgihek bi wê rengê ku wê bi rehetî wê bi me re wê bide çêkirin ku wê pêvajoyên wê yên şariştaniyê wê kevntir bin. Wekê din jî wê di wê temenê de wê yazdanên dema qassitan ku wê werina dîyarkirin wê di renekê de wê weke hinek fêrsên bi têngêhiştina wan yazdanên urukê û pêşektina wan û an bi nav û xosletên ku ew jinûve piştire distênin re ew wê di renekê de wê weke ku wê werina ser ziman û wê werina dîtî û kifşkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya şariştana uruk û pêşveçûnên wê û azmûn û têngîh û kultên wê di renekê de wê bi bandûra wan û pêşketina wan re wê di renekê de wê were dîtî ku wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dema ku em hinekê li ser morfolojiya guharandina navan re wê bikin ku wê fahmbikin wê ev wê hinekê wê weke di derbarê vegûharînên rêveberî û hwd de jî wê hinek têngînan wê bide me. Di wê temenê de wê şewayên hegomenikî wê di renekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Lê di wê nûqtayê de em dema ku em li navaroka pêvajoyên piştire ên şariştanî dinerin em di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dibînin ku wê çawa ku wê weke aliyekê wê yê giring wê pêvajoyên kultî ku wê temenekê hegomenikî wê biafirênin. Wê çendî ku wê nav wê were gûharandin û an wê bi navlêkirinên din re wê were ser ziman jî lê wê di wê temenê de û wê bi çerçoveyê û hevgerîna wê di renekê de wê were dîtî ku wê bibê. Inanna ku wê bibê îştar wê, piştire Şurias û an Saḫ wê bi kulte şamaş re wê, di renekê de wê weke ku wê xwe di şewayekê û renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û domandin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê minaq wê çanda ninurta bixwe jî wê di wê renekê de wê bi gelek navlêkirinan û hwd re wê weke kuntek yazdanî wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Çand û an kulte şamaş wê piştî wê di renekê de wê weke bi têngîna îştar li ser ya inanna re ku wê bi navkirin re wê weke nişanaka demek din bê. Ev wê weke ku wê di renekê de wê bahsa pêvajoyek dagirkinê a komên kabileyên elami ku wê were kirin wê, di renekê de wê weke taqabûlî demên wan wê bikê. Lê di wê nûqtayê de wê ev jî wê bi wê re wê bi rehetî wê bi awayekê morfolojikî wê were fahmkirin ku wê pêvajoyek weke ya bişavtîna wê derbas bikin di nava çanda kulta herêmê de. Ev wê bi wan re wê di wê temenê de wê bibê temenê fêrbûnê bi wê.

Di dewaman wê de wê weke aliyekê wê yê din wê çawa wê ew wê çand û kultê wê bikina weke 'ya xwe' û wê li ser wê re wê xwe bigihênina têngnek weke ya aidiyetê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê pêvajoyên gûharinê ên weke ji çanda inanna li ya îştar weke bi nav gûharinê û an ji ya **Şuriaş û an Sah** li ya şamaş û hwd wê di wê temenê de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bide me. Piştî wê, ya ku wê were dîtin wê weke ku wê di nava gûtîyan û piştî wê qassîtan de wê bicihbûna çanda şamaş û an enlil wê bahsa wê were kirin jî wê di wê temenê de wê wê çavkaniyek wê ya kur wê hebê. Ji wê aliyê ve wê ev herdû çand û têngih û an kult wê weke ku wê ji temen ve wê xwediyê wê çavkaniya bi wan re bin. Di wê temenê de wê, di pêvajoya keyên asûrî de ku wê li deverên şariştana uruk li wan belavbûyî ku wê seferên leşkerî wê bikin wê di serî de wê weke ku wê dagerên wan kultan wê pêşî wê desteserbikin. Ew wê di wê temenê de wê dema ku em çavkaniyên asûrî û her wusa nivîsarên wan ên ji wan deman dixwênin wê bi awayekê zelal wê bi rehetî wê kifşdikê.

Di wê çerçoveyê de wê temenê pêşxistina xwe bi têngnek aidiyetî a li ser wê re wê, di dewama wê de wê êdî wê di wê rengê de wê bi awayekê din wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bibê.

Pêvajoyên mesopotamya wê di wê temenê de wê dema ku em bahsa pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bikin wê li ser têngnek kultî a yazdanî re wê di wê temenê de wê bi pêvajoyek vegûharinê û an peresendinê a ku wê bijî bi navenga parastgehan û hwd re wê karibê wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wê di heman demê de wê weke seferên asûran li deverên şariştana urukê û yên keyên babilî ên weke hemmûrabî li deverên weke yên şariştana hana û an kur ku wê li wê bûna û pêşketina wê di wê temenê de wê ji hev ne cihê bin. Wê di temenekê hegomenikî de wê weke ku wê bibin. Di wê temenê de wê ev wê ne weke pêvajoyek demezrîner bin. Wê weke pêvajoyîna hegomenikî ên ku wê weke bidest xistinê bin. Di wê temenê de wê di rengê de wê xwe bi wê re wê di şewayek de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di wê demê de wê pêvajoyên şerê hegomenikî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê xwediyê temen û awayekê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê, karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê çanda inanna û an Šuriaš û an Saḥ wê piştî wê di nava aqadiyan de wê were dîtin ku wê weke bi îstar û şamaş û hwd re wê d rengê de wê xwediyê şewayekê pêşketinê û dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê, piştî wê di dewama wê de wê di nava panteona yazdanî wê di rengê de wê gûharinên bi navî û an weke bi navkirinên bi xosletan û li ser wê re hanina ser ziman wan yazdanan û ew xoslet weke navlêkirina wan ku wê wan weke ji nûve wê salixbikê bi awayekê teonimikî û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di mijare yazdanan de wê di demekê de wê bi xosletekê û teybetiyeke wê hanina ser ziman û di demên piştî wê di rengê din de wê bi hinek xosletên din re wê di şewayekê de ku wê bibê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Minaq wê Urkayîtu, ku wekî Urkîtum jî dihê zanîn, yazdanek Mezopotamya bû ku dibe ku wekî nûneriya yazdanî ya bajarê Urukê kar bike. Navê wê di eslê xwe de sernavê İnanna bû, lê paşê ew wekî yazdanek cûda hate dîtin. Ew ji nêzîk ve bi Uşur-amāssu re bû û mîna wê, di serdema Neo-Babilonî de ji penteona yazdanên dayikên Urukê cih girt. Her weha berg li vî bajarê di bin desthilatdariya babilian de jî wê weke wê di rengê de wê piştî wê dewama bikê û wê piştî wan heta hûrî û mîtanniyān jî wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê ev wê weke di mijare navlêkirinê de wê weke minaqek giring jî wê xwe di wê temenê de wê karibê bide dîyarkirin. Li ser minaqe Urkîtum'ê re wê dikarê wê hinekê din wê dewam bikê û wê werênê ser ziman. Ev wê ji wê aliyê ve wê weke bi navê Uşur-amāssu re wê bibê wê hinek têgih û xosletên teybet wê karibê bide me.

Teonîma Urkayîtu nisbaya Akadî ye û dikare wekî "**Urukeyî**" were wergerandin. Navên yazdanên Mezopotamyayê, ku rengdêrên ku ji navên bajarên ji aliyê etîmolojîk ve lihevhatî ne, hevpar in, bi mînaqên herî pêşîn ên ku ji hezarsala sêyemîn a beriya zayinê de hatine zanîn. Kevintirîn şiklê tesdîqkirî yê navê Urkayîtu Urkîtum e. Li gorî Manfred Krebernik, nivîsarek dibistana Babîlonî ya dereng hîn jî vê guhertoya navî wekî yek ji du "Keçên E-Ningublaga" digel Mannu-šāninšu dibê, lê

Andrew R. George û, li gorî Joan Goodnick Westenholz, di vê beşê de teonîmeya duyemîn Larsam-iti, Larsam(UD.UNU.KI)-i-ti ye.

Lê em divê ku wê li wê werênina ser ziman ku wê nisaba ku wê çendî wê piştre wê di nava aqad de wê bicih bibê jî lê wê weke yazdana bereketê û musibetên baş a qassitiyan jî bê. Di wê temenê de wê jî têngînên bi navê ku wê heta roja me di nava civakê kurd de wê li kurdistanê wê werina ser ziman wê, di dîmenekê ku wê weke bi têngînek zarin û hêvîya ku ew ji wê dihê kirin û ew weke şînahiyê bi bereket dikê û dide û bêî wê ku ew wê nebê û hwd re wê ji wê were bahskirin û wê werê ser ziman. Wekî din wê bi hinek fêrsên sin ên fahmkirinê re wê weke bi têngîne nesib û hwd re wê weke ya ku ew weke bû baxtê me û an ji me re pêşket û li me ket û hwd re jî wê bi awayekê wê were fahmkirin û wê were hanîn li **ser ziman**.

Rastnivîsîna navê Urkayîtu li gorî çavkaniyên naskirî hinekî diguhere. Dema ku di metnên hezarsala yekem a berî zayîne de navê bajarê Urukê bi tîpîk bi logograman (UNUGki, uruUNUGki, TIR.AN.NAKi) dihê nivîsandin û rastnivîsên tîpan kêman in, ji bo teonîmên jê hatine wergirtin berovajî vê yekê rast e. Lêbelê, mînaqên rastnivîsên qismî logografî têne zanîn, wek UNUG ki-i-tú an UNUG ki-a-ti. Di çavkaniyên Nû-Asûrî de, rastnivîsên tîpîk ên tesdîqkirî dur-kit û dur-kit-tú ne. Guhertoyên Neo-Babîlonî, di nav yê din de, Uš-ka-a-a-i-tu û Áš-ka-a-a-i-tu jî hene. Dihê dîyar kirin ku teonîmeke logografî ya berê AN.INANNA(-Unuki) wekî Urkîtum di Akadî de hat xwendin, lê di warê lêkolînê de li ser vê mijarê lihevkirinek tune û ne diyar e ku ew behsa kîjan yazdan an yazdanan dike (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources. p: 91, Academic Press Fribourg)

Lê em dikarin wê bibêjin ku wê hipoteze min a ku min li jor wê hani ser ziman wê weke di pêvajoya hatina kabileyên elami û bûhûrandina pêvajoyek bişavtinê li gorî çanda herêmê û girtina ji wan a kultên wan wê weke ku wê li gorî ahenge fahmkirina wê rewşê wê weke dîmenekê fahmkirinê wê karibê ev têngîn bide me. Di wê nûqtayê de wê ev pêvajoyên vegûharinê wê di rengekê de wê weke aliyna ku wê di wê de wê di rengekê de wê çawa wê xwe di şlwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê nûqtayê de wê bi xosletî weke bi navlêkirinê û bi wê pêşxistina vegûharinekê û an wekî din wê

navlêkirinek ku wê piştê bi morfolojikî wê li ser wê re wê pêşxistina hinek têgihên weke bi xosletî û piştî wê bi navkirina wan xosletan û gihandina wan xosletan li hinek fêrsên morfolojikî ên ontolojikî û hwd wê di wê temenekê de wê weke pêvajoyek pêşveçûnê û rengê wê xwe di mijare fahmkirinê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Dihê diyar kirin ku Urkayîtu dikare wekî theos eponymos a Uruk, numinêra yazdanî ya bajêr were fahm kirin. Dihê zan kirin ku di destpêkê de teonîm Urkayîtu wekî epîteta Înanna xebitî û tenê paşê bû yazdanek cûda. Pêvajoyek bi vî rengî ji bo Annunitum dihê pejirandin. Têkiliya Înanna bi bajarê Urukê re baş hatiye belgekirin, û ew wek yazdana wî bajarî di çavkaniyan de ji hezarsala çarem a berî zayînê heta serdema Parthiyan xuya dike. Lîsteya yazdanan An = Anum di Tabela IV rêza 117-an de Urkayîtu wekî navê Înanna Urukî destnîşan dike: Inanna-Unuki = Aš-ka-i-tu. Di sirûda Neo-Asûrî ya ji Nanaya re, Urkayîtu di şûna wê de wekî sernavê wê xuya dike. Lêbelê, di çavkaniyên Uruk de yên ji serdema Neo-Babilonî de, ew wekî yazdanek serbixwe dihê dîtin. axînek bo Dumuzî ya ji heman serdemê lê dîsa jî vê teonîm wekî navlêkirina Înanna digirê wê were dîyarkirin (çav: Beaulieu, Paul-Alain (2003). The pantheon of Uruk during the neo-Babylonian period. p: 255, Leiden Boston: Brill STYX).

Ji wê aliyê ve wê navlêkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Di kirdeya navlêkirinê de wê xosletkirin û weke jinûve salixkirin wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di dema urukê de ku wê yazdanên wê di wê temenê de wê bi navekê wê werina ser ziman û wê piştî wê bi nav û hinek xosletên cihê wê werina pênasekirin jî wê weke ku wê sedemek wê jî wê ev bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Nirxên yazdanî û pêşketin û peresendina demek nû weke serdema hûrîyan bi destpêkê, dema wê ya navin û ya derengê re

Wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê nirxên yazdanî wê hinekê jî wê bi pêvajoyên jiyankirinê û weke kultekê serwerîya wan ya hegomenikî ve wê di rengekê de wê girêdayê bê. Ev demên gûharinê ku em weke bahsa mijarê ji wan bahs dikin û dihênina ser ziman jî wê di rengekê de wê weke demên ku wê di dewama gûtîyan de wê demên

qassitan bin. Di wê temenê de wê demên gûtî û qassîtan dikarê wê di wê temenê de wê bi hinek xosletên teybet fahmbikê. Pêşî dema gûtî wê weke dem û an serdemek demezrîner a di wê temenê de wê bi çandek gelemper wê karibê wê di regenê de wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê di nava gûtî û qasîtan de wê serwerîya yazdanên wan ên rojê û hwd ku wê taqabûlî wê serwerîya şamaş û an enlil û hwd wê bikê wê di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê kaeribê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Belgeyên herî pêşîn ên teonîm Urkayîtu (Urkîtum) ji serdema Babîliya Kevin tê lê ne bi derfet e ku mirov bibêje ku di vê serdemê de wekî navê yazdanek cihê hatî fahm kirin an na. Nivîsarek ji Kîş behsa kahînekî SANGA yê Urkayîtu dike, ku hebûna wî li vî bajarî bi ihtîmaleke mezin bandûrek tevgera oldaran li bakurê Urukê di serdema Samsu-iluna de bû. Navên teophorîk ên wekî Urkîtum-ummî ("Urkayîtu diya min e") an Şillî-Urkîtum ("Urkayîtu parastina min e") jî têne zanîn.

Çavkaniyên Urkayîtu di gelek nivîsarên Neo-Asûrî de hene. Şemşî-Adad'ê V min di nav yazdanên ku ji Darê hatine wergirtin de cih digire. Ashurbanipal di yek ji nivîsarên xwe de dibêje ku wî ew ji Elamê vegerandiye Eanna li Urukê, ligel Nanaya û Uşur-amâssu.

Urkayîtu di metnên ji Êrûka Nû-Babilî de baş dihê numinêrkirin. Li gorî Paul-Alain Beaulieu, girêdayî komeke ku wî jê re digotin "hevalên Îştar", komek yazdanên ku çar endamên wê yên din Ishtar/Inanna bi xwe, Nanaya, Bêltu-ša-Rêš, û Uşur-amâssu bûn. Ew bi taybetî ji nêz ve bi dawîn ji van yazdanan re têkildar bû. Di çavkaniyên ji Uruka Neo-Babilonî de, ew her gav di lîsteyên pêşnumayan de bi hev re têne berhev kirin. Her weha dihê zan kirin ku Urkayîtu li perestgeha Uşur-amassu dihate perizandin. Bit hilşi ("çêkerinê", dibe ku dermanxaneyek bi baxçeyek giyayên dermanî) ku beşek ji kompleksa Eanna bû wekî milkê wan yê hevpar hate binav kirin. Ew di nivîsa li ser paqijkirina 'taḥapšu' ku aîdî wan herduyan bû jî bi hev re xuya dikin. Yekane salnameya çandê ya ku ji Uruka Neo-Babilonî maye nişan dide ku festîvalek bi navê kinûnu ("brazier" an "merasîma agir") di meha Kislîmu de ji bo rûmeta Urkayîtu, Uşur-amâssu, û Ishtar hate lidarxistin dide diyarkirin. Di merasîma ku tê de rêveçûnek (tebu) jî tê de dihat pîrozkirin bû. Li gor lîsteyên danayên wek, xwê, xurme, nan, dexl, rûn, îsot û goşt wergirtiye wê were diyarkirin. Wekî din, referansên tacek ku bi motîfên nebatê hatî xemilandin, diademek ku bi mûçikên carnelian hatî xemilandin, û

cûrbecûr zêrên ku tê texmîn kirin aîdê wê ne, têne zanîn. Du navên rêyên avê yên ku Urkayîtu gazî dikin di nivîsarên Neo-Babilonî yên ji Uruk, Harru-sha-Urkayîtu û Nāru-sha-Urkayîtu de hatine pejirandin, lê dibe ku ew behsa heman taybetmendiya topografî bikin. Ew jî bi navên teorîk ên vî bajarî, wek Urkayîtu-ţābat ("Urkayîtu xêrxwaz e") û Ina-şilli-Urkayîtu ("di bin parastina Urkayîtu") de û ji derveyî wî jî, wekî Urkayîtu, tê pejirandin. -ēreš. (çav: Beaulieu, Paul-Alain (2003). The pantheon of Uruk during the neo-Babylonian period. p: 256, Leiden Boston: Brill STYX).

Belgeyek ji serdestiya Daryûs I diyar dike ku Urkayîtu hîn jî di bin desthilatdariya Axamenî de dihat perestîn. Ev lê wê di demên piştî bin. Lê wê di demên medan de ku wê weke çandek yazdanî wê bi serwerî hebê wê di wê de wê karibê were destnîşandin. An jî wê çavkaniyê wê weke bo wê bide destnîşankirin. Joan Goodnick Westenholz hîpotez kir ku di serdema paşîn a Seleukîdan de ew û Uşur-amāssu bi Belet-Seri û Şarrāhîtu li panteona herêmî ya Urukê hatine şûna wî. Lêbelê, di van demên dawî de Julia Krul destnîşan kir ku ew hîn jî di çavkaniyên Seleukîdan de wekî şahid têne navnîş kirin, û ku di vê heyamê de Ishtar di nav yazdanên beşdarî festîvala Akitu de xuya dikin bin. Lêbelê, her çend hîn jî bi renek çalak dihê perizandin, ew êdî di navên teorîk de di metnên dereng de xuya nake.

Di demên kevn ên mesopotamya de wê çanda kulta yazdanan wê ku wê heta wê were van demên dawî ku wê bibina mijare gotinê wê di aslê xwe de wê gelek vegûharinan wê ji gelek aliyan ve wê weke ku wê bijin. Lê wê di wê temenê de wê, dîsa wê karibê di wê hevraste wê de ew li ser wê xate wê di renekê de ew were kifşkirin û bê hanîn li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê û renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewa û renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê dikarê wê di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku wê yazdanên dema urukê wê were dîtin ku wê piştî wê, hinek pêvajoyên vegûharina bi navî û xosletî ku wê demên aqad, babil û asûran de wê çendî ku wê bijîn jî lê wê di heman hevrastê de wê karibin di rastiya wan de di renekê de ew werina kirina kifşkirin. Lê ev pêvajoyên vegûharinê wê ji wan re wê têgînek weke ya tenomikî a pirrali a salixkirinê bi xoslet û teybetiyên wan û hwd re wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê û wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê

bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev xosletên salixkirinê ên weke bi gûharinên weke bi xosletên zayendî jî wê di nava xwe de wê weke ku wê bihawênê. Her wusa wê xosletên ku wê di rengê de wê di hevgiretî de wê çawa wê werina ser ziman û an wê di hinek awayan de wê bi xoslet û xosletkirinên nû re wê çawa wê jinûve wê weke ku wê werina şîrovekirin wê di reng û awayekê de wê weke ku wê dîtin û dîyarkirin. Xosletên yazdanan wê bi demê re wê weke fêrs û hin têtînan zanîn û hişmendî ku ew pêşdikevin jî bin. Wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê weke bi fahmkirinên nû ên bi demê re ku wê bi têtînek weke bi encamên nû ên lê ghiştinê re wê di rengê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare têtînan de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ev têtînan wê weke bi xosletkirin û wê weke têtînan subjektîv ku wê di rengê de wê çawa ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin bin. Di wê temenê de wê karibê wê di rengê de bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq Mîşaru û Îşartu wê weke du yazdanên ku wê wekhevi û dadmendiya pîrozi û hwd wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê weke bi van gotinakirinan re wê çawa wê di rengê de wê weke bi têtînek ontolojîkî wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê were dîtin.

Mîşar an Mîşaru, ku bi navê Mîşar jî dihê zanîn, wek yazdanekî Mezopotamyayê bû ku kesayetiya dandê û an edaletê dihat hesibandin û carinan jî wekî dadgerekî îlahî dihat nîşandan. Ew kurê yazdanê hewayê Adad û jina wî Şala dihat hesibandin. Ew pir caran bi yazdanên din ên mîna Îşartu an Kittu re têtîldar bû. Ew yekem car di çavkaniyên jî serdema Ur III de hate kifşkirin.

Mîşaru kurê yazdanê hewayê Adad dihat hesibandin, û di listeya yazdanan de Anum bi zarokên xwe yê din re di heman beşê de cih digire: Uşur-amāssu, Şubanuna, Menunesi û Namaşmaş dibin. Dayika wan Şala bû. Manfred Krebernik diyar dike ku têtîliya di navbera Mîşaru û Adad de dibe ku encama pêşketina etîmolojîya gelerî be ku navê yê berê bi peyva şarum, "ba" re dike yek. Daniel Schwemer destnîşan dike ku ew di şûna wê de girêdana Adad bi zagonê re nîşan dide. Di lîtanîyên Şurpu û Lipşur de, Mîşaru bi Adad, Uşur-amāssu, û cotê Shullat û Hanish re têtîne kom kirin. Di Ritualekê de, rênivîsek jî bo şîretan, Adad, tevî Şamaş, Aya û Kittu, di nav yazdanên ku dikarin dema ku pêyamnêrîyê pêşkêş dikin jî pêşkêşan re dihên diyarkirin. Ew hem di navnîşa yazdanên listeya-Weidner û hem jî An = Anum de wekî endamek jî xeleka yazdanên ku bi bavê xwe re têtîldar xuya dike. Digel ku têtîlî bi nivîsarên jî gelek bajarên jî tê piştrast kirin, Misharu di heman demê de

di nav şertên ku di nivîsarên Sippar û Assur de tîkiliyek bi yazdanê hewayê re nehatiye diyar kirin, ku ew xuya dike wekî dadwerek îlahî ku pê re tîkildar e, tete hasibandin Kittu bûya.

Yazdan Işartu bi Mîşaru re cotek çêkir, û bi hev re hizra zagon û rêzik numinêr kirin. Julia Krul destnîşan dike ku ew dişibe hevtayê xwe yê jin. An = Anum wî wekî jina xwe bi nav dike.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê yazdan û xosletên wê di wê nûqteyê de wê weke xosletên bi çalak û şubjektiv ku ew dihizirin wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were dîtin. Ya ku wê di wê nûqteyê de wê bi xosletan weke bi ontolojîkî hizirkirin û dana wan a hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku ew wê, bibê.

Di pêvajoya wê salixkirinê de wê, weke kku wê bi yazdanên weke Mîşaru û Işartu û hwd re wê di rengekê zelal de wê ev wê were dîtin. Di wê nûqteyê de wê ev pêvajoya ku wê bi Mîşaru û Işartu re wê wer dîyarkirin wê weke dem û serdemek ku wê di wê de wê êdî wê tîgîn wê weke ku wê bi lêvbibin û wê xwe bi wê rengê wê di şewayekê de wê weke ku wê bîna ser ziman. Di wê temenê de wê afrînerî û hilberîna bi aqil û tîgîna aqilî re wê di fêrsek teybet de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Navê Mîşaru dihê wateya "dadwerîyê" û wekî hîpostasa yazdanî ya vê tîgehê bû. Teonîm ji ešêru ya qassît-aqadî hatiye wergirtin, ku ew wekd dihê wateya "serrastkirin". Wek navdêreke hevpar, tîgeha mîşar dikare wekî tîgîna "rêvebirina edaleta key û sererastkirina rewşên neheq" were ravekirin. Di heman demê de ew fermanek ku di serdema qassîtê ya Kevin de ji hêla hukumdarên ve hatî derxistin jî vedibêje. Wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê li wê zêdebikê ku ev tîgîna "ešêru" ku wê tîgîna sererastkirinekê wê di xwe de wê bide dîyarkirin jî lê wê dema ku mirov wê hinekê li ser wê disekinê wê hinek fêrsên weke yên bi sazûmanî û an pergâlî ên rêzanîya civakî û tîkiliya wê ya bi keyeni û şewîratîya wê ve ku ew weke dihê danin jî bi xwe re ew weke dihênê ser ziman. di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibêjê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê tégîna "ešëru" ku wê çendî wê weke gotinek ku wê weke pêşî û paşîya wê weke zêde ne diyar jî bê lê wê di wê de wê hinek morfolojiyên bi fahmkirinê ê weke ku wê di wê temenê de wê karibê bi wê re wê fahmbikê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Dihê dîyar kirin ku yazdan mîşar, ku di lîsteya yazdanan de wekî sukka (xismetkarê yazdanan) Imzuanna (Ni-zu-an-na) hatî diyarkirin An = Anum (tabela V, rêz 29), dibe ku varyantekê bê. Yani ev weke pêjnek ku wê bi Mîşarû re ku wê were ser ziman wê were ser hizirkirin. Daniel Schwemer balê dikişîne ku lêzêdekirina heman pêşgira li ser teonîmên cihêreng baş dihê piştrast kirin, û Ilumêr û Ilulāya wekî du mînaqên din destnîşan dike.

Di hinek mohrên bangorî de wê bahsa Mîşaru û Işartu wê bê kirin. Lê di hinekan de wê navê Mîşaru wê bi zêdeyî wê weke ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê weke tégînek bi peymanî a yazdanî a pîrozi ku ew wê weke bi dadmendiyeke wê weke wê were kirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê werê hanîn li ser ziman.

Li ser wateya mohrên bangorî ku mirov wê werênê ser ziman ew wê weke tégîna xwecihî ên sazûmanî û peymanî ku ew wê di dema diyarkirinê û bi hev re girêdanê a weke bi peymankirinê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê weke girêdanek yazdanî bê ku ew ti carî wê weke ku wê newê û ne qatihê wê di rengê de wê li wê werê nerin. Di wê temenê de wê ev dîyarkirin wê bi wê rengê wê bi navê wan wê were kirin. Lê di wê demê de wê weke demek ku wê di wê de wê pîrr mohrên bangorî wê bajar bi bajar wê werina dîtin. Ev wê di rengê de wê karibê wê di rengê de wê bi du awayan wê fahmbikê. Yek wê weke di demên cihê de wê yên cihê weke hatina pêşxistin wê karibê wê were fahmkirin. Ya din jî wê weke ya di heman demê de wê li gorî rewşan û tégînan wê morhkirinên ku ew dihên kirin ku wê xitabî wê bikin û an taqabûlî wê bikin wê di rengê de wê werina pêşxistin bibin.

Wê jî wê di rengê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê weke aliyek wê yê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di nusxeyek ji nivîsa Erishum a Asûriya Kevin a ku wê li Kaneš'ê (li dora **girê miraza** ê roja me) were dîtin, Mîşarû (Me-ša-ru-um) wekî endamek ji komek heft hakimên îlahî, li kêleka yazdanên wekî Ismekarâb xuya dike. Ew di heman rolê de jî di navnîşek din a yazdanên mîna hev

de ku piştire li Asûryayê hatine perizandin de dihê pejirandin. Di guhertoya rêûresma Tākultu ya ji serweriya Ashurbanipal de, ew li kêleka Ea û Kittu tête navnîş kirin. Li kompleksa parestgeha Ešara li Assur, ew li gel Latarak di beşa avahiyê de hate perizandin.

Erishum I an Erišu(m) I (di nivîsên paşerojê de wekî me-ri-šu an m APIN-iš hatîye nivîsandin, lê her gav bi i-ya destpêkê di mohra xwe de, di nivîsarên wî de û di mohrên paşgirên wî yên nêzîk de, berîya zayinê li dora 1974-1935 bi kronolojiya navîn wek Kurê Ilu-şuma, ew sî û sêyemîn hukumdarê Asûrî bû ku di Lîsteya keyên Asûrî de hatî tomar kirin. Wî çil sal keyti kir. Yek ji du nuqşeyên lîsteya keyên Asûrî ku tê de serdestiya wî tenê 30 sal e, lê ev li ser bingeha lîmû'yek ji 40 kesa e ku ji tabletên ku li vir hatine dîtin. Karum Kanesh'ê bi tevahî navnîşa dijberî dike. Wî hem bi navê "keyê Ashur, Erishum cîgirê key e" û hem jî "Išši'ak Aššur"ki ("serwerê Assur"), komek baviksalarên malbatên pêşeng ên Asûrî bi nav kir. Di demekê de ku ji aliyê olîgarşî ve dihat kontrolkirin û di bin kontrola "dadweriya bajêr" de bû. Li gorî Veenhof, serdestiya Erishum I dema ku saziya limmu ya salane hatî destnîşankirin destnîşan dike. Lîsteya keyên Asûrî li ser pêşiyên xwe yên nêzîk dibîne (çav: Klaas R. Veenhof, Jesper Eidem (2008). Mesopotamia: the Old Assyrian period. Vandenhoeck & Ruprecht. pp. 29). Weki dihê zanin ev dema ku wê Veenhof wê bahsa wê bikê û wê bikê mijare gotinê wê weke demek ku wê di bin serwerîya qasîtîyan de bê. Di wê demê de wê ev dem wê, weke bi tēkiliyên nava wan û bi girêdana kultên yazdanî ku ew dibê ku ew bi hev re di nava hevpeymaniyekê de bin wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li dîv mînaqa ku bavê Erishum I (ku bavê wî bê "key Ilu-shuma" wê were destnîşandkirin wê di dema wî de wê bahsa rewşên weke xwenûkirinê ên li ser afûyên weke yên bi bacê û hwd re wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Lê ji çavkaniyên ku wê Mechael Hudson wê ragihênê wê were fahmkirin ku wê di wê demê de wê bikarhanîn û ji wê çêkeriya bi destî a weke zîv, zêr, sifir, tin, ceh, hirî û tahîn û an rewşên weke yên bîra û şarabê û hwd re wê, bê dîtin ku wê pêşkeve. Ber ku wê li ser wan re wê bahsa 'derxistina afûya wan' wê were kirin. Ev wê di wê temenê de wê weke tēgînek ku wê di derbarê ast û radaya pêşketina demê jî wê weke karibê hişmendiyekê bi xwe re bide me. Di wê temenê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, pêşveçûnên ku ew dibin wê di wê temenê de wê di nava wê serdemê de wê li gorî wê were dîtin ku wê bibê. Nişanakên ji dema

Erishum I' ku wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, di nava têkiliyekê de bê. Wê bi panteona qassîtê a demê wê di rengekê de wê baweriya xwe wê bènê û wê pergalek yazdanî wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, pêşveçûna xwe wê bide dîyarkirin. Her wusa wê kiryarên Erishum I wê li gorî têgiha ku wê weke bi Mîşaru û dadweriya ku ew bi wê dihê bawerkirin bê wê bê dîtin.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna salixkirina bi demê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Key erishum I wê di rengekê de wê weke ku wê wer dîtin wê di nava sazûmana xwe ya rêzanî de wê dîmenekê dadmendî ku wê weke ku wê di rengê weke ku wê bi were din wê weke gihiştina minaqek wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di dewama mijare me de fahmkirina dema keyê asur key Erishum I wê di wê temenê de wê hinek fenomenên fahmkirinê ên di derbarê yazdanê urukî û an qassîtî ê dadê Mîşaru wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ji vê aliyekê ve wê di morfolojiya fahmkirinê de wê hinek têngih wê di rengek de wê weke ku wê karibin bi wê re werina fahmkirin û ew werina ser ziman.

Ne di dema aqad de, ne di dema babil ên pêşî û piştê û ne ji di demên asûr de wê dervî wê çerçoveyê wê di rengekê de wê newê ditin ku wê tevgerinek wê bibê. Dem bi dem wê demên ên bi armanca hegomenikî ku wê bibin jî lê wê di rengekê de wê di baweriya xwe de wê girêdayî heman yazdan û kultên wan wê werina dîtin.

Di awayekê de wê dema ku em ji wê aliyê ve li rewşa babil û dema hammurabî binerin ku wê di rengekê de wê, bi baweriya xwe ya yazdanî wê bikê wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê têngînek giring wê bi hammurabi re wê were dîtin. Wê dihinek tefsiran de wê bahsa dema ku wê destûrên xwe ji şamaş wê bigirê wê di rengekê de wê, were dîyarkirin wê were ji jê were bahskirin. Di wê demê de wê weke ku wê du çavkani ku wê weke birhana ku ew dem weke di bin serwerîya qasîttan de ya wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di destpêkê de wê têngîna tefsirkirina şamaş ku ew destûran ji wî digirê ku wê şamaş bixwe wê hin bi hin wê were fahmkirin ku wê, wek Şuriaş were dîyarkirin û an weke tefsirek bi navî û an dîyarkirinek weke bi Şuriaş bê û wê Şuriaş wê ji Saḡ bê ku ew weke yazdanê rojê ê qassit bê wê were ser ziman. Dîmen û dîtina din ku em

dikarin di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê hewldana metingerkirin û an bindestkirina hana û an kur û piştî wê bajar dewletên din ên weke larsa, isin, ur, isin, girsu û hwd ku wê bikê ku ew wê bindest bikê wê bê dîyarkirin re wê karibê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê di renekê de wê weke dîmenekê wê yê din ê teybet bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê hammurabî wê piştî wê piştî bindestkirina Eshnuna û marî wê herê bi ser desthilatiya hana de. Piştî wê bi keyê asûr Isme-dagan'ê yekem re wê bikeve nava şerê hegomenikî de. Piştî hammurabî wê dema ku wê kurê wî Samsu-iluna wê were ser taxt wê, herêmên gûtiyan wê bi wan re wê bikeve şerê bindest kirinê. Di wê demê de wê, di renekê de wê were dîyarkirin ku wê, yê ku wê serweriya babil piştî bav hammurabî wê li mesopotamya ku wê mazin bikê wê bahsa samsu-iluna wê were kirin.

Di sala 9-an a serweriya Samsu-iluna de, zilamek ku xwe dihat gotin Rim-sin (di literaturê de wekî Rim-sin II dihê zanîn û dibe ku biraziyê Rim-sin, ku dijberî Hammurabî bû) dihê hesibandin, serîhildanek li dijî desthilatdariya Babîlonî li Larsa kir, ku bi qasî 26 bajaran belav bû, di nav de Uruk, Ur, Isin û Kisurra li başûr. û Eshnunna belav bû. Samsu-iluna dixuye ku di warê leşkerî de destketiya jorîn bi dest xistiye. Di nava salekê de derbeke giran li koalîsyonê bajarên bakura li hemberî wî xist û xwe bi ser xist. Paşê, Iluni, keyê Eshnunna, hate dilgirtin li Babîlê û bi xeniqandinê hate îdamkirin. Di dawiyê de Samsu-iluna hêrişî Êrê kir, dîwarên wê hilweşand û bajar talan kir, paşê jî heman tişt bi Êrûk û Isînê kir. Rim-sin hat kuştin, bi vî awayî şer bi dawî bû. Çend sal şûnda, ku ji xwe re digot Ilum-ma-ili û îdîa dike ku ji keyê paşîn ê Isin e, serhildanek din a Sumerî derxist. Samsu-iluna bi artêşekê derbasî Sumerê bû û her du di şerekî bêbiryar de hatin ba hev; Demek şûnda, şerekî duyemîn çû ser rêya Ilum-ma-ili, yê ku dûv re Xanedaniyek mazin Deryayî ava kir, ku 300 salên pêş de di bin kontrola Sumeran ket. Samsu-iluna dixuye ku pişt re nêzikatiyek berevaniyê girtiye; Sala 18-an a keyeniya wî dît ku 6 kelehên li dora Nippur ji nû ve hatine avakirin. Ev dever di bin hin kabileyên qassit de bûn. Wî ew jî armanc kir û bajar di bin kontrola Babîlê de. Di dawiyê de, ev bê encam derket. Piştî mirina Samsu-iluna, Nippur Ilum-ma-ili wekî key nas kir. Ev weke dawiya dema babilê a bi hammurabî re destpêkir û piştî wî bi kurê wî re domiya û weke demek şer a mazin bû (çav: Cyril John Gadd (1965). Hammurabi and the end of his Dynasty, Volume 2. Cambridge University Press. p. 48–49).

Piştî wê demê wê dema duyem a qassit wê weke ku wê were dîtin wê diyar bibê û ev dem wê di dewama xwe de wê hin bi hin bi ber dema pêşketin û derketina li pêş a hûrîyan ve wê herê. Ber ku wê piştî wê, bajar dewletên bakûr ên weke marî û hwd wê di bin serwerîya xanadana hana û an kur de wê jinûve wê weke yekitîyekê bi tifaqî wê çêbikin û ev wê, di aslê xwe de wê, destpêka serdema sûbariyên hûrîyî jî bê.

Di awayekê de wê di demê de wê dema ku wê were lê nerin wê rewşa bi hammurabî re wê destpê bikê û wê bi kurê wî re wê bidomê wê weke rewşek nû bû û wê ti herêm û an bajar dewletên herêmê wê ew wê herê nekin. Li xanadana hana û an kur û piştî wê marî wê bertek û dijberî û raparîn wê bibin. Li nippurê wê raperîn wê bibê wê, di bin serkêşîya li nippurê wê weke serekê raperînê Ilum-ma-ili wê weke key wê were nasin û babil wê bi wî re wê, herê çêkirina peyman a aşîtyê. Di wê demê de wê di destpêkê de wê larsa wê, raperinekê wê bikê Duvre wê agirê raperênê wê ji wê bi pişîqê li Eshnuna û wê di wê demê de wê, keyê wê were girtin wê bê hanîn li babil û wê li wir wê weke ibretekê bê xwestin ku ew were bi dervekirin û dihê kirin jî. Ji urukê di wê demê de wê di destpêka dema kurê hammurabî û hê ku wê weke ew li jiyanê bê wê, di bin serkêşîya key Rim-sînê' duyem de wê, raperîn wê were kirin û wê bi wê re wê hemû herêmên şariştana uruk ji isinê heta uruk kissura û gelek deverên wê raperîn wê li wan wê belav bibê. Wê serwerîya babil wê piştî wê kêma bibê û wê newê herê kirin. Lê di wê demê de wê, ev wê weke rewşek ku wê bi raperînên herêmê û dema wan re wê weke ku wê serdemek nû jî wê bi xwe re wê li herêmê wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê li mesopotamya wê demek nû wê were li holê.

Di vê nûqtîyê de wê pêwîst bê ku em li ser têgînekê wê kirpendinekê wê bikin ku wê bi rewşa raperînan û ya şerê babil ê hegomenik re wê xwe bide diyarkirin. Di rewşa şerê hegomenikî de wê yekkirinek imparatori wê weke were pêşdîtin û wê pêvajoyek serwer a bi ber wê ve wê çuyinê wê ji xwe re wê, di rengekê de wê bikê armanc. Ev wê li gorî têgîna serwerîya şariştanî a ji destpêkê ve ku wê dîmenekê konfedereli a bajar dewletan û hwd de wê pêşkeve wê vajî wê bê û wê bajar dewlet wê herê nekin. Di wê temenê de wê ev êdî wê bi xwe re wê weke ku wê weke têgînek dijber wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di aslê xwe de wê piştî rewşa hammurabî ku ew wê kurê wî were ser taxt wê, rewşên nû wê biqawimin. Ne tenê gûtî, qassîtî û kabileyên hûrîyî ên li deverên hana û marî û hwd û heta ber çemê xabûrî ku ew li

wan serwer bûn wû nerazî bin. Di wê demê de wê, asûrî û elamî jî ku ew hinekî weke xanadanî di rewşek xwecihî de dijiyan mabûn jî ji wê rewşê ne razî bûn. Li gorî ku wê ku wê Georges Roux wê di xabate xwe ya 'ancient iraq' de wê werênê ser ziman wê, ev rewş wê, di wê rengê de wê bidom in.

” Eshnunna jî bi eşkere razî nebû ji bo kontrolkirina Babilê, ji ber ku wî di sala 20-an a Samsu-iluna de dîsa serî hilda. di rêzê de -keleha Samsu-iluna ava kirin. Wusa dixuye ku ev kar kiriye, ji ber ku belgeyên paşîn dibînin ku Samsu-iluna helwestek lihevhatîtir digire da ku binesaziyê tamîr bike û rêyên avê vegeîne. Hem Aşûr û hem jî Elam kaosa giştî ji bo serxwebûna xwe bi kar hanîn. Kuturnahunte I ê Elamî fersenda ku ji ber êrişa Samsu-iluna ya li ser Êrûkê derketibû îstifade kir, berê xwe da bajarê (niha bê dîwar) û ew talan kir. Di nav tiştên ku hatine talankirin de peykerê Înanna jî hebû, ku heta serdestiya Aşûrbanîpal piştî yanzdeh sedsalan nehatibû vegeandin. Li Asûryayê, cîgirê keyekî bi navê Puzur-Sin, keyê Asinumê bû, bi wî re di nava dostaniyê de bû. Amorî Hammûrabî ew ji kar derxist. Keyekî xwecihî, Aşûr-dugul, text girt û li Aşûreyê heyama şerê navxweyî dest pê kir. Samsu-Iluna bêhêz xuya dike ku destwerdanê bike, û di dawiyê de keyek bi navê Adasi her qonaxek bandûra Amorî-Babilî ji holê rakir, xanedaniyek xwecî ya bi îstîqrar li Asûryayê vegeand. Di dawiyê de, Samsu-iluna bi keyenîiya ku ji ya ku bavê wî 50 sal berê dest pê kiribû, pir mezintir hişt (lê vê yekê hişt ku ew bi serweriya firatê, tevî bermahiyên Mari û girêdayên wê, bimîne). Rewşa Eşnunna bi rastî zehmet e ku were destnîşankirin, û her çend ew di destê Babîlan de mabe jî bajar rawestiya bû û bandûra wî ya ramiyarû nemabû(çav: Roux, Georges (1992). Ancient Iraq, Third Edition. London: Penguin Books. p. 195–201, 242–243.).

Di wê demê de wê weke ku wê ji nava çavkaniyên wê rewşa dema kurê hammurabî samsu-iluna wê were dîtin wê bi zêdeyî wê rewşa herêmên şariştana urukê wê di wê demê de wê bertekna mazin wê bidina diyarkirin. Her çendî ku wê weke di dîmenekê wê weke şerê kultan wê bibê jî û wê bê dîtin jî lê wê di rengekê de wê weke şer hegomenikî ê li wê li ser rewşek weke ya ku wê li ser rewşa kultan re wê bi hegomenikî wê were meşandin bê. Di wê demê de wê pêvajoyên ji gûtfî û qassîtan wê di wê warê de wê çerçoveyek giştî wê bi hişmendî jî wê di rengekê de wê biafirênê. Ev dem wê weke demek teybet bê. Di wê demê de wê bajar dewletên ku wê di nava wê kondefereliya xwezayî a demên şaerîştaniya urukê û hwd de wê bijîn wê weke ku wê were dîyarkirin wê ne dîyar bê

ku wê piştre wê hebûna xwe ya statûyî, ramyarî û bajarî dewletî wê bide domandin û an na. Lê wusa dihê dîtin ku ev wê weke larsa, uruk, hana û an kur û hwd wê ji wan çend bajar dewlet û xanadanên mazin ên ku wê bi zêdeyî wê bertekek mazin wê li herêmê wê bidina dîyarkirin.

Di wê demê de wê bi wê rengê wê rewşek wê were û bibê. Di rengekê de wê, di nava têkiliyên herêmê de wê uruk wê navendîtîya wê weke ku wê ji navaroka çavkaniyan wê were dîtin jî wê piştre jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide domandin. Lê di wê demê de wê ev wê zêde ne diyar bê ku wê çawa wê û di çi rewşê de wê karibê ew wê bide domandin. Di wê nûqteyê de wê ev wê zêde ne diyar bê. Wekî din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşên serweriyê ên nû wê bibê. Bi wê demê re wê bo hemû heyinên herêmê û serdestî û hwd wê were dîtin ku wê weke demek sêyem a sumerî ya şariştanî wê di wê temenê de wê dawî li wê were. Ev wê di wê de wê were dîtin. Wê rengê têkiliyên berê wê di rengekê de wê dawî li wan wê were. Wê di rengekê de wê, ew têkiliya konfedereli wê di şewayekê de wê, xirabibê. Lê di wê temenê de wê dema nû wê piştî wê, bo mesopotamya ku wê were dîtin wê dema gûftîyan wê xwe bi qassîtan re wê bide domandin. Lê hûrîyî wê bide domandin. Hûrîyî wê çavkaniyên dîrokî wê bidina dîyarkirin ku wê ji wê demê û pê de wê dema wan destpêbikê.

Hinek çavkani wê didina diyarkirin wê piştî dema naram-sin aqadî wê êdî wê li herêmê wê di destê xwe de wê bigirin. Wê bi wê re wê di şewayekê de wê derkevina li pêş. Wê hin bi hin wê di nava herêmê de wê, pêşkevin. Wê çavkaniyên desthilatî û xanadanên herêmê ên weke Ur, hana û urukê wê di rengekê de wê di nava wan de wê bicih bê û wê di wê çerçoveyê de wê weke berheviyek û an li hev civandinek ramyarî, kultî û hwd wê di rengekê de wê bikin. Di wê temenê de wê hinekê wê weke dîmenek wê xwe di dewama wê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê ku wê bide dîyarkirin wê bibê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê bide dîyarkirin bê.

Geliyê çemê Xabûr hezar sal bû dilê axa Hûriyan. Yekemîn keyeniya Hûrî ya naskirî li derdora bajarê Urkeş (Tell Mozanê nûjen) di hezarsala sêyemîn a beriya zayinê de derketiye holê. Birhan hene ku ew di destpêkê de bi Împaratoriya Akadî ya Mezopotamyayê re hevalbend bûne, û destnîşan dike ku wan di serdema Naram-Sin Akkad (2254–2218

b.z) de li herêmê xwedî hêz bû. Keyê Urkeş ku navê wî Hûrî bû Tupkish, şahbanûya wî bi navê Uqnitum, bi hûrîyî "keça lapis lazuli" bû (çav: Lawler, Andrew, "Who Were the Hurrians?", *Archaeology*, vol. 61, no. 4, p. 46–52, 2008) . Li gorî hinek çavkaniyan jî wê navê uqnitum wê bi aqadî wê weke xwandinekê di heman wateyê û an li dora wê û yan jî li nêzî wê bidina diyarkirin.

Hûrîyî wê di wê demê de wê di renekê de wê çerçoveya wan a wê demê wê di wê de wê hinek ne zelali wê hebin. Çavkaniyên ku ew hena wê didina diyarkirin ku wê li ser hinek berheviyên weke bi çavkani ku ew li ser wê re dimeşin wê bibin wê bidina nişandin. Yek wê di dewama gûtî-qassît de wê di renekê de wê bi berheviya wan û azmûnên wan re wê xwediyê temenekê bê weke demek şariştanî a wê demê ku wê di hemdemiya wê de wê xwe pêşbixê. Wekî din wê hinek çavkani jî wê di dewama wê de wê bidina diyarkirin ku wê ew di dewama çavkaniyên şariştana urukê û bermehiyên wê de wê di şewayekê de wê bînina ser ziman. Ji bo wê aliyê duyem wê hinek çavkani jî wê hebin. Minaq wê dema ku wê li nava panteona wan wê were nerin wê yazdanên wan wê di renekê de wê weke bi jinûve bi xosletinên demî ku wê bibin jî lê wê di renekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê di şewayekê de wê xwediyê diyarkirin bê. Di wê temenê de wê di nava nivîsên bizmarî ên ji mazî û nuzi û hwd wê derkevin wê di renekê de wê weke ku wê bê diyarkirin wê bi wan re wê di şewayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bide diyarkirin.

Wekî din wê weke ku em ji navaroka destana gilgamêş wê dibînin wê weke ku wê çemê xabûrê wê weke zêde bilind bê û wê wê weyna wê ya di wê demê de wê zêdetirî wê derkeve li pêş. Di wê warê de wê bê dayin diyarkirin ku wê di renek de wê weke aliyekê wê yê din ê giring xwediyê aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di renekê de wê demek ku wê di wê de wê pêşveçûnên wê bibin wê were. Weki din wê destana gilgamêş wê wê fêrê bi fahmkirinê wê bi me re wê bi rêwîtiya wî ya bi keştiyê a weke li ser ava xabûrî re wê bide diyarkirin ku ew wê çawa ku wê di weke ser bahrekê re herê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke fêrsekê wê xwe di renekê de wê bi mirov re wê bi hesanî wê weke ku wê bide diyarkirin.

Navê Hûriyan li bakurê rojavayê Mezopotamya di serdema sifir (bronz) a Navîn de û li herêmên weke başûrê kurdistanê ê roja me wek Kerkukê

û hwd de car bi car xuya dibin. Hebûna wan li Nûzî, Urkeş û cihên din hatiye birhankirin. Di dawiyê de, wan kevanek berfireh a zeviyên çandiniyê yên berdar (berhembar) didê diyar kirin ku ji deşta çemê Xabûr li rojava heta quntara çiyayên Zagrosê li rojhilat dirêj dibe. Di vê nuqteyê de, di serdema Babiliya Kevin de di destpêka hezarsala duyemîn a beriya zayinê de, keyeniya Amorî wê li hin deverên ku wê piştire wê weke di nava desthilatiya hûriyan de wê werina ser ziman ên wek Mari li başûr Urkeş xistibû bin destê xwe û kiribûn dewleteke bindest wê piştire wê, di nava desthilatiya hûriyan de wê derkeve li pêş. Piştire Urkeş bû navendeke olî ya Mitanî. Di destpêkê de wê mitaniyên li herêmên weke urkeşê serwer bûn ku wê piştî wê li hemû axa hûriyan serwer bibin wê, weke deverek wan bê.

Hûrî jî di vê serdemê de ber bi rojava ve wê li gorî hinek erkolog û çavkaniya wê bê gotin wek qoç kirine. Di sala 1725an ên berîya zayinê de jî li hin deverên rojavayê kurdistanê ê roja me, wek Alalakê, têne dîtin. keyeniya Yemhad a Amorî-Hûrî ya bi hev re xwe dide diyarkiri kirin ku li dora sala 1600 b.z. de bi keyê Hîtît yê destpêkê Hattusilis I re li ser vê herêmê re hevrikî kiriye. Hûrî jî li herêma peravê Adaniya li welatê Kizzuwatna li başûrê Anatolyayê bi cih bûne. Yamhad di dawiyê de li hember Hîtîtiyên hêzdar qels bû, lê vê yekê jî Anatolya ji bandûrên çandî yên Hûriyan re vekir. Hîtît bi çend sedsalan di bin bandûra herdu çandên Hûrî de mane.

Dibe ku di vê serdemê de bajarê Şibanîba (Tell Billa) jî roleke girîng lîstibe. bindestiniya muhtemel a Hûriyan li Tell Billa di nivê hezarsala duyemîn a b.z de hatiye kifş kirin. Di sala 2022-an de, Tell Billa wekî cîhê gengaz ê bajarê Şimānum (dibe ku di dema imparatoriya Aqadî de wekî Asimānum dihê zanîn) dihê diyyar kirin. Şimānum di serdema Ur III (2100 b.z) de girîng bû. Wek navendekê bû. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê ji aliyê şiroveyên li ser hûriyan ve wê ji du nuqteyan wê karibê hilde li dest û kifşbikê. Yek wê weke ku wê di awayekê de wê were dîyarkirin ku wê ji herêmên şariştana urukê ve wê bi ber bakûrê mesopotamya û an rojavayê kurdistane roja me ve wê berfireh bibin wê were ser ziman. Ev argûman wê bo wê weke ku wê were dîyarkirin li deverên weke Nuzi û hwd ku wê çavkaniyên wê werina dîtin wê bi wê re wê weke ku wê temenê wê were xortkirin.

Di awayekê din de jî ku wê weke aliyekê wê yê din wê mijare rewşa bakûrê mesopotamya ên weke axa xanadana hana û an kur ku wê bi ber nivîgrava araban ve wê vebê û wê di keviya wê de wê welatên weke

dilmun ku wê weke 'bihûšta ser rûyê ardê' û an weke 'welatê rojê' ku wê were dîyarkirin wê di rengekê de wê, were ser ziman. Ev rewşa welatê dilmun ku mirov gotinekê wê li ser wê bibêjê wê piştî wê di rengekê de wê kifşkirinên ku wê li ser wê re wê werina ser ziman.

Beriya zayinê li dora 2050-an pê ve, Dilmun di hebûna xwe de xuya dike. Qal'at al-Behrayn bi derfeteke mezin paytexta Dilmunê bû. Ji nivîsarên ku li Îsînê hatine dîtîn, dihê bawer kirin ku Dilmûn bûye keyenîiya serbixwe û ji desthilatdariya Mezopotamyayê bêpar; Diyariyên key ji Dilmun re têne gotin. Têkiliyên bi parêzgeha hûrî-amorî ya Mari ya li bakurê wê re hatine piştrast kirin. Di vê demê de, mezintirîn girên goristana key hatin çêkirin. Beriya zayinê li dora sala 1780 de, çend nivîsên bi zimanê Aqadî li ser firaxên kevirî xuya bûn ku navên du keyên Dilmun, key Yagli-El (û navê wî Amorîtîk) û bavê wî Rimum hebûn. Nivîsên di nav tumulên mezin de hatine dîtîn ku xuya dike ku cihê gorên van keyan in. Rimum ji berê ve ji Kevirê Durandê, ku di sala 1879-an de hatî vedîtîn, ji arkeolojiyê re dihat zanîn(çav:Steffen Terp Laursen (2017): The Royal Mounds of A'ali in Bahrain, Aarhus,)

Kêmbûnek ji dora 1720 b.z tê dîtîn. Gelek wargeh êdî nehatin bikarhanîn û avakirina girên key rawestiya. Perestgeha Barbaran bû. Demek 'vegerandinê' ji dora 1650 b.z dihê diyarkirin. Girên gorên keyên nû hatin avakirin; Li Qal'at al-Bahrain, birhanên zêdebûna çalakiya avahîsaziyê hene. Mohreke ji vê serdemê li Faîlaka hatiye dîtîn navê keyekî parastiye. Nivîsa kurt wiha ye: [La]’û-la Panipa, keça Sumu-lêl, xizmetkarê Inzak Akarum. Xuya ye ku Sumu-lêl keyê sêyem ê Dilmun e ji vê heyamê. Xizmetkarê Înzakê Akarûmî li Dilmûnê sernavê key bû. Navên van keyên paşerojê wek ku wê bin (çav:Steffen Terp Laursen (2017): The Royal Mounds of A'ali in Bahrain, Aarhus,)

Lê di mijare dilmun de wê di derbarê wê de wê vegotinên ku wê di nava mitolojiya sumer de wê di derbarê de wê werina vegotin wê pirr zêde wê bi iltîşamekê wê werina vegotin. Wekî din wê hinek vegotin wê li kurdistanê ku wê di nava gel de wê werina vegotin û di destêkê de wê ti kesekê ne dikarî wê bi ti deverê ve wê girêbidê û wê di wê rengê de wê bi navê "tilmunê" wê bihatina ser ziman wê di rengekê de wê weke bi têngnek mazin wê di wê rengê de wê werê ser ziman. Wê weke deverê weke ya girêdayî şariştaniya demê a herêmê wê were ji wê bahskirin. Û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê were hanin ser ziman.

Ev wê di demên berî demên hûrîyan de wê bibin. Lê wê weke ku wê heta ku wê dem wê were demên hûrîyan û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê, hebûna xwe wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Piştî demê hammurabî wê dema sêyem a sumer wê li herêmê ku mirov wê di wê temenê de wê pênasebikê wê were jiyankirin. Wê bi hêriş rûxandin û kavilkirinan wê bi tememî wê herêm wê di awayekê de wê ji dîmenê xwe yê berê wê were tarûmarkirin. Ev herêmên ku wê heta roja me jî wê di nava vegotinên kurdistanî de wê weke *kuncikên bihûştê* û an weke deverên ku wê di rengekê de wê weke bi têgîna "welatê rojê" wê di rengeê de wê were pênasekirin wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê kku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev herêm wê di wê temenê de wê bi rengekê de wê karibê bahsa wan wê were kirin. Lê di wê demê de wê demên qassît-hûrîyan de wê hin bi hin wê weke ji nû ve avakirin wê bibê. Weki din wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê piştî wê ku wê pêşî wê di rengekê de wê bi dîmenekê wê weke bi konfedereliya hûrîyan ve wê girêdayî wê weke di nava wê de wê bibin wê, asûrî wê di rewşa xwe de wê bin. Wê di wê temenê de wê rewşa amoritên piştî wê jî wê karibê di rengekê de bahsa wan bikê. Hin bi hin wê di wê nûqtayê de wê, urartuyî wê bibin û ev wê, di rengekê de wê weke hinek hevgrtinên wê hevgrtiniya hûrîyan ku wê piştî wê ji wan wê were bahskirin jî bin.

Di wê demê de wê hin bi hin wê hittiti wê derkevin û wê di destpêkê de wê çendî ku wê navê wan bi şerên bi mitanniyan re wê dikin wê derkeve jî lê wê di rengekê de wê di demên berî wê de wê bi şerên bi hûrîyan û hinekê jî bi asûr û hwd re ku wê bin jî wê di wê demê de wê were dîtin. Di demên şerên hammurabî de wê hêrişên wan li ser herêmên weke yên marî û heta hana û an kur wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê derkevina li pêş. Lê hûrîyan wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê hêzek mazin aê bi kondefereli wê weke ku wê avabikin û wê bi wê re wê karibin pêşîya wan bigirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê li wê li ser wê bisekinê bê.

Hittitî wê di rengekê de wê weku wê karibê were dîtin wê di nava du herênên hûrîyan ku wê di bin serwerîwan de wê weke du keyeniyên hûrîyî biin wê kizzuwatna û luwîyan wê karibê wê di wê temenê de wê

werênê ser ziman. Gelek dirokzan û erkolog wê nûqteyê balê dikişênina li ser wê û dibêjin ku ew wê weke du fektorên ku wê bandûra wan li pêşketina çanda hittitî jî wê bibê wê di rengekê de wê bînina ser ziman.

Hittiti wê beriya zaniyê li dora du hezar salan de wê li nivî anatolya wê bijin û wê weke hattik ku wê werina zanin wê bi zimanekê zêde ne bi alaqa û nayê zanin re wê biaxifin. Piştî wê, li gorî hinek çavkaniyan wê çavên aqadî wê li xwe wan wê were kirin û wê navê 'hattuşa' wê li keyê wan wê were kirin. Ev wê piştî wê weke ku wê di incilê de wê weke xalkê 'hattuşa' wê weke di heviyekiyekê de wê bi wan re wê were dîtin û wê were hanîn li ser ziman. Li gorî hinek vegotinan wê keyek bi navê labarna ku wê weke xwe hattuşîlê yekem' ku wê bi nav bikê wê jinûve wê weke bi navkirina wan re wê bibê. Heta dema weke hattuşa ku weke navend were avakirin wê wek 'nashites' wê were bi navkirin (çav:Cline, Eric H. (2021). "Of Arms and the Man". 1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed. Princeton University Press. p. 32).

Di nava têtîna hittitan de wê di rengekê de wê piştî demekê ku wê di nava incilê de wê bahsa wê bi têtîna 'hattuşa' ku wê were kirin wê gelek dîrokzan wê pirsê jî wê bikin ku wê ya ku wê di incilê de wê bahs wê were kirin ew bin û an ne ew hebin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Minaqek din jî ku wê Francis William Newman wê bînê ser ziman ku wê bi dana berhev a yê keyên cihû û yê hittiti re wê bibê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê bê xwestin ku ew têtîliyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di nava têtînen teolojîkî de ku wê bi bahsa di nava artişa key dawud de ku wê 'serbazakê' wê ji jê were bahskirin bi navê "uriah" wê weke hittiti wê were pênasekirin. Ev wê weke nûqteyek ku wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman bibê bê.

Zanyar û dîrokzan Fransî Charles Texier di sala 1834an de yekem bermahiyên Hîtîtan dît, lê wan wekî wan pênasê nekir. Yekemîn birhanên arkeolojîk ên ji bo Hîtîtiyan di tabletên ku li karuma Kaneşê hatin dîtin, ku tê de qeydên bazirganiya di navbera bazirganên Asûrî û "Welatê Hattî" de hebûn. Hin navên li ser tabletan ne hattî û ne jî suryanî bûn, lê bi eşkereyî wek hind-ewropî bèn pênasekirin. Di sala 1884an de ji hêla William Wright ve hat vedîtin, nivîsa li ser abîdeyek li Boğazkale ji hêla "Hattusas" ve hate dîtin ku bi nivîsên hieroglîfîk ên ecêb ên Heleb û Hemayê li rojavayê kurdîstana roja me ve têtîldar bê wê bibê. Di kolandinên ku di sala 1887an de li **Amarnaya** Misirê hatin kirin derket holê ku Fîrewn Amenhotep III., wî peywendîya dîplomatîk a bi wan re

daniya û kurê wî Akhenaten ew dide domandin. Du ji wan nameyan, diyar e ku ji "keyeniya Kheta" ya li Mezopotamyayê li heman devera giştî ya ku referansên "welatê Hattî" ne, bi tîpên tîpa qassît-hûrî nivisandinên wan hatin kifşkirin. Hin erkolog şibandina nava wan a bi Aqadî hanin ser ziman. Lê bi zimanekî nenas hatine nivîsandin. Ev gotina "zimanê nenas" wê di nava lêkolînên li ser zimanê erkolojikî ê hittiti e wê pîrîrê caran wê were bikarhanîn. Her çend zanyaran dengên wê şîrove bikin jî, kesî nikarîbû jê fam bike. Piştî demeke kin, Sayce diyar kir ku Hattî an Hattî li Anatolyayê heman "keyeniya Kheta" ye ku di van nivîsarên Misrê de û Hîtîtiyên di Incîlê de dihê gotin. Yê din, wek Max Müller, pejirand ku Khatti belkî Kheta bû, lê diyar kir ku ew bi Kittimê Incîlê re ne ji Hîtîtên Incîlê re were berhev kirin. Nasnameya Sayce di destpêka sedsala 20-an de bi gelemperî hate pejirandin; Navê "Hîtît" bi şaristaniya ku li Bogazkoyê hat derxistin li holê ve hat girêdan. Di kolandinê de li Boğazköy (Hattusa) ku di sala 1906-an de dest pê kir, arkeolog Hugo Winckler arşîveke key ku ji 10,000 tabletan pêk dihat, bi heman zimanê nenas wek tîpên Aqadî û Misrî ji Kheta hatine nivîsandin, dît û bi vî awayî nasnameya her du navan piştrast kir. Her wiha birhan kir ku wêraniyên li Bogazkoyê bermahiyên paytexta împaratoriyeke ku di demekê de rojavayê kurdistanê a roja me sehê (kontrol) kiribû wê weke nivîsên ji wê bin. Ji wê aliyê ve wê weke nûqteyek ku wê balkiaşand ji hûrîyan û an berî wan hana-marî ku wê di demên destpêkê ên hinekê berî dema hammurabî de wê bi zêdeyî wê weke pêşkeve û wê demek zêr wê li wir wê bijî wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê hin bi hin w şibandinê di nava zimanê ku wê di dema hûrîyan de wê were bikarhanîn û wê weke ji qassîtan wê bê girtin wê weke ji wê bê wê piştre wê hinek erkolog wê jî wê werênina ser ziman (çav: Güterbock, Hans Gustav (1 January 2002). *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock*. Eisenbrauns. p. 101).

Di çanda kult û an baweriya hittiti wê di rengekê de wê dema ku wê li wê were nerin wê weke pêvajoyek piştre ku wê bi gihiştina ya kizzuwatna û luwîyan bê. Wek çawa ku wê di demên destpêkê ên mesopotamya a dema şariştana uruk ku wî berfireh bibê bi ber bakûrê mesopotamya de û wê di wê rengê de wê êdî wê dîmenekê serwerîyê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê encamên wê weke yê demên piştre ên şaristaniyê wê bi xwe re wê biafirênin û wê werênina li holê wê rewşa hittitan wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir wê di demên pêşî ên hîtîtî de wê keyeniya dema khata û an xata wê di wê temenê de wê morfolojiya navê wê bixwe jî wê dema ku em li wê dinerin wê têngînek weke ya ku me li jor wê bi têngînek weke ya bi girêdana bi herêmên qassît-hûrî ve girêdayî wê hanî ser ziman de wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê, mijare hittitê wê, di renekê de wê di çerçoveya serwerîya wê, di awayekê de wê hema bêja wê beremberê ya demên qassît-hûrîyan bê. Hê di demên xanadana hana û an kur de wê hêrişên xwe wê li herêmê wê bide kirin û wê weke ku wê heta dilmunê ku wê weke bihûstekê wê were diyarkirin wê herî. Dilmun wê dema ku em ji navaroka gotinên ji nava civake kurd li wan dinerin wê di dîmenekê de wê weke bi kult û çandek şariştanî wê weke ne dîrî ya enki, ninhursag û an Gulla ku ew ji wê dîr bê wê di dîmenekê de wê pêşkeve. Li ser têngîna Enki re wê têngîna çanda abzu wê bi ninhursag û gulla re wê, çerçoveya wê biafirênê. Lê di wê nûqtayê de wê, ev sê yazdan wê di dîmenekê de wê di destpêka pêvajoya pêşketina jiyane civakî di dema şariştaniyê de ku wê bi pêjnên dema civake neolitikî û hwd re wê were bikarhanîn re wê di di awayekê de wê bi wê re wê wer dîyarkirin.

Keyeniya Hîtît li navenda erdên derdora Hattusa û Neşa bû, ku wekî "welatê Hatti" (URUHa-at-ti) dihê zanîn. Navê wê di renekê de wê weke di renekê ku wê ji nava nivîsên bizmarî wê were xwandin wê yê urukeyî ku wê weke awayekê wê yê deformebyûyî wê weke bi şibînekê wê di mejî de wê bide dîyarkirin. Piştî ku Hattûsa bû paytext, herêma ku di binê çemê Hîtît ê Marassantiya, ku wê piştree girêkî wek 'halys' wê bi navbikin wê wek navenda Împaratoriye hat hesabandin û hin zagonên Hîtîtan ferq kirin di navbera "vê aliyê çem" û "vê aliyê çem." Mînaqî, xelata xulamekî reviyayî yê ku di ser çem reviyabû, ji xulamê ku li kêleka nêzîk hatibû girtin zêdetir bû.

Li rojava û başûrê herêma bingehîn herêma ku di nivîsên herî kevn ên Hîtît de wekî Luviya dihê zanîn hebû. Bi hatina van keyeniyan û an mîrekiyan re, ev termînolojî bi navên Arzawa û Kizzuwatna hate guhertin. Lêbelê Hîtîtan zimanê ku li van herêman derketiye bi navê Luwî berdewam kir. Beriya derketina Kizzuwatna, dilê vê herêmê li Kîlîkyayê pêşî ji aliyê Hîtîtan ve Adaniya dihat girtin. Piştî serhildana Hîtîtan di dema serweriya Ammuna de, navê Kizzuwatna girt û bi serfirazî ber bi bakur ve berfireh bû ku Çiyayên taurus yê jêrîn tê de bigire. Çiyayên bi navê **Kaskîyan** li bakur dijîyan. Li vir jî bi navê keski wê hin kabiliyên hûrî-luwi'yan ku wê weke tîkiliya wan bi mittaniyan re

wê hebê wê bijin. Wan li wir keyeniyek û an mîrektiyek bi navê keskî demekê avakirin û ewder bi wê rêvebirina. Lê di derbarê kaskiyan de wê zêde agahi wê ne zelal bin. Ku ew wê piştre wê çawa wê bibin. Li başûrê rojhilatê Hîtîtan împaratoriya Hûrî ya Mîtannî hebû û li gorî diyarkirinan wê kaskî jî wê bi wê ve wê girêdayê wê hebin.

Împaratoriya Hîtît, di dema serdestiya Murşîlî II. de, ji Arzawa li rojava heta Mîtannî li rojhilat dirêj bû û li bakur gelek axa Kaskiyan heta Hayasa-Azzi û li başûr jî heta Kenan li nêzî sînorê başûr digirt. Ev herêmên ku wê di dawî de wê weke miajre gotinê bin wê weke diketin başûrê libnana roja me. Ji wê yekê wê were fahmkirin ku wê hittitî wê di qadak mazin de wê serwerîyekê wê di wê demê de wê bidest bixin. Wê di axak mazin wê bindestê xwe kin (çav: Beal, Richard H (1986). "The History of Kizzuwatna and the Date of the Šunaššura Treaty". *Orientalia*. Vol. 55. p. 424-426).

Di hinek lêkolînên li wan de wê bi têngînên weke genetîkî û hwd de jî wê bîna diyarkirin ku wê hittitî wê heta demên li dora berîya zayînê hinekê li ser çar-hezar salan wê xediyê mejuyekê bin. Di dewama wê de wê were diyarkirin ku ew wê ew herêm wê weke herêmên serwerîya qassît-hûrîyan bin û wê dem bi dem wê weke di nava hev de wê bi şewayên weke bişavtinê û hwd jî wê di nava hev de û bi hev re wê weke ku wê bijîn (çav: Kroonen, Guus, et al., (2018). "Linguistic supplement to Damgaard et al. 2018: Early Indo-European languages, Anatolian, Tocharian and Indo-Iranian", in Zenodo 2018, p. 3).

Puhvel, J. (1994). Wê di xabate xwe ya ku wê bi navê "Anatolian: Autochton or Interloper" nivîsandî de wê balê bikişênê ser wê rewşa tîkiliya hûrî û hittitan û wê bîna ser ziman ku wê bi riya dagirkirinê li ser axên hev wê çawa wê tevlihevbûn wê di nava wan de wê bibê wê bîna ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê pêvajoya tîkiliya nava hittit û hûrîyan wê di awayekê de wê di dewama wê de wê şîrovebikê wê bîna ser ziman. Puhvel wê di dewama wê de wê tîkiliya hittit û hûrîyan jî wê bi 'çanda maykop-azaro' a li dora serdema sifirê ku wê li herêmên balqanan wê pêşkeve re wê dîna û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman (çav: Puhvel, J. (1994). "Anatolian: Autochton or Interloper". *Journal of Indo-European Studies*. 22 (3 & 4): 251–264).

Di wê demê de wê di rengekê de wê dema ku em bahsa ziman û rewşên weke bi çandê ên bi zimanî re wê bikin wê di wê temenê de wê zimanê hûrî wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê bandûra zimanê qassît-hûrî wê

serwerîya wê heta herêmên anatoliya ên ber bahre reş a roja me jî wê di rengê de wê xwe bide diyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê ew wê were dîtî ku wê bi demên dirêj re wê li herêmê wê di dîmenekê weke izolekirî ku wê bijîn wê bi wê re wê ji hev cihê wê weke ku wê bibin xwediyê pêşketinekê.

Di dema hûrîyan de wê, bi wê rengê wê, di rengê de wê dikarê bi heman rengê bo zimanê asûrîyan jî û uratuyan jî ku wê weke komna di nava wê çerçoveya têgîna hûrîyan de wê werina dîyarkirin wê bo wan jî wê, di rengê de wê bibê. Lê ev wê wer dîtî ku wê hinek herêm di xwe de wê weke ku wê di dîmeneê ponijbûnek kûr re wê weke ku wê bi zimanî wê bi pêşketina xwe wê hem bi bereya xwe xwediyê sazûmanek tekûz a baş bê û hinek jî wê bi kurahiya xwe wê weke bi salixkirinên ku ew bi zêhnî û an weke di dîmenekê zêhnî û hwd de wê didina diyarkirin de wê were dîtî ku wê bide dîyarkirin.

Li herêmê wê di aslê xwe de wê bandûra hêrîşên hammurabî û kurê wî samsu-iluna wê li herêmê wê piştî jî wê were dîtî ku wê were hîskirin. Minaq wê piştî wê bi wê yekê wê bandûrek neyinî ku wê li serwerîya asûrîyan û qassîfîyan jî wê bikê. Di wê temenê de wê piştî wê weke herêmên ji şer derketina ku wê dikkin ku ew xwe li hev bidina berhev wê, di wê demê de wê ew wê ji derketina hittitê jî wê weke derfetekê wê biafirênê. Ber ku wê di wê qada hegomenikî a ku ew êdî diyar dibê de wê weke ku wê ji serî ve wê valahiyek wê bibê û ev wê bi nerinek û an hişmendiyek hesan jî wê li herêmê wê were dîtî. Ev wê, di wê temenê de wê bi seferên hittitan ên li rojavayê kurdîstana roja me bê û an li herêmên din û pêşveçûnên bi hêrîşên wan û hwd bê wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê xwe bide dîyarkirin. Serkevîna hittitan wê heta demên ku wê peymanek aşîtîyê wê di bin çavdêrîya yazdanên weke mithra û varûna û hwd de wê, çêbikin û wê di wê temenê de wê êdî wê weke di cihê xwe de wê bisekin in re wê, bidomê.

” Dîroka destpêkê ya keyenîya Hîtît çar tabletên "teşe-pîşk" (KBo 3.22, KBo 17.21+, KBo 22.1 û Ew bi navgîniya (wekî KBo 22.2 dihên veqetandin) dihê zanîn . û sê ji van bi navê "nivisaerên kevn ("Old Script") dihên zanin" Tevî ku piraniya tabletên mayî tenê wekî nusxeyên qassît-aqadî ku di sedsalên 14-an û 13-an berî zayînê de hatine çêkirin, û mane. Vana hevrikiyek di nav du şaxên malbata key de vedigerin Keyaniya Navîn eşkere dikin; şaxeke bakur pêşî li Zalpuwa û ya duyemîn jî li Hattusa ye, û şaxek başûr li Kussara û koloniya Asûrî ya kevnare ya Kanesh. Evana bi navên xwe têne ferqkirin; bakuriyan ziman parastin,

navên Hattî îzole kirin, û başûriyan navên Hîtît û Lûwî yên Hind-Ewropî li xwe kirin. (...) Rêzek tabletên ku bi hev re wekî nivîsa Anitta têne zanîn, bi ravekirina çawa Pithana, keyê Kussara, cîranê Neşa (Kanesh) zeft kir, dest pê dike, ev dagirkirin û an bidest xistinekê li ser dordorê a derdora salên 1750 b.z. pêk hat. Lêbelê, mijara rastîn a van tabletan kurê Pithana Anitta ye (1745-1720 b.z), yê ku li cihê ku bavê wî lê hiştibû dest pê kir û gelek bajarên bakur zeft kir, di nav de Hattusa, ku wî nifir kir, û her weha Zalpuwa. Ev belkî propagandayek ji bo şaxê başûrî yê malbata key bû li dijî şaxê bakur, ku Hattusa wekî paytexta xwe destnîşan kiribû. Komek din, Çîroka Zalpuwa, piştgirî dide Zalpuwa û paşê Hattuşili I ji sûcdariyên li lê derxistina li Kaneşê paqij derdikeve wê li ser wê were ser ziman. (çav: Forlanini, Massimo (2010). "An Attempt at Reconstructing the Branches of the Hittite Royal Family of the Early Kingdom Period". Pax Hethitica: Studies on the Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. p. 115–135.)."

Di dewama wê de wê, Joost Blasweiler wê balê bikişênê li ser têkiliya nava zulpawan û hattusas. Di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê li ser mijarê wê bi xwandinên xwe wê werênê ser ziman. Anitta li şûna Zuzzu (1720-1710 b.z) dibê; lê demekê di salên 1710-1705 berî zayîne de Kaneş hat rûxandin, bi xwe re pergala bazirganiya bazirganên Asûrî ya ku ew hate wir dirêj dibê û demdirêj hate damezrandin wê ew jî were tûnakirin. Malbatek esilzade Kussaran sax ma ku pêşbaziya malbata Zalpuwan / Hattusan bike, lê ne diyar e ka ew neviyên rasterast ên Anitta bûn. Di vê navberê de pêşengên/mîrên Zalpa dijiyan. Huzziya I, ji dîndana Huzziya Zalpa, Hattî girt. Zavayê wî Labarna I, yekî başûrî ji Hurmayê, text zeft kir, lê karî neviyê Huzziya Hattuşili wekî kur û warisê xwe qebûl bike. Tê bawer kirin ku cihê welatê xurmeyan li çiyayên başûrê Kussara ye (çav: Joost Blasweiler (2020), The kingdom of Hurma during the reign of Labarna and Hattusili. Part I. academia.edu).

Damezrandina keyeniya Hîtîtan ji Labarna I an Hattusili I re (ya dawîn jî dibe ku wekî navê kesane Labarna hebe), ku herêm li başûr û bakurê Hattûsa zeft kir. Hattûsilî I. seferek çû Mîrektiya hûrî-Amorî ya Yamxadê li rojavayê kurdistana roja me, li wir hêrişî herêma navend a Heleba roja me kir, lê negirt. Hattusili I di dawiyê de Hattûsa girt û bi damezrandina Împaratoriya Hîtî wê weke navenda wê û cihê giring wê were hesibandin. Di wê demê wê, ev gotin wê li ser hattusil wê bîn gotin. "Hattûşili key bû, kur, bira, zava, endamên malbatê û leşkerên wî yekgirtî bûn. Her ku diçû seferberiyê dikir, bi zorê axa dijmin sehêt (kontrol)

dikir. Erd li pey hev wêran dikir, desthilatdariya wan digirt. Ew vegerandin sînoren behrê Lê gava ku ew ji seferê vegeriya, her yek ji kurên wî çû cihekî, ew çû welatekî û bajarên mezin di destên wî de dewlemend bûn , wan dest bi xistina sîteyan kirin, bi berdewamî li dijî mirektiyan planan çêdikin û xwîna wan dirijînin."

Ev gotara ji helbeste (edîkteya) Telepinu ya sedsala 16-an dihê ragihadin ku yekbûn, mezinbûn û bextewariya Hîtîtan di bin serweriya wan de nîşan bide. Ev jî gendeliya keyên" ku ew dihê bawerkirin kurên wî ne, nîşan dide. Kêmbûna çavkaniyan dibe sedema nezelaliyê li ser çawaniya çareserkirina gendeliyê. Dema ku Hattusili I di nav nivîna mirinê de bû, wî neviyê xwe Murşili I (an Murşili I) wekî key li şûn xwe hilbijart.

Murşili I., dagirkirinên Hattusili I berdewam kir. Murşili I dest bi hêrîşek mezin a li ser Çemê Firatê kir, Asûr derbas kir, Marî û Babil talan kir, di vê pêvajoyê de keyên hûrî-amorî yên Împaratoriya Babilê ya Kevin derxist. Li şûna ku wê bikeve Babil, û bike nav axa Hîtîtan, Mursili dixuye ku kontrola Babilê radestî hevalbendên xwe yên Kassî kiriye, yên ku dê çar sedsalên pêş de hukum bikin. Ew ji tirsê serhildana welatê xwe dirêj li Babilê neman. Vê kampanyaya dirêj çavkaniyên Hatti teng kirin û paytext di rewşek anarşiyê de hişt. Mursili I., di dema vegeerê ya Hattûsayê an jî demeke kin piştî vegeerê ji aliyê xezûrê xwe Hantili I ve hat kuştin û keyeniya Hîtîtan ket nav kaosê. Piştî wê ku wê ji wê alozi û an kaosê sûdbigirê Hantilî hilkişiya ser text. Wî karî xwe ji gelek hewildanên kuştina li ser wî bireve, lê malbata wî nekarî. Hevjîna wî Harapsili û kurê wî hatin kuştin. Wekî din, endamên din ên malbata key ji hêla Zidanta I ve hatin kuştin, ku paşê ji hêla kurê xwe Ammuna ve hat kuştin. Hemû aloziyên navxweyî yên di nav malbata keyê Hîtît de bû sedema kêmbûna desthilatdariyê. Hûrî, gelê ku li herêma çiyayî ya li ser çemên Dicle û Firatê yên li başûrê rojhilatê hittitê a demê dijîn, ji vê rewşê sûd wergirtin û Heleb û derdora wê ji bo xwe girtin û navê herêma peravê Adaniya û Kizzuwatna (paşê Kîlîkya) bidest kirin. Di tevahiya mayî ya sedsala 16-an de, keyên Hîtît ji ber pevçûnên xanedaniyan û şerên bi Hûriyan re vegeeriyên welatê xwe. Hûrî li Anatolyayê bûne navenda desthilatdariyê (çav: Roebuck, Carl (1966). The World of Ancient Times, p: 93, New York: Charles Scribner's Sons).

Li vir wê rewşa wê weke ku wê di nava têkiliya qassî û an hûriyan de wê bahsa sefera hittitan wê were kirin de wê gotinek zêde giring wê bale mirov wê bikişênê. Di wê temenê de wê dema ku wê Mursili I., wê seferê

wê bikê wê di wê temenê de wê di renekê de wê ji hinek çavkaniyan wê were dîyarkirin ku wê li şûna dostaniyekê wê aciziya nava qassît û hûrîyan ku wê bi yazdanên wan wê weke li hemberî hittitan wê were ser ziman û wê ji wê yekê Mursili I., wê bi şûn ve wê gavê biavêjê. Di hinek şîroveyan de wê gotinên weke ku wê piştî wê hûrî wê hêzek mazin wê berhev bikê û wê seferê wê li herêmê wê bikê û wê di wê temenê de wê sînorê xwe wê ji bakûr û başûr ve wê heta luwîyan û kizzuwatna wê bigihêne.

Mursili I., wê di dema xwe de wê bi kizzuwatna ku wê weke keyeniyek hûrîyê bê û piştî wê bi mitaniyan re wê peymanî aşîtiyê wê çêbikê. Di wê temenê de wê li herêmê wê di renekê de wê bijin. Di wê demê de wê jî dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê gelek nişanakên wê hebin ku wê hittiti wê bi çanda hûrî-mîtanni wê di awayekê de wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê, pêşketina xwe de wê bide dîyarkirin. Mînaq wê dema ku em li navaroka mitolojiya luwîyan bînerê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê navê 'telepinu' ku wê wek navekê mitolojikî wê di nava luwîyan de wê derkeve li pêş bê. Weke di dema urukê de wê bi destana gilgamêş re wê weke navdariyekê wê hebê wê di wê demê de wê destana mitolojikî a telepinu a luwîyan wê bi heman awayê wê xwediyê hinek xosletna bin û wê dema ku mirov wê li rewşa 'windabûna telepinu' dinerê û hwd wê weke hinek rewşên weke enkidu' yê destana gilgamêş wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê di wê nûqteyê de em dikarin bi navê têgîna enkidu' yê destana gilgamêş wê bibêjin ku wê hem bi navî û hem jî bi awayna din wê hinek navna teybet wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di hinek şîroveyan teybet ên li ser Enkidu de wê, piştî ku wê di demên hemdem de wê werina kirin de wê weke enkidu wê numinêrîya çandek wek hati jibîrkirin wê bikê û an wê weke di nava nakokiyên şariştanî de wê di renekê de wê weke têgîna serdestî û bindestiyê wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bide dîyarkirin. Navê enkidu di kurdî de wê bi wateya «ew a li dîr', 'ên li dur', 'ew li derê', 'ewê li wê derê' û hwd re wê bide me. Di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Lê wê weki din wê bi morfolojiya navê enkidu wê weke derhaninek ji navê «enki» jî bê wê di dîmenekê de wê têgînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di kurdî de ku em li gor navê enki re wê gotinê wê bibêjin wê bi gotina «ew enki' yê dihê dîtin», «ew enkiyê diyar' û hwd re wê wateyekê wê bide me. Bi watezaniyek hesan wê navê enki wê di kurdî de wê wateya «ên kir', 'ew ên kir' û an 'ê dikarê bikê',

'yê ku bi kirinê her tişt wek ji dest dihê' û hwd re wê hinek wateyna wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide mirov. Di wê temenê de wê weke di nava çanda uruk de wê navê enkidu wê weke taqabûlî hinek fêrsên fahmkirinê ên bi wê temenê jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirn. Di wê nûqteyê de wê li ser kirdeya tîpa tawandinê a 'ê' re wê di wê temenê de wê têginek 'mê' wê di xwe de wê bi wê rengê wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Her çendî ku wê enki wê weke yazdanek nêr û an mêr wê were ser ziman jî lê bi wê rengê bi hinek morfolojiyên zimanî wê yên têgîna mê jî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Em ku em dîsa li nûqteya xwe ya destpêkê vegeirihin em li ser navê telepino re wê dikarin wê hinekê bi zimanî wê di wê temenê de wê li ser wê bihizirin. Navê telepino wê di kurdîya hemdem de wê wateyên weke yên «bi wê rêya wê haninê», «têre bino», «pêre bino», «jêre bino», «were binê» û hwd re wê bi wê rengê ku mirov wê karibê bi gelek wateyên din ên morfolojikî bi gotin bikê wê karibê ji wê derhênê. Wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê herikina destana telepino bi yazdanên rojê ên luwîyan û yazdana jin a luwîyan Kamruşepa û hwd ve girêdayî wê were dîtîn. Kamruşepa wê di nava mitolojiya luwîyan de wê hin bi hin wê bi weyna xwe wê weke di weyna inanna urukê de wê di dîmenekê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê di demên navîn ên luwîyan de wê bi wê rengê wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Kamruşepa jixwe di nivîsarên pêşîn ên Kanesh de hatî kifşkirin. Paşê rîtuêlên Hîtî têkiliya di navbera wê û vî bajarî de diparêzin. Cihekî din ê pê re têkildar bû, li gorî duayek ku pêşî li belavbûna belayê bigire, Taniwanda bû. Tevî cihê wê di panteonê de û girîngiya wê di efsaneyan de, dema ku ew tê ser rîtuêlên taybetî an cejnên ku bi wê ve girêdayî ne agahdarî hindik peyda dibin.

Di nava kult-olên Luwî de jî xwedî statuyeye bilind bû. Piotr Taracha amaje dike ku bi îhtîmaleke mezin panteona Luwîyan ya yekreng tunebû, lê hin yazdan, di nav de Kamruşepa û her weha Tarhunt, Tiwad, Maliya, Arma, Iyarri, Santa Claus, û yazdanên cuda yên parêzger ên ku bi logograma LAMMA ve têne nûminêr kirin, bûn. Herî dawî Luwîyan ev nîşan dide ku ew ji aliyê civaka xwe dipêzîzin. Ev bi taybetî di

rastnivîsên Luwian de ji Kizzuwatna baş dihê birhan kirin (çav: Frantz-Szabó, Gabrielle (1980), "Kamrušepa", Reallexikon der Assyriologie, p: 351-352, in German).

Kamrušepa hem yazdana afsûnê ya û hem jî dermanê bû. Ew wekî dahênerê prosedurên cihêreng ên ku paşê ji mirovan re hatine veguheztin, wekî ku ji hêla ravekirinên efsanewî yên ku li metnên rîtualê hatine zêdekirin ve hatî destnîşan kirin. Ew dikaribû wekî pîrikek yazdanî jî kar bike. Dibe ku ji ber girêdana xwe ya bi jiyana malbatî û malgehê re wê wek yazdanek malê bûbe. Weke yazdana şifayê, ew dikare bi yazdanên hûrîyan ên wek Pirwa, Maliya, Hurria, Šauška û hwd re di rengekê de wê fahmbikê û wê were dîyarkirin ku ew di rîtuêlên Hîfîtan de were bi wê rengê û fêrsên bi fahmkirinê ku ew ji wê dihên girtin re wê bê girêdan. Lûwîyan ew dişibîyan Gula, ku ew wek yazdana derman û dana şifayê ya Mezopotamya bû, û di hin rewşan de nivîsên ku li Mezopotamyayê wekî efsûnên Gula hatine pêşkêş kirin, di kevneşopiya Luwî de ji Kamrušepa re hatine destnîşankirin. Ev wê weke nişanaya ku em dikarin wê weke di temenekê tîkiliyek ontolojikî a bi fahmkirina wê re jî wê di rengekê de wê girêbidin. Di wê temenê de wê ev wê ne tenê wê weke hinek fêrsên ku wê bi Kamrušepa re wê bimênin. Weki din wê weke tîgîhna ku wê bandûra gulla bixwe jî wê hem dervî herêmê wê di wê temenê de wê bi belavbûna wê û her wusa li wê herêmê ku ew xwe dide diyarkirin ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyê tîgîna kult û çanda wê ve wê, Kamrušepa wê hinek fêrsên fahmkirinê ên qassîthûrîyan wê bi wê rengê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê di rengekê de wê hinek xosletên wê çendî ku wê weke ku me li deverekê li jor wê bahskir wê, weke bişîbihina ên inanna wê, ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê bi hinek xosletên wê ve wê weke ku wê bi şîbihê gulla'ya mesopotamikî jî. Ev wê di wê temenê de wê weke bi cihêrengiyekê û pîrraliyekê wê xwe di rengekê de wê bi tîgîna xw eya tenonimikî re wê bide dîyarkirin.

Weki din yazdanên din ên Anatolyayê ku ew cihê girêdayî ku ew li wê li wê djiyan ew niştecîhê bihuştê dihat hesibandin. Dihê dîyar kirin ku ew bi ewran an dûmanê ve girêdayî ye, li gorî eslê gengaz a navê wê. Bi wê re wê ewr wê weke qat û an tabaqayekê wê were tefsirkirin û ew wê weke li ser wê di dînyayek wek bihuştê dihat tefsirkirin de dijiya. Dihê bawer kirin ku ew bi erebeyek hespê xêzkirî di rêwîtiya xwe de digere, şêwazek tevgerê jî ji yazdanê rojê yê Luwian Tiwad re, yê ku ew pê re tîkildar bû, dihat hesibandin.

Tevî ku ew bi yazdana Hattîk û Palaîk Katahzipuri ve girêdayî bûn û di nivîsên duzimanî yê Hîtît-Hatî de bi hev re têkildar bûn, navên wan jî hêla etîmolojîk ve ne girêdayî bûn. Kamruşepa belkî dihê wateya "giyane ewran" an "giyanê dûmanê", di heman demê de girêdana di navbera nivê yekem ê navê wî û peyva Hîtît kammara ("duman" de ye.) dibe ku tenê etîmolojiya gelerî be, Navê Katahzipuri etîmolojiya Hattîkî ya negirêdayî bû û tê maneya "şahîna axê". Piotr Taracha diyar kiriye ku di çavkaniyên Palaic de Katahzipuri dibe ku wekî epîteta Kamruşepa xebitîbe, jî ber têkiliya wî ya bi civakên Hattîk re li ser wî hatî sepandin. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê, Piotr Taracha wê ragihênê wê di derbarê Kamruşepa de wê weke ku ew wê hin bi hin wê bi pêvajoyên wê yê pêşketinê wê weke kultekê wê çawa wê pêşkeve wê bide dîyarkirin (çav; Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolia, p: 58, Harrassowitz).

Dema ku em navê Kamruşepa wê di rengekê de wê di kurdî de wê weke ku wê were fahm kirin wê bi têngîna "koma rû sipî" jî wê di rengekê de wê karibê wê were fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke ku wê bahsa komek bi zane ên ku ew jî derdên xalkê re ew çareseriyên dibînin û wan digihîjin çareyan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê navê Katahzipuri wê bi morfolojîkî wê hinek wateyên weke di rengê "keça pîre hê (nû) za", an an jî bi ya bi têngîna "zupurî" wê têngînek weke ya jî xwe zêdekirin û fûrî û an di wê temenê de wê weke jinek ku ew bi pore serê xwe wê wekepirr zêde gûrr bê ku wê weke ku wê jî wê were bahskirin. Di wê temenê de wê hinek têngînan ku ew di rengekê de wê dide diyarkirin. "di nava wê de wê peyva "katah.." jî wê têngînek wek ya bûyinê û an weke "kad dayinê" û hwd re wê bi xwe re wê di şêwayekê de ew bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê hinek wateyên weke jî "girêdana gerdûnî qatîne" û an qatabûnê ku wê werênê ser ziman bi wateya jî wê bûyinê. Di wê temenê de wê weke weke hinek têngînan wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna mitolojiya luwîyan û ya bi têkiliya wê ya ya hûrîyan û kizzuwatnayîyan re wê di wê temenê

de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Kamrûşepa di gelek efsaneyên Hîtît de xuya dike. Di têngîna windabûna Telipinu de, ew yazdanên din hîn dike ku çawa vegerandina yazdanê nebatê yê binavûdeng piştî ku hewildana yekem têk çû, dide diyarkirin. Ev efsûna ku wê amade kir tê de pêşkêşkirina diwanzdeh pezên ku ji keriyên yazdanê rojê hatine derxistin û van pez birin cem yazdana şivana Luwî Hapantali. Formulek bi vî rengî ji efsaneya li ser windabûna yazdanê tofanê jî dihê ser ziman. Dîsa parçeyek din diyar dike ku yazdanê rojê û Kamrûşepa pez dihejînin û bi hev re nîqaş dikin heta ku ew aram bûn.

Ji wê aliyê ve wê weke di nava têkiliya inanna, anu û gilgamêş de û piştî wê weke windabûmna enkidu jî wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di têngîna afirandina dûnyê de û an afsanaya enki a afirandinê de ku ew wê weke fêrsa ji holê windabûnê wê weke ku wê di renekê de wê piştî wê bi fêrsên weke enkidu re jî wê di renekê de wê werê ser ziman. Navê enkidu me li jor hinek wateyên wê hanin ser ziman ku ew dihê diyarkirin. Lê ji aliyekê din de ji wê bi gotina 'enki-du' re wê, di renekê de wê weke 'enkiyê ji holê dur (winda) re wê di renekê de wê bi xwe re wê, weke ku wê bi wate jî bikê. Ji wê aliyê ve wê ev efsana telepinu ku wê were ser ziman wê hinek rengên fahmkirinê ên weke wê di wê temenê de wê di renekê de wê bix we re wê bide dîyarkiri. Bi awayekê bi derfet wê weke ku ev fêrsa windabûnê weke ku ew dihê ser ziman wê weke têngînek pîroz wê di wê de wê hebê û ev wê di gelek rewş û şewayan de wê bi dever û demên cihê wê werê dîyarkirin di hanina ser ziman de.

Di wê nûqtayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê têngîna yazdanî wê di wê temenê de wê bi mitolojikî wê weke bi têngîna windabûnê wê bi kifşkirinê û hwd re wê çawa wê were dîyarkirin û wê weke wê dîtî û cardin wê weke bi şunve haninê weke bi dîtî û hwd re wê weke ku wê di renekê rituelek zêhnî de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Ya ku wê di wê nûqtayê de wê bi wê fêrsa windabûnê re wê xwe bide dîyarkirin wê di wê rengê de wê weke ku wê bibê. Di mijare têngînê bi destana gilgamêş de wê di renekê de wê di hinek nivisarên hûrîyan de jî wê di renekê de wê were kifşkirin û wê were dîtî ku wê were hanîn li ser ziman. Ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de

wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Kamruşepa wek "**dayika deryayê**" jî bû. Di wê gotinê de wê fêrsa wê weke şibandinek weke ya yazdana mazin û destpêkê abzu jî wê weke ku wê bi morfolojikî wê ji wê were fahmkirin. Li gorî baweriyek herêmî ji Taurîşa, ew û yazdanê tavê/rojê yê Luwian Tiwad dêûbavên yazdana parêzgerê bajêr (LAMMA) bûn û bi navê waşhazza (ya "pîroz") têne binav kirin. Jina wî yazdanek ciwan bû bi navê Aşşiyant, ku dihê wateya "ya hezkirî" bê. Ev wê wek têgînek ku wê weke taqabûlî têgîna ya baxtê û hwd jî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê bê.

Ji wê aliyê ve wê fêrsên fahmkirinê ên weke bi Kamruşepa re dihên ser ziman wê weke ku wê kûrtir bèn kirin. Di wê temenê de wê weke bi morfolojîyekê ku mirov wê werênê ser ziman wê têgîna ava pîroz a abzu û ku wê weke piştê wê bi enki re wê were dîyarkirin wê hinek fêrsên ku wê weke bi wê li Kamruşepa jî wê weke ku wê werina baxşkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi ali û awayekê giring wê xwe bi wê re wê ibde dîyarkirin.

Qatên zimanê Lûwî bi gelemperî di rîtuêlên bi afsûnî de xuya dibin da ku baran bibarînin an jî nexweşan sax bikin. Vana roleke girîng didin yazdana Kamruşepa wê weke ew dikarê bikê bê. Lêbelê, parestgehên herêmî yên wekî Huwaşşanna ya Hûbişna jî têne pejiwandin. Panteona bajarê Istanuwa [de], ku dihê zan (texmîn) kirin ku li herêma çem ya girêdayî herêma olî ya Luwian bê wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê, di têgînekê de wê weke gihandina hin xosletên weke bi têgîna gulla û abzu-enki bi Kamruşepa ve girêdayî wê were dîtin ku wê were ser ziman. An jî wê di rengekê de ew wê bi hinek xosletên teybet wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayî wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê were lê hizirkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û şêwayê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Kamruşepa wê bi hinek xosletên giştî wê pêşkeve û wê weke yazdanek sereka wê di demên piştê wê xwe bide diyarkirin. Di kifşkirinên nava jiyanê de bê û an di nava yazdanan û hwd de bê wê bi wan wê derkeve li pêş. Wê bi wê re wê were dîtin ku wê teonimek zêde berfireh wê çerçoveya wê bi wê re wê were dîtin ku wê were pêşxistin. Di wê temenê de ev wê, bi awayekê biderfet wê bi demên ji hev cihê û li deverên cûda wê bi salixkirinên ku ew bi wê re wê werina kirin û wê di awayekê de wê

di demna de wê werina gihandin li hev bi wan xosletên diyarkiri û hwd ve wê weke aliyekê girêdayî xwe wê di şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir wê li xatêpêşketina luwîyan ku em dinerin wê dibînin ku ew wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê çawa ku wê heta herêmen weke tersusa roja me û ji wir heta herêmen kurdistanê ên weke enteb û afrînê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê di xatekê de wê di rengekê de wê wer dîtin ku wê li wê serwer bê. Ev wê rengê hinek xosletên wê diyarbikê. Ev xoslet wê hem bi awayê jîyanê wê bi wê re wê di rengekê de wê bibin û hem jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Panteona Luwîyan bi demê re guherî. Tarhunt, Tiwad, Arma, Runtiya û Şanta dikarin wekî yazdanên Lûwî yên tîpîk ên ku her dem dihatin perizandin tene binav kirin (Kubaba rojavayê kurdistanê roja me dibe ku wê piştê wê bibê ji vê komê). Hêmana Hûrî, ku bandûrên rojava û Babîlî dihewîne, paşê bi yazdanên wekî Iya, Hipatu, Şaruma, Alanzu û Şauska re xuya dibe. Ev wê yekser wê weke yazdanên dema navîn ên demên hûrîyan bin. Bi wê re wê ola Hîttî, Lûwî bi giranî di bin bandûra ola hûrîyan de wê bibin. Piştî wê pêşveçûnên li kizzuwatna-hattî wê bibin û divê ku ew jî wê di demên piştê wê weke faktorek giring a bandûrlêkirinê wê bihasibênê û werênê ser ziman. Di serdema hesin de wê, bandûrek rasterast ji baweriyên qassitt-babîlî (mînaq Marutika = Marduk) û ya Aramî (Pahalat = Baalat/Baltis) hebû, di awayê ku yazdan tene xuyan kirin de ev dihê ser ziman. Lê ev pêvajoyên pêşketinê wê karibin ji wê cihê dîmenekê fahmkirinê ê cihê jî bidina diyarkirin.

Di nava têgîna kubaba û hwd de wê dema ku em li navaroka têgîna gilgamêş wê binerê wê weke ku wê bi têgîna 'hunbaba' û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman. Bi rengê ku ew dihê hanîn li ser ziman de wê weke ku wê di wê demê de wê di nava têgîna kubaba a kevneriya wê demê de wê weke ku wê bi wê demê a nû ya weke ya dema gilgamêş û hwd de wê, weke pêşbaziyek yazdanî û an ne levkirinek wê di zêhniyetê de wê hebê xwe wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di rengê weke ku wê ji destana gilgamêş ku wê were tefsirkirin di roja me de wê di wê temenê de wê dîmenek wê xwe bide diyarkirin. Hunbaba wê weke ku wê di destanê de wê were diyarkirin wê weke canawurekê ku ew her

tiştê di daqûrtênê û an dikê nava xwe de wê bi wê rengê wê wer pênasekirin. Di wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê di renekê din de jî wê di nava şîroveyên piştire ên hûrîyan de û piştire di nava têngînên mittaniyan de wê cihê wê were ser ziman. Wê bi hinek pîroziyên weke bi rengê başkirinê, dana şîfayê û her wusa wê hinek xosletên ku wê ne vaji yên Kamrusepa luwiyî bin wê di renekê de wê bi kubaba re wê re wê di renekê de wê wer dîtî ku wê were hanîn li ser ziman.

Minaq Tarhunz û an Tarhunt yazdanê hewayê û wek yazdanek sereke yê Luwiyan bû. Tarhunna wê vaji Teşsubê Hûrî, erebeya wî bi hespan dihat kişandin, ne bi ga bê. Bi gelemperî, yazdanê hewayê taybetmendiyên yazdanek zayînê digire, wek ku di tabloyên Luwî yên Dereng de Tarhunza bi çiçek û an tirhikên tirî û simbilên dext nîşan dide. Yek ji navên wî, piḫaššašši ("birûsk=çîrusk") bû, bi taybetî li Tarhuntašša, ku berê paytexta împaratoriya Hîtî bû, hate rêz kirin. Tarhunt piḫaššaši, wekî yazdanê parêzgerê kesane yê Muwatalli II., hate hilbijartin. Dihê zan kirin ku Pegasus, hespê bi bask ên Yewnanî ku birûskên Zeus hilgirtiye, navê xwe ji vê rengdêra Luwî girtiye.

Li gorî nivîsarên Luwî yên dereng, Tarhunz hêz, û wêrekî da key û li ber wî di şer de meşiya. Serkeftin ji wî re hanî. Formulên nifiran bang li Tarhunz dikin ku "bi baltayê xwe dijminan bişkîne" bê. Ew gelek caran wekî "Tarhunzê Esmanan" dihê binavkirin. Navenda herî girîng a wek yazdanek giring a kizzuwanta jî bû. Her wusa li dora herêmên helebê ê roja me wê bi hinek çavkaniyan wê were dîyarkirin ku wê di nava panteona hûrîyan û piştî wan a mitanniyan de jî wê hebê bê. Li wê herêmê wê hinek bergkirin û an rituel wê ji Tarhunz re wê werina li darxistin. Keyê Hîtîtan Šuppiluliuma I kurê xwe Telipinu kir rêmildar/kahîn û şahê helebê demê û di wê demê de ew wek ku wê wer diyarkirin wê gelek ritualan wê bi navê Tarhunz jî wê li darbixê.

Weki aliyekê din wê fêrsa Tarhunz wê di demê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş û wê di nava mitolojiyên piştî wê ên weke ya sikandîwawî wê weke bi fêrs û mitolojiya thor re ku wê were şibihê wê were dîtî ku wê bibê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê, tarhunzê luwi-hûrîyan wê weke thorê piştire ên skandinaviyan jî bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê xwediyê dîmenekê bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Di renekê de wê, di nava fêrsên tarhunz de wê, di renekê de wê weke ku wê di şewayekê de yazdanek bi hêz wê derkeve li pêş Di kurdî de wê ji navê wî hinek fêrsên bi morfolojikî ku ew bînin girtin wê bibin. Minaq

wê gotina 'Tarhuntašša' bi wateya 'li derve li asiman', 'bi têtîna 'tarhunt' ê jî wê bi derbeya hişk lê da', wê were fahmkirin. Wê weki din wê bi morfolojiyek wê wek hêzek vegûharinê wê di xwe de wê weke numinêr bikê. Weki din bi wateya 'têre (bû) hûrîna li taşê' wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ev wê di renekê de wê bi wateya derbasbûnek bi hêz û weke gihiştina li armancê bi wate dikê.

Çanda yazdanî a dema hûrîyan û çerçoveya panteona wan de giringiya yazdan Teşşup.

Di nava kurdan de wê vegotinên ku wê piştê wê werina ser ziman wê bi mitolojikî wê bi fêrsên fahmkirinê xosletên hinek rasyonelizekirî ku wê were ser ziman rustemê zal wê hinek şewayên fahmkirinê ên weke ne dûrî wê di renekê de wê were hanin ser ziman. Di wê temenê de wê di mejîyan de wê bi awayekê wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di nava fahmkirinên bi têtîna û mitolojîya tarhunzê' de wê, têtîna 'bûyina bi hêz' jî wê di rengê ku wê 'zê' were dawîyê wê bistênê. Di demên hûrîyan-hittitîyan de wê di renekê de wê fêrsên fahmkirinê ku wê bi tarhunz re wê werina ser ziman wê weke yazdanê ku ew wê dem wê çawa wê derbas bibê û an wê bi başî û an nebaşî, bi zûwa û an ne bi zûwa, bi bereket û an ne bi hilber (bereket) wê derbas bibê wê, di renekê de wê bi wî re wê were hanîn li ser ziman. Tarhunza û na tarhunz hevîna yazdana rojê Arinna bê. Zarokên wan yazdanên wek Telipinu û Kammamma, û yazdanên Mezulla û Inara, û yazdanê hewayê Zippalanda û dîsa wek yazdanek derxistina ba ku wê were tefsirkirin Nerik bin. Ji ber ku Tarhunt 'û an tarhunza bi yazdanê Hûrî **Teşşup** re di hevîyekiyekê de dihê pênas kirin, di heman demê de şîrîkê Hêpat (ku bi yazdana rojê Arinna re dihê hevsengkirin) û bavê yazdan Şarruma û yazdanên Allanzu û Kunzişalli bê (çav: Piotr Taracha (2009): Religions of Second Millennium Anatolia. Harrassowitz, Wiesbaden, p. 119).

Tarhunt wek yazdanê sereke yê hûrî-Hîttîtan bû û li ber rêzeke dirêj ji yazdanên mêr di tefsîrên li zinaran ên li parestgehan de hatiye teswîrkirin. Wek mêrek rih bi xiftan û çîpekî tûj hatiye teswîrkirin, li ser pišta yazdanên çiya Namnî û Hêzzi rawestiyaye û di destê wî de birûsêke ji sê çengan heye. Teswîrên paşerojê wî bi baltayê şer di şîklê keserekê de nîşan dihê dayin.

Di demên kevnera ên mesopotamya de wê li rex Teşşup wê yazdan hadad wê hebê û ev wê weke yazdanek giring ê hawayê wê werina pênasekirin. Di nava têtînan serdema hûrî de jî wê were dîtîna ku wê

weke ku wê hebin wê ji wan were bahskirin (çav: Tyler Jo Smith(1997): "Votive Reliefs from Balboursa and Its Environs." Anatolian Studies. p: 47).

Weki din wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê têtîna yazdanê ba wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa têtîna yazdani a ba wê were kirin. Wê di nava kurdan de wê gotinek din jî wê bi rengê weke "ba me bi parêzê" wê di renekê de wê were ser ziman. Di wê nûqtayê de bi derfet weke navekê di wê temenê de wê navê "ba" wê di şewayekê de wê were ser ziman. Di wê nûqte wê, di têtînek morfolojikî de wê di ferhenga hûrîyan de wê navê bi wê rengê wê werina rasthatin. Lê ev wê weke navne ji rêzê bin û an ne ji rêzê bin wê ne diyar bê.

Di nava panteona yazdanên hûrî de wê, dema ku em li rewşa taşub (Teşşup) dinerin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîrin. Ew wê, di wê temenê de wê di destpêkê de wê bi wê rengê wê bi hinek xosletna wê were ser zinan.

Teşub wek yazdanê hewayê ê Hûrî û serokê panteona Hûrîyan bê dîtin. Etîmolojiya navê wî zêde ne diyar e, lê tê qebûlkirin ku ji hêla zimannasî ve dikare wekî Hûrî were binavkirin. Herdu tîpên dengnasî û logografî têne pejirandin. Weke yazdanekî ku bi hewayê ve girêdayî ye, Teşub dikare hem wekî wêranker û hem jî wekî parastinê were destnîşan kirin. Yek diyardeyên hewayê yên wekî ba, birûskê û baran wekî çekên wî têne binavkirin. Di heman demê de dihat bawer kirin ku nebat dikare mezin bibe û çem û kanî çêbibe. Helwesta wî ya bilind di nava baweri û panteona Hûrî de girîngiya berbelavbûna yazdanên hewayê li bakurê Mezopotamya û deverên nêzîk nîşan dide, ku li wir, berevajî başûr, çandinî li şûna avdanê li ser baranê bû. Dihate bawer kirin ku desthilatdariya wî hem li ser erdê û hem jî li ezmanan dibê. Lê behr û dûnya di bin destê wî de nebû. Teswîrên Teşub kêman in, lê ew bi gelemperî wekî pêjnekekî bi çekdar û bi rîh dihê teswîr kirin, carinan jî komek birûskê ku ew dide çêkirin dihê diyarkirin.

Li gorî "Song of Emergence", Teshub piştî ku Anu di dema pevçûnek li ser keyetiyê de uzwe (organê) wî yên zayendî hat gezkirin kirin Teshub jî serê Kumarbi yê qatbûyî ji bû. Ev kevneşopî di çavkaniyên din de jî tê gotin, di nav de sirûdek ji Helebê û nivîsek Luwî de jî dihê ser ziman. Yek referansê veqetandî ya ku li şûna yazdanê heyvê Kuşuh bavê wî ye jî dihê zanîn, bi wê rengê dihê ser ziman. Di nivîsarên kesane de, yazdanên cûrbecûr dikarin wekî birayên wî bêne binav kirin, di nav de

Šauška, Tašmišu, û Aranzaḥ. Jina wî Hapat bû, yazdanek ku bi eslê xwe li herêma Helebê a roja me ji dema hûrîyan dihat perizîn û di demekê de di panteona Hûriyan de cih girtî bû dibê.. Zarokên wan Šarruma, Allanzu û Kunzišalli bûn. Yazdanên din ên ku ew dihên bawer kirin ku girêdayî dîwana Teşub in Tenu, Pentikalli, gurên Šerî û Hurrî, û yazdanên çiya Namni û Hazzi bûn. Endamên piştgirên wî bi gelemperî li ser lîsteyên dengbêjên Hûrî hatine jimartin, ku jê re kaluti [de] dihê gotin. Lîsteyên yazdanê destnîşan dikin ku Teşûb dibe ku wekhevîya yazdanên hewayê yên din ên ku li Mezopotamyayê û li rojavayê rojavayê kurdistanê ê roja me têne perizandin, di nav de Adad û Baalê Ugarî jî hene. Li Anatolyayê bandûr li ser Tarḥunna û Luvi Tarḥunzên Hîtît jî kir, lê ev yazdan hemû ji hev cuda dihatin perizîn, lê wê wek hinek waryantên Teššup bin.

Perizîna Teşub yekem car di serdema Ur III de dihê birhan kirin, bi birhanên pêşîn navên teoforîk ên Hûrî û nivîsek keyê ji Urkeş jî hene. Çavkaniyên paşerojê destnîşan dikin ku navenda wî ya sereke bajarê Kumme bû, ku hêj bi guman nehatiye dîtin. Bajarê wê yê pîroz ê din Arrapha bû, paytexta keyeniyek herêmê a nenas ku li nêzî korek û an Kerkûka roja me ya li başûrê kurdistanê roja me ye. Van her du bajarên wekî navendên olî yên girîngiya ser-herêmî dihatin hesabandin, û hejmarek referans ji mîrên Mezopotamya re têne zanîn ku dem bi dem pêşkêşî ji wan re dişînin. Di dema împaratoriya Mîtanniyan de wê, cihê sereke ku pê re girêdayî ye, Kehat bû li rojavayê kurdistanê bû. Li Kummanni, li Kizzuwatna li bakûrê kurdistanê ên li dora botanê dihê bergkirin. Ew jî ji ber bandûra xwe ya çanda Hûrî wekî yazdanê hewayê herêma bakûrê kurdistanê û heta afrîn û herêmên helebê û hwd wê li wan serwer bê dîtin. Ew li gelek bajarên din ên Hûriyan jî dihat perizîn, û di nivê duyemîn a hezarsala duyemîn a beriya zaniyê de ew yazdanê ku herî zêde di navên teoforîk ên Hûriyan de dihat gotin bû, û bi gelek mînaqên ku di nivîsarên Nûzî de hatine vegotin dihê kifşkirin. Ew di metnên Ugarîtik de jî wekî yazdanekî ku bi berfirehî dihê perizîn tê pejrandin, ku di pratîka olî ya vî bajarî de girêdana hêmanên Hûrî û herêmî nîşan dide. Di nav ol û panteona Hîtît û ola Luwî de jî hebû. Di vê çarçoveyê de hîpotasiya bi herêma Helebê ve girêdayî girîngiyeke taybet wergirtiye bi kifşkirinên erkolojîkî ên ku ew di demên dawî de ku ew hatina kirin û bi wan kifşkirinên ku ew bi navê wî hatina kirin.

Gelek efsaneyên Hûrî yên ku li ser Teşub disekinin têne zanîn. Gelek ji van di wergerên Hîtîtiyan de jî hatine parastin, lê bûyerên ku di wan de hatine vegotin, teolojiya Hûrî ne ku teolojiya Hîtîtiyan nîşan dide. Pir kes

balê dikişînin ser rabûna Teshub bo pozîsyona keyê yazdanan û nakokiya wî bi Kumarbi û hevalbendên wî re, wek cinawirê deryayê Hêdammu, dêwek kevirî Ullikummi, an deryaya kesayetî dihênê ser ziman. Van metnan bi kevneşopî wekî Çîrok di wan de Kumarbi dihê gotin, lê Teshub bi bandûr di hemî wan de karakterek navendî ye, ku carinan dibe sedema pêşniyarên navan. Teshub di helbesteya xilasiyê (Song of Release) de jî karakterek sereke ye, ku balê dikişîne ser hewildanên niştecihên Igingalliş ji bo bidestxistina rizgariya ji Ebla. Du ji beşên parastî jî bi hevdiînen wî yên bi Ishara, yazdana parastina bajêr bi danûstadinên wê bi Allani, ku ew şahbanûya cîhana jêrîn re wê werênê ser ziman. Şirovekirina vegotinê bi giştî û beşên wê yên takekesî mijarên nîqaşên zanistî ne. Di gelek nivîsarên wêjeyî yên ku balê dikişînin ser lehengiya mirovan, di nav wan de çîroka Appu û adaptasyona Hûrî ya wek destana gilgamêş de, jêderên din ên jê re hatine destnîşankirin bin.

Gelek navê Teşub di wêjeya Asûriolojî û Hîtîtolojiyê de jî têne bikaranîn, di nav de Teşsub, Teşub, Teşşob û Teşşop û hwd wê weke hinek ji awayên wê yên navî bin. Veguheztina sibilantên bê deng kevneşopiyek nûjen e ku rastnivîsên navî yên hevpar ên bi tîpên ne di jiyane de êdî dihên bikarhanin nîşan dide, lê tîpên ku ne tenê ş lê di heman demê de s û t jî hene hemî bi tîpên cihêreng hatine pejirandin. Nivîsarên ji Nûzî te-şubên herî berbelav, te-šu-ub, te-eš-šub û te-eš-šu-ub û yên kêr te-šub, te-eš -šu hene. Ew rastnivîsên pirreng di nav wan de ub û te-su-ub tomar dike, ya paşîn tenê carekê di tevahiyê de dihê pejirandin. Di rastnivîsandina navên teoforîk de darêjkên din ên kurtkirî yên wekî Te, Tē, Teya an Tēya hatine bikar hanîn. Dihê diyar kirin ku pêşketina wan bi derhanînabi derfê a paşgirên hîpokorîstîk şe û şeya ji şena, "bira" ve, berawirdî ye. Di navên ji Alalak de wek te-eš-šu-ub hatiye wergerandin. Di tîpên Mîtanî de wek te-eš-šu-ub-bá- hatiye nivîsandin (çav: Schwemer, Daniel (2001). Die Wettergottgestalten Mesopotamiens und Nordsyriens im Zeitalter der Keilschriftkulturen: Materialien und Studien nach den schriftlichen Quellen (in German). p: 83, Wiesbaden: Harrassowitz).

Etîmolojiya navê Teşub tam nayê zanîn, lê tê texmînkirin ku bi eslê xwe Hûrî ye. Volkert Haas diyar kir ku ew ji rengdêra teššai, ku ew wekî bi wateya ya "bilind" an "birêz" werdigerîne, hatiye girtin. Lêbelê, Daniel Schwemer destnîşan dike ku ev pêşnûme ravekirina paşgirê nade û ku teššai bi rastî ne peyvek pejirandî ye. Marie Claude Trémouille destnîşan dike ku her çend pêwendiyek bi têgeha tešš-, ku wekî hevwatera sernavê

sumerî ugula ("çavdêr") dihê pejirandin, were diyar kirin jî, birhan ne bi diyariyek tam pêbawer in (çav: Trémouille, Marie Claude (2018), "Teshub", Teshub, The Encyclopedia of Ancient History, Wiley, p. 1–2).

Di derbarê navê Teşşub de wê hinek lêkolînên li ser tîpan wê bi awayekê logografiki ku wê werina kirin wê di wan de wê kifşbikin ku wê hinek tîpên ku ew dihên bikarhanîn wê di demên qassitan de wê werin biharhanîn. Di awayekê morfolojikî de wê, navê Teşşub kifşkirinên bi wê di dema xanadana Ur a sêyem de û hinek deverên din ên li dora urukê û hwd jî wê di şewayekê de wê were kifşkirin.

Ev wê çi bi xwe re wê bide dîyarkirin? Ew wê dide dîyarkirin ku wê di wê temenê de wê weke bi tîgîn û şewayê kult û çand û zimanî û hwd wê kevneriya wê di rengekê de wê ji dema hûrîyan û bi ber dema gûtî-qassît û an urukan û hwd ve wê di rengekê de wê bide kifşkirin û wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê girêdanek epistemikî a bi fahmkirinê wê li ser wê ya logografikî wê bi tîgîna tîpî û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê were kifşkirin.

Bo me û mijare me jî wê ev ali wê weke aliyekê giring wê di xwe de wê bihawênê ku mirov wê mijare logografiyê wê di wê temenê de wê hinekê li ser nav re wê hilde li dest. Di wê temenê de wê di derbarê fahmkirina dîroka fahmkirinê a herêmê de jî wê hinek fahmkirinên ku wê bi wê karibê wê ji wê were girtin wê werênê li holê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa rewşa ziman û tîgîna fahmkirina navan û hwd wê bi awayekê fonolojikî, morfolojikî, sintaksî, logografikî û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê fahmkirinek teybet wê ji wê, aliyê ve wê bide me. Dîrok wê dema ku wê were ser ziman wê tenê wê bi tîgînek kronolojikî wê bi wê hanîna ser ziman wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê giring wê bi pêvajoyên jiyânê û hwd re wê li ser wê tîkiliya weke ya minaq a logografiki wê di rengekê de wê bi morfolojiyekê wê weke tîkiliyek kultî a jiyânî ku wê çawa wê bi wê re wê hebê wê bi derfet wê karibê ji hinek aliyên ve wê fahmkirina wê jî bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji xeynî rastnivîsên dengnasî, navê Teşşub bi tîpên kulî bi tîpa IŞKUR dihê nîşandan. Heman nîşana /im/ dikare wekî "ba" an "bahoz" jî were xwendin. Ji ber vê yekê, di wêjeya hûrîlojiyî û an qassitolojiyî de sumerogram carinan wekî IM dihê wergerandin, her çend transkrîpsiyona IŞKUR dihê tercîh kirin. Bikaranîna logogramên bi eslê xwe Sumerî û hwd ji bo nûminêkirina navên yazdanên cihêreng li rojhilata nêzîk a kevnar gelemperî bû. IŞKUR yekem car di nivîsarên pêş-Sargonîkî de ji

Mari wekî numinêra navê yazdanekî hewayê ku ji Ishkur cuda ye, di doza Adad de hatî belge kirin, lê ev kevneşopiya nivîsara pîroz li rojava, li Ebla, di heman heyamê de nenas bû. Di hin rewşan de, ne diyar e ku kîjan yazdan ji hêla IŞKUR ve tê temsîl kirin, mînaqî a-RI- IŞKUR, navek teorîkî ji Alalakh, dibe ku Teşub an Adad vexwîne. Nasnameya yazdanê hewayê yê ku li Nûzî û bajarên din ên nêzîk dihê perizîn, di hin rewşan de ji ber bikaranîna logograman û hebûna herdu axaftvanên Hûrî û Akadî û hwd, li herêmê ne diyar e. Hatiye zanîn ku axêverên Semîtik û Hûriyan dibe ku di hin rewşan de logogram ji hev cuda bixwînin. Dema ku di navên teorîk de gelek caran dihê diyar kirin ku li gorî nêzîkbûna zimanî ya pêkhatiya din were wergerandin, hebûna navên hevberî yên duzimanî yên neasayî hatine destnîşankirin, mînaqek Ikûn-Teşsub (çav: Schwemer, Daniel (2007). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I". Journal of Ancient Near Eastern Religions. P. 144-166: Brill).

Nivîsareke din a logografîk a tesdîqkirî ya navê Teşub de, ku tenê piştî IŞKURê ketiye kar. Ev logogram carinan di wêjeyaa nûjen de wekî dU dihê wergerandin ji ber ku nişana kunîkî ku van her du nirxan li gorî çarçovê ve girêdayî ye. Lêbelê, Marie Claude Trémouille amaje dike ku ev transkrîpsiyon di vê rewşê de xelet e. Bikarhanîna vê hejmarê ji bo dana navên yazdanên hewayê yekem car ji bo Adad di sed sala pazdehan de berî zayîne hate belge kirin. Dibe ku ev peyman li bakurê Mezopotamya an bakûr û rojavayê kurdîstana roja me derketibe, lê Daniel Schwemer dibêje ku eslê wê wekî kevneşopiyek Babîlonî nayê pejirandin, û ku divê ew ji bilî pergalek baş-pesdîqkirî ya karhanîna jimareyên din were pêşve xistin. Bi kêmanî teonîmên Mezopotamyayê numinêr dike. (çav: Schwemer, Daniel (2007). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I". Journal of Ancient Near Eastern Religions. P. 144-166: Brill).

Di mijare têngîna Teşsub wê di rengekê de wê di derbarê malbate û an xizmtiya wî de wê weke ku wê ji wê bê û wê piştire wê bi qaydkirinên di demên hemdem de wê were kirin bi navê wek yazdanek urartuyî bi **Teişeba** re wê di rengekê de wê tîkiliya wî were danin. Di wê temenê de wê jiyankirin û derketina li pêş a Teişeba li gorî diyarkirinên bi hanina ser ziman jî wê di heman demê de wê weke ku wê bibê.

Theispasê Kumenu, ku bi navê Teişeba an Teişeba jî tê zanîn wek yazdanê hewayê Araratî jî bû, bi taybetî wek yazdanê bahoz û birûskê hat diyarkirin. Hema bêja gelek xosletên ku wê bi Teşsub re ku wê werina

ser ziman wê di renekê de wê bi Teisheba re jî wê werina ser ziman. Navê teisheba wê di kurdî de wê bi têngîna girêdana heba û an tayê heba û an mazinayiya bilind û hwd re wê hinek wateyan wê di destpêkê de wê bide me. Lê wek dikarê bi hinek wateyên din ên cihê jî were fahmkirin. Ew jî carinan jî wek yazdanê şer hat jê bahskirin. Kurê Heblî bû. Ew bi Xaldî û Şivînî re bû beşek ji sêyan. Bajarên Araratê yên kevnar Teyseba û Teishebaini bi navê Theispas hatine binavkirin. yazdanê bi navê Adad hevtayê yazdanê Vedîk Indra û yazdanê Hîtît/Hûrî Teşup e. Ew gelek caran wekî zilamek ku li ser gayekî radiweste û destek birûskê di destê wî de ye hate teswîr kirin. Jina wî yazdan Huba, hevtayê yazdana Hûrî Hebat bû (çav: Piotrovsky, Boris B. (1969). The Ancient Civilization of Urartu: An Archaeological Adventure. Cowles Book Co).

Huba di wateya hebûnê, ku ew heba û hwd de jî wê di renekê de wê di destpêkê de wê karibê were fahmkirin. Lê di renekê din de jî wê wateyek weke ya hûba wê wateya azadbûnek bi serê xwe a serbest û bêgirêdan wê di zimanê me yê roja me de wê bi wê re wê bi morfolojîkî wê weke karibê bi xwe re bide me û werênê ser ziman.

Weki din statûya Teshub di ola Hûrî de, ew ne serokê panteonê, lê piştî Haldi yazdanê wek herî girîng ê duyemîn bû, her çend li gorî Daniel Schwemer ev yek wekî pêşveçûnek duyemîn were hesibandin.

Ku em bahsa panteona hûrî bikin wê di aslê xwe de wê gelek aliyên wê yên ku ew wê di wê temenê de wê li ser wê were niqaşkirin wê bibê. Li gorî ku wê karibê wê were dîtin wê kumarbi wê demekê ê destpêkê de wê weke yazdanê sereka ê mazin di panteona hûrî de wê derkeve li pêş. Ew wê weke di demekê wê di hinek şîroveyan de wê weke zeusê mitolojîya girêkê wê, di pozisyonekê de wê were dîtin. **Mijare kumarbi** (di hinek nivisaran de wê weke 'kumarwê' jî were bi navkirin) emê li jêr werina li ser wê. Ew wê bo pêşketina demê û serdemê û jiyane civakê wê çî bê wê bi wê re wê di dewama wê de wê hinekê din wê ser wê were sekin in.

Dîsa ku e, vegehirina li ser navê Teşşub wê giring bê. Ber ku wê hinek aliyên ku e wê bi wê ve wê girêdayî wê hê wê werina ser ziman wê bibin. Wê di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê Teşşub wê di renekê de wê li ser şibandina nava nav wê weke yazdanê Eşnunna Tishpak wê were şibandin. Lê bi wê şibandîne ji yazdanê eşnunna û Tishpak û heta yazdanê araratê Theispasê û yazdanê luwîyan Tarhunna û hwd wê weke nav û xosletên yazdan Teşşub bin ku ew li dem û deverêmn cihê hatina bikarhanîn bin. Di heman demê de dihê diyar kirin ku di navbera navên

Tiŝpak û an Tishpak ku wê wek yazdanek Mezopotamya yê ku yazdanê bajarê Eŝnûnna dihat hesabandin de têkiliyek heye bê wê werê jê bahskirin. Ev hîpotez yekem car ji hêla Thorkild Jacobsen ve di sala 1932-an de hate formule kirin, lê wî bi xwe di salên 1960-an de dev jê berda û li şûna wê dest bi parêzvaniya ŝirovekirina navê Tishpak wekî jêderek ji ŝapākuya Akadî kir. Lêbelê, ev etîmolojî îro maqûl nayê dîtin. Herî dawî, piŝtirî ji bo dîtina ku dibe ku Tishpak bi Teshub re têkildar be ji hêla Alfonso Archi ve hatî destnîşan kirin, û diyar kir ku ew yazdanê Mezopotamya yê li herêma Diyala bi pejirandina wek yazdanê Hûrî pêşketiye. Manfred Krebernik li şûna navê Tishpak wekî Elamî tesnîf dike. Marten Stol jî bi tewra bi vî awayî rave dike. Daniel Schwemer diyar dike ku niha tu birhan tune ku nasnameya Teshub û Tishpak wekî yazdanên hev têkildar piŝtrast bike wê werênê ser ziman.

Du rolên sereke yên ku di ola Hûrî de ji Teŝûb re hatine dayîn wekî yazdanê hewayê û keyê yazdanan hatiya diyarkirin. Ew hem kesayetek wêranker û hem jî parêzvanê mirovahiyê dihat hesabandin. Wî birûskê û çîrûskê sehêt dikir. Di efsaneyan de wê, diyardeyên curbecur ên hewayê yên wekî bahoz, birûsk, çîrûsk, baran, û ba wekî çekên wî ne. Berpirsiyar bû ku bi ŝandina baranê re nebat mezin bibe. Ew dikare bi çeman re wekî dirêjkirina girêdana xwe ya bi nebat û çandiniyê re têkildar be. Rêûresmek Hurro-Hittite (CTH 776) wî wekî afirînerê çem û kaniyan tîne ziman (çav: Haas, Volkert (2015) [1994]. *Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East* (in German). p: 327, Brill)

Rewŝa bilind a yazdanên hewayê yên li Mezopotamya Jorîn û an rojavayê kurdîstana roja me û Anatolyayê girêdayîbûna dîrokî ya bi baranê ya di çandiniyê de nîşan dide. Berevajî vê, li başûrê Mezopotamya, ku avdanî bi bingeîn girêdayî bû, yazdanê hewayê (Ishkur/Adad) jimareyek ji girîngiya wê kêmtir bû. Dihê bawer kirin ku desthilatdariya keyeniya Teŝub hem digihîje yazdanan û hem jî digihîje mirovan. Li gorî kevneŝopiya Hûriyan, warê wî hem erd û ezman dihewand, lê derya û dînyaya jêr herêmên dijminatîya wî bûn. Li gorî vê yekê, jê re "yazdanê erd û ezmanan" (EN AN Ú KI) hate gotin. Dibe ku ev nav ji kevneŝopiyêke kur-hûrî hatibê wergirtin. Du sernavên herî gelemperî ku li ser wî hatine kirin ewrî, "yazdan" û ŝarrî, "key" in. Çarçoveya ku tê de têgeha Ewrî tê de hate bikar hanîn ji ya ŝarrî cûda bû, di wê yekê de ku ya pêşîn behsa serwerên dîrokî yên asayî jî dikir, lê ya paşîn di qada efsaneyê de girtî bû. Navnîşanên din ên têkildar ên Teshub

ev in šarri talawoži, "keyê mezin" û šarri ennāže, "key yazdanan" bû. Her weha dihê zanîn/diyarkirin ku yek ji merasîmên ku ji bo rûmeta wî hatine lidarxistin, li ser têgeha šarrašši, û an "keyê" dibûhûrê. Yek nivîsek wî wekî eni ennāže, "yazdanê yazdanan" bi nav dike (çav: Schwemer, Daniel (2016), "Wettergott(heiten) A. Philologisch", Reallexikon der Assyriologie, p: 82-83, (in German)).

Piotr Taracha amaje dike ku Teshub di destpêkê de ne serokê panteona Hûrî bû, û ku wî tenê gihandiye vê pozîsyonê wekî beşek ji tiştê ku ew fahm dike ku fenomenek berfireh a girîngiya zêde ya yazdanên hewayê ye di destpêka hezarsala duyemîn a b.z de dibê bû. Gernot Wilhelm bi heman awayî îhtîmala ku wî ev rol di destpêka hezarsala duyemîn b.z de bi dest xistiye dihênê ser ziman. Lêbelê, Daniel Schwemer amaje dike ku statûya Teshub wekî yazdanê herî bilind ê panteona Hûrî ji destpêka dîroka tomarkirî ve wî ye, û argumanên berevajî wê birhanên zexm tune na. Ew destnîşan dike ku jimareya hindik a navên teoforîk ên destpêkê yên ku wî gazî dikin, ne hewce ye ku wekî birhan were bikar hanîn, ji ber ku yazdanên din ên mezin ên Hûrî yên wekî Šauška an Kumarbi qet di çerçoveyek onomastikî Hûrî ya destpêkê de wek nehatine pejirandin, û ji ber ku navên ne-teoforîk serdest in. Piştgiriya ji bo dîtînen Schwemer ji hêla Alfonso Archi ve wê li ser wê nûqteyê wê weke ku wê were diyar kirin.

Di şêwayekê de wê weke ku wê di nava têngînen weke tefsirkirinên li ser teshub de wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê zêde wê ne bi diyariyekê wê werina ser ziman. Minaq wê, li ser Theispasê re ku wê li ser gayekê wê weke birusk di dest de wê were **dîyarkirin**. Li gorî Volkert Haas, di hunera glîptîk a Nûzî de Teshub, ku ew birûskê ji sê birusk û şûrekî kevî di destê wî de ye wê bi wê were nişandin. Çavkaniyên metnî destnîşan dikin ku dihê bawer kirin ku ew bi erebeyek ku ji hêla du gayan ve dihê kişandin rêwîtî kiriye. Ajalek duyemîn ku pê re têkildar dibe ew jî wê weke bazekê bê ku wê di rengekê de wê were nişandin. Ew carna wek ser mil û an dest bê. Lê di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên li ser teshub de wê weke ku wê bi Theispasê re jî wê ga wê were dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê weke li ser ga tefsirkirin û an li ser rebeyekê weke ji hêla ga ve kişandinê wê di rengekê de wê karibê di morfolojiyekê de wê bixwênê û an wê fahmîbê.

Di têngîna teshub de wê dema ku ew wê were tefsirkirin wê weke ku ew li ser du çiyayên ku ew bi navê namni û hazzî sekiniya wê carna wê were

ji jê bahskirin. Ev çîya wê weke deverên bilind bin ku wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê li kurdistanê wê çîyayê herî bilind wê arararet û an çîyayê agirî bê û wê di wê nûqtayê de wê dema ku wê, di pêjna Theispasê de wê bahs ji wê were kirin wê ew wê weke yazdanê çîyayê agirî wê di wê temenê de wê di rengê de wê ji jê were bahskirin.

Di wê nûqtayê de wê di nava wê rewşê de êw bi morfolojikî wê weke têkiliyek bi fahmkirinê û an salixkirinê wê hebê.

Lê ev wê weke dibê ku ew di demên cihê de bûbin. Û di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi navê cihê salixkirinê jî wê dikarê wê ji du aliyên ve bi derfet salixbikê û werênê ser ziman. Yek wê di demên cihê de ku wê bi navên cihê wê salixkirin li ser xate heman kultê û hwd de wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê. Aliyê din jî wê weke ku wê yazdanê rojê ê qassîtan bi navê **Şuriaş û an Sah** ku wê weke bi çilûsê navan wê bi navkirin wê di wê temenê de wê bi navkirinên cihê wê weke bi armanca lê baxşkirina xosletên nû re wê di rengê de wê bi derfet wê weke ku wê karibê bibê û wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê ev bi demê re wê bi pêşketinên nû û di temenekê bi hişmendî de wê ketina li bîrê û gihiştina bîrewerîyê wê di rengê de wê bi fêrsên nû re wê salixkirin û an weke fêrsên bi fahmkirinê lê zêdekirin û yan jî bi wan xosletên ku ew dihên fahmkirin bi girêdanên ku ew bi ontolojîkî û hwd dikin re wê di rengê de wê rê û rewşên nû ên bi fahmkirin û watelêkirinên nû jî wê weke ku wê bi wê re wê vekê. Di wê temenê de wê ev wê weke di temenê pêvajoyek pêşketina hişmendiye a fahmkirinê ku mirov wê bi têngîna peresendinê a bi demê re ku wê bibê wê di rengê de wê karibê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Li ser mijare salixkirin û bi baxşkirina xosletên nû re wê têngînên nû wê di rengê de wê were dîtin ku wê werina kifşkirin û wê werina ser ziman. Em îro di derbarê wan de em zêde ne xwediyê têngînekê na. Minaq Frans Wiggermann hîpotez dike ku hin teswîrên yazdanekî hewayê bi yazdaneke tazî re dibe ku Teshub û yazdanekî nenas nenas numinêr bikin ji bilî Adad û Şala ya Mezopotamya.

Weki din wê li ser esasê salixkirinên bi xoslet dayinê û pêjnên nû wê di dewama wê de wê hizrên ku wê werina ser ziman wê bibin. Minaq Li gorî Albert dietz îkonografîyek cuda ya ku mirov dikare weke yazdanê

hewayê yê hûrîyan Teşub bide pênasîn, hatiye kifşkirin û birhankirin. Taybetmendiya wê erebeyeke bi şiklê bazekê de dibê Dihê dîyar kirin ku ew şiklê wê divê vê baweriyê nîşan bide ku ew wesayit bi qasî teyrê ku li ser modela hatî çêkirin bilez bû û karibe li ezman bigere.

Di wê nûqtayê de Dietz wê ji wê aliyê ve wê dema ku ew şîroveya di wê nûqtayê de wê wê têngîna weke erebeyekê di şiklê bazekê/tayrekê de ku ew dihênê ser ziman wê bi pêjnek hizrî a weke aqilekê çêker wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê (çav: Dietz, Albert (2019). "Deity or Cult Statue? The Storm-God of Aleppo in the Visual Record of the Second Millenium BCE". In Evans, Jean M.; Rossberger, Elisa; Paoletti, Paola (eds.). Ancient Near Eastern temple inventories in the third and second millennia BCE: integrating archaeological, textual, and visual sources: proceedings of a conference held at the LMU Centre for Advanced Studies, November 14-15, 2016. Gladbeck: Pewe-Verlag. pp. 189–206.)

Teşub kurê Anu û Kumarbî dihat hesibandin. Ya yekem yazdanekî ji Mezopotamyayî ku ew di ola Hûriyan de ji bilî bavê Teşûb, roleke girîng neleyîstiyê. Şert û mercên jidayikbûna yazdanê hewayê ji "Song of Emergence" dihê zanîn, ku vedibêje ka Kumarbi çawa di dema şerê ji bo keyeniya Ezmanan de uzwên (organên) zayendî yên Anu qut kir û ji bo ku kurê xwe derxîne divê serê wî çawa were qat kirin ew dibê. Stranek Hûrî (KUB 47.78) jî behsa bûyerên ku ji vê efsaneyê hatine zanîn, Anu wekî bavê Teşub û Kumarbi wekî diya wî tîne ziman.

Kumarbi bi navê wê û wateyên destpêkê ku mirov wê karibê bîne ser ziman wê bi têngîna ya koma destpêkê were, 'kumma' ku wê taqabûlî navê 'serwerîya me a astbilind' re wê were ser ziman. di morfolojîya navê kumarbî de wê hişmendiyek serwerî wê di serî de wê xwe bide diyarkirin. Wê bi fêrsên lê ghiştinê wê bide dîyarkirin. Li nuzi bi navê kumarwê dihê ser ziman. Lê bi têngîna 'ku-mar' re wê têngîha navê 'mar' wê di rengekê de wê weke di nava navê kumarbi de wê were bi têngiştinkirin. Weki din bi navê kumar in o' ku wê weke taqabûlî navê deverêkê wê di rengekê de wê were ser ziman. Di nava kurdî de wê deverên ku wê kurmancên kurd wê li lê bijin wê ji wê re wê ev di demên piştre wê were bi navkirin. Bi derfet wê têtikilîyek wê weke ku ku wê karibê bi wê ve girêdayî were danin.

Navê Kumarbi bi eslê xwe Hûrî ye û dikare wekî "Ew ji Kumar'ê" were wergerandin. Her çend di tu çavkaniyek Hûrî de navekî weha nehatiye pejirandin jî. Gernot Wilhelm destnîşan dike ku ew dişîbin navên Hûrî yên ji hezarsala sêyemîn a b.z., û li ser vê bingehê destnîşan dike ku ew cîhwarek e ku di destpêka dîroka Hûriyan de hebûye. û di çavkaniyên tekstî de kêma dihê belgekirin ku dibe ku ew referans be. Ew diyar dike ku navê wê ji koka Hûrî kum dihê, ku tê wateya "lihevkirin" ê. Nimûneyên din ên teonîmên Hûrî yên bi heman rengî hatine saz kirin Nabarbî ("jina Nawar")] û dibe ku Hîrihibi ("[çiyayê] yê Hîrihi"). Her çend Aştabi wekî mînaqek din hate îdia kirin jî, navê wî bi eslê xwe wekî Aştabil li Ebla hatî nivîsandin û ji ber vê yekê nikare bêjeyek din ku ji hêla avahîsaziyê ve dişîbihe ya Kumarbi.

Di mijare têngîna zayenda kumarbi de wê di rengekê de wê zêde têngîna wê di wê nûqtayê de wê di nava têngîna hûriyan de wê newina bi lêv kirin. Lê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din wê, ev têngîna weke bi kumarbî ku wê uzwen zayendî ên Anu wê qutbikê wê di morfolojîyê de wê karibê wê li ser hinek têngînen zayendî re wê li wê bihizirê û wê bi wê bigihîjê hinek encaman. Ev wê weke hinek rewşên fahmkirinê ên weke bi aqilmeşandinê wê weke ku wê xwe di rengekê de wê karibin bidina dîyarkirin. Di aliyê pêşî de wê rewşa Anu wê weke ku wê di serî de wê were ser ziman wê di çanda destpêkê a urukê de wê wek ku wê di destpêkê de wê weke weyneke wê bileyizê. Piştî wê di nava çanda gûtî, qassît û hinekê ji wê bi ji wan girtinan wê di nava têngînen aqadî û babiliyan de wê wek ku wê weyneke bileyizê. Lê ew jî wê wek ku wê were dîtin wê bi şîrove û navên cihê ku wê weke derhanin û di dîmenê wariantên cihê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di demên piştre ên qassît de ku wê di dîmenekê de wê weke demek hemdemiya wê bê wê di wê de wê weke ku wê li şûn wê bimênê. Piştî wê weke ji wê derhaninê wê kumarbi wê derkeve li pêş. Lê kumarbi wê bi şerê hegomenikî û hwd wê bi dayinê û wê weke ku wê bi serketina ku ew bidest dixê re wê di rengekê de wê derkeve li pêş û wê bibê weke yazdanek sereka di panteona hûriyan de. Kumarbi wê weke têngîna zayendî wê di rengekê de wê di rengekê de wê lêbipirsê. Ev rengê efsanaya kumarbi wê piştre wê di reng û şekildayina civake dema şariştana hûriyan de jî wê weke fêrsek fahmkirinê a giring wê weyn bileyizê: di dewama wê de wê were dîtin ku wê bi van gotina wê ji teshub wê were bahskirin. "Tu yê bi hêz î, ez (pesin dikim), golikê Anu! Tu yê bi hêz î, ku (ez pesnê xwe didim), bavê

te Anu te hanî, diya te Kumarbî tu hanî jiyânê. Ez wî ji bo bajarê weşokanî, Teşşop ji bo textê pak".

Nivîsarek yekane, KUB 33.89+, kevneşopiyek cûda di derbarê dêûbavê Teshub de diparêze û yazdanê heyvê Kuşuh wekî bavê xwe binav dike, lê ev tesdîq veqetandî dimîne û encamên wê yên berfireh ne diyar in. Ev beş bi tenê logografi ye (U DUMU) û di paşerojê de wekî referansek bi derfet a kevneşopiya Hattî ya yazdanê hewayê Taru û yazdanê heyvê Kaşku hatiye şîrovekirin, lê li gorî Jörg Klinger ev şîrove ne maqûl e ku ew were ser ziman. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hem bi morfolojiya û navê xwe wê Kaşku ji morfolojiya zimanê hûriyî bê. Wateyek wê ya ku em dikarin bi wê bi derfet wê werênina ser ziman wê bi rengê 'ya bilind', 'kaş û go' ku di wateya mijar û ragihandinê de dikarê were fahmkirin de wê diyar bibê. Weki din di morfolojiya gotinê de wê ronahiyek dervî ya rojê wê di xwe de wê bide diyarkirin (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources*. p:50-71, Academic Press Fribourg).

Di Stranek bi navê "derketinê" de jî dihê gotin ku Taşmişu û Aranzaş (Çemê Dicle) bi Teşub re çêbûne. Li gorî Piotr Taracha, yê berê bi taybetî cêwîyê wî dihat hesabandin. Wî her weha wekî "sukkalê îlahî" kar dikir. Rola paşîn jî dikare ji Tenu re were hesabandin, yazdanek ku dibe ku ji kevneşopiya herêmî ya weşokani derketibe. Yazdanekî din ku di nav xwişk û birayên Teşub de dihat hesabandin xwişka wî Şauşka bû. Ev wê weke yazdanek yekser a kevneşopîya weşokanê bê. Di strana bi navê 'LAMMA' de, ew wî wekî birayê xwe yê piçûk binav dike. Lêbelê, Daniel Schwemer amaje dike ku dibe ku ew bi eslê xwe jina wî were hesabandin. Di efsaneyan de, ew bi gelemperî di şer de alîkariya Teşub dike. Beate Pongrats-Leisten diyar dike ku Teshub û Şauşka, ku ew wan bi Adad û Ishtarê Mezopotamya re diguherîne, berê di nivîsa Hûrî ya destpêkê ya Tish-atal de bi yazdana Belat-Nagar re, ku hîpostasisê herêmî ya Şauşka naminêr dike, têne hev kirin. Navê Şauşka ku wê weke lêpîrsînek li ser şev û rojê bê wê ji aliyekê din ve jî wê weke bi wateyek weke ya 'şawaşkar' û ankû pêkhanînkar, hilberînkar de wê di ziman de wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê. Lêbelê, teoriya ku yazdana parêzgerê Nagar Şauşka an Ishtar e, ji hêla Joan Goodnick Westenholz ve bi rexneyî hatiye nixandîn, ku destnîşan dike ku van yazdanan ji xeynî ku wekî pêjnên jin têne xeyal kirin, tiştêk bi wan re tune. Di wê temenê

de wê di awayekê de wê ne tenê wê bi pêjna Šauška re lê wê yazdanên din re jî wê bi wê şewayê mijare zayendê re wê karibin werina niqaşkirin. Ev li ser dîmenê kumarbi re jî dihê dîtin. Lê weyna Šauška wê di nava panteona hûrî de wê hin bi hin wê bi xosletên teonimikî û li wê zêdekirinê re wê di renekê de wê were dîtin ku ew bi wê re wê were ser ziman. Ew wê di renekê de wê hin bi hin wê di hinek fêrsên bi fahmkirin (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources*. p: 71, Academic Press Fribourg).

Ĥepat û an hebedê jina Teşûb dihat hesibandin. Ew ji aliyê Hûriyan ve jî panteona herêmî ya weşokanê hate pejirandin. Bi derfet e ku ew û Teşûb ji berê de li Mariya Babîloniya Kevin bi hevûdu re zewicîbin, wek ku di yek ji nameyên ku ji key Zimri-Lim re hatine şandin de dihê vegotin. Di Sumerogramê de destnîşan dike ku ew ê li ber yazdanê hewayê ku ji hêla IŠKUR û Ĥepat ve ji bo key hatî destnîşan kirin dua bike (ARM 10.92, rêzên 22-23). Ĥepat wekî hevjîna yazdanê hewayê herêmî ku bi eslê xwe wekî Hadda dihat nasîn di hezarsala sêyemîn a b.z de dihat hesibandin. Bi giranî li rojavayê kurdistanê roja me, bi taybetî li dora helebê û heta kobanê û an Alalakê dihat jêre bergkirin, lê devera ku pê re girêdayî ye jî başûrê Anatoliya û navenda Firatê dihawand. Dihê dîyar kirin ku naskirina pêwendiya di navbera wê û Teşub de bi civakên Hûrî yên rojava ve sînorkirî bû. Lêbelê, malbata keyeniya Mîtanî jî bi wê re nas bû, ku ev yek ji hebûna wê ya di navên teoforîk ên hin endamên wê de diyar dibe, ku dibe ku nîşan bide ku ew li rojhilatê bêtir wekî jina Teşûb dihat naskirin. Tevî girêdana wê û Teşub, Ĥepat bi hevwatera mê ya sernavê wê, şarri, nehat binavkirin û rengdêra wê ya têkildar allai, û an "xanim" bû. Yazdanên ku zarokên wê dihatin hesibandin Šarruma, Allanzu û Kunzišalli bûn. Dibe ku ji van hersêyan ya yekem bi navê "Galê Teşub" were gotin, lê li gorî Gernot Wilhelm girêdana malbatî ya di navbera wan de divê wekî pêşketinek dereng were hesibandin.

Pentikalli (Belet-ekallim), yazdanek Mezopotamya ku di demekê de di nav panteona Hûriyan de bû, dikare wekî "hevjîna" Teşub (na-šar-ti-ya ŠA IM) were binavkirin. Di hin rewşan de listeyên pêşkêşkirinê behsa têgîna rojê (šapši hišammi) dikin ku jê re hatiye veqetandin. Di çarçoveya şariştana Hûrî de, dibe ku ew bi Pithanu ve were girêdan. Li gorî Volkert Haas, ku ev teonîm wekî Bithanu wergerandiye, nav ji akadî

wekî "keça Hanaî[g]" wergerandiye û diyar dike ku ew navdêreke yazdanî ya Belet-ekallim e. Her du jî di lîsteya Hîtîtan de diyariyên ku ji Teşub re li navenda weşokanî û dora wê li deverên weke Heleba roja me têne kirin. Pithanu di nivîsa KUB 45.28+39.97(+) de jî dihê vegotin ku "li ser textê Teşşub Pithanu rûniştiye." Li gorî Haasê, divê wekî ravekirina lihevhatina nava yazdanan were hesibandin (çav: Haas, Volkert (2015) [1994]. *Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East* (in German), p: 382, Brill).

Wê dema ku em li navaroka panteona hûrîyan binerîn wê koka wê weke bi yazdanên wê ên weke Îshara ku wê li Abla wê heta dema xanada hana û an kur wê herê wê û wê di rengê de wê morfolojiya zimanî a hûrîyî wê bi navê xwe re wê bide diyarkirin wê karibê wê weke têtînek ku wê di çerçoveya heviyekiya teshub de wê di rengê de wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li alalakh'ê wê weke hevbeşa teshub wê were dîtin û wê bi wê re wê were hanîn ser ziman. Wê berg jê re wê were girtin.

Erebê Teşub bi du gayên bi navê Şerî û Hurrî ve hate kişandin. Dema ku Şerî tete bawer kirin ku wekî navbeynkarek di navbera mirovan û pêşengiya xwe de tevdi gere, rolek cûda ji bo Hurrî nayê pejirandin. Di Strana **Ullikummi** (wê weke strenek bo kurê kumarbi ku wê bi keça yazdanê bahrê sertapsurhi) ku wê bê hanin li holê wê li ser wê bê) de li şûna wî Tilla dihê, lê ev teonîm baştir wekî navê yazdanekî bi tevahî serbixwe ku di Nûzî de populer e, dihê pejirandin. Li gorî Daniel Schwemer, ya paşîn bi gelemperî bi Teshub re têkildar nebû, û birhanek tune ku ew wekî gayek li deverên ku perestiya wî çêtirîn dihê xuya kirin, tune. Du yazdanên din ên xelesa Teşub Namni û Hazzî bûn, di lîsteyên pêşkêşkirinê de bi gelemperî li ser piştî gayên wî hatine danîn. Dibe ku ew yazdanên çiyayan li kêleka wî li herêma weşokani a nêzî heleba roja me hatine perizandin, lê tu birahenek rasterast tune ku vê nêrîne piştrast bike. Têkiliya di navbera yazdanên çiya û yazdanên hewayê de li rojavayê kurdîstana roja me û Anatolyayê xwedî dîrokek dirêj e û dibe ku yekem car di nivîsek ku bang li Hadda û Ammarîk ji Eblayê dike de hatibe belge kirin (çav: Schwemer, Daniel (2007). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I". *Journal of Ancient Near Eastern Religions.*, p: 154.155, Brill).

Teşub dişibihe yazdanê hewayê ê Mezopotamya Adad. Di hezarsala duyem a berî zayînê de wê li ser, zêdebûn, pêşketin û belavbûna

xanedanên nû yên Hûrî û di dawîyê de jî bilindbûna împaratorîya Mîtanî, di navbera wan de li bakûr û rojavayê kurdistanê û Mezopotamyaya Jorîn hinek senkretîzm çêbûye, lê pêşketina wê ya rast di wê demê de wê zêdeyî jî pêk hatiye. Ji ber nebûna çavkaniyên ku bikarin bingehe ji bo lêkolînên mijarê wê zêdeyî wê, ne zelaliyek jî wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Her çend serwerên Hûrî ji çavkaniyên serdema Babîliya Kevin zêde tune bin jî, ji sedsala şanzdehan û pê ve girîngiyek mezintir bi dest xistin, şûna xanedanên Amorî yên berê yên serdest bûn. Di encama vê pêvajoyê de Teşup wek yazdanê hewayê yê navenda mitanni weşokani û dora wê wek ji Helebê heya koban û afrîna roja me pêşket û ji wî re li van deveran zêdeyê berkirin pêşket. Lêbelê, her du navên yazdanên hewayê li herêma Firatê ya navîn berdewam kirin ji ber ku zimanên Semîtîk li herêmê berdewam bûn (çav. Schwemer, Daniel (2007). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I" (PDF). Journal of Ancient Near Eastern Religions., p; 159.).

Li gorî di nava çavkaniyan de dihê dîtin û diyarkirin wê hûrîyî wê demek pêşketî a mazin wê bi rêxistin wê bikin û wê li herêmê wê mohra xwe li pêşketinên mazin ên demê bixin. Di derbarê hûrîyan de wê, were diyarkirin ku ew wê, di wê demê de wê serwerîyek mazin wê bikin. Di dema hûrîyan de wê hittiti wê, di awayekê de wê werina bi sînorkirin. Ev bi sînorkirin wê di dema hittitan de wê zêdetirî wê bibê. Ber ku wê mitanni wê ji herêmên bakûrê mesopotamya û bi ber mesopotamya başûr ve wê berfireh bibê û wê li ser herêmê wê wek hêzek mazin a împaratori wê di rengekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve.

Di wê warê de wê di derbarê panteona wan de wê dema ku em dinêrin wê ji wê aliyê ve wê gûharinên ku wê ew li ser rûyê ardê bi wê rengê dibin wê di wê de jî wê nişanakên wê bi zêdeyî wê hebin.

Ilsa **Wegner** di xabate xwe ya bi navê "hurrian and hurrinas names" de wê bahsa pêşketinek bi zimanî a hûrîyan wê di wê demê de ku wê bijîn wê bikê. Di wê temenê de wê, dahûrkirinên wê yên li ser zimanî wê, di rengekê de wê, bi kûrbûnekê ku wê bibin wê di derbarê wê de wê hinek agahiyan wê bide me.

Her çend wekheviya di navbera Teshub û Adad de di navnîşa yazdanê Mezopotamya An = Anum de nehatiye pejrandin, ew rasterast wekî yek ji hevtayên wî yên biyanî, yê ku bi Subartu ve girêdayî ye, di nivîsek din a heman rengî de, K 2100 (CT 25, 16- 17) dihê hanîn li ser ziman. Di yek qatek ji 'Strana Hedammu' de, Teshub bi sernavê "mufetîşê kanalê yê

mirovahiyê", ku bi îhtîmalek mezin ji hawîrdora Babîlonî digire, dihê vegotin. Rewşa Anu wek bavê Teşub kevneşopiya Mezopotamyayê jî nîşan dide. Her wusa girêdanekê jî bi ontolojikî, epistemolojikî û çandî û hwd jî dide diyarkirin. Dibe ku ev hizir ji serdema qassît-aqadiyan de gihîştibe destê Hûriyan. Daniel Schwemer destnîşan dike ku ew biderfet e ku kevneşopiya Adad wekî kurê Dagan di bin bandûra dînê Hûriyan de bûbe û dihê xwestin ku tîkiliya di navbera hevtayên wî yên Hûrî Teshub û Kumarbi de nîşan bide, û dibêje ku ew "bi guman e" gelo ew beriya hatina Hûriyan jî bi heman awayî hatiye hizirandin û an na. Li gorî Lluís Feliu, dema ku tîkiliya bav-kurê di navbera Dagan û yazdanê hewayê de tenê rasterast li Ugarit dihê pejirandin, dikare were texmîn kirin ku ew jixwe di nivîsarên Babîloniya Kevin de nepenî bûye. Bermahiyên serdema bandûra çanda Hûriyan jî hîn jî di gelek kevneşopiyên Neo-Asûrî yên derbarê Adad de tîne dîtin. Nivîsarên Tākultu destnîşan dikin ku gurên Şeri û Hūrri hem li Asûr û hem jî li Kurbailê di nav xelesa yazdanên ku bi Adad re tîkildar in. Dihê texmîn kirin ku rastiya ku ew bi inanna-Iştar re di peymanan de hate gazî kirin tîkiliya Teşub û Şauška nîşan dide. Ev wê weke guncakirinek di dema hûrî-mîtanni de jî bê. Beate Pongratz-Leisten amaje dike ku mînaqek ji ronîkirina mîtolojiya Hûrî di tîkiliyek di navbera van yazdanên Mezopotamya de jixwe di formula lanetê ya Adad-nirari I de heye. Di heman demê de, ne maqûl tê dîtin ku mirov bihesibîne ku hurmeta berbelav a Adad di serdema Asûriya Navîn de û piştî li Aşûriyê encama bandûra Hûriyan tenê bû, û bi îhtîmalek zêdetir wekî rewşek berdewamiya çandî li şûna wê, wekî ku ji hêla belavkirina berfireh ve dihê xuya kirin. Leisten ji wê gotina xwe ya dawî re wê ti birhanê nedê diyarkirin. Lê ew di dewama şîroveyan xwe ji wê dîr nemenê ku ew ji panteoan hûriyan û serwerîya wê mînaqên dirêj bide. Bi wê re ew dihê ser wê nûqtayê ku wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bibêjê ku bandûra hûriyan wê di wê de wê çawa wê mazin bibê. Birhanên ji bo berga li Adad a Suryaniyan divê bîn şîrovekirin. Li gorî Leisten ev di çavkaniyên Hîtîtan de jî hatiye piştrastkirin.

Li Ugarît, Teşub bi yazdanê hewayê yê herêmî Baal re hate nas kirin. Ya paşin dihê texmîn kirin ku di sedsala 15-an berî zayîne de bi cîhkirina navê sereke yê yazdanê hewayê li peravên Deryaya Navîn bi navdêra wî pêşketiye. Di zanistiya nûjen de, danberhevî di navbera efsaneyên ku balê dikişînin ser şerên keyeniyê di navbera yazdanan de hatine kirin. Her çend Baal rasterast li dijî El, yazdanê mezin ê di panteona Ugarîtk de şer nekir, lê dîsa jî tîkiliya wan bi dijminatîya di navbera hevpişeyên

wan ên Hûrrî Kumarbi û Teshub de hate berhev kirin. Wekî din, mîna ku Baal bi yazdanê deryayê Yam re şer kir, Kiaşe jî di nav dijminên efsanewî yên Teşub de hate hesibandin, û her du şer jî bi heman çiya, Īazzi re tēkildar bûn. Lêbelê, efsaneyên li ser Baal di heman demê de hēmanên ku di wan kesên ku li ser Teşub de disekinîn de wekhev nabînin, wek rûbirûbûna bi dijberî, kesayetiya mirinê, û mirina demkî ya ku ji ber wê pêk dihê, di hewîne. Brevajî Teşûb, Baal jî jineke wî tune bû, û li Ugarit Hepat wekî hevjinna ku xuya bû keça Pidray dihat hesibandin ne jina wî dihat zanîn (çav: Schwemer, Daniel (2008). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies: Part II". Journal of Ancient Near Eastern Religions. p: 13-14, Brill).

Ji ber hin sedemên ne diyar, çapeke sêzimanî ya lîsteya yazdanên Weidner ji Ugarit Teshub û Baal ne tenê bi hev re di heman demê de bi yazdana Mezopotamya Imzuanna re jî dike hevyeke. Ji ber ku karaktera wê cûda ye, Aaron Tugendhaft diyar kir ku ev girêdan dibe ku mînaqek bextewariya nivîskêr be, ji ber ku nîşana yekem a navê Imzuanna heman sumerograma IM e ku ji bo numinêrkirina navên yazdanên hewayê dihê bikar hanîn. Ew encam dike ku lîste ne gengaz e ku wekî xalek referansê ji bo teolojiya Hûrrî an Ugarîtk were bikar hanîn.

Hat gotin ku teonîmên Teshub û Baal her du jî bi hev re tēne bikar hanîn da ku behsa yazdanê hewayê herêmi li Emar bikin. Lê belê, bi îhtîmaleke mezin, navê wî yê xwemal li vî bajarî Adad bû, û Baal tenê wekî bangekê xizmet kir. Di panteona herêmi de, biderfet e ku tēkiliya di navbera wî û Ashtart de mîna tēkiliya Teşub û Šauška di mîtolojiya Hûrî de were xeyal kirin, ji ber ku birhanên pêwendîya hevjinî ya gumanbar di navbera wan de wînda ne.

Di nava wê de wê, hinek fektorên din ên ku wê bi teybetî wê ji kizzuwatna û luwiyê ku wê diyarbibin wê di derbarê rewşa panteona wan de wê tēgînekê wê weke ku wê bidina me. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, rewşa yazdanên hûrîyî wê di wê nûqtayê de wê biqasî ku wê were dîtin wê panteonek wan ya ku wê pêvajoyên peresandinê wê di demên xwe yên piştre wê li ser temenê derketinê yazdanên nû re wê bi xwe re wê biafirênê wê hebê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke rewşek nû a ku mirov

wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê jî wê dikarê wê dîyar bikê ev rewşa panteona hûrîyan wê fahmkirina wê ji wê aliyaê ve wê giring bê ku mirov wê li ser wê zêde bisekinê. Ew jî wê ew bê ku wê rengê pêşketina wan a ku ew heta roja me weke zêde ne hatiya diyarkirin wê bi xwe re wê weke ku wê dîyarbikê. Di wê temenê de wê wekî din di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di xwandinên wan ên zimanî de wê têkiliyek zimanî a bi herêmên berê ên gûtî û qassîtîyan re wê di renekê de wê dênê. Ev wê di renekê de wê bide diyarkirin û wê were piştrastkirin. Hûrîyî wê demên wan ên ku ew dibin wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, wek demek nû û an serdemek nû ku wê piştî demên rûxandina serdema hammurabî û kurê ku wî li herêmê wê bibê û pê de wê di renekê de wê bibê. Ev wê piştî wê weke dîmenekê din ên di bin serwerîya xandana sûberîyan de ku wê di şêwayekê de wê weke tifaqek giştî a herêmê bê ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de minaq wê demên yazdanê hûrîyan kumarbi wê weke demên kevntirin wê di renekê de wê bi wê re wê werina dîtin. Di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê çanda hûrîyan a yazdanî wê di renekê de wê dîmenekê civakî wê li ser rêûresmê bergkirinê û ritualên ku ew li dar dixin û hwd re wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Hûrîyî wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke ku wê di nava çavkaniyên herêmê de wê wer dîtin wê hittitî jî wê di bin bandûra wan de bin. Wê di wê temenê de wê weke ku wê bi efsana û mitolojiyên bi yazdanê hewayê re wê werina dîtin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bi rehetî wê karibê wê were fahmkirin.

Wek fektorek din ku wê pêşketina kizzuwatna wê zêde bahsa wê newê kirin jî lê wê weke pêşketinek ku wê pêvajoyên pêşketina anatolya û çanda wê ya yazdanî a piştre ku wê bi hitittan û hwd re wê pêşkeve wê bi luwîyan re wê wek ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê giringiya kizzuwatna wê di renekê de wê poêşketinên wê yên li herêmê re wê bi kifşkirinên ku ew dihên kirin re wê her ku ew dem têve diçê wê zêdetirî wê weke bi giringiyek mazintirin wê werina dîtin û wê werina hanîn li ser ziman.

Ji aliyê kizzuwatna ve wê weke aliyekê wê yê giring wê bi bandûra wê ya bi hûrîyan û pantaona wê re wê bibê wê karibê wê li rewşa hittian

binerê û wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê fahmkirina wê weke ku wê giring bê ku mirov wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. ..

Minaq li Kummanni ya Kizzuwatna, Teshub bi yazdanê herêmî Manuzi re hate nas kirin. Ya pašîn wek hevsera yazdana Hûrî **Lellûrî** dihat hesabandin. Di destpêka serdema Hîtîtiyên Navîn de, Hîtîtiyan ji ber zêdebûna bandûra Hûriyan a li ser çanda wan, dest pê kir ku Teshub bi Tarhunna, yazdanê hewayê re têkildar bikin. Karaktera yazdanê hewayê Luwî Tarhunz jî ji Teşub bandûr bû. Yek faktora ku pevguhertina taybetmendiyên di navbera van yazdanên hewayê yên Anatolyayê, hevpişeyên wan ên Hûrî û yazdanên hewayê yên din ên wekî Hattian Taru û Adad ên Mezopotamyayê de hêsantir kir, karhanîna heman sumerografiyê bû ku navên wan numinêr bike.

Di hin rewşna de, Hîtîtan metnên Hûrî yên ku li ser Teşub disekin, di nav de îlahî, dua û efsaneyan pejirand, lê navê wî bi navê yazdanê xwe yê mîna xwe veguherand. Çavkaniyên wekî metnên rêûresmê yên li ser perizîna Šauška li Šamuhayê diparêzin ku li şûna wê li gorî Piotr Taracha wekî şîroveyek hurriyî ku were binavkirin, ankû bi navê Teshub îlahiyên hewayê yên Anatolyayê yên cihêreng binav dikin. Lêbelê, wekî ku Gary Beckman destnîşan dike, yekbûna tam a yazdanan di ola Hîtît de kêmbû û divê bi gelemperî "dereng û wek rewşek îstisna" were hesabandin, digel ku yazdanên hewayê yên kesane nasnameyên cihê diparêzin. Torosên Teşub bi wî re di panteona Hîtîtan de bûn, lê wêneyê yazdanekî hewayê ku bi erebeyê ku ji hêla guran ve xêzkirî de digere, di çanda Hîtît de tenê ji ber bandûra Hûriyan tune bû, ji ber ku gur berê heywanê sembolîk yê yazdanê hewayê bû. Di serdema hûriyan û piştê di ya Hîtîtiyên a Kevin de. Dema ku di metnên Hîtîtan de piştî derketina yazdanên Hûrî Teşub li kêleka Şuwaliyat xuya dibe, ku bi Taşmişu re têkildar e, di demên berê de ti birhanek ji girêdana vî yazdanê Anatolya û Tarhunna re tune. Berhevkirina wan ji kevneşopiyên ku ji Kizzuwatna hatine derxistin bandûr bû. Ji bo ku panteona Hîtît a standard bi panteona xanedaniyê re ku yazdanên Hûrî jî di nav de dihevine, li hev bikin, teologên dîwana Hîtît hewl dan ku Hêpat bi yazdana rojê ya Arinna re bikin yek, wek nimûne, di duayek Puduhepa de, lê li gorî Piotr Taracha van ramanan bi gelemperî ne mentiqî ye ku mirov di nav gel de piştgirî bibîne (Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolia. Dresdner Beiträge zur Hethitologie. Vol. 27. P. 91-92, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.).

Di hezarsala yekem a berî zayînê de, nasnameya Teşup û Tarhunz bi awayekî nerasterast di metnên Tabal de dihê pejirandin, ku Tabal mêrê Hepat dihê hesabandin. Lêbelê, li gorî Manfred Hutter, ne bi derfet e ku mirov di demên berê de qala "luwianbûnekê" ya parestina vê yazdanê bike. Bi saya bandûra Luwî, ew bi Tarhunz re jî li hûrî dihat perizîn, lê di ola Aramî de nehate jimartin û di dawiyê de hêdî hêdî di sedsalên heştan û heftan ên berî zayînê de ji çavkaniyên mitanni winda bû. Hieroglifek ji Aruzê ku navê yazdanê nêr Kumarma wekî dayika Tarhunz dike, efsaneya jidayikbûna Teşub weki diyar dikê, mîna ku stranek Hûrî ji ber şert û mercên jidayikbûna wê ji Kumarbi wekî dayika Teşub binav dike û dihênê ser ziman.

Teşub yek ji kevintirîn yazdanên Hûrî bû. Ew yazdanekî "Pan-Hurrî" dihê hesabandin. Ji ber vê yekê, li her herêma ku Hûrî lê dijiyan, ji başûrê rojhilatê Anatolyayê heta Çiyayên Zagrosê, yazdanên wek Şauska, Şimige, Kuşuh û Kumarbi bi heman awayî dihatin perestîn. Ew yekem car di navên teoforîk ên Hûrî yên serdema Êr III de dihê bi birhan kirin. Mînaqa herî pêşîn Teşşop-şeg (te-şup-şe-la-aḫ; wergerandina hêmana duyemîn nenas e), ku di belgeyek ji Puzrish-Dagan ji sala heftemîn a serweriya Shu-Sin ve hatî vegotin bê. Di heman demê de dihê texmîn kirin ku sumerograma ku yazdanekî hewayê numinêr dike di nivîsa Tişatal a Urkeş de divê wekî referansa destpêkê ya Teşub were şîrove kirin. Li gorî Daniel Schwemer, dibe ku ew yekem referansa rasterast a vî yazdani bê, û ji bilî navên kesane, were hesabandin û di serdema dawiya Ur III de jî diyar dibê. Ku em wê argûmana Schwemer wê rast herê bikin wê demê we, divê ku têkiliya teşub bi awayekê bi herêma şariştana urukê û heta ku wê pêşketina urukê û çanda wê ya yazdanî ve jî wê dênin. Lê di wê warê de wê zêde diyarkirin wê newin û nebin.

Di derbarê dîroka rituale Teşub de berî derketina xanedanên Hûrî li Mezopotamya Jorîn hindik dihê zanîn. Navên Theophorîk ên ku jê re digotin hîn di demên berî dema arşîvên Mari, urkeş û nuzi de ne gelemperî bûn. Ji bilî mînaqên ji vê korpusê nivîsan, çend mînaq ji Dilbat, Kiş, Sippar, Kisurra, Alalakh, Tell Leilan, Tell al-Rimah û Tell Şemşara yên Babiliya Kevin dihêne zanîn. Nimûneyek Babîloniya Kevin Teşub-ewre ye, "Teşub yazdan e", ku dihê texmîn kirin ku wekî serokê panteonê binav dike. Berî zayînê di sedsalên panzdeh û çardehemîn de, Teşub bûye yazdanê ku herî zêde di navên teoforîk ên Hurrî de dihê binavkirin. Li rex wî navê kumarbi wek navek mazin xwe dide diyarkirin. Simege wek yazdanê rojê ku wê di rengekê de wê karibê bahs

bikê wê bibê. Lê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev hersê yazdan wê wek ku wê were dîtin wê dinava panteona hûrîyan de wê tekoşîna mazintirbûnê wê wek ku wê bi hev re jî wê bidin. Nişanakên wê jî hena. Lê wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku Kumarbi wê dimenên berî ên destpêkê ên serdema hûrî de wê weke ku wê bi zêdeyê wê weke ji kumê wê derkevê wê were dîyarkirin û wê weke yazdanê sereka bê. Ev wê piştire wê li leyha teşub wek serweriyek reng digûharênê. Wê rewşa ji hev bidest xistina serweriyê wê di nava kumarbi û teşub de wê dikarê di rengekê de wê bişibênê rewşa abzu û ya enki a di destpêka mitolojiya sumer de ku wê xwe bide dîyarkirin.

Gelek xanedanên keyî ên li Mezopotamya Jorîn, rojavayê kurdistana roja me û Anatolyayê Teşub wekî yazdana parêzgerê xwe dihesibandin. Li gorî Piotr Taracha, ev dibe ku encama bandûra kevneşopiya Yamhad a ku navenda wê li weşokanî û jî herênên Helebê ên roja me û heta kobanê-afîrînê bê. Li gorî Taracha wê, yazdanê ku desthilatdariya keyeni piştrast kir Adad bê, ku paşê bi Teşûbê li rojava re hate hevrêz kirin.

Di nava çavkaniyên ku wê li ser yazdanê hûrî ê hewayê teşub ku wê were ser ziman wê di rengekê de wê weke navendek giring a ku wê di wê de wê berg wê were kirin wê kumme bê. Vê kummeê bi kummani a kizzuwatna divê ku mirov wê tevlihev nekê. Ev li herêma kurdistanê a di nava herêma zaxoya roja me û bi ber herêma botanê ya bakûrê kurdistanê a roja me de wê li deverekê wê cih bigirê. Di wê temenê de wê ev wê li wir wê, bibê. Ev herêm wê weke herêmên çiyayê bin. jji çiyayê gabarê, cûdî, çiyayê sipî, û heta sîpanê xalatê û hwd wê di xatekê de wê rêza çiyayên wê yên mazin hebin û wê xwediyê daristanê mazin bin. Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê nûqtayê de wê ev nûqtaya pêşketinê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê hinekê din wê karibê wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Kumme wek navek serek ê devere lê navenda sereke ya ayîna Teşûbê bû. Ew di heman demê de yekem bajarê pejirandî ye ku pê re têkildar e. Di Kizzuwatna de ji Kummanni were cuda kirin. Cihê wê tam ne diyar e. Dihê texmînkirin ku li rojhilatê Dicleyê, li geliyê Xabûrê Rojhilatî ye. Dihê dîyar kirin ku ew li nêzî Zaxoya nûjen a roja bû, lê li gorî Karen Radner çavkaniyên nivîsê derdorek çiyayîtir nîşan dide, ku wê rê dide ku ew bi ber devera Elkê ve diherokê û diçê. Li gorî hinek çavkaniyan wê yan Elk bê û yan jî wê devere di navbere wê û wê herêma destpêkê a ku wê bahsa wê were kirin bê (çav: Radner, Karen (2012). "Between a Rock

and a Hard Place: Musasir, Kumme, Ukku and Šubria – the Buffer States between Assyria and Urartu". Biainili-Urartu: the proceedings of the symposium held in Munich 12-14 October 2007. Leuven: Peeters, p: 155).

Bajar jixwe di nivîsên serdema Babilê ya Kevin de dihê birhan kirin. Weke navenda kulta yazdanê hewayê, navûdengêk wê ya "navçeyî" bû ku bi navenda weoşkanî dihê têkildanin. Lîsteya yazdanan ku bi sondek ji Mari hatî gazî kirin, van her du bajaran wekî du navendên sereke yên kulta yazdanên hewayê nas kirin. Ew beşek ji peymanê di navbera Zimri-Lim û şahê Kurda de ye. Nivîseke Hûrî ya ji heman bajarî, Dihe-šu-ba-Ku-um-me-né-en, rasterast behsa Teşubê Kumme dike. Zimri Lim jî vazoyek ji yazdanê hewayê Kumme re diyarî kir. Di nivîsê de navê xwe bi logogafi vedibêje. Di rewşên ku ji bo nivîsandina navî tîpên logografî hatine bikar hanîn, ne diyar e ka axêverên zimanên Semîtîk (Akadî û Amorîtî) bi hewceyî yazdanê Kumme wekî Adad an bi navê wî yê Hûrî binav dikin. (çav: Radner, Karen (2012). "Between a Rock and a Hard Place: Musasir, Kumme, Ukku and Šubria – the Buffer States between Assyria and Urartu". Biainili-Urartu: the proceedings of the symposium held in Munich 12-14 October 2007. Leuven: Peeters, p: 154)

Di hin rewşan de, Kumme di navên kesane yên wekî Kummen-adal ("Kumme xurt e") an Kummen-ewri ("Kumme yazdan e") ji deverên cûrbecûr Hurrian (Nuzi, Tikunani) û her weha ji navên kesane de wekî hêmanek teophorîk xuya dike. Û di arşîvên Mariot û Asûriya Navîn de li gorî Daniel Schwemer, dibe ku ew navê yazdanê wê ye. Marie Claude Trémouille vê fenomenê bi heman rengî şîrove dike û hîpotez dike ku navê Kummen-atal divê wekî "hêz ya Kumme (yazdanê hewayê) were wergerandin." Lêbelê, li gorî Thomas Richter, navên bi vî rengî têgihîştina bajar bi xwe wekî nomena nîşan didin.

Çavkaniyên dawî yên Kumme di çavkaniyên serdema Neo-Asûriyan û hûrîyan de jî têne xuya kirin. Yazdanê hewayê Kumme, ku navê wî bi logografî hatiye nivîsandin, ji aliyê desthilatdarên Asûrî û hûrîyê ve jî hatiye naskirin. Di nivîseke ku yazdanên ku li Asûryayê diperezîn navnîş dike, wekî IŠKUR šá ku-me dihê binavkirin, dema ku Adad-nirari II., di sala 895 berî zayîne de serdana bajêr kir ku ji wî re pêşkêşiyek bike. Li gorî Daniel Schwemer, dema ku key yazdanê bajêr wekî Adad bi nav dike, divê ev tenê wekî rewşek ku ew jê re "interpretatio assyria" (bi analogî bi fenomenek olî ya paşerojê ya ku jê re *'interpretatio graeca'* dihê gotin) were hesabandin. Wê demê Kumme dewleteke serbixwe bû û

di bin kontrola keyên û an mîrên herêmî de bû. Statuya bajêr wekî navendek olî ya birêkûpêk dibe sedema ku ew serxwebûna xwe parastîye. Çavkaniyek din a Asûrî-hûrî ya Kumme di navê kesane Bêl-Kumme-ilâî de derbas dibe. Çarenûsa dawî ya bajêr ne diyar e, ji ber ku ew êdî di çavkaniyên ji serdestiya Sennaherîb ê asûrî û şûnpêyên wî de nayê pejirandin (çav: Radner, Karen (2012). "Between a Rock and a Hard Place: Musasir, Kumme, Ukku and Šubria – the Buffer States between Assyria and Urartu". Biainili-Urartu: the proceedings of the symposium held in Munich 12-14 October 2007. Leuven: Peeters, p: 157).

Minaq li Bajarê Arrapha an jî 'Āl-ilāni' ("bajarê yazdanan"), Kerkûka roja me û dora dihilê li nava xwe di serdema qaasît û Babîla Kevin de wekî navenda kulta yazdanê hewayê dihat zanîn. Perestgeha herêmî parestgeha herî girîng a ku li rojhilatê Dîcleyê li nêzî Zabê ya Biçûk dihê hesibandin hat kifşkirin bê. Bi derfet e ku yazdanê herêmî jixwe di dema serweriya Şemşî-Adad I de Teşub dihê fahm kirin. Yek ji nivîsarên wî behsa qurbaniyên ku li Arrapha di cejnê de (hūmtum) ji bo rûmeta yazdanê hewayê û yazdanê rojê hatine kirin, û dema ku sumerogramên ku têne bikar hanîn bi gelemperî wekî Adad û şamaş têne şîrove kirin, bi derfet e ku yazdan dihê gotin Teshup û Šimige jî bê. Di dawiyê de, bi derfet e ku hem Shamshi-Adad I û hem jî cîgirê wî Yasmah-Addu yazdanê Arrapha wekî Adad binav bikin. An jî di bin kulta wî de dixwezînin yekkirinek bi serwerî di destê xwe de bidin çêkirin. Ji aliyê hevdeyî wî yê li Šušarrâ ve jî jê re Teshub dihat gotin, xuya ye ji ber ku niştêcihên herêmî bi giranî Hûrî bûn, ku di demekê de du keştiyên sifir (tûnc) ji wî re diyarî kirin, li gorî Daniel Schwemer. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê yazdanên panteona hûrîyî wê ne tenê li mesopotamya bakûr wê werina dîtî wê di demên navîn ên serdema hûrîyan de wê, bi zêdeyî wê di wê temenê de wê li mesopotamya başûr jî wê werina dîtî. Minaq wê weke li Arrapha wê, ji yazdanê rojê û heway re ku wê berg û rituel werina kifşkirin wê li ninovaya demê de wê ji Šauška re wê, heman rewş bi awayekê wê were kifşkirin. Ev wê di rengekê de wê, di wê demê de wê serwerîyek hûrîyî bi berfirehbûna wê re wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li jor wê weke ku me hanî ser ziman wê çawa ku wê di şewayekê de wê bandûra hûrî bi ber anatolya ve wê li ser hittitan û hwd re wê berfireh bibê wê ji aliyê başûr ve jî wê bi wê rengê wê nişanakên wê di nava panteona wan de wê di rengekê de wê weke ku wê werina kifşkirin.

Di wê temenê de wê dema hûrîyan wê weke ku em çawa bi têgîna cihane uruk re ku wê bi serdema wê ya destpêkê, navîn û dereng wê were fahmkirin wê wusa dihê dîtin ku em pêwîst in rengekê fahmkirinê li ser hûrîyan wê dema wan re jî wê di wê rengê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Salixkirinek bi wê rengê wê hûrîyan wê weke navend wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku em pêşketina wan dinerin û çavkaniyên ku ew dibin em li wan dinerin wê di wê temenê de wê salixkirinek wê weke ku wê rast bê.

Teşub her weha di nivîsarên du deverên din ên nêzîkî Arrapha bixwe de, Nuzî û Kurruhani (Tell al-Fakhar) de jî dihê diyarkirin. Dibe ku parestgeh ya ku li yekem ji van bajaran hatiye kolandin bi hev re ji wî û Şauška re hatiye veqetandin. Di şûna wê de, dibe ku ew bi eslê xwe parestgehek Iştar be, bi karakterek Hûrî ya pašîn a ku ji niştecîbûna Hûriyan di sedsala nozdehan a b.z. de derketiye holê. Dihê texmînkirin ku ev pêvajo hemdem bû bi navkirin an jî nû ve avakirina bajarê ku bi eslê xwe wekî Gasur dihat zanîn. Nivîsarên Nûzî behsa endamên oldarên Teşub dikin, di nav wan de kahînen şengû û kahînen entu bibin. Her weha dihê zanîn ku ew li deverên din ên li heman herêmê, Hîlmani û Ulamme, û dibe ku li Tillayê, ku heman navê Tille ye ku li bakurê rojhilatê Mezopotamya Jorîn li gorî tomarên qassit- Babîloniya Kevin dihê dîtin, dihê perizîn. Li Şuriniwe, bajarekî din ê keyeniya Arrapha, parestgehek ku wê bi hev re ji Teşub û yazdanê heyvê ê hûrî Kuşuḫ re hatibû veqetandin hebû (çav: Haas, Volkert (2015) [1994]. *Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East*, p: 545, (in German). Brill).

Girîngiya çerçoveya baweriyê a arrapha di gelek nivîsarên keyeniya Arrapha de di nav gelek navên teorîk ên ku jê re digotin, di nav de yên endamên endamên qatmanên herî bilind ên civakê jî dihê xuya kirin de diyarkirin. Navên Teşub di nav endamên malbata key de jî serdest in, û hema hema hemî keyên naskirî û nîvê mîrên wan li xwe dikin. Hin navên hatine diyarkirin ev in: Arip-Teshub ("Teşub da"), Egel-Teshub ("rizgarkirin, Teşub"), Fagar-Teshub ("baş e Teşub e"), Fand-Teshub ("Teşub dide" rast"iyê), Hîzmi-Teshub ("ronahiya Teşub e"), Kibi-Teshub ("Teşub dihê şandin"), Tadip-Teshub ("Teşub e" hezkirî"), Teşub-adal ("Teşub xurt e"), Teşub-ewrî ("Teşub yazdanê e"), Teşub-madî ("Teşub [aqil heye"), Tun-Teşub ("Teşub dikare bibe"), Tuppi-Teshub ("Teşub li vir e"), Un-Teshub ("Teşub hat" an "ew [zarok] hat, ew Teshub"), Teşböya hîpochorusîk û Navên wî ên hindik ên Hurro-

Akadî yêw wekî Teshub-nirari ("Teşub alîkarê min e") an Warad-Teshub ("xulamê Teşub"). Navên teorîk ên bi heman rengî yêw ku Teşub vedibêjin jî di metnên ji deverên Asûrî û Babîlî yêw hemdem de jî wê, wek Nîppur, hatine pejirandin. Di metnên vî bajarî yêw ji serdema Kassîtan de 15 mînaqên cihêreng hatine birhan kirin, ku Teşub dibe yazdanê Mezopotamî ya herî berbelav ku di vê çerçoveyê de bi navên teophorîk xuya dike, û bi tevayî jî şazdemîn yazdana herî hevpar e (çav: Bartelmus, Alexa (2017). "The gods of the Kassite period. An analysis of their occurrence in contemporary text sources". Karduniaş. Kassite gods in Babil. De Gruyter. Page 245–312).

Ev wê di wê temenê de wê tégîna yazdan teşub wê di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku ew bi mejuyek hevntirin heya. Di hinek deverên li ser de me bal kişand li ser wê ku wê yazdanên dema qassîttan wê di rengekê de wê bi awayekê wê bûhûrîna wan a li dema hûrîyan wê bibê. Di wê temenê de wê çavkaniyên ku ew derdikevin li holê wê bi awayekê wê tégînê jî wê piştrast bikin.

Perestgeha yazdanê hewayê ya wekoşanî û li deverên wek helebe roja me jixwe di nivîsên Ebla de ku wê bigihîjin li beriya serdema Sargonî ye. Li vir wê parastgeha ku ew hat ditin wek parastgehek girîng dihat hesabandin. Di nivîsarên ji dema Mari de, yazdanên hewayê yêw weşokan û Qumme wekî du yazdanên hewayê yêw herî girîng ên ku hatine gazî kirin ji hev cuda xuya dikin. Bi hûrîyîbûna herêmê û an bi giştî serwerîya wê pêşketina wê dibe ku ew li dora di sedsalên panzdehan û çardehan berî zayîne de zêdetirî derket li pêş. Di wan deman de wê gelek çavkani wê bidina diyarkirin ku wê weke dema hûrîyan a navîn û wê weke demek zêde pêşketi di hevdemiya de bê wê ji wê bahsbikin. Ji ber zêdebûna bandûra Hûriyan li bakurê kurdistanê ê roja me û rojavayê kurdistanê ê roja me, yazdanê li wir rêzdar bû, bi eslê xwe Adad, li şûna wê wekî Teşub hate nasîn. Li gorî Alfonso Archi, ew bi bandûr li ser yazdanê kevin hate danîn. Mînaq, festîvalek ku bi eslê xwe ji Adad re hatibû veqetandin û di meha "Hîyaru" de pêk dihat, piştî ji bo rûmeta Teşub hate lidarxistin.

Li gorî Gernot Wilhelm, hîpostasisa Teşub a ku bi weşokan û li dora wê herêmên wek Heleba roja me re têkildar bû, û ev bû "guhertinek herêmî ya herî girîng" a vî yazdan, wekî ku şahidiyên ji Hattusa û Ugarit li rojava heta Nuzî li rojhilat diyar dikin. Di birhanên Nûzî de behsa IŞKUR halba=ge û yazdanekî bi navê Halbae an jî **Harbehe**, "Helebiya yazdanyî" (Helab navê qassît û an Akadî yê Helebê ye) hene, ku dibe ku

heman pêjn e. Di metnên Ugarîtk de ku bi alfabeya herêmî hatine nivîsandin, Teşûbê Helebê wekî 'ttb ḥlbḡ' xuya dike. Kevneşopiyên li dora Helebê, di nav wan de yên girêdayî Teşub jî, belkî gihîştine Kizzuwatna (çav: Archi, Alfonso (2013). "The Western Hurrian Pantheon and Its Background". In Collins, B.J.; Michalowski, P. (eds.). Beyond Hatti: A Tribute to Gary Beckman. p: 21, Atlanta: Lockwood Press.)

Parestgeha yazdanê hewayê li dora Helebê li dora sala 1100 berî zayîne ji aliyê Taita, wek key û an mîrekî Luwî ve hatiye nûjenkirin, ku rolyefek ku wî teswîr dike li kêleka teswîra berê ya yazdan ya ku di sedsala çardeh an sêzdehan berî zayîne de ye, zêde kir. Ew di demên paşerojê de bi kar ma, lê yazdanê sereke yê bajêr êdî Teşub nebû; yazdanê herêmî li şûna wê wekî Tarḥunz di nivîsarên Luwî yên hieroglîf de, di nivîsên Aramî de Hadad, û di nivîsên Akadî de Adad ji Babîl û Asûryayê hatine nas kirin.

Teshub li Kummanni, li bakurê Kizzuwatna dihat perizîn, keyeniyek ku wê li dora herêma adana a roja me bê û wê di bin desthilatiya kizzuwatna de bê wê li wê çanda teşûbê hûrîyî bi bergkirina wan a ji wê re wê li lê serwer bê. Çend metnên rêûresmê ku dihê texmînkirin ji vê herêmê derketine û li ser wan sekinîne, teolojiya weşokan û herêma Helebê nîşan didin. Çavkaniyên ji Kizzuwatna bi gelemperî wê bi ḥamri (ḥa--ri) ve girêdidin, avahiyek ku bi eslê xwe bi darizandin, bergkirin û prosedurên dadweriyê yên li Mezopotamya Jorîn û bakurê Babîlê ve girêdayî ye, wekî ku berê di destpêka hezarsala duyemîn a b.z. de hatî pejirandin bi wê re dihê kifşkirin. Di Şaduppuma Kevin a Babilî de, ḥamrî bi kulta Adad re têkildar bû, lê çavkaniyên Asûrî yên Kevin wê bi perizîna ti yazdanên hewayê re têkildar nakin. Di kevneşopîya Hûrî ya Kizzuwatna de, ev avahî jî dikarin bi Ishara re têkildar bin. Nîşanek tune ku avahiyên Ḥamrî beşek ji perestgehan bûn, û bi ihtîmalek mezin perestina yazdanên kesane bi wan re girêdana wan bi dadmendî, an rewşên weke ve girêdayî nîşan dide. (çav: Schwemer, Daniel (2001). The weather gods of Mesopotamia and northern Syria in the age of cuneiform cultures: materials and studies based on written sources (Almanca). p: 255-256, Wiesbaden: Harrassowitz).

Festîvalek ku ji yazdanên Kummanni re, di nav de "Teshub Manuzzi", ku ji bo parastinana aramiya nava civakê û sererîya key bû, hate pîroz kirin, paşê li Împaratoriya Hîtît hate pîroz kirin, lê li gorî nusxeyên ji dema Puduḥepa têgînên ji Kizzuwatna hatine şandin. Weki din wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi navê wî yazdanî wê li wan herêman

wê rewşên weke bi ritualên zawacê û hwd jî wê werina pêşxistin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand-kulta teşub wê bi serwerîyek mazin wê di wê temenê de wê bê dîtin ku wê xwediyê serwerîyekê bê.

Her çend birhanên madî yên bergkirina Teşub a li parasgehê hûrî-mîtannî kêmbin jî, dihê qebûlkirin ku ew belav bûye. Tuşratta, III. di nameyên xwe yên ji Amenhotep IV. re dişênê (beşek ji koma tîpên Amarna), ew Teşub wekî keyl xwe bi nav dike, û di formula bereketê de jî behsa Amun (bi Hûrî wekî "Amanu") dikê, yazdanên sereke yên panthonê bi wî dide diyarkirin dike. Wekî Amun (bi Hûrî wekî "Amanu" dihê wergerandin), ku di ola Misrê ya kevnar de xwediyê pozîsyonek mîna hev bû û gazî Šauška dike. Navendên sereke yên ayînên Teşub li axa Mîtanniyan Kaḫat, Waššukkanni, Uḫušumāni û Irride bûn. Hîpostayên wan ên tēkildar hemî di peymanek key Shattiwaza de di nav şahidan de tēne navnîş kirin. Jimartina van diyardeyan, û her weha yazdanên cihêreng ên herêmî, xwedan pîvanek ramyarî bû û armanc ew bû ku bibe alîkar danasîna tiştê ku dihê hesabandin. Xaka bingehîn a key biparêzê (çav: Archi, Alfonso (2013). „Das westliche Hurrian-Pantheon und sein Hintergrund“. In Collins, B.J.; Michalowski, P. (Hrsg.). Beyond Hatti: Eine Hommage an Gary Beckman. p; 8-9, Atlanta: Lockwood Press).

Keḫat (Tell Barrî ya îroyîn), ku li nêzî Şêxna ye, cîhê bingehîn ê girêdayî Teşub bû, ku di dilê parêzgeha Mîtannî de ye. Ji destpêka serdema Babîliya Kevin, di serdema Şamşî-Adad I de, wekî navendek kulta yazdane hewayê dihat hesabandin, lê ti birhan tune ku beriya damezrandina hebûna mîtanniyan di serdema mîtanniyan de, ew wekî Teşub hate naskirin. Sedsala panzdehemîn berî zayînê, wekî Zimri-Lim Belgeyên ji desthilatdariya wî diyar dikin ku serwerên bajêr bi serwerîya mîtanniyan re wê Amorî jî bin, û ne Hûrî. Di peymana Shattiwaza de, Teshup wekî "yazdanê Kaḫat Kurrinnu" hate destnîşan kirin, dibe ku cîhê perestgehê an sembolê ye. Volkert Haas îdia kir ku nivîseke ji Kaḫatê jî behsa "Teşubê Kurinni" dike, lê li gorî Daniel Schwemer ev xeletiyek e, ji ber ku bi rastî nivîsek wusa tune. Dihê zanîn û diyarkirin ku parastgehek li vî bajarî hebûye; Cara dawîn di nivîsareke bibîrhanîna nûbûna Šalmaneserê Yekem de xuya dike, ku yazdanê tê de wek Adad û teşub dihat perizandin. Ji navendên dîn ên çandê yên ku di heman herêmê de hatine navnîş kirin, Waššukkanni paytexta împaratoriye bû, û dibe ku heman Sikkāni be, ku di çavkaniyên Neo-Asûrî de wekî

navendek çandê ya Adad dihê pejirandin, dema ku Uĥuřumāni wekî din nayê zanîn. Li vir dibê ku çanda-kulte teřub bi bandûra ew bibê. Ev bi derfeta ku ew weke navendek teřub a ku ew hê zêde ne hatiya zanin bibê bê. Ber çi ew bi derfet a? Ber ku ev herêm û dora wê çanda teřub bi bergirinên ji jê re lê serwer a. Ev jî wê dikarê wê temnê aqilmeřandinê ji gihandina encam û tefkirkirinek bi wê rengê re bingihê fahmkirinê diafirênê. Ê ji hîpostasisa herêmî ya Teřub "yazdan kamaru" (ew perestgehek) bi navê Irride kurrinnu wekî Tell Bandar navê wî hate kirin. Dibe ku bi Ĥān re tēkildar be. Çavkaniyên Asûriya Navîn behsa du bajarên dikin, bi navên Šura û Isana, ku dibe ku navendên olî yê Teřub di bin destê Mîtanî de bûna. Ji wê aliyê ve wê bi awayekê xort a bi derfet wê, Šura wê sûra amedê a roja me bê. Di wê temenê de wê ev dever wê di dema mitanniyan de wê weke navendek mazin a řariřtani wê were bikarhanîn û pêřxistina wê û bilindkirina hêtên wan çekirina. Wekî din wê wek navend ku wê li ser çar aliyên wê dervî wê werina vekirin. Her derî wê bi navê yazdanekê wê were pîrozkirin. Ya yekem tenê di çavkaniyekê de tê pejirandin û dibe ku bi Savur-a nûjen a roja me re tēkildar be. Nivîsara li ser vê behsa yazdanekî hewayê û yazdanekî bajarî dike ku Šuriřa heye, navekî Hûrî "ji Šûra ye (çav: Schwemer, Daniel (2001). The weather gods of Mesopotamia and northern Syria in the age of cuneiform cultures: materials and studies based on written sources (Almanca). p: 578, Wiesbaden: Harrassowitz)".

Ji nivîsên bajarê Tîgunanûmê ku dikeve bakurê Tûr Abdîn û bařur an jî bařurrojawayê Dîcleyê û ji ber tabloyên ku di kolandinên herêmê de derketine cihê tam nayê zanîn, gelek navên Teřub tîne bîra mirov. Ev herêma tûr-abidin wê di kurmaci de wê weke "herêma ´torê´ ku wê ´r´ wê bi dengê stûr û ji qiriqê wê bi wê were derxistin re wê bibê bê. Di dema desthilatdariya Ĥattuřili I de, keyê vî bajarî navê teophorîk Tunib-Teřub lê kir. Wekî din, bi navê Tikunanî, ku navên bi giranî Hûrî yê zilamên an řewirmendên key navnîř dike dihê dîtin, neh navên teophorîk ên Teřub vedihewîne. Ev jî wê tēgîna me ya ku me li çend deveran wê li jor wê hanî ser ziman ku wê bi gelek navan wê yazdanê teřub wê bibin û wê di wê temenê de wê bi xoslet û serwerîya wê werênê ser ziman.

Teshub jî li Ĥaburātum, bajarokek li bakurê rojhilatê Çiyayê Şengalê û ji aliyê Nanip-řauri, keyê Hûriyan ve di dema Zimri-Lim de hate avakirin û di wê de berg dihên kirinî bibê, lê ji ber ku nav bi tîpên ku ji hukumdare duyemîn re hatine řandin bi logografî hatiye nivîsandin, dibe ku wergirên wî. wekî Adad dihê binavkirin. Yan jî weke bi qassîtî wê

karibê bixwênê bê. dihê texmîn kirin ku ew ê sumerografiya ku hatî bikar hanîn bixwîne.

Navên teoforîk ên ku Teşub vedibêjin di nivîsarên Tell al-Rimah (Qattara) de hatine piştrast kirin, lê ev kêman in, tenê mînaqên ku heya nuha hatine vegotin Arip-Teshub ("Teşub daye") û Teşub-ewri ("Teşub e yazdan") ve dibêjê.

Di sala 1944-an de, Ignace J. Gelb diyar kir ku dereng nivîsa Babîloniya Kevin a Şunuhrû-ammu, keyê Xana ji Terqa, dibe ku wekî Teshub, yazdanekî bi navê "Daganê Hûriyan" (ša HARri, bi gelemperî wekî ša hurri ḫ hurri ḫ hurri ḫ hurri) dihê fahmkirin.), lê ev dîtin îro êdî nayê qebûlkirin û piraniya nivîskaran li şûna wî Kumarbî dihesibînin. Ev deverên ku wê Gelb dikê mijare gotinê wê herêmên hana û an welatê kurd ku wê di dema gûtiyan de wê wê xwediyê hebûnek giring a mazin û navendî bê bi pêşketina xwe re wê heta wê demê wê hebûna xwe bide domandin. Lluís Feliu bi tevahî îhtîmala ku mebesta yazdanekî Hûrî ye red dike û li şûna vê yekê wekî referansek ji hîpostasîsek Dagan a mîna KUR en ḫa-ar-ri ku di metnên Emar de hatî pejirandin şîrove bike.

Hin Ehli-Teşşup keyê Alze (Alše) bû, dewletek ku di dema serdestiya Tukulti-Ninurta I de girêdayî hevpeymanek dij-Asûrî bû wê bîna ser ziman. Di serdema Tiglath-Pileser I de gelek keyên bi navên Teşub jî li ser gelek dewletên piçûk ên li herêma Dicleya jorîn hukum kirine. Keyên Şubria jî navên teoforîk ên ku gazî wî dikin, li xwe kirine, wek mînaq di nivîsarên serdestiya Esarhaddon de dihê birhan kirin. Xuya ye ku Tābatum di demekê de ji hêla Akit-Teşşub ve hate rêvebirin, wekî ku ji hêla nivîsek ji dūndana wî Adad-bēl-gabbe ve hatî destnîşan kirin (çav: Pongratz-Leisten, Beate (2015). Religion and Ideology in Assyria. Studies in Ancient Near Eastern Records (SANER). p: 163, De Gruyter.)

Nivîsarên ji Ugarît ên sedsala sêzdehan b.z. nîşan didin ku yazdanên Hûrî, tevî Teşub, li wî bajarî dihatin perizandin. Alfonso Archi diyar kir ku panteona Hûrî ya Ugarît bi tevahî ji kevneşopîya weşokan û herêma Helebê bi bandûr bûya. Lêbelê, Piotr Taracha îdîa dike ku ew kevneşopiyek cûda nûminêr dike. Lîsteyên ku ji Ugarît hatine pêşkêş kirin hevgirtinek ji kevneşopiyên Hûrî û herêmî nîşan didin, pêjnên ji her du panteonan bi yazdanên Ugarîtîk ên wekî El an Anat re ku di çarçoveyek Hûrî de xuya dikin re dike yek. Nivîsek weha Teşub di navbera El û Kuşuḫ de cîh dike. Di yekî din de, pêşkêşî ji wî re du caran tene destnîşan kirin, û di her du rewşan de jî ew di navbera dilsozên El û Kumarbi de çêdibin. Di metneke rêûresmê de ku bi hevbendîya Hûrî û

Ugarîtk hatiye nivîsandin de ku behsa Šauška û Ashtartê dike, di hejmareke yazdanên ku pêşkêşî werdigirin de, ew di navbera El û ya yekem ji van her du yazdanan de dihê danîn. Bi gelemperî, pozîsyona Teşub di listeyên pêşkêşkirina Hûriyan de ji Ugarî re bi ya Baal re di hevîyekiyekê de dibê û di van listeyan de, ku bê guman kevneşopiya herêmî nîşan dide, û berawirdî ye.

Gelek navên teophorîk ên ku Teşub vedibêjin di nav nivîsarên Ugarîtk de tene pejirandin. Di sala 2016'an de 70 nav hatin kifşkirin ku ew hilgirtine. Ev yek wî dike yek ji pênc yazdanên herî gelemperî yên navên teorîk ên ku di çavkaniyên li ser vê de hatine piştrast kirin, ku bi frekansa ku bi Resheph û Shapash re tê berhev kirin xuya dike, her çend ne bi gelemperî wekî El û Baal. Mînaqên Anani-Teşub ("Teşub şa bû"), Ari-Teşub ("Teşub da"), Kel-Teşub ("Teşub bê zîrar hişt"), Talmî-Teşub ("Teşub mezin"), Ūrî-Teşub ("Teşub li vir e") û navdêra hevberî ya duzimanî Ili-Teshub ("yazdanê min Teşub"). Wilfred H. van Soldt diyar dikê ku di vê çarçoveyê de, "biderfet e ku navê Teşub behsa yazdanê sereke yê Ugarit bike, û ne yazdanê sereke yê panteonê Hûrî" û ku yazdanê Hûrî tenê şûna Baal girt. Lêbelê, di dahûra xwe ya li ser şewazên navdêrên Ugarîtk û Amorîtan de, Mary E. Buck encam dide ku yazdanê hewayê herêmî û Teşub li Ugarî bi hev re hebûne. Ew diyar dike ku girîngiya wî vî bajarî ji herêmên din ên Amorî cuda dike (çav:Buck, Mary E. (2019). *The Amorite Dynasty of Ugarit: Historical Implications of Linguistic and Archaeological Parallels*. p: 265 Boston: Brill.).

Teşub jî ji aliyê Hîtîtiyan ve dihat bergîbadetkirin. Lêbelê, dema ku Hattuşîli I berê jî behs dike ku wî peykerê yazdanê hewayê ji Haşşuwa talan kiriye û bi xwe re haniye Hattûsa, tu birhan tune ku Teshub (an jî yazdanên Hûrî yên din) di serdema Hîtîtiyên Kevin de li wir dihatin perizandin. Dibe ku ew yekem car ji aliyê Šuppiluliuma I ve bi axa Hîtîtan ve hatibe naskirin. Piotr Taracha danasîna xwe bi destpêka serdestiya xanedaniyek nû ya ku ji Kizzuwatna derketiye ve girê dide. Ev wê di aslê xwe de wê weke bi çand-kulte hûrîyan ve wê weke girêdanekê bê. Ber vê yekê wê ev karibê weke nişanaka parastinek hûrîyî a wê demê a ji aliyê hittitan ve bê.

Di çavkaniyên Hîtîtiyan de Teşub ji bilî têngîna panteonê wekî serokê xanedaniyê dihat naskirin, û mîna împaratoriya Mîtanî û gelek keyeniyên din, ew wekî yazdanek key dihat hesibandin. Di destpêkê Teşub û yazdanên Hûrî yên din nehiştine ku êdî îlahiyên Hîtît neyên bergirîni. Lêbelê, li Hattusa perestgehek yazdanê hewayê Hîtît, ku li

herêmê Taparwaşu tê gotin, ji nû ve hate tayîn kirin Teşub a Helebê. Perizîna vê hîpostasê li vî bajarî bi eslê xwe taybetmendîya Hûrî bû. Di ola Hîtîtiyan de berga vê şeklê Teşûb û hevîna wî Hêpat bûye asteke girîng. Sêzdeh cejn bi hev re ji bo rêzgirtina wan hatin lidarxistin, ku wekî çerxa salane ya pîrozbahiyên mehane tê şîrove kirin, ku sêzdehan jî li ser salên paşîn tê zêdekirin. Digel ku hîpostaza Teşûb a girêdayî Helebê bû, lê ti nîşanek zelal tune ku cejnên takekesî ji kevneşopiya vî bajarî derketine. Lê li weşokani hena. Li Hattûsa, Teşûba Helebê wekî “Teşûba Helebê ya Hattûsa” dihat îbadetkirin, her çend behsa “Teşûba Helebê ya Kummanni” jî tê zanîn û li gorî Piotr Taracha tîkiliyek di navbera vî bajarî û eslê malbata desthilatdar de nîşan dide. Di peymanên Şunaşşura de, Teshub a weşokani-Helebê û Hêpat rasterast li dû sêya sereke ya yazdanên Hîtîtî (yazdanê hewayê, yazdanê rojê û yazdanek din (nav ne diyar a, bi logografi LAMMA) xuya dibin. Lêbelê, di nivîsarên din ên bi vî rengî de hîpostasên Teşûb di nav yazdanên hewayê yên din de rast li pişt yazdana rojê ya Arinna tene rêz kirin. Li gorî duayek Muwatalli II (CTH 381), perestgehek ji Teşûbê Helebê û Hêpat re li Xurma, li rojhilatê Kaneşê, hebû. Lêbelê, li vî bajarî, û hem jî li Uda, hem Teşub û hem jî yazdanên hewayê yên herêmî dihatin perizandin.

Weke yazdanekî xanedaniyê, Teşub wek serokê panteona herêmî ya Şapinuwa, ku Tudhaliya III di salên destpêkê yên desthilatdariya xwe de lê dima, hat naskirin. Bi heman awayî, dema Muşîli II di serdema dawîn a desthilatdariya xwe de çû Katapa, wî Teşub bi vî bajarî da nasandin û ola wî ya yazdanên herêmî yên wekî "banuya Katapa" jî holê rakir. Di dema serweriya Muwatalli II de li Arinna du hîpostas Teshub yên ku bi navên Hûrî hatine binavkirin, ehlîbi ("xelasiyê") û şuhurribi ("jiyanê") li kêleka panteona herêmî dihatin perizandin: yazdana rojê ya Arinna, Mezulla, çiyayê yazdanî. Hulla, Zintuhi û yazdanekî din ê hewayê ku kategoriyeke piçûk a bi navê "yazdanên tofanê yên daristan". Li Ankuwa, di serdema Tudhaliya IV de Teshub di cejnê de AN.TAḪ.ŞUM dihat lê bergirin (çav: Taracha, Piotr (2009). *Anatolian Religions in the Second Millennium.nDresden Contributions to Hittitology. Volume 27.*, p: 102, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.).

Teşûbê Kumme (kumme bajarekê hittit ku ew dikeve sînorê bakûrê kurdistanê û nêzî zaxoya roja me de) û Teşûbê Arrapha jî ji aliyê Hîtîtan ve hatin naskirin. Hîpostayên din ên vî yazdan yên ku di Împaratoriya Hîtît de dihatin perizîn ev in: Teşûbê Kizzuwatna, Teşûbê Manuzzî, Teşûbê Şapinuwa û Teşûbê Durmitta ew dihatin dîyarkirin. Wekî din,

yazdanên hewayê yên ku bi tégînên muwattalli (bihêz) û piḥaššašši ("birûsk") têne destnîşan kirin, yazdanên parêzvanên kesane yên Muršili II û Muwattalli II bi rêzdarî, divê li gorî Piotr Taracha formên Teshub bêne hesibandin. Li vir hûrgilek bale mirov dikişênê ku wê muwattalli ku wê navê wî di wateyê 'bihêzbûnê' de wê were bikarhanîn wê weke fêrs û xosletekê bi tégîna salixkirina teşub re wê were diyarkirin. Key wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bigihijê teşub. Lêbelê, Manfred Hutter îdfâ dike ku piḥaššašši yazdanê hewayê Luwian Tarḥunz vedibêje. Di morfolojiya gotina 'piḥaššašši' de wê, 'brusk'ê re wê bi tawandina fonolojikî a ji 'p' li b'yê ku wê tégîha 'š'ê li lê zêdekirinê re wê pêveka '..ššašši' re wê temenê wê biafirênê. weki din 'p' fonolojiya bi tégîna 'ššašši' re wê di wê rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê bi wê re morfolojiya brusukêê û an 'pruskê' bi dirêjbûnek fonolojikî a li '.ššašši' re wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê.

Gary Beckman bi heman rengî wî wekî Luwian dabeş dike, dema ku Suzanne Herbordt wê ji Teshub cûda dike. Taracha hîpotasek din a Hîtî a Teshub wekî yazdanê hewayê "KARASĦ" destnîşan dike, ku ew ji ber têtîliya wî ya eşkere bi Zithariya re wekî yazdana key di şer de şîrove dike. di rolê de baş birhan bikê. Di şîroveyên hittitan de wê bi zêdeyî wê şîroveyên li ser yazdanê hewayê re wê weke bi tégînên ku wê weke yên 'şer' li rex wê werênê ser ziman û wê bi wê re wwê fêrs û xosletên weke 'mazinbûnê', 'asaletê', 'bihêzbûnê' û hwd re wê bënina ser ziman.

Teşup di nav yazdanên Hûrî de ye ku di rolyefên perestgehê de hatine vegotîn û navenda wê wî bi malbata xwe re li stûyê du yazdanên çiya radiweste: Hêpat, Şarruma, Allanzu û Kunzišalli bin. Pêvajoya yazdanên li pey wî bi gelemperî li pey fermana wî ya kaluti dimeşe, lê hêj metnek rîtuêlî ya Hurro-Hittite ku rasterast bi rolyefan re têtîkildar be nehatiye dîtî. Yazdanên ku li pey Teshub têne Taşmişu, Kumarbi, Ea, Ninatta û Kulitta, û her weha Šauška, Kuşuḫ, Šimige, Aštabi, Nupatik, Pirengir, Hešui, sembola bihuştê ku ji hêla du mêtên ga ve li ser radiwestin. Sembola erdê, Ugur, Pišaišaphi wekî sêzdeh dihê pênase kirin û wek yazdanê yazdanê nenas dihê dîtî, û diwanzdeh yazdanên dînyaya jêr li dûv dihên diyarkirin (çav: Taracha, Piotr (2009). İkinci Binyıl Anadolu Dinleri. Dresden Contributions to Hittitology, Cilt 27. Wiesbaden: p: 94-95, Harrassowitz Verlag)

Di encama bandûra Hîtîtan de, Teşup, ku tégînek wî ya wekî "tabela rîtuêlên yazdanên Welatê Hattî" dihê binavkirin û li şûna baweriyên

herêmî baweriyên Hîtîtan nîşan dide, her çend bi zaravayek herêmî ya Aqadî hatî nivîsandin jî, di nav wan de ye yazdanên ku di metneke rêûresmê de ji Emar hatine gotin. Navên wekî Ewrî-Teşûb, Kundi-Teşûb (bi wateya nebinavkirî), Mudrî-Teşûb (bi wateya nebinavkirî), Telmî-Teşûb an jî Îkûn-Teşûb ("Teşûb dilsoz bû"; hêmana yekem ne Hûrî ye) jî di nivîsarên ji. heman bajarî, lê piraniya kesên ku van navan li xwe kiribûn bi endamên rêveberiya Hîtît bûn.

Di mijare têgîna yazdanên hûrîyî de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê bibêjê wê ew bê ku ew wê bi kultek zêde bi mejuya wê re demdirêj in. Ya ku wê hinekê jî wê temenê salixkirinên weke bi navî ên weke cihê û cihê ku wê werina kirin jî wê ev wê temenê wê biafirênê. Di nava hittitan bicihbûna wan û an weke nirxna hevbeş ên pêbaweriyê dibin jî wê ev bê. Lê aliyekê din jî wê weke ku wê li ser têgîna cûr bi cûr bi navkirinên weke bi wasifdanekê ku wê werina kirin bê. Di wê nûqteyê de wê her navlêkirinek wê di wê temenê de wê xwediye rewşekê bê. Lê weke ku wê di rengekê de wê weke minaq taşubê kumme, Teşûbê Kizzuwatna, Teşûbê Manuzzi, Teşûbê Şapinuwa û Teşûbê Durmitta û hwd ku wê werina kirin wê çendî ku wê weke bahsa heman kultê wê bikê jî lê wê karibê cihêbûnekê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ber ku wê her yek wê xwediye salixkirinên cihê, pêvajoyên cihê û bi gotin û xosletkirinên cihê û hwd re wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di wê temenê de wê minaq wê taşubê kumme û an taşubê Şapinuwa û an jî taşubê hittiti û hwd wê di wê temenê de wê weke gotinna bi navaroka wan bi pêvajoyên jiyankirinê, salixkirin û bergkirinên li deverên cihê û hwd re wê bi wê re wê weke ku wê bigihijê hinek wateyên cihê.

Ji ber bandûra Hûriyan a li ser civakên cihêreng ên Luwî, Teşup bûye serokê gelek panteonên herêmî yên li Başûrê Anatolyayê. Dihê zanîn ku ew dikarin navdêrên Lûwî bigrin, lê pêjnênên ku jê re pişaimi ("avêtina birûskê"), warahitaşšaš ("alîkarî"), ariyaddalli ("çiyayî"), û dupattanaşši ("ceza kirin" dihê gotin.), ji hevwatera xwemalî ya Luwî, Tarhunz, tene wergirtin. Ev weki din wê weke gotinna ku wê di awayekê de wê karibin xosletê yazdanê hewayê ê luwi ku wê wek waryantek teşub bê Tarhunz jî bê.

Di hezarsala yekem a berî zayîne de, di keyeniya Tabal (tabal wê keyeniyek demê a hûriyan bê ku wê li başûr rojhilatê herêmê wê bibê bê) de, ku panteona Luwî ya herêmî wekî "Hurrikirinekê" dihat binav kirin, Teshup bi eşkereyî bi Tarhunz dihat nasîn, û yê paşîn li kêleka yazdanên

eslê Hûrî, di nav de Hapat, Şarruma, Allanzu ("Alasu") dihat perestin. **Kubaba**, û Ea wê weke du yazdanên ku wê di wê temenê de wê karibê navê wan werênê ser ziman bin. Pêşketinên olî yên li **Tabal** dihê texmîn kirin ku ev yazdan karakterek hişk a herêmî ya tabalê bi xwe re didina diyarkirin û wê di wê çerçoveye de wê panteone tabalê wê biafirênin. Manfred Hutter bi eşkere diyar dike ku baweriyên herêmî wekî "olê "Tabalean" li hember ola Luwî an Hûrî binav bike. Di wê nûqtayê de wê di nava xate ku wê luwî û hûrî herêmên wan wê bigihijina hev wê di wê navberê de wê bijin û wê weke herêmek ku wê ji herdu aliyên jî wê bi bandûrî wê li xwe wê bigirê bê.

Her çend navê Teşub di hezarsala yekem a b.z. de ji yazdanên hewayê li bakurê kurdistana roja me û rojavayê kurdistana roja me nemabû, lê dîsa jî di vê heyamê de li deverên weke waşokan û dora wê bibê. Di wê demê de wê li herêmên li dora amede kurdistana bakûr a roja me wê nişanakên kulta wê bi zêdeyî wê bi wê nerinê ku ew dihê nerin wê karibin werina kifşkirin. Wekî din, du nivîsên ji Til Barsip destnîşan dikin ku ew wekî yazdanekî hewayê yê duyemîn ku ji Tarhunz cuda ye, bi kêmanî li vê deverê berdewam bû. Yek ji van nivîsan ji hêla keyê Masuwari Hamiyata ve hatî şandin. Name bi wê rengê ya. "Tarhüntê azmana, key Ea, Kumarbi, yazdanê Genim, Tesub, yazdanê Heyvê Harranean [...] û Kubaba [û yazdanên din] dema ku kurê wî yê pêşî bû ji min hez kirin." re wê were diyarkirin (çav: Yakubovich, Ilya (2010). "The West Semitic God El in Anatolian Hieroglyphic Transmission". Pax Hethitica: Studies on the Hittites and Their Neighbors in Honor of Itamar Singer. p: 392, Wiesbaden).

Di nava mitolojiya hûrîyan de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê karibê wê li ser wê bisekinê. Di mitolojiya hûrîyan de wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê di her aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê hilkişîna teşub û ya kumarbi li keyeniyê wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê di dewama wê de wê li ser wan re wê karibê werênê ser ziman.

Efsaneyên herî naskirî yên ku li ser Teshub disekin, ji çerxa Kumarbi ya bi navê Kumarbi ne. Ew rabûn û hilkişîna wê ya keyeniyê û dijiwariyên ku wî paşê ji ber fêlbaziyên Kumarbi re rû bi rû mane vedibêje. Carlo Corti destnîşan dike ku, tevî sernavê wê yê nûjen a kevneşopî, dibe ku mirov jê re bêje çerxa Teshub guncantir be. Ev pêşniyara veguherandina navê jî ji hêla Piotr Taracha ve piştgirî

dikêkirin. Erik van Dongen jî amaje dike ku labelê kevn divê ji nû ve were ber çavan, û Teshub ne Kumarbi wekî karakterê xwe yê sereke dihesibîne, lê dihizire ku sernavek ku ji yazdanek yekta bêtir ji keyeniya ezmanan re berfirehtir behs dike.

Nayê zanîn ka çend efsane di destpêkê de ev çerx çêkirine. Di heman demê de bi derfet e ku bêtir ji yek çerxa efsaneyan ku balê dikişîne ser nakokiya di navbera Teshub û Kumarbi de heye. Rêzeya kevneşopî ya ji nû ve hatî çêkirin ku di wêjeya nûjen de dihê vegotin ji pêncan pêk dihê: Strana Xuyabûnan, Strana LAMMA, Strana Zîv, Strana Hêdammu, û Strana Ullikummi û hwd wê çend ji wan stranên vegotinê en li ser afirandinên kumarbi û şer û tekoşînên kumarbi ku ew dihên ser ziman bin. Li gorî Alfonso Archi, sê efsaneyên paşîn li dora xwezaya xeternak a dijberên wan têne organîze kirin, lê ew di heman demê de teqez dike ku ew nayên texmîn kirin ku tevheviyek hevqirtî pêk bînin an na. Ne diyar e ka minaq helbeste (an strana bahre) bahrê (Song of the Sea) jî beşek ji wê çerxê ye û ger ev dabeşkirin were pejirandin divê ew çî pozîsyonê bigire wê di xwe de wê weke hinek ne diyariyan jî biafirênê. Gelek metnên qatkirî yên din hatine naskirin, ku dibe ku bi van vegotinan ve têkildar bin, di nav de qatek ku balê dikişîne ser Ea û cenawir û yazdan Eltara. Lehengên kesane hemî pîlanên Kumarbi li dijî Teshub wekî ku di destpêkê de serketî ji bo afirandina tengezariyê destnîşan dikin, lê di dawiyê de yazdanê ciwan dijwariyan derbas dike û serketî derdikeve. Herdu beşdarên sereke yên pevçûnê ji hêla hevalbendên cûrbecûr ve têne piştgirî kirin, Teshub bi piranî ji hêla pêjnên bi ezmên ve girêdayî ye, wek Šauška, Šimige, Kuşuh, Hêpat, Takitu, Taşmişu û Aştabi, û Kumarbi bi van niştecihên cihana jêr in û li hin deverên li deryayê bicih in(çav:Schwemer, Daniel (2008). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies: Part II". Journal of Ancient Near Eastern Religions, p: 3.6.).

Di nava vegotinên efsanayên hûrîyan de wê pêjna 'kubaba' bê. Ew wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke di nava wê de wê were ser ziman. Pêjna kubaba wê di destana gilgamêş de wê weke taqabûlî pêjna 'hunbaba' wê bikê ku wê weke canawurê daristana sediran wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev wê weke pêjneke yazdanî bê. Hunbaba wê ji dema urukê û ji nava panteona wê di rengekê de wê bibê û wê bi wê re wê weke bi pêvajoyên wê yên jiyankirinê wê heta dema qassitan û di dewama wê de wê heta yên dema hûrîyan. Di wê temenê de wê di

rengê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê were dîyarkirin.

Kumarbi ku em ji kijan aliyê ve wê bêjin wê weke pêjnek yazdanî a giring wê derkeve li pêş. Çendî ku wê teşub wê hin bi hin wê derkeve li pêş jî lê ew wê di rengê de wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Weki din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngînên yazdanên hûrîyan de wê pergal û an sazûmanek ku wê di rengê de wê weke çawa ku wê bi mitolojiya girêkê re wê weke bi serketiya zeus re wê di rengê de wê weke lijneya bilind a yazdana wê were afirandin wê di dîmenekê bi wê rengê de wê di nava ya hûrîyan de wê weke di dîmenekê pêşketitir û zêde şenbertir ku wê weke were berçav wê di rengê de wê were dîtin.

Pêjnên bi navê zeus ên weke ji êgir bixwe jî wê hinek wê weke çavkaniya wê bigihijê wê panteonê. Lê ev wê weke mijarek din a ku ew bi teybetî wê li ser wê were sekin in û ew di dîmenekê de ew dikarê were hanîn li ser ziman bê.

Çerçoveya panteona hûrîyan wê şenberiya wê di wê temenê de wê di rengê de wê xwe li ser pêşveçûnên wê yên ku ew bi dîmenekê rastîfî wê xwe bide diyarkirin bê. Di dewama wê de wê weke ku wê çawa wê li herêmê wê pêşkeve û wê belabûnek wê bibê wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Dema hûrîyan wê gelek aliyên wê yên ne diyar wê di temenê fahmkirina wê de wê bibê. Ber ku wê ji du aliyên ve wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Yek wê ji ast û radaya wê ve wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Ya duyem jî wê ji aliyê ahenge berdewamiya pêşketina bi herêmê û hwd ve ku ew were fahmkirin bê.

Gava ku wergerên Hîtît yên efsaneyên li ser Teşub dibe ku navê wî bi navê Tarhunna biguherîne, li gorî Gary Beckman ne diyar e ka yek ji van ji hêla Hîtîtîyên navîn an hetta dîwanên key ve dihat zanîn. Erdê wan ne kevneşopîya Hîtîtîyan, belkî baweriya Hûrîyên ku li rojavayê kurdîstana roja me û Mezopotamyayê dijîn nîşan dide, bi referansên rasterast li cihên wekî Dicle, Mukiş an Çiyayê Hazzî, ku cihê wan yê erdnîgarî diyar dike bê. Têgîna "keyeniya li ezmanan" ku bi gelemperî di van teolojiyan de tête binav kirin wekî din bi gelemperî ji teolojiya xwecî ya Hîtît tune bû û tenê dikare wekî "deynkirinek wêjeyî" were hesabandin. Weki din jî wê keyeniya azmanan a hittitan wê hin bi hin wê weke bi ya hûrîyan wê temenê wê were afirandin. di nava sêkika luwîyan, kizzuwatna û hûrîyan de wê bibê. Lê gelek xanadanên din ên hûrîyî ku em nûha navê wan nizanin wê hebin. Bi îhtîmaleke mezin efsaneyên Hûrî ji bakurê

kurdistanê û rojavayê kurdistan hatine derxistin û li Hittîyê hatine adaptekirin da ku wekî şêwazek perwerdehiya Nivîsarên Pîroz û dibe ku şahiyek dîwanê be. Hin adaptasyon Tudhaliya II. an di dema Tudhaliya III. de li Şapinuwa hatiye amadekirin (çav: Gilan, Emir (2021). "Let those great primordial gods listen". The Social Setting of the Hurro-Hittite Emergence Song". Gods and Mortals in Early Greek and Near Eastern Mythology. p: 34.35, Cambridge University Press).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê çawa ku wê di nava adeptasyona teşub û kumarbi de wê ew wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê teşub û kumarbi wê wek du yazdanên ku wê weke şariştanekê bi pêvajoyên wê re wê biafirênin bin. Di wê temenê de wê weke du yazdanên giring bin ku mirov wê li ser wê bisekinê bê. Ber vê yekê em dubare wek em neçar û pêwîst in ku em vegehihina li ser têkiliya teşub û kumarbi a bi pêşketina wan ya serdemê re.

Di derbarê teşub û kumarbi û têkili û dunguya wan de ku ew efsanayên wan dihên çînkirin wê hijmara mîtan û sazûmana wan ku ew çî bê bila bibê heman hevgerîtin wê ji hêla pisporan ve weke destpêkê wê were diyarkirin. Heya 2000an di weşanên aqadamikî de wê kirpendinên ku ew bi hinek sernavên bûhûrîner wê werina kirin wê bibin. Minaq helbeta kumarbi û an keyeniya bihûştê, di dawîyê de wê bi metnên destpêkê ku wê derkevina li holê wê weke bi têngîna derketinê wê werina kifşkirin. di tabletek hati parastin de di derbarê dema key tudhalyayê yekem de ku wê kirpendinê wê bikê wê weke katibê Aşhap ku ew hatiya amadekirin wê bahs jê were kirin. Lê pêkhatin û an kompuzusyon wê wek kevntir bê. ber ku wê di kopîkirina wê de beşek bi xesar ku wê bahsa wê were kirin û bi awayekê bi derfet wê weke hinek bineterên xwemal ên hûrîyan ku ew weke hatina kopîkirin li hittitan wê weke pêkhatyek wê bibê. Nûha ku ew bi zimanê hûrî hati nivîsandin bi derfet di derbarê wê weke qatek tenê wê were zanin bê. Ew jî bi hijmara "KUB 47.56" hatiya qaydkirin. Lê dîsa jî ji ber rewşa wê ya parastinê û hîna kêmtêgihîştina zimên, ew ronahiyek zêde li ser xêzkirina efsaneyê nade(çav: van Dongen, Erik (2012). „The Hittite Song of Coming Forward“ (CTH 344): A Reconsideration of the Narrative“. The World of the Orient. 42 (1). Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG): 23-84.).

Her çendî ku wê di nava panteona hûrîyan de wê weke teşub wê derkeve li pêş jî wek yazdanê sereka lê wê, ji aliyekê ve wê hertimî wê weke ku wê çawa wê kumarbi wê li şûn Anu wê were jê bahskirin wê ew jî wê li şûn kumarbi wê di rengekê de wê ji hê wê were bahskirin. Navê

kumarbî di kurdî de wê wateyê weke 'koma her hebê' û an 'ku em her hebin' wê di rengekê de wê bi xwe re wê weke ku wê bi watebikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Weki din wateyê weke 'ku me hebin' û an 'ku me hebê' jî wê bi xwe re wê bide mirov. Wekê din wê hinek wateyên din jî ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê ji wê fahmbikê û wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê wê werênê sser ziman bê.

Di helbesta 'derketina li holê' de wê bahsa rêgez û destûrên yazdan ên li pey keyan ku ew dibin wê bi zimanekê weke henekok wê di şewayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Weki din wê di wê de wê bahsa bûyina teşub wê bikê. Di wê temenê de wê taşub wê weke bûyina wê wê piştî wê çawa wê bibê wê bahs ji jê wê were kirin. Di dewama wê de wê çawa ku wê kumarbi wê bi pozisyona anu re wê şer bikê û wê ew wî ji wir bikê û wê li şûnê wê hilkişê wê bahsa wê bikê. Piştî wê bahsa Anu wê bikê ku ew piştî saqat bibê wê çaçawa henekokên xwe wê bikê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di helbestê de wê bi van gotinan wê werênê ser ziman. ” Bi zikê xwe şa mebe, çimkî min tiştê kiriya zikê wê. Pêşî, min hûn bi yazdanê Tofanê/bahozê yê hêzdar ducanî kir. Ya duduyan, min hûn bi çemê Dicleyê ducan hişt, da ku hûn welidînê nekin. Ya sisiyan, min tu bi Taşmişuyê hêzdar emilandiye/bihaml hiştîya. Min sê yazdanên xedar wek bar danî ser zikê te û di dawiyê de tu ê serê xwe li zinarên Çiyayê Taşşa bikî!(çav: Beckman, Gary (2011). "Primordial Obstetrics. "The Song of Emergence" (CTH 344)". Hittite literature: transmission processes, text structures, forms of expression and aftermath: proceedings of the symposium from 18 to 20 February 2010 in Bonn. p: 27-28, Münster: Ugarit-Verlag.)”

Wekî ku Gary Beckman destnîşan dike, ji ber eslê xwe, Teshub bi bandûr nûnertiya du malbatên dijber ên yazdanan dike, yek ji hêla Anu ve û ya din ji hêla Kumarbi û Alalu, ku berî Anu li bihuştê hukum kir. Dema ku Kumarbi kar dike ku Taşmişu birijîne, di encamê de Çiyayê Kanzura bi wê re bişewitîne, ew neçar dibe ku biçe Nippurê li Mezopotamyayê da ku ji Teshub bireve, li wir ew li ser rewşa xwe bi Ea re şewir dike. Teşub bi awayekî aktîf beşdarî nîqaşê ji laşê Kumarbi dibe, îddia dike ku ew ê herî rehet be ku ew ji serê wî derkeve. Di beşeke din de, ku ew hê ji dayik nebûye, ew diyar dike ku ew ê diyar e ku ew ê taybetmendiyên cûda yên herênî ji yazdanên din werbigire. Di beşa efsaneyê ya beriya zayînê de Teşup wek A.GÎLÎM û KA hatiye

binavkirin. ZAL, belkî ji ber ku hîn navê xwe yê rast wernegirtibû, an jî tenê ji ber ku destûr da nivîseran ku nasiya xwe bi nivîsarên cihêreng ên kêmdermanan re nîşan bidin. Lê belê, ew di çarçoveyêke wisa de di tu nivîseke din de nayên bikaranîn. Dibe ku di dema berhevkirin û kopîkirina nivîsê de jî ne diyar bû. Dibe ku ew ji navnîşên ferhengên pirzimanî derketine (çav: van Dongen, Erik (2012). „The Hittite Song of Coming Forward“ (CTH 344): A Reconsideration of the Narrative“. The World of the Orient. 42 (1). Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG): 74-75.).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê wê mijare têgîna kumarbi û ku wê di nava nivîsaran de wê weke serwer, key û an hukumkirê bihûştê bê. Di nava têgînên sumerî de wê weke ku wê were ser ziman wê bi beremberê gotina bihûştê wê gotina dilmunê bê û ev wê di aslê xwe de wê weke ku me li jor wê li deverê hani ser ziman wê weke bihûştê mesopotamya ku wê were bi navkirin û wê bi gelek tefsîrên xweşik û rind wê were ser ziman wê bibê bê. Di wê nûqteyê de wê, dilmun wê weke nave ku wê beremberê yê bihûştê wê ne tenê wê weke fêrsek fahmkirinê a xiyalî bê. Di awayekê de wê weke ku wê ji nava kifşkirinên wê were kifşkirin jî wê di rengekê de wê desthilatîyek berê bi navê dilmun ku wê weke keyeniyek ku wê her timê bi methan wê bahsa wê were kirin wê bibê wê hebê. Di wê nûqteyê de wê ev gotinên weke hukumkirê bihûştê ku em wê di nava têgînên kumarbi de wê dixwênin wê di rengekê de wê weke ku wê fêrsek fahmkirinê wê bide me ku ew di wê temenê de ew weke li wê hukumkiribê wê di rengekê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare kumarbi de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev jî wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Weki din teşub wê di nava têgîna mesopotamya başûr û ya bakûr de wê weke nûqteyek hev girtinê û an sentezê jî wê di rengekê de wê di xwe de wê fêrsek fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Ragihandinên Gary Beckman ên li ser teşub ku wê weke du malbatan numînêr dikê weke ya Anu û ya kumarbi wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî bi morfolojîkî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare teşub wê her ku wê diçê û wê di fahmkirina wî de kûrbûn dibê

wê di aslê xwe de wê, zêdetirî wê bi çerçoveyek kompliketirî wê karibê xwe bide dîyarkirn. Ber ku ew wê, ji aliyekê ve wê, bi mejuya ku ew dihê salixkirin wê bi wê ve wê girêdayî bê. Rêmidar û oldarên hûrîyî di temenê salixkirina wî de wê gelek fêrs û xosletên bi fahmkirinê ku ew li wî baxş dikin wê hebin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê.

Wê weke ku wê çawa ku wê piştî abzu wê wek serwerê wê cihanê wê derkeve li pêş Enki wê di rengekê de wê bibê wê di rengekê weke wê de wê morfolojîyek bi fahmkirina Anû û inanna re jî wê di dîmenekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê ev wê di şewayekê de wê weke aliyekê ku ew bi wê re wê di wê temenê de wê xwe bi wî re wê bide dîyarkirin. Anu wê di wê nûqtayê de wê piştî wê di nava şariştana uruk û çanda wê ya serwerî a li herêmê de wê bi dumuzî re ew yekkirin û an berhevkinin û yan wê weke têtînek yazdanî a yek wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê fêrsên bi dumuzî re wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek xwenûkirinê wê xwe li ser rewşên weke ya Anu-inanna re bin. Ku gotin di cih de bê wê karibê wê weke rewşa mitra-zerdeşt ku wê weke rewşek xwenûkirinê a piştî pêvajoyên baweriyê ên piştî xwe ku wê çawa wê saf di temenekê felsefeyî û olî de wê dîmenekê epistemolojikî wê derxê li holê wê rewşa dumuzî jî piştî ya Inanna-Anu re wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê û di dewama wê de wê werênê ser ziman. Fêrsên ku wê di wê temenê de bi salixkirinên bi dumuzî re wê bibin wê karibin ji pêşketinên yekxwûdayî ên piştî wan deman ku wê di demên felsefeyê de wê bibin jî. Di wê temenê de wê weke dem û têtîna giring wê xwe bi wî re wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê Anu wê di wê temenê de wê, şerê serweriyê ku wê li hemberî Inanna wê bide û wê serkeve di awayekê de wê bi wê re wê were û derkeve li pêş. Gotinên weke 'fahişeyên parastgehê' ên acêb ku wê di temenê mahkumkirinekê de wê werina kirin wê di wê temenê de wê di dema wî de wê werina ser ziman. Wê weke ku wê çawa wê di dema olên semitikî de wê gotina 'şaytan' wê di rengekê wê weke ya mahkumkirinekê de wê were kirin wê di wê temenê de wê di dema Anu de wê ew wê weyn wê bileyizê. Di wê temenê de wê dema ku em bi morfolojikî wê bi gotinekê wê şîrovebikin ew wê weke çawa wê çandek bi mêrî û an nêrî wê li hemberî ya inanna û an dayiksalariyê wê bi

serbixê wê weke numinêrîya wê uzwê (organê) wî yê zayendî wê bibê wê kumarbi wê dema ku ew wê ji wî qût dikê wê weke ku ew wê li hemberî wê têtîna wî weke fêrsek tekoşînê û dagera wê dikarê wê di rengê de wê şrovebikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê çendî ku wê rengê çand-kulta kumarbi wê ji gelek aliyan ve wê hê ne zelalî û ne diyariyan jî wê di xwe de wê weke ku wê bihawênê jî lê wê di wê fêrsa bi wê rengê a weke ji anu bi qûtkirina uzwê wî yê zayendî wê di aslê xwe de wê weke dikarê weke fêrsek di temenê têtînek dayîksalari û çanda wê de jî wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê, dîmenekê wê bide mirov. Di dewama wê de lê wê, dema ku em bi wê bigihijina encamek weke wê jî wê di rengê de wê pêjna bi teşub ku wê weke mêr û mêreni û heta ku wê weke hemû fêrsên bi mêranîyê û heta şer jî di nav de ku wê di wî de wê weke xoslet wê werina berhevkirin jî wê di wê temenê de wê weke ji aliyê wî ve wê temenê wê bi wê rengê wê bê avêtin. Ev wê ji aliyekê din ve wê têtînekê wê bi me bide fahmkirin û an wê werênê bira me. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke çawa ku wê piştî inanna wê ji inanna wê îştar wê weke ya (inanna) serdema piştê wê were pêşxistin û wê ji wê yazdanê şer bi navê şara ku wê ji wê were welindandin wê di wê temenê de wê weke gûharinek di wê rengê de jî wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê rewşa kumarbi wê di xwe de wê di wê temenê de wê di rengê de wê çawa wê ne zelaliyan wê di xwe de wê bihawênê wê ya teşub jî wê pirr zêde wê bi xosletên bêhasab ku wê li lê wê werina baxşkirin û wê di rengê de wê gelek waryantên wî weke ku wê bi rengê wê pêşkevin û wê hemû di çerçoveyekê de wê weke xosletên wê kultê ku wê karibê di rengê de wê fahmbikê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku em bi wê têtîna komplike re wê di şewayekê de wê fahmbikin bê.

Di wê nûqtayê de wê ji xosletên ku wê li teşub wê werina baxşkirin ew wê bi rehetî wê were fahmkirin ku ew wê xwediyê serwerîyê ku ew wê li gelek deveran û dem û an serdeman wê bi wî re wê bibê bê. Di her demê û an serdemê de wê weke ku wê di rengê de wê bi xosletên cihê wê di şewayekê de wê weke ku wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê ev wê weke fêrsek fahmkiriinê a ku wê bi wî re wê xwe di rengê de wê di meji de wê bi wî re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, her ku wê ji demên destpêkê ên serdema hûrî wê dîrketin wê bibê wê weke ku wê ji kumarbi jî wê were dîrketin. Ew

fêrsa fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê ji xwe wê, di rengekê de wê fêrsa dûrketinê wê dema ku em navaroka nivisarên wê demê dixwênin wê bi rehetî wê kifşdikin.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqteyê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin.

Di rengekê de ku em di wê rengê de wê morfolojiyekê wê bi wê re wê werênina ser ziman wê weke ku em çawa dikarin Anu wê weke dema şariştana uruk a têr ku wê bi ber têtînek hiyararşikî a baviksalarî ve wê herê wê weke numinêr û dagerê wê bê wê bi heman rengê wê dîmenê kumarbi û teşub jî wê hinek fêrsên fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Di demên destpêkê ên hûrî de wê serwerîya kumarbî wê weke aliyekê wê yê giring bê û ew wê devera ku wê weke kumarbi ji wê ya wê demekê wê di hinek fêrsên fahmkirinê ên wê demê wê weke navenda pêşketinê jî wê di rengekê de wê were ser ziman. An jî bi têtînek weke ya destpêkê wê weke ku wê hemû jî wir wê destpêbikê wê bi fêrsekê fahmkirinê re wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê teşub wê hinekê jî wê ji aliyê xate pêşketinê ve wê kompliketir bê. Di wê nûqteyê de wê, weke bi demên dereng ên hûrîyan û bi ber pêşketinê û serwerîya dema mitanniya ve çûyinê de wê di rengekê de wê çanda teşub jî wê bi serwerîya wî re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê weke ku wê bi rehetî wê karibê wê were fahmkirin wê teşub wê weke di wê temenê de wê destpêkek yazdanî wê di xwe de wê biafirênê. Di rengekê de wê di wê temenê de wê hemû xosletên dema berî xwe wê di xwe de wê sentez bikê. Wê di wê temenê de wê mesopotamya başûr û ya mesopotamya bakûr wê di xwe de wê bigihênê hev. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke têtînekê û fêrsekê bi fahmkirina wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di nava hemû komcivakên dema mitanniyan de jî wê fêrs û salixkirinên bi teşub re ku wê werina kirin wê were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê direngê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê xate civakî û şariştani ve wê di rengekê de wê teşub wê weke ku wê were dîtin wê fêrsek fahmkirinê a giring wê biafirênê. Wê weke

kultek ku wê êdî wê piştî re wê gelek wariantên wê biafirin û wê di wê temenê de wê li deverên cihê wê pêşketina ku wê bi teşub re wê bibê wê hema bêja wê weke pêvajoyek bi yekiti a weke yek-xwûdayî ku wê weke bi xwe re wê pêşbixê û wê ser wê fêrsên yazdaniya xwe re wê bide diyarkirin. Li her deverê wê weke salixkirinên wî yên cihê wê bibin. Wê di renekê de wê weke ku wê were dîyarkirin. Ev jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava herêman de wê çendî ku wê weke teşubê weşokanî, teşubê arrapha, û an teşubê hittit, teşubê kizzuwatna û hwd wê bibê wê di wê temenê de wê bi wê serweriyê û yekitiyê re wê di renekê de wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke di dîmenê demek mitolojiyî a dereng de jî wê hinek fêrsên xwe yên fahmkirinê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê li ser teşub re wê weke ku wê bi xosletkirinê wê di wê temenê û rengê de wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di wê rengê de wê weke bi ber yekitiyekê ve wê dem wê herê.

Ji xwe wê dema ku em li xosletên dema mitanni dinerê wê di wê rengê de wê zêdetirî wê di wê rengê de wê bi awayekê serwerî wê xwe bidina diyarkirin. Çendî ku em ji mitanni dinerin wê hûrî wê dîrkevin wê were dîtin wê ev di fêrsa kumarbi de wê xwe bide diyarkirin wê bi wê rengê wê çendî ku em li teşub dinerin wê serwerîya wî ya giştî û bi xosletên cihê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Kumarbi wê di renekê de wê were ji hevkinin weke abzu. Wê di dema welidandîna teşub de wê serê wê weke li duyan wê were qatkin. Di wê temenê de wê bi morfolojikî wê wateya wê hebê ku mirov wê hinekê bi

fahmkirina teşub û hewldanên wî yên serwerîyê û weke li şûna wî weke serokê hemû yazdanan ku ew were herêkirin.

Di dewama wê de wê bê ser ziman ku wê serê Kumarbi di dawiyê de qat dibe da ku jidayikbûna Teshub bikar bîne, û dûv re pêdivî ye ku ji hêla yazdanên baxtê ve "wek cil" were çekirin (Gulşes di adaptasyona Hîtî de). Ew li ser ceribandîna hêrs dibe û daxwaz dike ku zarokê ku bi hêrs dibê / NAM. HÉ, û "pirr" bo firinê (carinan di paşerojê de bi xeletî wekî pêjnekek jinek veqetandî hate şîrove kirin), jê re were radest kirin da ku bikaribe. Lêbelê, bi rêyên nenas, ew tê xapandin ku li şûna wî qatek kevir biçikîne, hişt ku kurê wî sax bimîne. Li gorî Erik van Dongen, li pey xebata berê ya Anna Maria Polvani, têgîna ku jê re dihê gotin, kunkunuzzi, wateya wê ya taybetî tune û ji her kevirê hişk re ne hewce ye ku bazalt, dîorît an granît be, wekî ku carinan tê diyar kirin, vedibêje. Dikare were texmîn kirin wek têgînekê. Gava ku vegotin piştî damezrandina kevir wekî cîhek ji bo pêşkêşkirina mirovan (dibe ku etiolojiya kevirên huwaşî yên ku li rojavayê kurdistanê û an Sûriye roja me û Anatolyayê têne hesibandin) û cîhek berdewam dike, yazdanên cihê nîqaş dikin ka dê kî bibe keyê din ê yazdanan. Nayê zanîn ku ew gihîştine çi encamê, heke hebe, lê xuya ye ku ew vê helwestê bi Teşûb ve girê nadin. Ew ji argumana nerazî ye. Di beşa paşîn de ew bi taybetmendiyên xwe yên herênî pesnê xwe dide û lanet li yazdanên din dike. Gayê wî Şêrî wî ji vê yekê hişyar dike. Ew bi taybetî Ea vedibêje, lê ne diyar e gelo ev ji ber ku ew wî wekî dijberê potansiyelê bêhempa ya xeternak dibîne an wekî kesayetê bêalî ku ne hewce ye ku were dijber kirin dibîne. Teshub her weha behsa wî dike ku yazdanê şer dîr bixe (ku bi logograma ZA.BA BA dihê temsîl kirin), ku dibe ku nişanayek beşek wînda ya di derbarê şerek di navbera wî û Kumarbi de ku hejmarek hevalbendan tê de heye. Dibe ku yazdanê şer yê nenas hat lanet kirin ji ber ku di dema nakokîya keyenîyê de bi têra xwe piştgirî neda Teşub, lê ev diyarkirin bi tevahî hîpotetîk dimîne. Dibe ku nakokîya di navbera Teşub û yazdanên seretayî yên Hûrî de jî di vê nuqteyê de pêk hatibe, ku bibe sedema girtina wan di cîhana jêr de ku di metnên din ên Hurro-Hîtî de tê vegotin (çav: van Dongen, Erik (2012). „The Hittite Song of Coming Forward“ (CTH 344): A Reconsideration of the Narrative“. The World of the Orient. 42 (1). Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG): 67-68.).

Li vir wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were dîtin wê di panteona hûrîyan de wê çawa wê pêvajoyek bi şerê serdestî wê di nava yazdanên

wan de wê bibê wê di wê temenê de wê bê dîtin. Lê çendî ku wê hinek ne zelali wê di wê de wê hebin jî wê were dîtin ku wê di hinek waran de wê teşub wê di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Lê ew weke yazdanê şereka ew hatiya herê kirin û an na ew wê zêde weke ne diyar bê. Wê dema ku em ji nava fêrsên fahmkirinê ên nava jiyânê û zêde cihê bikarhanîn bi navkirin û bi xoslet û teybetiyan salixkirina wî fahmbikê wê weke ku ew wê di wê temenê de wê weke ku wê bibê bê. Di wê temenê de wê gelek navên wî derkevin. Wê bi gelek navan wê were naskirin û wê ji wî re wê berg wê were kirin. Her nav wê tenê wê weke nav bê. Wê wek di awayekê din de weke salixkirinekê jî bê. Di dewama wê de wê weke bi xosletên nû fahmkirin jî bê.

Di dewama wê de wê hinek tablatên ku ew qatbûyî û bi tememi nayên xwandin jî wê di awayekê de wê di derbarê têkiliya teşub, kumarbi û Anu re wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê rengê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were hanîn li ser ziman. Di beşeke parastîtir de, kesek ji nifira Teşub a Ea agahdar dike; di paşerojê de dihê diyar kirin ku ev yazdan, ku navê wî xirab bûye, yazdana Hatti Tauri ya hindik naskirî bû, lê ev yek nuha ne bi derfet dihê hesibandin. Xuya ye ku ew bi meselokek bersivê dide vê yekê, "[agir dihê danîn(?)] di binê qalikê bîrayê de û ew pot dihele(?)", belkî ji bo ku were fahm kirin wekî daxûyaniyek ku divê tu yazdan lê nekeve b vî awayî yê dihênê ser ziman. Ji ber valahiyan, ne diyar e ka ew beşên mayî çawa bi beşên berê yên efsaneyê ve girêdayî ne û gelo Teşub di wan de rolek listiye û an na, nayê fahmkirin. Hin ji wan bi bûyîna zarokên dînyaya yazdanî re têkildar in, lê ne diyar e ku ew wekî dijminên Teşub werin fahm kirin û an na. (..) Dibe ku qatek din a Strana Xuyabûna Teşub di tableta KUB 33.105 de were parastin, ku tê de danûstandinek di navbera wî û Anu de heye. Ew nakokiya wî ya bi Kumarbi re vedibêje, çawa ew heft caran hat şandin bo ezmên, heft caran ji bo erdê, û heft caran ji bo çiya û çeman. Ew jî diyar dike ku ew şehrezaiya xwe deyndarê Nara û mêraniya xwe deyndarê Anu ye, lê yên vê beşê ji hev cuda ne (çav: van Dongen, Erik (2012). „The Hittite Song of Coming Forward“ (CTH 344): A Reconsideration of the Narrative“. The World of the Orient. 42 (1). Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG): 59-68.).

Zimanê ku wê were ser ziman minaq gotina 'LAMMA' dikare wekî 'KAL' jî were xwendin, û ji ber vê yekê navê xwedayê bînav ku Strana LAMMA li ser disekine jî carinan wekî KAL dihê wergerandin. Beşa yekem a rizgarbûyî şerek ku tê de Šauška alîkarî kir û birayan wenda

kirin vedibêje. Dijberên wî erebeya Teşûb û qamçiyên digirin. Paşê ew keyê nû yê yazdanan dihê tayîn kirin, bi îhtîmaleke mezin ji hêla Ea ve, lê ew û Kumarbi di dawiyê de ji bêhêziya wî nerazî dibin û hewl didin ku wî ji textê derxînin. Yên mayî yên efsaneyê kêr dihê parastin, lê piştî navberê bi dirêjahiya nediyar LAMMA û Teshub dîsa şer dikin, ya berê xuya ye ku vê carê wînda dike. Bi îhtîmaleke mezin ew nehat kuştin, lê divê serdestiya keyeniyê bide Teşub. Li gorî Alfonso Archi, LAMMA dibe ku wekî yazdan Karhuha, were nas kirin, wekî ku ji hêla karhanîna vê sumerografîyê ve ji bo destnîşankirina wî di nivîsarek ku ji Suppiluliuma I re hatî destnîşan kirin ve hatî destnîşan kirin. Wateya eslî, navê cureyekî yazdanên parêzger ên li Mezopotamyayê, li gorî vê çarçoveyê nayê hizirîn. Archi, li ser bingeha nasîna LAMMA wekî Karhuha, amaje dike ku efsane bi eslê xwe di dema serdestiya Mîtanniyên de, di bin bandûra vegotinên din ên ku niha wekî beşek ji Çîroka Kumarbî têne hesabandin de hatîya çêkirin, û ku ew piç bi piç e. Ev parastin şirovekirinê tevlihev dike, di heman demê de dijberiya Teşub li hember yazdanê herêmî destnîşan dike ku serketina wî dibe ku pejirandina serweriya wê xanedanê nîşan bide.

Di wê nûqtayê de wê ya ku wê di wê çerçoveyê de wê ji navaroka vegotina LAMMA' wê were fahmkirin wê weke çerçoveyek ku wê di wê de wê weke teşub wê derkeve li pêş. Di wê de heka ew rast hatibê wergerandin wê di rengekê de wê weke teşub wê weke 'yekê yazdanan' ku ew dihê pênasekirin wê di wê de wê were ser ziman. di dewama wê de wê vegotin û an strana zîv'ê wê hinek agahiyên weke di dewama wê de wê karibê bide me(çav:Archi, Alfonso (2009). "Orality, Direct Speech and the Kumarbi Cycle". *Altorientalische forschungen*. p: 218,).

Di Strana Zîv de, wergereke Hûrî li Hîtît ya, ku dibe ku li rojavayê Kurdistanê hatiye çêkirin bê. Teşûb yekem car dihê binavkirin dema ku hebûna bînav ji aliyê vebêjer ve ji yazdanan mezintir dihê pêşkêş kirin. Paşê, Ziv ji diya xwe, jineke mirî, hîn dibe ku (nîv)birayê wî Teşub (ankû 'birayê hewî) e û bavê wî Kumarbî ye, û ev yek dihê ku ew biçe seferekê berbi bajarê pîroz ê dawîn Urkeşê ve. Bermayiya vegotinê bi tevahî nehatiye parastin, lê dihê texmîn kirin ku ew wekî keyeek demkî ya yazdanan çûye ser text. Di beşeke ku belkî li pey vê bûyerê dihê, Teşub ji hêza xwe ditirse û dipirse gelo ew dikare wî tîk bibe, ev dibe sedem ku Taşmişu ji ber vê nîşana tirsonek tinazê xwe bi wî re bike. Her çend beşên mayî rûxandina Zîv û tîkçûna wî nabêjin, lê dihê texmîn kirin ku çîrok dîsa bi van bûyeran diqede, ji ber hevrastên bi efsaneyên din ên

ku wekî qatên Çerxa Kumarbi têne dabeş kirin (çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths. Atlanta, GA: Scholars Press.).

Weki din wê di dewama wê de wê karibê bahsa stran û an helbesta hedammu were kirin. Strana Hedammu balê dikişîne ser têkoşîna di navbera Teşub û Şauška û kurê cinawirê Kumarbi Şertapşuruhi de, ew heyîna bênav ku hevalbendê wî keça deryaya kesayetî ye. Teşub cara pêşî li ser vî hevrikê nû ji Şauška dibihîze û dema ku xebera Şauška digihîje rûne, xwarin an vexwe red dike. Piştî ku Teşub dibihîze, bêhêvî dibe û dest bi girî dike. Xuya ye ku pevçûnek kurt li pey xwe dihê, ku di nav mirinan de dibe sedema tevliheviyê, dibe sedem ku Ea her du aliyên jî şermezar bike, ji Teşub û hevalbendên wî dest pê dike;

‘(...) Ea dest bi axaftinê kir: "Çima hûn mirovahiyê tune dikin? Ew ê ji yazdanan re qurban nekin. Ji we re ceh û bixûrê neşewitînin. Heke hûn mirovahiyê tune bikin, ew ê êdî ji yazdanan re bergî nekin. Tu kes Êdî dê nan pêşkêşî te neke an vexwe, ne jî Teşub, keyê qehreman ê gernas ew ê bi xwe bixebite.’ (..) Kumarbi yê din e ku tê şermezar kirin, û ew eşkere ji vî yekê aciz dibe, ku, li gorî Harry A. Hoffner, dibe ku xala ku her du, ku di beşên berê yên çerxê de wekî hevalbend têne xuya kirin, destnîşan bike, dest bi xerîbbûnê dikin. di dawiyê de rê dide ku Ea di Strana Ullikummi de ji Teshub re bêje pêşniyarek encam dide. (..) Di beşa paşîn de, ku kêmtê parastin, Teşub û Şauška behsa Hedammu dikin. Yê paşîn, bi alîkariya xulamên xwe Ninatta û Kulitta, ji bo têkbirina wî planek çêdike, ku bi cîbicîkirina wê dibe sedem ku avî textê xwe di binê deryayê de bihêle û were bejê, ku di qatên mayî de hatine vegotin. Her çend tu beşên mayî çarenûsa dawî ya Hedammu eşkere nakin, lê dîsa jî dihê texmîn kirin ku ew di dawiyê de têk çû. Ne diyar e ka ew ji hêla Teşub ve hatî kuştin an destûr jê re hat dayîn ku mîna LAMMA bijî (çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths. Atlanta, GA: Scholars Press.p: 51-51).

Helbest û an strana ‘ullikummi’ wê weke hinekê din zêdetirî wê bi hûrgil wê bimênê. Di serî de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê ‘ullikummi’ wê di kurdiya roja me de wê bi ‘ew ê li kummê dijî’ wê karibê di regekê de wê were fahmkirin û wê were ser ziman.

Çirokên têkildar, Strana Ullikummi bi nisbeten baş dihê parastin. Ew efsaneya herî bêtêmasî ya eslê Hûrî ku niha ji hêla lêkolîneran ve dihê zanîn û dihê hesabandin. Dihê destnîşankirin ku plansaziya wê di nav Strana Hedammu de jî çend hêmanan digire. Li gorî Alfonso Archi, dibe ku ew ji kevneşopîya Hûrî ya destpêkê hatibe girtin, lê guhertina ku ji Hîtîtan re dihê zanîn dibe ku tenê piştî nişteçîbûna Hûriyan li rojavayê

kurdistanê û pêşketina wan a mazin a li herêmê ew bibê. Ev efsane bi dîmenek ku tê de Kumarbi li dijî Teshub plan dike dest pê dike;

‘Kumarbi di hişê xwe de planek jîr çêdike. Ew "Roja Xirab" di şiklê zilamekî dijmin de radike û li dijî Teşûb planên dijminane çêdike. Kumerbî di hişê xwe de ramanên aqilmend [dixemilîne] û wan wek mêşan (li ser têlekî) rêz dike. Gava Kumarbi [di hişê xwe de planek jîr çêkir], ew yekser ji ser kursiya xwe rabû. ..(..)‘Di nava wê de wê bi têngîna bi navê "Kumme hilweşînin!" Kumme hem navenda sereke ya Teshub e û hem jî cîhê wî di efsaneyan de ye. Ew ji bo diyarkirina çarenûsa wî ye, ji ber ku ew hate afirandin ku şûna yazdanê hewayê bigire û wî û bajarê wî hilweşîne. Ew wekî kurê Kumarbî û zinarekî mezin dihê binavkirin, û ji kunkulduzî, "kevîrê hişk" hatiye çêkirin, mîna kevîrê ku Kumarbî di Strana Xuyabûnê de lê dixê bê. Kumarbi Ullikummi pêşkêşî hevalbendên xwe yê cihêreng dikê, di nav wan de yazdanê deryaya mazin heya, dike û diyar dike ku zindi/aferendiyê kevîrî ji bo pêkhanîna wê çî ye. (..) Bila ji bo keyê here bihuştê. Bila ew bajarê bedew ê Kummiya bindest bike. Bila li Teşîp bixe. Bihêle ku ew bi qasî kayê hûr bike. Bihêle di bin xwarinê de wek mêşekî biqelişe. Bila ew Taşmişu wek soreke nazik bibire. Bila ew hemû yazdanan ji ezmên wek çûkan belav bike. Bila ew wan wek tasên firaxên vala bişkîne.’(çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths. Atlanta, GA: Scholars Press.p: 51-58).

Weki din navê teşub bixwe ku em wateyekê ji wê derhênin wê di kurdîya roja me de wê karibê wê bi wateya ‘lat’, ‘kevîr’ û hwd ji wê derhênin. Di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê têngînekê wê karibê bide me. Weki din di kurdî de wê têngîna ‘tasê’ wê hebê ku wê di wateya cihê bi kevîrê ê kûr wê bi xwe re wê biwatebikê. Ew wê weke navê zerikên avê ên hundûr kir jî wê bi wê re wê werê hanîn li ser ziman.

Di salixkirina navê teşub de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de di kurdî de wê di roja me de wê karibê wê weke bi wateya ‘şibandinekê’, li cem wê weke bi tişbûnekê hebûnê’, ‘ya bê hildan li ser serî’, teşîbbûnê’ û hwd re wê were ser ziman.

Kumarbi bixwez jî wê hinek fêrsên ku wê di rengekê de wê bi navê wî re wê werina ser ziman wê bibê. navê kumarbi wê di hinek xosletan de wê were diyarkirin. Mînaq wê di rengekê de wê weke bi xosletên bereketê û an têngîna nesîbê û ku wê bi wê re wê were ser ziman. Gotina nesîbê di kurdî de wê wateya wê wek ya ku ew ji me re bû û an wek bû

bahre me. Wekî din wê di têngînek baxtewarî de wê bi navê têngîna yazdanê nisaba re jî wê direngê de wê taqabûl bikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Nisaba wek yazdanê bereketê û genim jî wê di nava kurdan de wê were dîtîn ku wê ji wê were bahskirin. Di nava gotina nisaba û ya simbil ku wê wek simbila genim wê bibê wê təkiliyek û morfolojiyek fahmkirinê wê di şewayekê de wê weke ku wê were afirandin. Di wê nûqteyê de wê navê nisaba wê di nava panteona hûrîyan de wê bi têngînek wê weke genim û an simbilek genim weke dagera wê jî bê wê di rengê de wê werê dîtîn.

Di awayekê de wê navê yazdanekê din ê bi nav "halk"ê ku wê hebê û wê di wê temenê de wê weke yazdanê taxil û an genim wê were dîtîn wê bibê. Di nava hittitan de jî wê di rengê de wê navê wê derkeve li pêş. Di nava hittitan de wê halk wê weke yazdanekê ku wê bi hevwatera nisaba wê di rengê de wê were dîtîn ku wê were ji jê bahskirin.

Lê aliyekê din ku wê Archi wê balê bikişênê li ser wê di wê temenê de bê ku wê bi təkiliyek bi kumarbi re wê dênê. Di wê temenê de wê di rengê de wê li ser wê têngîna weke genim weke dagera nisaba û halk ku wê were dîtîn wê bi wê re wê təkiliyek wê were danin.

Li gorî Alfonso Archi, di çend nivîsarên Hurriyan de navê Kumarbi bi sumerografiya NISABA car bi carê dihê dîyarkirin. Ji bo Dagan jî dihat bikaranîn. Archi zan dike ku van her du qaîdeyên xêzkinê xwedî heman eslê ne. Di zaravayên ugarî û yên pê re, navê Dagan homofona peyva genim bû, hem di nivîsên alfabetîk ên ugarî de 'dgn' dihat nivîsandin, hem jî navê wî û hem jî navê Kumarbi logografî wek NISABA, dibe ku di nav de peyveke navdar e. di vê rewşê de li ser təkiliya nêzîk a van her du yazdanan û wê yekê ku navê Nisaba dikare wekî metonîmekê bixebite bûn, yekbûn. Li ser bingeha şahidiyên vê nivîsarê ji Anatolyayê, Lluís Feliu li şûna wê diyar dike ku ew pêwendiyek bi yazdanê genim ê Hîtît û bi navê 'Halki' re nîşan dide, ku bi heman rengî dikare ji hêla heman sumerogrom ve were diyar kirin. Mînaqa Anatolyayê ya bikarhanîna NISABA ji bo binavkirina Kumarbi di navnîşek pêşkêşkirina yazdanên ku li bajarê Hîtît Durmitta de dihatin perizandin, hate nas kirin. Tevî karakterên cuda yên her du yazdanan, birhan jî hene ku navê Halki wekî logogramek ji bo Kumarbi jî hatî bikar hanîn dihê dîtîn (çav:Archî, Alfonso (2004). "Translation of the Gods: Kumarpî, Enlil, Dagan/NISABA, Halki". Oriental. 73 (4). GBPress - Gregorian Bible Press: 319–336.).

Koka navê Nisaba di derbarê wê de wê zêde zanin wê nebin. Wê hinek nediyarî wê bi wê û navê wê re wê hebin. Xwendina ku bi gelemperî tê pejirandin, Nisaba, ji hêla metnên ferhengokî yê qassit-Akadî ve hatî pejirandin, ku navê bi slabî wekî ni-sa-ba dinivîsin. Xwendina Nidaba, ku di eslê xwe de ji hêla hin sumerologan ve dihê pejirandin. Navê Nisaba di eslê xwe de bi karhanîna hevbendiya nîşana 'kunîfî', ku jê re NAGA tê gotin, bi 'dîngir' re, ku jê re digotin "rêberê xwedayî" ku berî navên yazdanan dihate gotin, û nivîsandin. Nîşana NAGA tê texmîn kirin ku pîktogramek ku nebatek numinêr dike, dibe ku paşê wekî pelek ceh were şîrove kirin. Heman nîşan jî ji bo nivîsandina navê Ereş, navenda kulta sereke ya Nisaba, hat bikar hanîn, her çend nasnameyek cûda lê hate zêdekirin. Digel ku bi gelemperî nepêkan e ku mirov etîmolojiya rastîn a navê Nisaba diyar bike. Wilfred G. Lambert diyar kir ku ew ji darêjkek hîpotezîkî nin.sab(a).ak, "Xatûna Şeba" hatî girtin, lê Çavkaniyên Sumerî Ji ber ku navekî weha nehatiye piştrast kirin ev ne bi derfet tê dîtin. Pêşniyarek din jî wê wekî nin-še-ba-ak, "xanima xwarinên dexl" rave dike û dihîne ser ziman wê were diyarkirin.

Dihê diyar kirin ku di hûrî û an Mari de şeklê navî yê cihê, Nişpa, hatiye bikar hanîn, belkî ji bilî rastnivîsa logografî, wekî tîpek tîpîk. Lêbelê, her weha hate nîqaş kirin ku ev yazdanek, ku tenê di navek kesane ya Amorî de, Habdu-Nişpa, hatî pejirandin, ji Nisaba bêtir bi Nişba re têkildar e. Ev di kurdî de wê weke ya ji mirov re bûyî wek qismet dihênê ser ziman. Ev ji wê fêrsek baxtewarî jî dihê fahmkirin. Nişba bi ihtîmaleke mezin yazdanek çiyayekî bû û di nivîsarên "Iddin-Sin of Simurru" û "Anubanini of Lullubum" de xuya dike. Her wiha hatiye diyarkirin ku çiya ji aliyê gelê Gûtiyan ve pîroz dihê dîtin. Wekî din, di dema keyê Gutian Erridupizir de yekî KA-Nişba hukumdarê Sîmurruê bû. Çiyayê ku bi Nişba re têkildar e, tê texmîn kirin ku li bakurê rojhilatê Suleymaniya roja me bê, lê ti lihevkirinek li ser nîşana ku wî navî hildigire tune.

Gelek kevneşopî di derbarê eslê Nisaba de têne zanîn, û di kevneşopiya kevnar de dêûbavên wê ne sabît têne hesibandin. Ew wekî keça pêşî ya Enlîl, xesûya wî, an jî dibe ku xûşka wî ya cewî hatiye binavkirin. Gelek caran tê gotin ku diya wê Ūraş e. Di metneke Kalhu ya di hezarsala yekem berî zayîne de, ku ew jî çavkanî ye ku piştrast dike ku ew dikare wekî cewîyê Enlîl were dîtin, bavê wê Ea ye, ku bi Irhan re dihê wekhev kirin, di vê çarçoveyê de wekî çemek gerdûnî dihê fahm kirin, Li deverên din Irhan gelek caran bi Îştaran re dihate girêdan. Wilfred G.

Lambert balê dikişîne ku nivîs "xuya dike ku daxwazek ku Anu nebe bavê Nisaba" lêbelê birhanên şahidiyên yazdanê ezman di vê rolê de ji çavkaniyên din têne zanîn.

Bi navî di nava nisaba û nabu de jî wê têkiliyek hevîyekî wê di rengekê de wê were çêkirin. Minaq Nabû gav bi gav şûna Nisaba girt di ya ku Julia M. Asher-Greve di dîroka Mezopotamyayê de wekî "nimûneya herî berbiçav a hêzek ku ji yazdanek ber bi yazdan ve hatî veguheztin" de hate binav kirin. Lêbelê, pêvajoyê tevlihev û gav bi gav bû. Di serdema Babîliya Kevin û destpêka Kassîtan de, kulta Nabû tenê li Mezopotamya navendî (Babil, Sippar, Kiş, Dilbat, Lagaba) populer bû, li herêmên derdor (Sûsa li Elam, Mari li rojavayê kurdistanê a roja me), û li bajarên wek Ur û Nippur birhanek zêde mazin nin a an tune ye ku ew xwedi hebûnek mazin bê. Yan jî ew heya em zêde ji wê hê bi agahi nebûna. Nabu di lîsteyên yazdanan de ji hezarsala duyemîn a b.z. de jî dihê dîtin. Di Serdema sifir (bronz) a dereng de Ugarit Nisaba û Nabu bi hev re dijiyan, û kolonên nivîsan diyar dikin ku hin xismetker ku ew xwe wekî "xulamên Nabu û Nisaba" binav dikin dibin. Birhanên bi wê rengê ji emarê jê dihên zanin.

Andrew R. George hîpotez dike ku sedema ku Nabû şûna Nisaba girt, lê ne yazdanên din ên ku bi nivîsandinê re têkildar in, ji ber karaktera giştî ya girêdana wî ya bi vê hunerê re bû. Ew destnîşan dike ku her çend Ninimma û Ninurta jî bi nivîsandinê re têkildar in jî, ya pêşîn ji Nisaba cîhek cûda digire (vê yekê bi rêzê ve bi fonksiyona wan wekî pirtûkxane û nivîser an zanyarî dide ber hev), dema ku ya paşîn kesayeta arketîpa ye ku di karên xwe yê cihêreng de alîkariya bavê xwe yê kal û pîr dike. Ew dibêje ku ew tenê katibekî yazdanî ye wekî dirêjkirina rola wê ya kurê baş (di vê rewşê de - ew dîwanên Enlîl li ser Tabloya Qederan dinivîse).

Piotr Michalowski Nisaba wekî "yazdana genim û hunerên nivîsariyê bi wateya herî berfireh a vê peyvê, di nav de nivîsandin, hesabkirin û pîvandina" binav dike. Bi wêje û stranên re jî girêdayî bû. Ew bi gelemperî tê texmîn kirin ku bi eslê xwe yazdaneke çandiniyê bû, lê piştî îcada wê ew bi nivîsandinê re têkildar bû. Lêbelê, di metnên Sumerî de yekitiya duyemîn bingehîn dihê hesibandin. Di metnên ku mufredata dibistanên nivîsandinê pêk tînin de, ew yazdanê ku herî zêde bi xwendin û nivîsandinê, jimartinê û amûrên têkildar re têkildar e. Nisaba ji wê aliyê ve wê weke yazdana ku ew navê wê bi kifşkirina nivîsandinê di demên şariştaniya sumer de jî wê di rengek de wê navê wê were ser ziman (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). Goddesses in

Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources (PDF). Academic Press).

Ji ber fonksiyona wê ya bingehîn, Wilfred G. Lambert zayenda wê wekî neasayî dît, û destnîşan kir ku "çapkerên jin pir kêman" di tomarên dîrokî de. Lêbelê, wekî ku Eleanor Robson eşkere dike, di mîtoolojiya Sumeran de ne asayî bû ku yazdanên xwendewar bêne hesibandin, û yazdanên kesane du caran wekî yazdanên kesane di metnên wêjeya Sumerî de têne pejirandin. Berhevokên cûrbecûr peywirên din ên girêdayî xwendin û jimartinê pêk tînin, di nav de Inanna, Manungal, Geshtinanna, Ninisina, Ninshubur (ji hêla Robson ve wekî mêr dihê hesibandin, lê bi gelemperî di serî de jin dihê hesibandin, referansên gelek dihewîne. Yazdanên din ên ku dipîvin an bikar tînin), û tewra yazdanek lamma ya piçûk a ku ji Bau re xizmet dike. Wekî yazdana şehrezayiyê, Nisaba dihat bawer kirin ku ew bizanebûnê wê bide mirov, ku di pêkhatayên ku bi Lipit-Ishtar û Enlil-bani re têkildar in de diyar dibe (çav: Michalowski, Piotr (1998), "Nisaba A. Philological", Reallexikon der Assyriologie, p: 578,).

Nisaba yek ji yazdanê parêzgerê hin bajaran e ku berê di çavkaniyên nivîskî yên herî kevnar de hatine pejirandin, xwediyê statûyek ku bi Ezina, Nanshe, Inanna Uruk û Inanna ya Zabalam re hevpar e. Ereş navenda wê ya eslî ya kultê bû, û birhan hene ku ew bajarekî girîng di serdema Xanedaniya destpêkê de bû. Hebûna wê di navbera serdemên Uruk IV û Babîliya Kevin de dihê birhan kirin, lê tenê referanseke yekane, navê salek Sin-Muballit ê Babîlonî, ji piştî serdema Ur III ye wê dihê ser ziman. Ji ber vê yekê, tê texmîn kirin ku ew gav bi gav kêman bûye û piştî li nippurê navê wê wek hatiya bicihkirin. Dihê texmîn kirin ku Nisaba li derveyê bajarê xwe di dema Serdema Xanedaniya Destpêkê de girîngiyek berfireh girtiye. Ew li Shuruppak dihate perizandin, Urukagina ya Lagash li dû xwe nivîsarên ku behsa wê dikirin hiştin, Lugalzagesi ya Umma ew wekî yazdana xwe ya parêzvanê kesane dihesiband û xwe wekî Serokkahîn (lu-mah) binav kir. Ew jî yek ji yazdanên ku di nivîsarên Naram-Sinê Akad de behsa wan dihê kirin e (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources (PDF). p: 172, Academic Press Fribourg)

Perestgehên Nisaba yên ku di çavkaniyên nivîsê de hatine piştrast kirin E-mulmul ("mala stêrkan") li Ereş bû û Edubbagula ("mala mezin") li herêma Girsu-Lagash hene. Ew bi Ninhursag û Nanna re li perestgeha

keça wê Ninlil li Nippur hate perizandin. Cejna Nîsaba jî ji ummetê hatiye pejirandin. Têgeha "Mala şehrezayiya Nisaba" ji gelek nivîsan dihê zanîn, û Andrew R. George destnîşan dike ku bi kêmî ve du perestgehên Nisaba navek weha digirin, yek li Eridu û ya din li Uruk. Lêbelê, her weha gengaz e ku têgîn wekî ravekek giştî ya saziyên nivîsandinê tevbigere (çav: Michalowski, Piotr (1998), "Nisaba A. Philological", *Reallexikon der Assyriologie*, p: 543-578,).

Di nameyên ji serdema Babîliya Kevin de, Nisaba ji yazdanên herî populer (Ishtar, Ninsianna, Aya, Annunitum, Sarpanit, Gula), lê bi gelemperî ji Ninlil an Nanshe kêmtir xuya dike. Di birhanên Asûrî yê kevnar de sê referans hene ku Nisaba wekî yazdanek malbatî dihê diyarkirin. Navnîşa duayek "berî Aşûr û Nîsaba" ji heman serdemê dihê zanîn û, mîna duayên din ên mîna Aşûr û yazdanekî duyemîn, dibe ku şahidiyek din be ku wî wekî yazdanê parêzgerê kesek an malbatek taybetî ye. Dûv re ew li welatên Xanedaniya Yekem Sealand berdewam kir ku wê dipêzînin (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources* (PDF). p: 94, Academic Press Fribourg).

Her çend di demên paşerojê de Nisaba bi giranî "di bin siya Nabû" de hebû jî, ew bi tevahî dev ji berga ji wê re ne hat berdan. Lêbelê, yek ji yazdanên ku herî zêde di ritualan de dihê gazî kirin, ligel Kusu û Ningirima rolek nû girtiye ser xwe. Wekî din, di dema serdestiya Marduk-apla-iddina I de behsa "aqlmendiya Nabu û Nisaba" hate kirin. Her çend referansên Nisaba ji nivîsarên Ebla, Emar, Ugarit û Mari têne zanîn, ne diyar e ka wê ji bilî Babîlê li deverek din, ji bilî bajarê paşîn ê ku li jor behs kirî, li deverek çalak û fermî hebûye, ihtîmala ku ji serdestiya Yahdun-Lim vedigere ew di nav listeyên pêşniyarê yê dîrokî an berê de ye. Ji ber ku bijartina yazdanek kesane pir caran li ser bingeha pîşeyê bû, Nisaba di nav xîmetkerên de mebestek dilsoziya populer bû. Wekî dirêjkirina vê diyardeyê, gelek nivîsarên Sumerî bi formula "Pesn Nisaba" diqedin, û hin jî di destpêkê de bang li wê dikin. Piraniya mohrên bangûrî ên ji Lagasê yazdanek jin nîşan didin, lê ne diyar e ka ew her gav dikare wekî Nisaba were nasîn an na. Yazdanên din ên ku bi gelemperî di navên kesane yê endamên vê pîşeyê de têne pejirandin Ninimma (di serdema Ur III û Babîliya Kevin de) û Nabu (di hezarsala yekem a b.z.de) hene. (çav: Pomponio, Francesco (1998), "Nabû A. Philological", *Reallexikon der Assyriologie*, p: 17-20,).

Di çerçoveya têtînên li ser nisaba de ku mirov wê werênê ser ziman wê kkaribê wê di rengê de wê bibêjê ku wê gelek aliyên wê yên ku wê werina ser ziman wê bibin. Archi wê dema ku wê bahsa wê bikê wê bi logograma nisaba re wê di nava metnên hûrîyan de wê bi kumarbi re wê di rengê de wê weke ku wê bide nişandin. Di wê çerçoveyê de wê têtîliyê wê bi morfolojikî û hwd wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê dênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têtîna Archi de ku mirov wê bibêjê wê weke ku ew bi logograma ku wê werênê ser ziman wê hem yazdanê dagan û bi metnên hûrîyan re wê kumarbi wê werênê ser ziman. Li gorî wî ' ev herdû fenomen wê xwediyê heman çavkaniyê bin.' Di wê çerçoveyê de ew wê di rengê de wê di dewama wê de wê dihênê ser ziman. Di awayekê de wê dema ku wê bahsa nivîsandina nisaba a bi logografikî wê bikê de jî wê weke bi têtînek daxl û an genim re wê di rengê de wê têtîliya wê dênê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Weki din li gorî Archi di metnên teolojîk de, hem Kumarbi û hem jî Dagan bi hev û din re û ji Nisaba bêtir bi Enlil re hatin berhev kirin, ji ber ku her sê jî di panteonên xwe de rola "bavê xwedayan" lîstin.

Di awayekê de wê di nava mijare fahmkirina têtîna yazdanî de wê, di demên hûrîyan de wê weke ku wê were kifşkirin wê gelek fêrsên fahmkirinê ku ew ji urukê bê, mari bin, û an deverên din ên berê ên qassit-aqad bin û an babil bin wê bibin. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê piştî wê ev morfolojî wê di rengê de wê weke ku wê bi bandûra xwe wê di nava panteona hûrîyan de jî wê bide diyarkirin.

Di wê demê de wê weke ku wê jinûve wê salixkirin û fêrsên nû wê li yazdanan wê werina kirin û ew bi wan wê werina ser ziman jî lê wê nisaba wê weke ku wê weke xwe wê bimênê. Ew wê, di rengê de wê di rewşa xwe de wê sê tişt wê bi wê re wê werina diyarkirin. Yek ku ew weke yazdana dexl û an genim a bê. Du, ku ew wek yazdana şahraza û bi zane û weke kifşkirina nivîsandinê kiriya bê. Sê jî, wê weke yazdana ku ew wê di wê temenê de wê wek yazdana perwerdekirinê ku wê ew wê were hanîn li ser ziman bê. Weki din di dewama wê de wê bahsa wê weke yazdana malbatî û di çerçoveya têtînek bi wê rengê de ku ew di dewama wê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman bê. Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çawa ku wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Nisaba wê di rengê

de wê, di nava kurdan de wê weke yazdana genim wê were dîyarkirin. Ew wê weke ya berekê, nesibdayinê û hwd wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê ji wê were bahskirin. Di têtînê ku wê bahsa nisaba wê bikin de wê di wê temenê de wê di demên hûrîyan de jî wê di rengê de wê rastî wan wê were ku ew wê werina hanîn li ser ziman.

Di helbesta 'ullikummi' de wê hinek agahiyên din ên ku mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman li ser rewşa kumarbi û têtîliya wî ya teşub re wê girîng bê ku mirov wê hinekê din wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di wê de wê yazdanê hûrîyan ê rojê Şimige wek serwerê dillmun û an bihûştê wê di wê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê girîng ku mirov bi morfolojîkî wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin. Li vr wê, dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê Şimige wê yazdan-keyê wê bihûştê bibê û wê piştî wî kumarbi jî wê bibê. Wê dema ew dibê keyê mazin wek keyê yazdanan wê weke key û serwerê bihûştê wê di rengê de wê were ji jê bahskir.

Li vir wê di rengê de wê di wê demê de wê, teşub wê weke ku wê bixwezê li wê taxtê bilind bibê. Ew wê weke yazdanê yazdanan û weke taxtê bihûştê bidest bixê.

Di vegotina 'ullikummi' de wê di wê rengê de wê hinek awayan wê werênê ser ziman. "Lêbelê, ew Ullikummi ditirse ku ew dema ku ew hîn piçûk e bi hêsani têtî bibê, û ji ber vê yekê wî dişîne ku demek xwe li ser milê Upelluri-yê wek dêwekê mazin xwe diveşere. Ew her diçe mezin dibe, û ji ber mezinahiya xwe ya mezin, di dawiyê de ji hêla "yazdanê Rojê yê Bihûştê" (Hurri Şimige) ve dihê dîtin, yê ku tavilê dikê ku Teşub li ser vî dijminê nû hişyar bike. Yazdanê hewayê ji wî re kursî, xwarinek û vexwarinek amade dike, lê ew rûne, bixwe, an vexwe, mazûvan dihêle ku meraq bike ka gelo kompozîsyona di rêzên dawîn ên yekem de bi xeletî hatiye danîn. Dibe ku di destpêka şikestî ya tableta duyemîn de ravekirina vê şaştegihiştinê hebe, ji ber ku di beşa paşerojê de Teşub bertek nîşanî şaş fahmkirinê xirab dide û yazdanê rojê piştrast dike ku ew aniha dikare rûne, bixwe û şerabê vexwe. (çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths, p: 60, Atlanta, GA: Scholars Press.)

Paşê ew bi birayên xwe Taşmişu û Şauska re diçe Çiyayê Hazzi, û piştî ku digihîje cihê xwe di dawiyê de Ullikummi dibîne, ku wî dixê nav bêhêvîtiyê. Ew diyar dike ku şerkirina wî dê çî karekî dijwar be û dest bi girî dike. Ji bo alîkariya Teshub, Şauska hewl dide ku Ullikummi bi stran

û dîlanê xweş bike, wekî ku wî berê bi Hedammu re kiribû. Lêbelê, piştî ku ew cil li xwe dike, porê xwe bi kaliqên bahrê dixemilîne, û dest bi danskirinê dike, pêlek jê re radigihîne ku ew kerr, kor û bê hest e, wî ji hewildanên weha bêpar dihêle û di şûna wî de Teşub bi lez û bez dişîne diyar dike ku ew hewl bide ku bi wî re rûbirû bibe, ji ber ku ew ê tenê xeternaktir bibe. (çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths, p: 52-60, Atlanta, GA: Scholars Press.).

Di beşa mayînde ya din de, Teşub ji Taşmişu re dibêje ku gayê Şerişu û Tilla û erebeyek amade bike, û xuya ye ku nakokî di navbera wî û Ullikummi de çêdibe. Yazdanê hewayê winda dike. Yazdanên din, di nav de Astabi, hewl didin ku bi Ullikummi re şer bikin, lê ew mezinbûna xwe didomîne û di dawiyê de deriyên Kumme asteng dike, jina Teşub Hepat di hundurê xwe de digire, nikare fêr bibe ka çi hatiye serê wê. Ew ditirse ku dibe ku Teşub di şer de mir û xizmetkarê xwe Takîti dişîne da ku bibîne ka çi qewimî, lê beşê mayî ne tamam e, û dema ku nivîs piştî valahiyekê berdewam dike, Taşmişu digihîje nêzikî mala Teşub da ku wî dilniya bike., ku ew sax e, ev jî nîşan dide ku ew hema wê ji ser banî davêje. (çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths, p:52- 60, Atlanta, GA: Scholars Press.).

Paşê ew vedigere mala Teşub a demkî û jê re diyar dike ku ew li "Apzuwa" bi Ea re werin cem hev. Piştî ku digihîjin mala Ea, her du jî serê xwe ditewînin, lê xuya ye ku ew ji hebûna Teşub hêrs bûye. Di çend beşên perçekirî de, Ea paşê bi Enlil, Upelluri, û yazdanên cuda yên din re, di nav wan de yazdanên seretayî, dicive û ji wan re qala Ullikummi dike. Bi alîkariya yazdanên seretayî, ew amûrek sifir (bronz) a ku ji bo veqetandina bihuştê ji erdê tê bikar hanîn vedigire û wê bikar tîne da ku Ullikummi ji Upelluri qut bike, lê piştî ku fahm dike ku ev girêdan çavkaniya hêza xwedayê kevn e. Veqetandin parêzbandiya ku wî di beşên berê yên efsaneyê de nîşan da radike. Dûv re Ea ji Taşmişu re dibêje ku divê Ullikummi carek din bi wî re rû bi rû bimîne. Bi coş bertek nîşan dide û van agahiyan dide Teşub û bi wî re diçe cihê ku yazdanên din lê kom dibin. Bermayiyên beşên mayî rûbirûbûna duyemîn di navbera Teşub û Ullikummi de vedibêjin. Beşa paşîn bi awayê monologê ye (çav: Dijkstra, Meindert (2012). "Ishtar seduces the Sea-serpent. A New Join in the Epic of Hedammu (KUB 36, 56+95) and its meaning for the battle between Baal and Yam in Ugaritic Tradition". Ugarit-Forschungen. Band 43. Münster: Ugarit Verlag).

Di dewama wê de wê weke ku wê hoffner wê werênê ser ziman hinek beşên efsanayê ku ew ne diyar û zor dibê bikevina nava ahengekê de wê, bi hev re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman '(...) "Teşûb çi ji te re bêjim, hêriş bike. Li ser hişê wî be. Ji ber ku Ea, key hikmetê li kêleka te ye." (...) "Ez çi ji te re bêjim, Teşûb? Min [şîret?] kir û şehrezayî wek (tezek mêşan) li ber hişê xwe da: 'Ez ê ji bo keyeniye biçim bihuştê. Ez ê ji xwe re Kummiya, perestgehên pîroz bigirim. [ji yazdanan] û pîrozgehên kuntarra [r] yazdanan 'Ez ê ji ezmên wekî xwarinê belav bikim.' Ullikummi dîsa ji Teşub re peyivî: "dîsa mîna mêran tevbigere [...]. Ea, keyê Aqil, li kêleka te radiweste." (...) Paşê çi qewimî ne diyar e. Nivîs piştî şîroveyên Ullikummi diqete, lê hebûna tabletek din, ku nuha winda bûye, ku şerê di navbera wî û Teşub de vedibêje, hate diyar kirin. Dihê texmîn kirin ku yazdanê hewayê di dawiyê de serketî derdikeve, lê çarenûsa dawî ya Ullikummi ne diyar e. Weki din jî wê dikarê wê di rengê din de wê werênê ser ziman ku ew wê weke efsanaya Ullikummi wê weke efsanayek ku wê bi zêde hûrgil wê ji dema hûrîyan wê bimênê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê fahmbikê wê di derbarê panteona hûrîyan a demê de wê zêdeyî wê çavkaniyek berfireh wê di wê temenê de wê bide me. Di wê temenê de wê di rengê de wê, çerçoveyek berfireh a têkiliyên nava yazdanan ku ew bi wê re dihê danin wê werênê ser ziman.

Ji ber gelek referansên li ser hevalbendiya Kumarbi û deryaya dihê kesane kirin ya di Strana Hêdammu û Strana Ullikummi de, dihê diyar kirin ku Strana Deryayê efsanayek din a ji heman çerxê ye. Ew di festîvalek ku ji bo Çiyayê Hazzî hatibû veqetandin hate kirin. Her çend ji ber têgihiştina bikêmasî ya ku ew kêma gihiştîya roja me ev tam nayê zanîn, ew bi ihtîmalek mezin li ser pevçûnek di navbera deryaya dihê kesayetî kirin û Teşub de ye. Ian Rutherford diyar dike ku ew dikare li ber Strana Hêdammu were danîn, dibe ku wekî nîvê yekem a heman vegotinê, bi têkçûna behrê ya bi destê Teshub re ew motîve dike ku bi Kumarbi re tevbigere. Ew diyar dike ku ew di navbera "Song of Emergence" û "Song of LAMMA" de were danîn. Daniel Schwemer di şûna wê de dibêje ku nakokiya di navbera Teshub û behrê de dibe ku dawiya çerxa efsaneyan ku li ser wê disekinin çêbike, û ku serkeftin dibe ku di dawiyê de statûya wî wekî keyê yazdanan piştrast kiribe.

Nivîsarek ku bi Strana Deryayê re têkildar e û bi heman rengî balê dikişîne ser nakokiya di navbera vê saziyê û Teshub de dibe ku ew bi

navê 'KBo 26.105' be, ku dihê îddîa kirin ku ji ber hebûna rêgezê ku tê de Kumarbi çîrokek bi Astarte û Deryaya Misrê re berhev dike nûminêr dike. Û gazî yazdanên din dike ku rêzê bidin deryayê. Di hinek şîroveyan de ev wê weke 'gazinek li bajar dewletên din bê ku ew wê rêzê bidina nişandin wê weke fêrsekê wê di rengekê bikarhanîna gotina yazdanê a di wê bêşê û şîrovekirina wê de wê ji wê kaeribê weke fêrsekê wê bigirê.

Dibe ku adaptasyona Hîtît a heman efsaneyê hebe. Di efsaneya Pişaiša (KUB 33.108) de jî behsa nakokiya di navbera Teşub û behrê û têkçûna behrê de tê dîtin, ku di heman demê de behsa wê yekê dike ku di demekê de yazdanên çiyayê serhildêr bi eşkere çeka ku yazdanê hewayê bikar haniye dizîne. Ji ber ku navên Namni û kazzi di çarçoveyek şikestî de di efsaneya Pişaiša de xuya dibin, nakokiya di navbera Teşub û çiyayan de bi rengek din baş nehatiye pejirandin, her çend dibe ku encama wê bindestîya van her du yazdanan be. (çav: Archi, Alfonso (2009). "Orality, Direct Speech and the Kumarbi Cycle". *Altorientalische forschungen.*, p; 220,).

Dihê dîyar kirin ku efsaneya Ea û cenawir pêkhatyek din a Çîroka Kumarbi ye. Dibe ku ew guhertinek alternatîf a heman vegotinê wekî Strana Derketinê bê, an bi kêmî ve agahdariya dubare jî ji vê kompozîsyonê dihê zanîn û were hesibandin. Dîsa şîrovekirinek din jî ev e ku wê fonksiyonek bi tevahî cûda pêk hanî, wek laveyek pesnê Teşub dide dihênê ser ziman. Plana wê li ser bêhitên li ser yazdanekî ku zû çêdibe ku ji hêla heywanek nenas, suppalanza, ji Ea re hatî eşkere kirin, disekine. Dihê texmîn kirin ku ew dikare wekî Teshub were nas kirin û ku bêhit bi nakokiya wî ya bi Kumarbi re û hilkişîna wî ya keyeniyê re têkildar in. Referans li ser referansa dijber a cîhana bindest dihê kirin, motîvek ku li cîhek din di kevneşopiya Hûriyan de hatî pejirandin dide diyarkirin. Mînaqî, sirgûnkirina yazdanên seretayî (primitive) ber bi cîhana binî de jî di beşeyek ji rêûresmek paqîjkirinê de dihê behs kirin (KBo 10.45 + ABoT 2.30), ku destnîşan dike ku yazdanê hewayê berpîrsiyarê damezrandina kevneşopiya ku tê de tayrikan, ne ji dewaran, bû. an pez, wek diyariyek guncaw dihatin hesibandin. Suppalanza her weha behs dike ku yazdan, bi guman Teshhub, dê MUŞilluyanka, marek "bikişîne", lê ti nîşanek tune ku ev efsaneyek Hîtît a heyî ku dijberê wî jî navê wî Illuyanka ye, vedibêje. Çîroka navborî (CTH 321) bi kevneşopiyên bajarê Nêrîkê ve girêdayî ye, ku ji ola Hattî hatiye wergirtin. Ian Rutherford destnîşan dike ku ji bo ku were texmîn kirin ku mebesta Illuyanka Hîtît e, pêdivî ye ku mirov texmîn bike ku hindêk

gemarî bi kevneşopiya hişk a Hîtît re çêbûye, û her weha destnîşan dike ku efsaneya têkildar wî wekî figurek ku bi bilindbûnê ve girêdaye nîşan nade. hêza her yazdanê hewayê bê. Ew her weha ne bi derfet dibîne ku ev beş referansek ji Strana Hedammu re be (çav: Rutherford, Ian (2011). "Ea and the Monster. The Hittite Text and Its Relationship with Greek Poetry". Hittite literature: transmission processes, text structures, forms of expression and aftermath: proceedings of the symposium of the 18th to 20th in Bonn on February 2010. ,p: 218, Münster: Ugarit-Verlag).

Aliyekê din jî wê di destana illukummi û ya hedammu de ku wê were ser ziman wê weke bi Ea û an weke navê wî yê berê ku ew divê ku ew Enki bê wê weke 'yazdanê aqil' wê were bi navkirin. Dinava vegotinên sumerî ên berê de wê ew wê hem wê weke yazdanê aqil wê were dîtîn û hem jî wê weke yazdanê çavdêriya avaşêrîn dikê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew kevneşopiya bi têngîna çavdêriya avaşêrîn jî wê ji abzu û piştî kuştina wê di rengekê de wê weke ku wê li şûn wê bimênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev wê di nava kevneşopiya hûrî de wê bi navê Ea wê di rengekê de wê weke beremberê gotina aqil û an bi aqilbûnê wê di şêwayekê morfolojikî de wê were dîtîn ku wê were bikarhanîn. Di wê temenê de wê ev wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê weke şêwayekê jinûve salixkirinek û an weke bi xosletî sazkirinek ku ew ya nû ku ew bi wî re weke ku ew hatiya kirin ew bi xwe re ew di rengekê de ew weke ku ew dihênê ser ziman.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê, di morfolojiyek din de jî wê têkiliya wê bi xosletkirina Ea bi kumarbi û weke yazdanê bahsê di hinek fêrsên fahmkirinê ên wan efsanayan de ku wê werê ser ziman jî wê weke ku wê ji wî hinek xoslet û an serweriyên ku ew weke dewrî kumarbi hatina kirin wê di rengekê de wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Kumarbi wê di rengekê de wê weke yazdanekê giring û di têngîna de wê ne nêz lê dûr ku wê were dîtîn û wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê di şêwayekê û rengekê de wê weke ku ew bixwe re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Kevneşopiya kumarbi û ya teşub wê piştî wê bav û kûr wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê di nava wan de wê pevçûn û tekoşînên serweriyê wê bibin. Di wê temenê de wê hertimî wê were dîtîn ku teşub dixwezê ku ew hilkişê li taxtê keyê yazdanan û weke yazdanê yazdanan ku ew were pênasekirin û herêkirin

wê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê di nava hewldana wê de bê. Di awayekê de wê weke ku wê Ian Rutherford wê werênê ser ziman wê bi waryantên wê yên hittiti re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê di şewayekê de wê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Ku kumarbi wê weke ku wê were dîtin wê di renekê de wê serwer bê. Lê ji nava vegotin, efsanayên ku ew bi wê rengê ên weke yya efsanaya zîv, efsanaya ullikummi û ya destpêkê û hwd de wê weyna kumarbi wê di wê de wê were ser ziman. Navê efsanaya ullikummi wê di kurdî de ku em i ro li wê dinerin wê were wateya 'ew (ê) li kumme' wê di wê temenê de wê di renekê de wê wateyekê bide me. Ku em navê 'zîv' wê weke referans wê hildina li dest wê di wateya weke ya li ser asta herê bilindt û hwd wê di renekê de wê wateyekê wê bi xwe re wê bide me.

Weki din navê hedammu wê di rengê de wê bi heman rengê wê di kudiya i ro de wê wateya 'serdema nû a ku ew dihê' wê di renekê de wê bide me. Wekî din wê wateyên weke 'ew ê ha ya damu'. Di wê têngîna dawî de wê dammu wê weke navekê teybet wê xwe di renekê de wê di nava navê hedammu de wê di renekê de wê, weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve wê bi navê 'hatina dammu' jî wê di renekê de wê wateyekê wê di wê temenê de wê weke ku wê karibê bide me.

Di w çerçoveyê de wê di renekê de wê navê hedammu wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwediyê şewayekê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ku em morfolojiyekê li ser navê hedammu re dênin û wê bi fêrsa têtîliya weke ya bahrê re ku wê têtîliya wê were danin re ku em wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê çî wateyê wê bide me? Di wê nûqtayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi morfolojiyekê wê bide me. Di morfolojiyekê de wê weke têngîna dammuyê bahrê' jî wê karibê bi têngînekê gotinekê wê ji wê derxê. Hedammu wê zaroyê keça yazdanê bahrê Şertapşuruhi bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke navê Şertapşuruhi hûrî wê hinek wateyên ku em di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikin wê karibê bide me. Minaq wê ji aliyekê ve wê wateyek weke ya bi rengê li ser bereya sûrhê' ku ew rûniştî bê wê di renekê de wê karibê wateyekê wê bide me. Di kurdiya demên hemdem de wê sûrh wê di renekê de wê weke têngînek rohnîyê wê bi xwe re wê

dîyar bikê. Heta ku wê di nava kurdan de wê bi wê rengê wê wateyek bi gotina surhê wê hebê ku wê heta ku ew sûrh pêketî bê û bi rohnî bê wê jiyan hebê. Bi wê jiyan heya û wê çavkaniya jiyanê re wê were ser ziman. Di nav û felsefeya filosofê kurd suhrewerdî de jî wê di rengekê de wê ev wê weke fêrsek ku wê di wê temenê de ew were li ser wê sekin in û wê di dîmenekê de wê were hanîn li ser ziman bê.

Di dewama wê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di mijare morfolojîya ji fahmkirina navê Şertapşuruhi wê têtînek weke ya rohnîyê ku wê bi wê re wê weke di dîmenekê weke ya bahrê de ku ew bi awayekê hati tefkirkirin û weke depelendinekê ku ew di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û rege de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê navê Şertapşuruhi wê hinek têtînen weke ku wê di çerçoveya têtînek gerdûnî de wê weke bi asoyek pêşîvekirî û hetaheta ku wê karibê wê li wê bihizirê wê weke bi têtînek sermedî û hwd re wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wate bikê. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê.

Di demekê felsefeya rohnîyê ku wê weke ji zerdeşt û heta Mani ku wê were bi gotinkirin wê di şêwayekê de wê weke di fêrsên fahmkirina Şertapşuruhi de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wêbihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtîna teşub û şerê wî yê li hemberê hedammu de wê Ea ku wê bi navê wî were ser ziman wê bi gotina "ber çi hun mirovatîyê tûna dikin" re wê berteka xwe wê di rengekê de wê li wê dijminatîya li hedammu wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê fêrsên ku wê ji têtîna hedammu ku wê werina derhanin wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wêbihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê hedammu wê dîmenek û fêrsek fahmkirinê a weke ku em di destana gilgamêş de wê dibînin ku ew wê çawa wê di rengekê de wê weke bi girêdan û zanebûna xwe re wê were diyarkirin wê bi hedammu re wê dîmenekê wê weke wê bi morfolojîkî wê xwe bide diyarkirin.

Hedammu wê di renekê de wê weke afirane kumarbi û Şertapşuruhi bê. Di wê temenê de wê weke berhemek wan bê. Di fêrsên wê afirandinê wê weke ku wê were fahmkirin wê di wê demê de ew gelek têngînên cihê û teybet ên ku ew bi wê rengê wê bi bergkirinên mirovên demê re wê were ser ziman wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin ku ew dihên bikarhanîn. An jî wê were dîtin ku wê bibê.

Helbesta ullikummi wê gelek fektorên bi fahmkirinên ên di efsanaya hedammu de cih girin wê di renekê de wê di wê de wê weke ku wê werina kirpendin. Ev wê weke nuqteyek ku wê di şîrovekirinên wê de wê di renekê de wê weke ku wê were kifşkirin û wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Hinek şîrovevan wê têngîna ullikummi wê di wateya wê weke ku wê 'kummê tune bikê' de jî wê di şêwayekê de wê şîrovebikin. Di wê temenê de wê ev wê weke têngînên ku wê dê ji aliyekê din ve wê weke ku wê hinek wateyan wê li şîroveyên efsanaya ullikummi wê weke ku wê karibin bikin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê teşub wê di wateya kevir de wê di renekê de wê were salixkirin. Ev wê weke cûreyekê kevir ku ew wê weke ji wê fêde weke dihê girtin û an wê weke kevirê nivîskî ku ew wê weke bi pîrozî wê weke dihê pêşwazî kirin jî bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ev kevirê ku wê weke mijare gotinê û wê bahsa wê were kirin li gorî hinek şîroveyna wê weke bi navê '**kunkunuzzi**' jî wê weke ji nava şîroveyên dema hûrîyan de wê were derxistin û wê were hanîn li ser ziman. Lê ev kevir wê weke di renekê weke di dema qassitan de bi gulla re wê weke bi kevirê gudurru re wê were fahmkirin wê di wê rengê de wê karibê were fahmkirin û an na wê ne diyar bê.

Lê fêrsek din wê bi têngînên kumarbi re wê were ser ziman. Ew wê welatê ku ew wê ji weke bihûştê wê şîrove dikê û wê weke keyaniya wê bê wê di renekê de wê kummê wê di wê temenê de wê weke bihûştê wê di renekê de wê were şîrovekirin. Wekî din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava têngînên têngînên dilmun ên mitolojiya sumer de wê çendî wê têtikilikê wê di nava wê de wê hebê û an nebê wê ne diyar bê. Lê bi mirfolojiyekê wê dema ku em li wê dinerin wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê bikê ku wê fahmbikê bê. Di mava têngîna 'welatê

rojê', 'keyeniya bihûştê' û hwd de wê direngkê de wê ev wê weke hinek gotinên ku wê bi zêdeyî wê li ser yazdanê hûrî ê rojê simegê û kumarbî û hwd re wê were ser ziman. Wê weke ku wê di mitolojiya hûrî de wê hinek gûharin wê bi fêrsên fahmkirin û xosletên Ea re jî wê bibin. Ew wê di wê nûqteyê de wê were dîtin ku ew wê, berê wê çendî bi aqiliya xwe û yazdaniya xwe ya weke parasvaniya ava şêrîn a abzu wê bikê wê di wê temenê de wê werê ser ziman jî lê wê zêde kirpendina weke yazdanê aqil û an keyê aqil Ea re wê di rengkê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Aliyê din ê bahrê û tégîna ava şêrîn wê di rengkê de wê ew wê zêde kirpendin wê newina kirin. Di wê nûqteyê de wê di nava hinek fêrsên ku wê bi kumarbî, hedammu û Şertapşuruhi re wê werina ser ziman. Lê li vir wê weke keça yazdanê bahrê Şertapşuruhi wê hinek ji wan fêrsan wê bi xosletî wê li wê werina baxşkirin û an na wê di wê nûqteyê de wê weke zêde ne zelal bê. Lê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew wê di hinek fêrsên bi serwerî de wê weke bi tékiliya ku wê bi morfolojiya weke keça yazdanê bahrê re ku wê were bi navkirin re wê weke ku wê bi wê re wê di rengkê de wê were hanîn ser ziman. Ev jî wê çendî wê weke tégînek bê birhan wê bimênê jî lê wê di rengkê de wê weke tégîhek ku wê di rengkê de wê bi wê rengê wê tégîhiştinekê wê di şêwayekê de wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê bide çêkirin. Lê hinek fêrsên fahmkirinê bi wê yekê di serê mirov de dibin ku ew wek bûya. Ku ew rewşek bi derfet ku ew bibê wê demê wê hinek fêrsên yazdanî ên teybet ên weke ku wê bi abzu re wê werina dîyarkirin wê weke bi derfet bê ku ew li wê hatibin baxşkirin. Di wê temenê de wê di rengkê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengkê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di morfolojiya ku mirov bi wê ji Şertapşuruhi tê digihijê wê ji wê aliyê ve wê tégînek nêz wê weke di fahmkirin de wê weke nêzî abzu û an Ea û hwd wê bi xwe re wê di rengkê de wê bide dîyarkirin.

Ku wê keça Kiaşe bê Şertapşuruhi wê carna wê weke yazdanek bi fêrs û xosletên giring ku ew dihê salixkirin wê were hanîn li ser ziman. Minaq Şauška wê beremberê inanna-istar wê di rengkê de wê were dîtin ku wê di dema hûrîyan de wê were şîrovekirin. Navê Şauška wê hinek wateyên wê yên din ên ku mirov wê karibê wê di rengkê de wê werênê ser ziman wê bibê û wê di şêwayekê de wê di kurdi de wê minaq wê beremberê tégîhên weke 'şabûna wê kê' û an weke hêskirinekê wê beremberê wê were hanîn li ser ziman. Gelek fêrsên bi taqabûlî cezibeyê dikin ên weke

bi mazinbûnê û xweşikbûnê û hwd, mirov ji wê digirê. Di gelek şîroveyan weke bi wateyan ku wê di rengekê de wê di temenê hanina ser ziman a cezibeya wê de wê di rengekê de wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Minaq wê di şîroveyek ku wê, ejdarh bahrê ku wê xwediyê xwerhekê muazzem bê û wê di wê bixwezê ku ew wê bixwê. Lê wê li hemberî cezibeya wê xwe nedigirê. Û ew wê êdî wê nekê. Minaq wê Volkert Haas wê di xabate xwe ya bi navê "The Hittite Literature" de ew wê werênê ser ziman wê bi gotina 'li hemberî cezibeya wê şikeşt û an têkçû re wê di rengek de wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Di efsaneyên Hûriyan de, ku gelek ji wan tenê ji wergerên Hîtîtiyan têne zanîn, Šauška gelek caran an wekî hevalbendê birayê xwe Teşub an jî wekî lehengek bi serê xwe xuya dike. Hin vegotin şerên wan ên li dijî cinawirê deryayê Hedammu, dêwek 'diorît' Ullikummi, yazdanê deryayê Kiaše û yazdanê çiya Pišaišaphi wê vedibêjin. Ew her weha di efsaneyek li ser Hašarri de xuya dike, dara zeytûnê ya kesane ya ku wê di wê de ew wê weke bi efsanayî wê di wê de wê were ser ziman.

Šauška an Šawuška jî tê gotin, di panteona Hûriyan de yazdaneka herî bilind bû. Ew bi evîn û şer re, û hem jî bi efsûn û, bi dirêjkirinê, bi qencbûnê ve girêdayî bû. Her çend ew bi gelemperî wekî yazdanek bû wê bi sernavên mê yên wekî allai (Hurrican: "xanim") dihê binav kirin jî, referansên Šauška ya mêranî jî têne zanîn. Hûriyan wê bi Nînewayê ve girê didin, lê li gelek navendên din ên girêdayî vê çandê jî, ji bajarên Anatoliya Kizzuwatna heta Alalakh û Ugarit li rojavayê kurdistanê û heta Nuzî û Ullamme li bakurê rojhilatê Mezopotamyayê dihate perestîn. Ew li başûrê Mezopotamya jî dihate perizandin, ku ew bi çend yazdanên din ên biyanî re di dema Ur III de hate nas kirin. Di vê qadê de bi Îştâr re têkildar bû. Di demeke paşîn de, zêdebûna bandûra Hûriyan li ser çanda Hîtîtî bû sedema pejirandina Šauška di nav panteona dewleta Hîtîtî de ew hat kifşkirin û hat ser ziman û ji wê re bergkirin. Bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê beremberê wê ku wê li luwîyan yazdana kamusaspa wê beremberî wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê hûriyî wê bandûra wan li ser anatoliya jî wê bibê. Di dema key tudhalyayê yekem de keyê mitannî key Šunaššura wê serwer bê li herêmê. biqasî ku wê were gotin wê bi vê rengê bibê. Di bin keyeniya Pilliya de, Kizzuwatna bû vasalê Mîtanniyan. Nêzîkî sala 1420-an, keyê Mîtannî Šunaššura dest ji kontrola Kizzuwatna berda û bi keyê Hîtîtan Tudhaliya I re hevalbendiyek pêk hanî. Piştî vê yekê zû, xuya ye ku herêm di nav

împaratoriya Hîtît de bûye û heya hilweşîna wê li dora 1190 b.z.. Asûr û Firîgya. Di dema key Şunaşşura de wê bergirinên ji îştar û an Şauška re wê zêde hebin. Ew weke hevala teşub dihê dîyarkirin û dihê nişandin.

Şauška di wê demê de wê bandûr têkiliyên xwe yên li teşub re wê were nasin. Wekê din wê yazdana deryayê Kiaşe ku wê weke yazdanek mazin û di nava yazdanên mazin de wê navê wê derbas bibê wê bi wê re wê di nava pêşbaziye de wê were **dîtin**.

Kiaşe jî wek yazdanek Hûrî û dayika Şertapşuruhi wê ku deryayê numinêr dikir jî hatiye nivîsandin. Carinan di zanistiya nûjen de, ew bi tenê wekî "Derya" an "yazdanê Deryayê" hatiya binav kirin. Li ser bingeha çavkaniyên ji Ugarit, Alalakh, û Hattusa, tê texmîn kirin ku ew yazdanek çalak bû ku mîna hevrehê wî ya Ugaritian, Yam, dipêzîzin. Di efsaneyan de ew bi gelemperî wekî hevalbendê Kumarbi û bi vî rengî dijberê Teshub û Shaushka xuya dike.

Navê Kiaşe wekî din navekî asayî ye Hûrî ye ku dihê wateya "deryayê". Ew wekî ki-a-şe, carinan berî diyarkerê yazdanî, an jî wekî kyđ di tîpên alfabetîk ên ugarîtîk de dihê nivîsandin. Alalakh dikare ne tenê bi tîp, lê ji hêla logografî ve jî were numinêr kirin, wekî ku hebûna du nivîsên cihê yên navê teoforîk a jinek Hûrî ji Agap-kiaşe (A.BA.BA.) diyar dike. Heman logogram carinan ji bo numinêrkirina peyva ugarîtîk ym, ku di heman demê de bi navê Yam, yazdanê deryayê re têkildar e, dihat bikar hanîn (çav: Tugendhaft, Aaron (2011). "On ym and A.AB.BA at Ugarit". Ugarit-Forschungen. Band 42. p: 707, Münster: Ugarit Verlag.

Perizîna behrê di nivîsên Hûrî yên ji Hattusa û Ugarit de dihê birhan kirin. Sirûdeke ji bo Teşub ji Halabê (Heleba îroyîn) jî di nav yazdanên ku hatine gazîkirin de behsa Kiaşe dike. Dîsa metneke din a rêûresmê (KUB 27.38) li gel keyên yazdanî û yazdanên çiya Hazzî û Namni behsa wê dike. Di pîrozbahîya girêdayî Çiyayê Hazzî de, li gorî metneke rêûresmê (KUB 44.7) nivîseke li ser yazdanê bênav, Strana Deryayê ye. Navên kesane yên Hûrî yên mê û nêr ên ku peyva kiaşe tê de hene tene zanîn, hin mînaqên ji Alalakê Agap-kiaşe, Ewri-kiaşe û Wandî-kiaşe ne. Navên bi vî rengî ji Ugarît û herêmên din ên ku civakên Hûrî lê dijiyan jî tene zanîn (çav; Tugendhaft, Aaron (2011). "On ym and A.AB.BA at Ugarit". Ugarit-Forschungen. Band 42. p: 711, Münster: Ugarit Verlag).

Kiaşe weke navê yazdanê bahrê wê di aslê xwe de wê di kurdiya roja me de wê hinek wateyên weke bi rengê 'kiyê li ser' û hwd re wê di rengekê de wê hinek wateyna wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide me. Di wê temenê de wê ji gotinê wê weke ku wê di çavkaniyê

de jî wê were diyarkirin wê bi nêr û mê'yî wê di rengekê de wê karibê bibê û wê weke aliyekê wê yê sêyem wê karibê dervî wan wê weke têngînek bêali jî wê di şewayekê de wê di kurdiya roja me jî wê bingihekê zimanî ku wê ji wê re wê temenê fahmkirinê wê biafirênê wê hebê.

Wekî ku Aaron Tugendhaft destnîşan kiriye, pozîsyona deryaya yazdanî li panteonên Hûriyan û li Ugarîr, lê ne li Mezopotamyayê bû. Daniel Schwemer yazdanê deryaya Hûrî û Yamê Ugarîrîtk wek hev dibîne. Hem **Kiaše** û hem jî Yam di navnîşên yazdanan û metnên rîtuêlan de wekî yazdanên ku bi awayekî çalak diperizin xuya dikin. Bi wê re wê, birhanên ji bo perizîna behrê û kesayetkirina vê beşa xwezayê ya li Mezopotamyayê kêin in. Di Enuma Elish de, navê kesayetîya deryayê ya cinawir Tîamat bêî navdêra yazdanî hatiye nivîsandin, û wekî din bi piranî di metnên vegotinê yê têkildarî vê efsaneyê de dihê pejrandin. Deryaya yazdanî, A.BA.BA, di teogonîya Dunnu de jî xuya dike û wekî pêjnek jin dihê binavkirin. Li gorî Wilfred G. Lambert, ev nivîs belkî dereng be, nusxeya yekane ya naskirî ku di serdema nû-Babîlonî an jî medî de hatiye nivîsandin, û herî kêin yek ji pêjnên tê de cih girtiye, Hâmurnu ("Bihûşt")), bi eslê xwe Hûrî ye. (Weki din fêrsên ku em bi gotina hamurnu weke navekê bihûştê ku wê fahmdikê wê weke fêrsekê bide me ku wek deverek bi rastîn a li ser rûyê ardê heyî bê. Gotina hamurnu di zimanê kurdî de dikarê bi morfolojîyê weke ya 'devere lê xweşî heya' û an weke 'deverak bihûşt' wê bide me. Di kirdeya hamurnu de wê dema ku wê bahsa bihûştê weke ku wê bikê wê li rex wê morfolojîyê li rex wê bi têngîna 'ya deverekê' re jî wê bide me. Ev wê fêrsê bi me re dide çêkirin. **Îlsa wegner** di xabate xwe ya bi navê "hurrian and hurrians names" de jî wê bahsa gotina hamurnu weke ji zimanê hûriyan wê bikê û wê werênê ser ziman.) Weki din A.BA.BA di tu lîsteyên yazdanên Mezopotamyayê de dernakeve. Lêbelê, yazdanekî bi navê Lugala'abba (bi sûmerî: "yazdanê deryayê") di navnîşa yazdana An = Anum de xuya dike û dihê texmîn kirin ku yazdanê cîhana jêr e. Di serdema Samsu-iluna de li Nippurê diperizin. Yazdanên din ên Mezopotamyayê yê ku bi deryayê re têkildar in Laguda, yazdanekî ku bi Kendava hûrmezê ve girêdayî ye, û Sirsir, ku bi deryavanan re têkildar e dihê bahskirin.

Hîtîtiyan jî deryayê diperizin, û wan ew di efsaneyan de wekî Aruna, yazdanekî nêr nêr dikirin. Ji ber ku ev peyv yazdanê etîmolojîya hind-ewropî ya maqûl nîne, Gernot Wilhelm diyar dike ku ew ji Hattic hatiye wergirtin. Aruna di wergera Hîtîtî ya çerxa Kumarbî de jî ew nav e ku li

deryayê dihê bikaranîn. Di ola Hîtît de ji yek derya zêdetir dihê hurmetkirin - dibe ku "Behra Mezin" bi Deryaya Navîn re were nasîn, lê "deryaya tarmana" nayê nasîn(çav: Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolia. p: 114, Harrassowitz.).

Di dema hittitiyan de wê were dîtin ku wê gelek werger wê ji ya dema hûrî wê werina kirin. Hurî wê di morfolojiya wan ya zimanî de ku ew dihê dîtin wê dîmenê wê weke diyarkirina bi zayendî û serwerîya wê di wê temenê de wê, di nava pêjnên wan ên salixkirinê de jî wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Kiasa ku wêw eke yazdanê deryayê ê hûrîyî wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê dikarê wê di rengê de wê fahmbikê ku ew wê weke pîrr zêde pêwîst bê xwediyê serwerîyekê bê. Di wê temenê de wê yan wê derya heta keviyên hûrîyan wê hebê û yan jî wê hûrî heta wan keviyan wê serwer bin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê pêşî wê di rengê de wê weke ku wê pêşî wê bi wê re wê şîrove bikê.

Di nava panteona yazdanî a hûrî de wê, di rengê de wê, têtîliya nava yazdanan wê bi temenekê ontolojikî wê were dîtin. Têtîliya nava teşub û Şawuşka û ya di nava teşub û kumarbi de wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê weke rewşek malbatî a yazdanî wê di çerçoveya wê de wê bi têtîliyê wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Teşub wê di rengê de wê pêjnên weke di nava dijberîya wî ya kumarbi de wê çendî ku wê werina diyarkirin û wê di wergerên wê yên di nava hittitan de jî wê werina dîtin jî lê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê hê jî wê weke aliyekê ku wê di temenê de wê zêde ne dîyarî wê di wê nûqteyê de wê hebê. Ev nûqte wê weke nûqteyek nepeni wê bimênê. Di wê temenê de wê, kumarbi wê di nava têtîliya teşub û afsanaya wî ya bûyinê de wê weke bavê wî bê. Di wê temenê de wê Şawuşka wê weke xwûşka wî bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengê de di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Dîsa ku em vegerina li ser rewşa fiunksyona kiasa yazdana deryayê wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê hinekê din wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê pêwîst bê ku em wê li wê bihizirin bin. Ber ku wê ev ali wê weke nûqteyek kuwê pêwîst bê wê ji sê aliyan ve wê bi teybetî wê fahmbikê. Yekê wê weke rewşek têtîliya wê weke welatê beravê ê hûrîyan wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliye din wê bi fiunksiyonên din ên weke yazdanek dayikê û berekê ku wê di nava

hûrîyan de wê were salixkirin bê. Di wê temenê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê Kiaşe wê di wê temenê de wê di navê xwe de wê weke ku wê di kurdî de wê karibê wê were fahmkirin wê bi rehetî wê di roja me de wê wateya yazdana ser re wê wer fahmkirin. Di wê temenê de wê, di dîmennekê de wê têtînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Li gor efsaneya Strana Hedammu, keça Kiaşe **Şertapşuruhi** bû. Gernot Wilhelm diyar dike ku divê navê wan wekî "Şertapşuri" were şîrove kirin, digel ku Şertapşuri navekî din ê nenas an navek yazdyî ye. Di gotarek zanyarî ya destpêkê de, Michael C. Astour ew wekî "têtînek bi pîvanên berbiçav" binav kir. Li gel ku efsaneya mezinahiya wê giran dike, wê bi avaa şîrîn re jî dide ber hev. Sukkalê Kiaşe (wek yazdanê karmend) Impaluri bê. Volkert Haas destnîşan dike ku paşgira -luri di navên yazdana çiya Lelluri, dêwek seretayî Upelluri, û her weha di hin navên çiya û kevirên Hûrrî de xuya dike.

Li gorî Gernot Wilhelm, gelek efsaneyên li ser deryaya kesayetî yên ku ji wergerên Hîtît têne zanîn, bi eslê xwe Hûrî na. Mînaqek nivîsarên Hûrî ku bi piranî ji wergerên Hîtît tên zanîn, çerxa Kumarbî ye, ku ji Strana Kumarbi, Strana LAMMA, Strana Zîv, Strana Hedammu, û Strana Ullikummi pêk dihê bê.

Di Strana Hedammu de, Kiaşe wek hevalbendê Kumarbi xuya dike û li mala wî bi wî re dihê ku destê keça xwe pêşkêşî wî bike. Ev hevalbendî beşek e ji şewazê ku di hemî beşên çerxê de heye - hevalbendên Teşub yazdanên sereke ne ku bi ezmên ve girêdayî ne, wek Shaushka an Shimige, dema ku Kumarbi bi yazdanên dînya deryayê re hevkarîyê dike. Hedammu, ku navê xwe dihê ser ziman wek cinawirek e ku ji yekîtiya Kiaşe bi keça wî Kumarbi re çêbûye. yazdanê deryayê careke din xuya dike piştî ku xwûşka Teshub Shaushka cinawirê kifş dike - sukkalê Kumarbi Mukîşanu wî vedixwîne civîneke din a bi axayê xwe re û wî hişyar dike ku biçê binê erdê da ku Teshub û hevalbendên wî neyên dîtin. Piştî hatina behrê, her du bi hev re beşdarî şahiyekê dibin, lê dîmenê mayî nayê parastin û perçeya din li şûna wê civîna di navbera Teşub û Şaûşka de vedibêje.

yazdanê behrê di Strana Hedammu de xuya dike û her weha di Strana Ullikummi de jî şîretan li Kumarbi dike. Lêbelê, di vê efsaneyê de, ew sukkal Impaluri ye ku ji Kumarbi dipirse ku keyê xwe bibîne, xuya ye ku fahm nake çima keyê wî hêrs e. Meindert Dijkstra diyar dike ku

Šertapšuruhi wekî yek ji pîrikên ku di dema jidayikbûna dijminê binavûdeng Ullikummi de hatî behs kirin, ji nû ve xuya dike, dibe ku ligel Hutena û Hutellura tevbigerê. Rola Kiaše di Strana Ullikummi de yek ji wan taybetmendiyên e ku tê bikar hanîn ku têkiliyek di navbera wê û Strana Hedammu de bi taybetî nêzîk e. Noga **Ayali**-Darshan destnîşan dike ku tevî hevalbendiya Kiaše bi Kumarbi re, pêlek deryayê agahdarî di derbarê Ullikummi de ji Shaushka re gihandiye, ku dibe ku destnîşan bike ku gelek kevneşopiyên têkildarî deryayê ji hêla berhevkarê vê nivîsê ve hatine berhev kirin.

Efsaneya Hûrî ya din a ku deryayê di nav de ye, Strana Deryayê bû. Du metn hebûna wê birhan dikan, diyarkirinek rîtuêlî ya ji bo strana Deryayê wek têngnek wêjeyî ya kevnar dide diyarkirin. Çend qatên metnên Hûrî têne texmîn kirin ku yên wî ne, lê ji bilî ku derya, Kumarbî û bi navê "yazdanên seretayî" di wê de rola lîstine wê were ser ziman. Li gorî Ian Rutherford, ev efsane wê wekravekirineka eslê yazdanê bênav bû, ravekirina lehiyek seretayî, an jî dibe ku nakokiyek di navbera yazdanê hewa Teşub û yazdanê deryayê de. Helwesta girêdayî efsaneyê vebijarka sêyem îhtîmalek mezin dibîne ji ber hebûna peyvan ku bi çalakiya yazdanan re ku dijminên xwe têk dibin û hebûna "yazdanên seretayî", Kumarbi û hevalbendên wî ve girêdayî ye. Çiyayê Hazzi, ku Strana Deryayê bi rêûresm lê dihat kirin, navekî din ê Çiyayê Saphon (di kurdî de î ro jî ew ji wê re wek çiyayê spihanê û an li deverê din wek çiyayê sipanê dihê diyarkirin.) bû, ku ji nivîsarên Ugarîtik dihê zanîn ku pevçûna di navbera yazdanê hewayê Baal û yazdanê deryayê Yam de di Çiroka Baal de pêk hat (çav: Rutherford, Ian (2001). "The Song of the Sea (SA A-AB-BA SIR3). Thoughts on KUB 45.63". Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie: p: 601-602, Würzburg, 4.-8. Oktober 1999. Wiesbaden: Harrassowitz)

Dihê diyar kirin ku "strana deryayê (Song of the Sea) beşek ji çerxa Kumarbi ye, lê ev ne diyar dimîne. Dibe ku ew yekser berî Strana Hedammu were danîn, digel têkçûna Teshub Kiaše teşwîq dike ku keça xwe bi Kumarbi re bizewice, an jî di navbera Strana Kumarbi û Strana LAMMA de, di vê rewşê de Teshub hêdî hêdî dê wî belge bike. rabe ser desthilatdariyê.

Nîşaneyên din ên li ser nakokiya di navbera Teşub û behrê de li cîhek din di wêjeya Hurro-Hittite de têne dîtin: di efsaneya Shaushka û Pišaišaphi de, yazdanê paşîn, di berdêla ku wî xilas bike, tevî xeletiyên wî, diyar dike ku jê re çiroka serkeftina Teşub li ser bike. deryayê û paşê

serhildana yazdanên çiya li dijî wî soz dide. Ian Rutherford destnîşan dike ku efsane bi eşkereyî nîşan dide ku yazdanên çiyê heman çek bikar hanîne ku Teshub ji bo şerê yazdanê deryayê bikar haniye da ku wî têk bibe, û dibe ku ew dizîne. Van motifên di efsaneyên şerê Baal û Yamê de wekhevî tune (çav: Rutherford, Ian (2001). "The Song of the Sea (SA A-AB-BA SIR3). Thoughts on KUB 45.63". Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie: p: 606, Würzburg, 4.-8. Oktober 1999. Wiesbaden: Harrassowitz.)

Nivîsareke din a parçebûyî ya bi eslê xwe Hûrî vedibêje ku di demekê de behrê lehiyeke ku gihaşt ezmanan û ji yazdanan baca zêr, zîv û lapis lazuli xwestiye û dibe ku Kumarbî gazî yazdanên din jî kiriye ku bidin. Yazdanê ku bac hanîbû ser behrê, Şauşka (IŞTAR) bû, wek banûya ninowa-urukŞauşka . Bi derfet e ku ev beşek ji strana deryayê (Song of the Sea) ne ji pêkhateyek serbixwe be. Hatiye zanîn ku bi navê "papîrusa Astarte" dişibihe pêkhateyek Misrî ya li ser xwedawend Astarte û deryayê, her çend ev paşîn jî dişibihe dunguya Baal. Noga Ayali-Darshan destnîşan dike ku ew li ser bingeha pêkhateyek e ku bi eslê xwe bi zimanê Semîtîka rojavayî (her çend ne çerxa Ugarit Baal) ve hafî veguheztin ne ji Hurrian, ji ber ku ji deryaya dihê kesane kirin û li şûnê Kiaşe ku wê Ym wê were biharhanin.

Guhertina qatbûyî ya Hîtî ya Destana Gilgamêş behsa deryaya kesayetî dike, ku xuya ye bi sukkalê Hûrî Impaluri re dihê. Dema ku Gilgamêş serî li ber yazdan ditewîne û wî û xulamên wî pîroz dike, di berdêla wê de nifir lê tê kirin. Gary Beckman hîpotez dike ku ev bûyer di mîtolojiya şênîyên Anatoliyayê yên kevnar de rola deryayê ya berbiçav nîşan dide. Ew destnîşan dike ku gelek lêzêdekirinên Hûrî û Hîtî li guhertina standard a Babîlonî têne zanîn, ku destnîşan dike ku destan carinan li gorî hestiyariyên temaşevanên ne-Mezopotamî hate adaptekirin (çav: Ayali-Darshan, Noga (2015). "The Other Version of the Story of the Storm-god's Combat with the Sea in the Light of Egyptian, Ugaritic, and Hurro-Hittite Texts". Journal of Ancient Near Eastern Religions. p: 37, 15 (1). Brill: 20–51).

Di gelek fêrsên ku mirov wê ji destana gilgamêş wê bigirê wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê têtîliya di nava mesopotamya başûr û ya bakûr de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewaam wê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê navê gilgamêş wê

di kurdiya kevn û ya roja me de wê, di renekê de jî wê, wateyên bi gotina 'gir', 'ga', 'gamêş' û hwd wê bide me. Di wê temenê de wê bahsa yekê gir weke gamêşekê wê bikê. An jî wê bahse kesekê gir weke gayekê û an gamêşekê wê bikê. Di wê temenê wê dema ku wê were gotin ku girgamêş û wê di renekê de wê di tênginekê de wê weke weke gameşêkê gir jî wê di renekê de wê di şewayekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê bide diyarkirin.

Ne tenê destana gilgamêş wê her wusa wê vegotinênd in ên weke bi destana hedammu û ya ullikummi jî wê di wê temenê de wê hinek fêrsan wê di renekê de wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide me. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di aslê xwe de wê di nava têkiliya nava yazdanan de wê, di wê temenê de wê tenê wê têkiliyek di renekê ontolojikî de wê bide diyarkirin. Û her wusa wê di nava têkiliyên wan de wê têngnek demî a bi rengê wê yê pêşketina wê re wê xwe bide diyarkirin. Têkiliya nava kumarbi û hepat yazdana demê a navdar de jî wê weke têkiliyek ku wê weke bi tenomikî wê bi xosletên wê re wê gihiştina hinek fêrsên ku ew di renekê de wê were diyarkirin jî bê. Di aslê xwe de wê biqasî ku wê were dîtîn wê çanda hepat wê ji ya kumarbi jî wê zêdetirî wê li giştîya hûrî wê di renekê de wê weke ku wê li wê serwer bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Hepat û an he-pât yazdanekek eslê xwe hûrîyî bê û wê li dora helebe roja me û heta afrîn-kobanê wê weke navenda wê bê, û ku di sedsala sêyemîn de li rojavayê kurdistana roja me di hezara sêyem de diperizin. Navê wê bi gelemperî an nîsba mê ye, ku behsa girêdana wî bi vî bajarî re dike, an jî wekî din jêderê ji koka hbb, ku tê wateya "hezkirin" e. Rola wê ya herî pejirandî wekî hevîna xwedayên cûrbecûr hewayê ye. Ew berê di hezarsala sêyem berî zayînê de bi Adad re li Ebla û Helebê ve girêdayî bûn, û di demên paşerojê de li bajarên wekî Alalakh û Emar wekî cotek têne pejirandin. Di ola Hûrî de, ew di şûna wê de bi Teşub re têkildar bû, ku rê li ber pêşketina kevneşopiyekê nû vekir ku tê de ew hevîna hevtayê xwe yê Luwî, Tarhunz, di hezarsala yekem a b.z de bû. Têkiliyên di navbera wî û gelek yazdanên din de di metnên rêûresmê yê Hûrî de têne diyar kirin, ku ew serokatîya kaluti xwe dike navnîşek pêşkêşî ku ji dora yazdanekî taybetî re hatî veqetandin. Ew gelek caran bi

zarokên xwe Şarruma, Allanzu û Kunzişalli re di dema wan yazdanan de cih digire. Xulamê wê yê yazdanî yazdanê Takitu bû. Di çavkaniyên Hîtît de, ew carinan dikaribû wekî hevtayê yazdana Rojê Arinna were nas kirin, lê rolên wan cûda bûn û bi ihtîmalek mezin ev têgihîştina teolojîk tenê nasnameyek sînorkirî bû. Di Ugarit de yazdana herêmî Pidray dikare wekî wê were hesabandin. Birhanên pêşîn ên perizîna Hêpat ji nivîsên Ebla dihê, her çend ew di ola Eblayê de wek yazdanek girîng bû. Di demên paşerojê de di keyeniya Yemhad û Emar de dihat bergirin. Di heman demê de ew di ola Hûrî de jî hate girêdan, lê birhanên herî têkildar tenê ji panteona Hûrî yên rojavayî yên wekî Kizzuwatna, ku navenda çandê Kummanni bû, dihê dîtin. Girîngiya wê li Ugarît û di nav civakên Hûrî yên rojhilat de hindik bû. Di heman demê de bi navbeynkariya Hûriyan di nav ola Hîtît û Lûwî de hate bicihkirin, û di encamê de di hezarsala yekem a berî zayînê de li dewletên mîna Tabal û Sam'al berdewam bû. yazdana Hipta, ku ji çavkaniyên Lîdyayê û paşê Orphic tê zanîn, carinan wekî formek wê ya dereng tê hesabandin. Têkiliyek kêmtir rasterast di navbera wê û Ma de, wek kesayetiyeke din ku ji çavkaniyên klasîk tê zanîn, jî dihê diyar kirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hepat wê weke yazdana dayik a hûrî wê di nava çanda wê ya giştî de wê weke yazdanek giştî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Li kizzuwatna û luwi de jî wê di rengekê de wê weke ku wê li hûrî wê serwer bê wê xwediyê serweriyekê bê. Di wê rewşê de wê ne bi derfetê ku wê hittit wê xwe ji wê bandûra wê wê dûrbikin û an wê bigirin.

Di nava têkiliya hepat, kumarbi û teşub de wê weke ku wê di dema hûrî û di nava panteona wan de wê di rengekê de wê weke têgînek ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide bide diyarkirin. Wê di wê nûqtayê de wê, hepat wê weke zêdetirî wê herêmî wê xosletên xwe wê bide giyarkirin. Ew wê di wê temenê de wê zêdetirî wê weke herêmî bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê û şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Weke din wê di nava çanda hûriyan de wê weke zêde bicih bê û wê piştî wan wê di nava çanda mitanni de jî wê bi heman rengê wê were dîtin. Di wê temenê de wê bi navê wê parastgeh wê werina dîtin ku wê di wan de wê perwerde kirin wê were û bibê. Di dema mitanniyan de wê navê prensesên mitanni ên weke 'kelu-hepa' û an 'tadu-hepa' û hwd wê di wê

temenê de wê weke hinek navên ku wê di wê temenê de wê bê diyarkirin bê.

Teonima hepat wê di nivîsên bizmarî de wê wek *hê-pát* an *hê-pá-at* dihê nivîsandin. Di alfebeya Ugariti de wê bi *hbt* wê were nivîsîn. Di bêpêşek de ku wê p wê weke b were wergerandin wê, di wêjeya hemdem de jî wê were dîtîn. Ya pêşî di zimanê hûrî de ku wê weke pêşekên ku ew ne hatina bi dengkirin ku ew çawa dihên numinêrkirin ew hewldana kifşkirina wan bê. Di pêşeka pêşî carna wê were derbaskirin. Di navên ku wê t di wan de nebê wê di wan de wê were piştrastkirin ku ev dibê. Bi teybetî di navên teforik de wê bi zêdeyî wê were dîtîn. Di nava minaqên wê de wê weke ku me hinekê li jor jî hani ser ziman wê navên prensesên mitanni wek *'kelu-hepa'* û an *'tadu-hepa'* bê. Weki din minaq banuya hitti *puduhepa* û di nivîsên amarna de wê hukumdarê urşelim wek *'abdi-heba'* û an ku wê weke xismetkarê hepatê wê were wergerandin wê were diyarkirin. Weki din wê di nava nivîsarên din ên misrî de jî wê weke *'khipa'* wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê were bi navkirin.

Li gorî Alfonso Archi, teonîm *ha-a-ba-du* (/ *halabāytu*/), ku ji metnên Ebla tê zanîn, dikare wekî darêjka pêşîn a navê *Hepat* were hesibandin, û divê ew wekî nîsba were şîrove kirin, "jina *Halab. Heleb*" nîşan dide. Teonîmeya Ebla *Halabatu* dihê diyarkirin. Ew encam dide ku darêjka paşîn a navdêrê di pêvajoya velarîzasyonê de pêşketiye, bi windabûna *l-yê* re dibe sedema guhertina ji a ber e, mîna rewşên baş-belgekirî yê windakirina *h, ' ,* an *g.* bi peyvên cuda yê qassitî û an Akadî were diyarkirin. Pêşniyarek alternatîf ev e ku mirov wê wekî *Ĥibbat, "hezkirî"*, ji koka *hbb, "hezkirin"* şîrove bike. Lluís Feliu diyar dike ku ne bi derfet e ku her du vebijark rast bin, ku dê rewşek pirzimanî nîşan bide. Gumanên li ser rastbûna her du pêşniyarên etîmolojîk ji hêla Daniel Schwemer ve hatine vegotin, lê ew di heman demê de piştgirî dide şîrovekirina yazdana Ebla wekî darêjka pêşîn a *Hepat* dide nîşandin. Texmîna ku her du nav behsa heman yazdanê dikin jî ji hêla lêkolînerên din ve tê piştgirî kirin, mînaqî Gary Beckman û Piotr Taracha bin.

Di lêkolînên destpêkê de, hewl hat dayîn ku têkiliyeke zimanî ya di navbera teonîm *Hepat* û navê *Încîlî Hawwat (Hewwat)* de nîşan bidin, lê wek Daniel E. Fleming teqez dike, ew ji aliyê dengnasî ve ji hev cihê ne.

Ji bo binavkirina *Hepat* wekî yazdanek xwedan pozîsyonek bilind di panteonê de, wekî "banu" û an "qralîçe", "xanima bihuştê" û "qralîçeya bihuştê" dikarin têgihên cûrbecûr werin bikar hanîn. Ya dawî di peymanên *Hittîtan* de derbas dibe. Dibe ku ew bi sazûmana keyeniyê ve

jî were girêdan. Merasîmeke Hûrî ku ji wê re hatiye veqetandin, bi têgeha allaşî, "xanim"ê re têkildar bû, mîna merasîma şarraşî ya Teshub, "keyî" dihê dîyarkirin. Hepat jî xwediyê wesfên zikmakî bû, û di rîtuêlên ku bi pîrîktiyê re têkildar in de dikare were gazî kirin. Ji wê yekê di aslê xwe de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew wê weke yazdanak bi wasf wê weke bi zabûn û an rewşa welidandinê a dayikan û an dayika ku ew bereketê dide û hwd re wê were salixkirin. Hinek salixkirin ên ku ew li ser wê re dihên diyarkirin wê di rengekê de wê weke ku wê werina ser ziman wê ew wê weke yazdanek bereketê jî wê di rengekê de wê salixbikin û wê bînina ser ziman. Tevî ku ev aliyê karakterê wî tenê rasterast di metnên Hattûsa de hatiye belgekirin, Thomas Richter destnîşan dike ku dibe ku ew ji berê de li rojavayê kurdistanê roja me (û sûriyê) di serdema Babîliya Kevin de were zanîn, ji ber ku ew bi gelemperî di navên teoforîk ên Hûrî de ku jidayikbûna Xurmatû ve girêdayî ye tê gotin. zarokek ji bo alîkariya yazdanekî taybetî, mînaqek Ûrû- Ew dibêje ku ew Hepa ye. "Hepat bila keçik hebe" wê bi wê were diyarkirin (çav: Richter, Thomas (2010). "Ein Hurriter wird geboren... und benannt". In Becker, Jörg; Hempelmann, Ralph; Rehm, Ellen (eds.). Kulturlandschaft Syrien: Zentrum und Peripherie. Festschrift für Jan-Waalke Meyer (in German). p: 510, Münster: Ugarit-Verlag).

Wê dema ku wê bahsa hepat wê were kirin wê bahsa wê bi yazdanîya wê û tîkiliyên wê yên bi yazdanên hewayê re wê bikê kirin. Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bahsa wê were kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, çendî ku wê zêde ne diyar û zelal jî bê wê tîkiliya wê ya bi teşub û kumarbi re jî wê hebê û wê di hinek nivîsaran de wê di rengekê de wê bi hinek fîrsên ku weke ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê karibê wê fahmbikê wê bibin. Di dewama wê de wê mijaq wê di nava çanda luwi û her wusa bi wan re hittitan de wê bi yazdanê hewayê re wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê were tîkilidanina bi yazdanê luwi tarhuns re wê di rengekê de wê were dîtin. Yazdanê hûrî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê li anatoliya wê serwer bin. Wê di demên hûrîyan de wê bi serwerîya navendî a hûrîyan wê heta kizzuwatna û luwiyan wê bibê. Lê kengî wê weke ku wê weke navenda hûrî wê hinek lawaz bibê wê were dîtin ku wê hittit wê weke hêzek mazin wê derkeve li

pêş û wê serwerîya xwe wê denezênê. Piştî wê, di dema mitanni de ku wê weke demek nû bê wê bi awayekê wê weke xwe jinûve sazîkirinê re wê bi hêzkirinê û wê bi çûna bi ser hittit û bi sînorkirina wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Her weha Hêpat di destpêkê de ji hêla Luwîyan ve hate perizandin ji ber ku Teshub yazdanê hwayê ku wê wek yazdanê hewa û tofanê bi hev re wê carna wê were diyarkirin wê, di navan têngîna xwecihî ya Tarhunz di panteonên luwîyan û ya civakên xwecihî yê rojhilatî de bi cih kir. Ew di metnên rêuresmê yê Luwîyan de xuya dike ku li Kizzuwatna derketine, ku kevneşopiyên Hûrî û Luwî bi hev re hebûn. Di wê temenê de wê ne tenê wê li ser teşub û hwd re wê hebê. her wusa wê, di rengekê de wê bi wê re wê ya hepat jî wê di nava wan de wê bicih bibê. Lêbelê, wekî ku Manfred Hutter destnîşan dike, ew hîn ne girêdayî panteona bingehîn a Luwîyan bû û tenê di hezarsala yekem a b.z. de bû yazdanekê "luwîbûyî". Ew li tenîştî Tarhunz di padîşahiya Hîttî a dereng a Tabal de hate perizandin, pêşveçûna panteonek herêmî ya Luwî ya nû, beşek Hurribûyî nîşan dide. Her weha dibe ku ew li ser "ortostatek ji Sam'al" were xuy kirin. Herbert Niehr amaje dike ku hebûna wî di vê keyeniyê de dibe ku nîşan bide ku ew hîn di hezarsala yekem a berî zayînê de li Helebê diperezin, tevî nebûna mijare tesdîqê.

Di efsaneyên Hûrî yê bi navê Çêrxa an dunguya Kumarbî de, ku bi têkoşîna ji bo keyeniyê di navbera yazdanan de, di navbera kesayeta hevnav û kurê wî Teşub de, Hêpat wekî yek ji hevalbendên paşîn xuya dike. Di strana Hêdammu de, Ea Teshub hişyarî dide ku eger pevçûn di navbera wî û Kumarbî de berdewam bike, dibe ku şagirtên yazdanan cefayê bikişîne, di encamê de ew, Hêpat û Şauška neçar in ku bixebitin da ku xwarinê ji xwe re peyda bikin. ew hişyar dike. Ew di Strana Ullikummi de jî xuya dike, ku cinawirê bênav deriyê perestgeha wê digire, hişt ku ew nikaribe bi yazdanên din re têkiliyê deyne, û dibe sedem ku ew ji xulamê xwe Takitu re peywirdar bike ku çarenûsa mêrê xwe Teshub fêr bibe. Qata ku rêwîti û vegera wî vedibêje kêr hatiye parastin. Paşê, Taşmişu birayê Teşub bi rê ve dibe ku xeberekê ji wî bîne Hêpatê, ku hema wî ji banê perestgeha wî davêje, lê xulamên wî rawestînin. Dema ku Ea ji dêw Upelluri dipirse gelo haya wî ji bandûra Ullikummi ya li ser cîhanê heye, îzolebûna wî jî ji hêla Ea ve tê vegotin (çav: Hoffner, Harry (1998). Hittite myths. Atlanta, p: 64, GA: Scholars Press).

Li vir ji gotinên Ea ên di destana hedammu û ya ullikummi ku wê were fahmkirin wê di rengêkê fêrsekê de bê ku wê weke ku wê hepat wê di şêwayekê de wê weke weke têtînekê di rewşa xwe ya xwecihî de wê weke ku ew diji û ew hemû wê li wê dihizirin. Di wê temenê de wê di rengêkê de wê ew wê bide diyarkirin.

Weki din wê di parastgehê de wê di şêwayekê de wê ji wê re wê berg wê were kirin. Wê di wê temenê de wê ji wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê di aslê xwe de wê weke ku wê hinekê wê giring bibê ku mirov wê di wê nûqtayê de wê hinekê li ser rewşa hepatê ku mirov wê bisekinê bê. Ber ku wê di rengêkê de wê weke ku ew wê di rewş û rengêkê de wê weke şêwayekê temenî wê biafirênê. Di wê nûqtayê de wê di têtîliya navbera kumarbi û ya teşub de a di temenekê hegomenikî a li ser keyeniya yazdani ku ew bi hev di nava tekoşînê de na wê, çendî ku wê hepat wê weke li aliyê teşub wê were diyarkirin û wê were xwe nişandin jî lê wê di fêrsek din a ku mirov ji nava nivîsan wê fahmdikê wê ew bê ku wê weke xwe di awayekê de di rewşa xwe de ji wê gengêşîya nava yazdanan weke dixwezê ew dûr bigirê.

Di çavkaniyên Hûrrî de, yazdanên cûrbecûr di nav listeyên kalutî an jî pêşkêşiyên ku ji bo Hepat hatine veqetandin de cîh girtine û bi vî rengî bûne beşek ji derdora wê: kurê wê Şarruma, du keçên wê Allanzu û Kunzişalli re wê yên ku wê navê wan were diyarkirin wê Takitu, Hutena û Hutellura, Allani, Ishara, Shalash, Damkina. , (Umbu-)Nikkal, Ayu-Ikalti, Šauška (bi xizmetkarên xwe Ninatta û Kulitta re), Nabarbi, Shuwala, Adamma, Kubaba, Haşuntarhi, Urşui-Iškalli, Tiyabenti, û her weha "bav û kalên Hepat" û cûrbêcûr yên ku bi wê re têtîkildar ji wan dihê bahskirin. Di rolyefên ji perestgehê de Hepat û malbata wê ya bi heman rengî dişopînin: Takitu, Hutena û Hutellura, Allani, Ishara, Nabarbi, Shalash, Damkina, Nikkal, Aya, Šauška û Shuwala bi navên xwe têne nas kirin. nivîsên pê re, şeş yazdanên din jî nenas hiştin (çav; Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolian, p; 95, Harrassowitz)

Her weha Hepat dikaribû bi yek ji zarokên xwe re, bi gelemperî Šarruma, dyad'ê ava bike, her çend di vê çarçoveyê de şahidiyên Allanzu û Kunzişalli jî têne zanîn. Yazdanekî din ê ku di metnên rêûresmê de dikaribû bi wê re dyad'ek çêbike Muşuni "jina dadmend" bû. Piotr Tarcha destnîşan dike ku ew dikare wekî taybetmendiyek kesane an taybetmendiyek Hepat were hesibandin. Lêbelê, Dihê dîyar kirin ku ew yazdanek cihêreng e ku bi cîhana jêrîn ve girêdayî ye, û di rewşekê de di rêûresmekê de ligel Allani û Ishara xuya dike. Dyad'ek din jî ji Hepat û

yazdanê wekî din nenas Ҳaşulathî pêk dihat (çav; Haas, Volkert (2015). Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East (in German), p; 386, Brill.)

Di rola sukkalê Ҳepat (xismetkarê îlahî) de du yazdan, Takitu û Tiyabenti hatine birhan kirin. Her çend tenê Takitu di efsaneyan de xuya dike, ew û Tiyabenti bi hev re di metnên rîtuêlî de têne dîtin ku tê de her du jî dikarin bi bergkirinên xwe re bigerin, li gorî Marie-Claude Trémouille nêrîna ku yek bi tenê sernavê yê din e bêbingeh e.

Ji bo ku panteona xanedaniya keyên Hîtît ên ku di bin bandûra ola Hûrî de mane, bi panteona dewletê ya ku ji yazdanên Hattî û Hîtît pêk tê re were hev girtin, hewl hat dayîn ku yazdana Rojê ya Hepat û Arîna bi hev re bihejin. Çavkaniya herî naskirî ya ku vê yekê piştrast dike. Ew duaya şahbanûya Puduḫepa, jina Ҳattuşîli III, wê bi wê rengê wê were dîtin.

Ey yazdana Rojê ya Arîna, keybanuya min, keybanûya hemû welatan! Li Hattiyê te ji xwe re digot yazdana Rojê ya Arîna, lê li azad ji dara sedirê hatî çêkirin nav hepat lê hat dan (çav; Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolian, p; 92, Harrassowitz)

Lêbelê, Piotr Taracha ne bi derfet dibîne ku vê ramanê li gorî pratîkên olî yên rojane yên nifûsa giştî ya Hîtît biguncîne. Gary Beckman vê yekê wekî mînaqek "kêm û istisna (rare and exceptional)." Daniel Schwemer destnîşan dike ku karaktera yazdana Arîna ji ya Ҳepat cuda ye û berevajî ya paşîn, ew di panteonê de xwedî rolek kesane ya baş e. Wekî din, Ҳepat di peyman û belgeyên bi vî rengî de tu carî di pozîsyona xwe ya kevneşop de cîh negirt.

Weki din. navekî yek teorîk ku Ҳepat vedixwîne ji hezarsala duyemîn a b.z ji Ebla tê zanîn. Serwerekî herêmî, yek ji endamên muhtemel ên xanedaneke ku di sedsala bîstan de li bajêr hukum dikir, navê wî Igrîş-Ҳeba (ig-ri-iş-ҲI-IB, du nîşaneyên dawîn Ҳe-ebax) bû. Ew di heman demê de li ser mohrek ku dibe ku aîdî kurê hukumdarekî din ê herêmî, Indi-Limma be, dihê xuya kirin. Ev wê weke têgînek ku wê navê hepat wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê çendî kku wê hepat wê di dîmenekê xwezayê de wê were dîtin wê bi wê re wê ji du aliyên din ve jî wê were dîtin. Yek wê bi fêrsek zêde kevn bê. Û ya din jî wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê, giştîtiya wê ya mazin ku wê weke bi bandûra wê bê.

Rola Ҳepat di baweriyaê Hûriyan de îro herî baş tê zanîn, wek ku Daniel E. Fleming dibêje. Li gorî Alfonso Archi, piştî hilweşîna Ebla, wê

û çend yazdanên din ên panteona hûrî, wek Adamma, Ammarik, Aştabi, û Şanugaru, nekarîn di baweriyayê xwe de cihên xwe yên berê biparêzin. Amorî, ku bûne çanda serdest li rojavayê kurdistana roja me û an Sûriyê, û di encamê de herî baş bûn, belkî di nav kesayetiyên girîng ên herêmi de kêm bûn. Di dawiyê de dema ku Hûriyan piştî çend sedsalan hatin heman herêmê, di nava ola cih û baweriyaya xwe de cih girt. Ew bi taybetî di çavkaniyên ji civakên Hûrî yên rojavayî de baş dihê pejirandin. Ew di kevneşopiyên hûriyan û keyeniya Kizzuwatna de yazdana Hûrî ya herî payebilind bû, ku ew li Kummanni û Lawazantiya dihat perizîn. Lêbelê, wî ev pozîsyon bi tenê bi dîrxistina Şauška ji pozîsyona xwe bi dest xist, ku ev yek di çavkaniyên ji piraniya navendên Hûrî yên li rojhilat de, wek Nuzî, tê piştrast kirin. Ji xeynî Hêpat bi xwe, cûrbecûr minaqên olê, wek textê wê, jî dikaribû were hurmet kirin.

Di wê temenê de wê weke ku wê wer kifşkirin wêê were dîtin ku hepat wê li herêmê wê weke çandek giştî û serwer a herêmê ku wê cihekê xwe yê teybet wê weke ku wê bigrê û wê dîmenekê berfireh wê bi xwe re wê, bi çerçoveya baweriyaya xwe û xosletlêkirinên cihê re wê were dîtin ku ew wê derkeve li pêş.

Hêpat wê di hinek nivisarên dema hûriyan de wê weke ku wê were dîtin wê bi tîkiliya wê ya teşub û bi hinekan re jî wê weke di dîmenekê beremberê kumaribî wê were dîtin. Di hinekan de jî wê weke di heviyekiyek weke ya bi Şauška re wê were dîtin. Di wê temenê de wê weke pêjnek girîng a yazdanî wê ji temen ve wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê nûqtayê de wê di demên navîn û yên dereng ên hûriyan de wê weke ku wê hin bi hin wê navê Şauška wê weke ku wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Wê weke navê kumaribî wê hinekê wê li şûn bimenênê. Wê di nava çanda xwecihî û ya civakî a dayiksalari a bingihîn de wê di rengekê de wê hebûna xwe wê biparêzê. Wê di mejiyan de wê weke tîgînekê û hipotesekê wê di rengekê de wê weke ku wê hebûna xwe wê bide domandin.

Di nava çavkaniyên rojhilatî de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê hepat wê weke tîgînek yazdanî a ku wê ser wê re wê perwerde wê were dîtin wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi fêrs û xosletênku ew li wê dihên kirin re wê ji wê hêviyênku ew dihên kirin wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê ew wê ji wê hêvi wê werina kirin.

Hêpat jî di nav ola Hîtîtan de jî bû. Ew yekem car di çavkaniyên Hîtîtan de di vegotina sefera Hattuşili I li dijî Haşşum de tê behs kirin, ku tê de

wî peykerên yazdanên ku di bin desthilatdariya Hûriyan de dihatin perizandin, di nav wan de, ji bilî vê yazdanê, Lelluri, Allatum, Adalur girtin. û yazdanê hûrî û li herêma Helebê roja em û li dora wê wereû diyar bibê. Peykerê paşê li perestgehek li Mezulla hate razandin. Di demên paşîn de, ew û Teshub bûn, li gorî Piotr Taracha, du yazdanên sereke di panteona xanedaniyê de ku yekemcar pêşket dema ku xanedanek nû ya bi eslê xwe Kizzuwatna serweriya Împaratoriya Hîtîtan kir. Di peymanana Şunaşşura de, Hêpat û Teşup, ku wekî yazdanên wekoşani û car wek Helebê dihatin naskirin, di nav sê yazdanên sereke yên pantheonê dewleta Hîtîtan de bûn, xwedayê hewayê (Tarhunna), yazdana rojê ya Arinna, û "yazdanê parastinê yê Hatti" (inara an jî Inara bi sumerogram LAMMA). Ew rast piştî yazdan tê (wê wek Inar bê xwendin). Lêbelê, ev cîhkirina zewacê bêhempa ye. Bi gelemperî Hêpat di peymanan de di nav yazdanên herî mezin de nayê navnîş kirin. Di heman demê de, di guhertina Misrê ya peymanê di navbera Împaratoriya Hîtîtan û Misrê de ew dibê ku ew yekem car di sala 1259 b.z.. (saliya bîst û yekê ya serweriya Ramses II) de hate berhev kirin, dema ku aştî li dû dijminatîyên berê yên ku pêşengî kiribûn hate damezrandin. ji bo şerê Kadeşê. Lêbelê, bawermendên Misrî xuya ye ku Hêpat wekî navê yazdanekî nêr fehm kiriye û diyarkera DINGIR wekî p³-n^{tr}-ya Misrî ya mêran dibîne, her çend di vê nivîsê de ew bi sernavê mê "xweşika (melîha) bihuştê" dihê destnîşan kirin . "t³-h^{mt}-n^{swt} n t³-pt" LUGAL. AN) (çav: Singer, Itamar (2013). "Hittite Gods in Egyptian Attire: A Case Study in Cultural Transmission". Literature as Politics, Politics as Literature. Penn State University Press. p. 433–458).

Di wê nûqtayê de wê di mijare zayendî de wê weke ku me li jor wê li çend caran wê bo kumarbi ku wê got wê di hinek nivisaran de wê weke bi 'mê' wê bê diyarkirin û di hina de jî wê weke 'nêr' wê were dîyarkirin wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Di nava nivisarên misrê de ew wek yazdanek di nava yazdanê nêr de dihê tefsirkirin û an wek yazdanek nêr dihê tefsirkirin ew zêde diyar nabê. Lê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku ew wê weke yazdanek nêr wê salixkirina wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê karibê wê balê bikişênê li ser bê.

Li vir di aslê xwe de wê cihê gotina şaşiyê wê zêde di fahmkirinê de wê weke zêde nebê, çendî ku wê weke hinek fêrs wê bi wê di serê mirov de wê bibin jî. Ber ku ew wê di wê demê de wê di nava civakên hûrîyan de û li herêmên wê ji wê re wê berg wê were kirin û wê di wê temenê de wê korban wê bi xwarinê û hwd wê were dayin. Di wê temenê de wê her

timî wê weke ku wê kurd wê di roja me de wê bahsa wê were kirin "wê sofraya wê lidar bê" re wê ji wê bahsbikin û wê werênina ser ziman. Di navê hepat de wê di rengê de wê bi morfolojikî wê di kurdî de wê wateya gotina "hepatê" ku ew dihê nivîsandin wê wateya "cihê dayikê" û an "cihê dê" wê wateyekê wê bide me. Di awayekê din de jî wê gelek wateyên bi wê rengê ên weke ku wê di temenê têgînek dayikî û an 'mê' de ku wê ji wê werina girtin wê di wê temenê de wê karibin werina ji wê fahmkirin. Her wusa wê hinek nişanakên wê hebin ku wê di rengê de wê dayikên ku ew zaroyên xwe dihênina li dunyê wê haware xwe wê li wê bigihênin ku ew bi bên parastin. Di nava kurdan de wê baweriyek xort wê di wê temenê de wê hebûba ku wê dema ku wê dayikê wê zaroya xwe hanî dînyê wê di wê dema bûyinê de wê hem dayik û hem zaro wê weke bê parastin bê û wê weke haware parastinê wê di wê rengê de wê li wê were gihandin. Di wê temenê de hepat wê yek wan yazdanê ku wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê an wê weke 'pîrikekê' û hwd wê hawar wê were lê kişandin. Di wê nûqtayê de wê hinek waryantên bi gotina 'pirikê' ku wê werina fahmkirin wê bi wê têgînên weke yên jina ku ew alikariyê dide dema bûyina zarokê wê bi awayekê wê ji wê were fahmkirin. Pîrik wê yekser wê bi wê rengê wê ji wê wateyek wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê pîrik wê weki din wê gotinek bingihî wê di kurdî de wê heta roja me wê di rengê de wê di nava kurdan de wê wê piştî jî wê di wê wateyê de wê piştî wê bi dayikên pîr û kal re ew wê di rengê de wê were ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare dayikiyê wê bi wê re wê bi gelek fêrsên wê re wê di rengê de wê were fahmkirin. Di çavkaniyên ji demên hûrîyan û piştî wê ji demên mitanniyan ku wê werina fahmkirin wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werina fahmkirin.

Minaq di Împaratoriya Hîtîtan de, Hepat li Hattûsa dihat berg. Ew li ser pišta leopardekî û bi zarokên xwe (Şarruma, Allanzu û Kunzişalli) re di rolyefeya navendî ya perestgehê ew dihê tefsirkirin, ku ji bo perizîna yazdanên bi eslê xwe Hûrrî hatiye veqetandin, tê teswîr kirin. Meşa yazdanên li pey wan rêza kaluti (lîsteyên pêşkêşkirinê) nîşan dide. Li gel Teşub, Hepat di panteona herêmî ya Şapinuwa de, ku yazdanên Hûrî di destpêka serdestiya Tudhaliya III de, dema ku key bi demkî di heyamek tevliheviya ramyarî de li wir rûniştibû, cotê sereke ava kir. Ew li Şamuha di dema Muwatalli II. de hate qedirgirtin, lê dibe ku ew, Teshub û Şauška

jixwe di serdema Tudhaliya III de, dema ku Kaška piştî şewitandina Hattûsa, neçar ma ku paytextê ber bi vî bajarî ve bikşîne, ew, Teshub û Šauška berê bi panteona herêmî nas kiribûn. Di dawiya keyeniya xwe de, Murşîlî II, bergkirina ji Hêpat re da Katapa, ku ew lê rûdinişt. Di dema serdestiya Tudhaliya IV. de, ew bi yazdanên din ên ku bi Teshub re di beşek ji AN-ê de têkildar bûn, dihat perizîn. TAĤ.ŠUM li perestgeha Katahha ya herêmî ye. Her weha hin birhan hene ku bergkirina ji Hêpat re li bajarên bakurê qada bandûra Hîtîtê belav bûye, di nav de Hurma û Uda ev dibê. Ew wê weke demek ku wê weke di wê de wê li herêmên ku wê hittit wê serwer bê ku wê weke demek serwerîya kizzuwatna û luwîyan wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin (çav: Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolia. p: 118, Harrassowitz).

Di aslê xwe de wê were dîtin ku hittit wê çendî ku wê weke serwerîyek mazin a herêmê wê were dîtin wê weke desthilatek girêdayî hûrîyan wê were dîtin. Ji aliyê kult, çand û gelek aliyên din ên civakî û têkiliyên wê ve wê di bin bandûra wê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Mirov wê ji wergerên ji hûrîyan li wê û bawerkirina yazdanên hûrîyan ên giştî di nava hittitê de wê ji wê fahmdikê.

Weke ku wê di wê rengê de wê weke ku wê çawa wê di nava hûrîyan de wê bi fêrs û xosletên ku ew dihê fahmkirin wê di nava hittitan û herêmên din ên kizzuwatna û luwîyan de jî wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê herêmên afrîn-kobanê û heta herêmên navendî ên kizzuwatna wê di wê temenê de wê têkiliyek weke bi herikina serwerîya hûrîyan wê di wê demê de wê were dîtin. Çavkaniyên ji herêmên weke ayndarê û hwd wê derkevin û an wê yên ji girê-miraza û hwd wê bînin dîtin wê di wê temenê de wê çerçoveyek fahmkirinê a pêşketina bi dîrokê re wê weke wê piştrast bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di demên hûrîyan de wê, serwerîya wan wê ji du alîyan ve wê karibê wê fahmbikê. Çendî ku wê weke herikinek wê bi hatina li herêmê wê bi hûrîyan re wê were ser ziman lê ev herêm wê ji dema desthilatiya hana û an kur ve wê di rengekê de wê weke herêmên ku wê bi wê kevneşopîyekê wê hebin û ev wê di rengekê de wê bi fêrs û xosletên çanda tel-xalafê re wê di rengekê de wê li herêmê wê were dîtin ku wê pêşkevin û rengekê pêşketinê wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê bidina diyarkirin.

Di nava çanda hepatê de wê hinek aliyên din ên giring wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê derkevina

li pêş. Ew jî wê weke hinek aliyên orfikî bin ku wê di temenekê de wê xwe bidina diyarkirin bin. Di wê temenê de wê ev wê bi têtînek weke ya lê kirina xosletan wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bidina dîyarkirin. Di nava çanda herêmê a demên mitanni û piştî wê heta dema med û lidya de wê di şêwayekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bide diyarkirin.

Salixkirinên ku wê bi wê ve wê girêdayî wê di demên piştî wê ku wê hin bi hin wê di afirîna mitolojiya girêkê û pêvayonên wê de wê di rengekê de wê wer dîtin ku wê bi wê re wê were salixkirin. Li ser têtînen bi hepatê re wê dikarê wê hinek aliyên wê yên din ku wê bi wê re wê derkevina li pêş wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê pêjna mar wê weke çandek ku wê di têtîna yazdanî de wê hertimî a demên hûrîyan de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were ser ziman. Di roja me de wê li deverê deveriyê laleşa nuranî ku wê weke marekê reş wê weke ji keviya dêrî a rastê wê hilkişê wê di wê rengê de wê hinek pêjnên teybet wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi têtîna dayiksaleriya hepatê re jî wê weke ku wê bi xwe re wê bi pêjn bikê. Wê weki din wê yazdana 'starê' ku wê di wateya parastinê de wê were fahmkirin wê di şêwayekê de wê hinek fêrsên wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di nava qassitan de wê ew zêdetirî wê li pêş bê. Wê piştî wê hinekê wê weke di nava babiliyan û asûran de jî wê bicih bibê. Lê hûrîyan wê weke ku ew wê ji bîrnekin. Wê di wê temenê de wê di parastgehên xwe de wê di bergkirinên xwe de wê ew wê bibîrbênin. Nişanekên bi gotinî ku ew heta roja me wê di nava kurdan de wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê hinek fêrsên fahmkirinê wê bi zêlali wê bidina diyarkirin. Di wê nûqtayê de ku em dîsa li rewşa têtîna hepatê ev vegehihin em dikarin wê di wê temenê de wê werênina ser ziman ku ew wê di demên piştî wê bi hinek fêrsên ku wê weke ku wê çawa wê, di rengekê şahmaranî de wê werina berhevkirin wê di şêwayekê de wê bi wê rengê wê bi wê re wê berhevkirinek bi kultî wê were dîtin ku ew wê di rengekê de wê weke ku wê were kirin. Ev wê di nava fahmkirinên bi wê re ên di demên piştî ku wê bi hinek agahiyên ku wê Laura Miguélez wê di xabate xwe ya bi navê "Cavero Personifications at the Service of Dionysus: the Bacchic Court" wê hinek têtînan wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide me. Ji wê aliyê ve wê hinek têtînen ku em dikarin di wê nûqtayê de ji wê bigirin wê bibin:

BI derfet e ku Hipta, wek yazdanek ku hevjinâ Sabazios tê hesibandin û di çar nivîsên girêkî yên ji Katakaumene li Lîdyaya dîrokî de hatî pejirandin, renek dereng a Hepat bû. Her wusa wê di afirandina çanda demên piştre a orfiki wê weke bi lidya, frigya û hwd re jî wê bandûra wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê bi navê hipta wê were dîyarkirin ku wê di kurdî de wê bi gotin "hipta" wê wateyek weke ya 'ew dihê' û an 'baweriya li lê' û hwd re ku wê were fahmkirin wê bê dîtin. Di morfolojiya gotina "hipta" wê a' a dawî wê, bi rengê wê bi tawandinek bi ber 'ê' re wê di renekê de wê wateyekê wê bi 'mê'yî wê bide me. Piştre Hipta di kevneşopiya Orphic de hate girtin. Proclus îdia kir ku yek ji berhemên Orpheus li ser wê disekine. Ew wê wekî berpirsiyarê wergirtina Dionysusê nûbûyî bi nav dike û dibêje ku wê selikek rîtuêl (liknon) û mar hilgirtiyê. Kiryarên wî û zayîna yazdanê ku li jor behs kirî jî ranê Zeus, ji hêla vî nivîskarî ve jî nû ve wekî "wergirtina formên têngihîştî ji hêla giyanê dînyayê ve, tevlêbûna wê di nav "hişê dînyayî" yê cîhanê de, ankû. , Dionysus." û hwd re ew dihê dîyarkirin.

Bi wê rengê wê hinek gotin wê bo wê werina bi lêvkin: "Ez gazî Hipta, hemşîreya Bacchos, mîstîk dikim, beşdarî merasiman, di berga sabosên pak de dibe, û bi reqsên şevê yên Iacchos-ê diqîre şa dibe, ey dayika şahbanû û chtonîk, duaya min bibihîze (...). "

Rosa García-Gasco jî amaje dike ku Mistik di Nonnus 'Dionysiaca de dikare wekî Hipta were hesibandin, û her çend wê nav lê nexistibe jî, ew yekem bû ku ew li ser pêjnek Orphik ya pêş-heyî bi kar hanî. Ew diyar dike ku ev guhertin jî bo ku bêtir balê bikişîne ser rewşa wê ya alegorîkî û hêsankirina lîstika peyvên hate çêkirin. Laura Miguélez di şûna wê de encam dide ku 'mistik' li ser bingeha nîgarên hunerî yên Dionysus bi hemşîreyan û agahdariya nezalal ve girêdayî ye ku jinên ku rolên weha dilîzin di hin olên ku jî vî yazdanî re hatine veqetandin de rolek lîstine (çav: Miguélez, Laura (2014). "Cavero Personifications at the Service of Dionysus: the Bacchic Court". Nonnus of Panopolis in Context. De Gruyter. p. 175–192).

René Lebrun diyar kiriye ku dibe ku tîkiliyek nerasterast di navbera Hepat û Ma de hebe, yazdanekî ku di Comana klasîk de dipêzîzin, bi gelemperî dihê texmîn kirin ku bi Kummanni Serdema sifirê (bronze) re tîkildar e. Ew amaje dike ku dibe ku ev tîgîn di destpêkê de bi Mamma Hîtî (Ammamma) re tîkildar be, ku piştre jî hêla Hepat ve hate tevlîhev kirin, bi dirêjkirina yazdana Rojê ya Arinna re tîkiliyek neyekser bi dest

xist, ku di encamê de piştî ku teonîmên Hûrrî di nav de têne bikar hanîn rawestiyên. Dibe ku herêm bibe sedema derketina Ma, ku navê wî dibe ku guhertinek hapolojîk a Mamma be û wekî ku carinan dihê nîqaş kirin dibe ku xwediyê taybetmendiyên rojê be. Lêbelê, ew di dawiyê de Hêpat û pêşewayê gengaz ê Ma wekî du kesayetiyên bi eslê xwe cuda dihesibîne jî bê

Diyarkirina ku yazdana Lîkya pddêxba şeklê herêmî yê Hêpat bû, li gorî Rostislav Oreshko ne bi derfet e, ji ber ku piraniya yazdanên Lîkayî yên ku hatine birhan kirin bi pêjnên din ên ku li Anatoliya kevna dihatin perizandin re ti hevtêkiliyek rasterast nabînin, û hêmana duyemîn a navî îhtîmal e ku li şûna wê bi peyva -xba-, "çem" re têkildar be.

Di wê nûqtayê de wê bi derfet bê ku wê li wê were lê zêdekirin ku wê peyva 'xba-' wê di rengekê de ku em di kurdî de jî wê li wê dihizirin wê bi têngî û temenê 'ba' re wê hildina li dest wê li cembûnekê wê di wateya xwe de wê bide me. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê (çav: Oreshko, Rostislav (2021). "In Search of the Holy Cube Roots: Kubaba—Kubeleya—Κύβερος—Kufaws and the Problem of Ethnocultural Contact in Early Iron Age Anatolia". Linguistic and Cultural Interactions between Greece and Anatolia. Brill. p. 131–166).

Minaq wê dema ku em li nava têngîhên Rostislav Oreshko dînerê wê fahmdikê ku wê ji têngîhên weke 'kubaba', 'kubele' û hwd ku ew dihê fahmkirin wê weke ku wê morfolojiya 'kibele' a yazdana anatolyayî wê di rengekê de wê bi hinek fêrsên ku wê weke ji ya yazdana hepatê bê û an kubaba a hûrîyan ku wê weke depelendinek û an rewşek weke wergerendîna a ku weke ku wê ji yazdanên hûrîyan ku wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê wê bide me. Yazdana kibebe wê di rengekê de wê weke têngînek ku ew wê bi serê xwe wê weke kultekê wê bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê hinek fêrsên girîng wê bi xwe re wê bide me. Di wê temenê de wê çavkaniyên wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Kibebe wê weke ku wê di rengekê de wê fêrsek û kultek ku wê di rengekê de wê di nava wê de wê hinek sentezkirin wê weke ji kubaba û an hepatê wê hebin wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê wer diyarkirin. Bandûra çand û kulte kibebe wê hem li dema kevnera a girêkê û hem jî ya roma kevnera û hwd wê di rengekê de wê pîr zêde wê bibê. Di wê temenê de ku em bibêjin wê temenê greko-romen wê biafirênê wê

ne şaş bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke pêvajoyek wê weke ku wê di renekê peresendinê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bide dîyarkirin.

Minaq wê dema ku em di wê temenê de wê hinekê lli şûn vegehihin wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê weke hepat wê, di renekê de wê, Šauška wê bi dîmenekê wê derkeve li pêş. Di gelek awayan de wê, weke wê xwe bide diyarkirin û wê di pêjnên weke ya kibe û hwd de wê were dîtin ku wê, di afirandina qarakterê de wê weke ku wê bi hepatê û hwd re wê, di nava hev de wê di çerçoveyekê de wê bi xosletên wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê salixkirina wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di teonima wê de wê gelek xosletên bi hev re wê weke dijber û an vaji hev wê were dîtin ku wê xwe bidina diyarkirin. Minaq wê biqasî wê weke xosletên weke yê evinê û hwd wê bibin wê di renekê de wê weke xosletên şer jî wê bi wê re wê bîn dayin diyarkirin. Ev wê di dîmenekê de wê dema ku em xate têgîna inanna û an îştîr wê dînerin wê di renekê de wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, qarakterê wê ku ew dihê diyarkirin wê weke di awayekê komplike de wê xwe bide diyarkirin. Lê Šauška dibê ku ew wê weke navekê kevn ê yazdanê hûrîyan bê. Dibê ku ew hê di demên qassît û heta demên gûrîyan jî ew jî ew hebê. Hinek nişanekên wê yê ku ew bi wê didina diyarkirin wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê bidina diyarkirin.

Šauška yazdana evînê (di nav de evîna û zayenditîyê) û her weha şer bû. Di yekem ji van her du rolan de, dihat bawer kirin ku ew dikare evîna zewacê garantî bike, û an vegehihin an ji hêzê bikê, hem jî jinan veguherîne mêr û berevajî bikê ku ew wê hêza wê weke ji wê re hebû bi wê dihat bawer kirin. Ew her weha ji nêz ve bi sêrbaz û efsûnan re têkildar bû, li Anatolyayê, û ji ber vê yekê dikare wekî yazdanekî dermanker were gazî kirin. Nivîsarên Hîtît wê wekî tarşikantaş MUNUS-aş binav dikin, ku dikare wekî "jina ku çend caran dihê axaftin" were wergerandin, bi îhtîmalek mezin behsa rola wê ya di efsaneyan de ye dikê (çav: Beckman, Gary (1998). "Ištar of Nineveh Reconsidered").

Journal of Cuneiform Studies. 50. American Schools of Oriental Research, p; 5,)

Šauška di heman demê de yazdana parêzgerê Nînewayê jî bû û gelek caran di efsaneyên Hûriyan de wekî "banuya" wî bajarî dihê binav kirin. Nivîsarên Hûrî yên din wê wekî Nînuwawî, "jina Nînewayê" an Nînuvahî, "Nînewî" bi nav dikin. Ev hevbendî di nivîsarên Mezopotamyayê de jî heye: yên ji serdema Ûr III bi ni-nu-a-kam, "Nînewayê", lê lîsteya yazdanên qassit-Babîloniya Kevin ji Uruk jê re INANNA ni-nu-a dibêjin.

Ji wê yekê ew dihê fahmkirin ku wê Šauška wê xwediyê mejuyek kevn a nediyar jî bê. Lê di wê nûqtayê de wê, di gelek fêrs û xosletên bi wê re de wê weke yazdanek ku wê di ahenge xosletên inanna de wê bi wê re wê li herêma urukê û hwd wê were dîtin ku ew serwer bibê. Di wê temenê de di çavkani û morfolojiya xwe de wê weke ji çanda inanna wê weke ku wê biafirê wê di renekê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Berevajî Îştarê Mezopotamya, û her weha "Îştarên" din ên ku ji aliyê Hûrî û Hîtîtiyan ve dihatin nasîn (wek Îştarê Samuha, ku belkî heman "yazdana Şevê" DINGIR-a Šamuha bû). Šauška wek yazdan xwedi karakterek astral a ciyawaz nebû. Li şûna wê rola nûneriya yazdanî ya Venusê ji hêla Pinikir ve di panteona Hûriyan de hate lîstin. Wek Šauška, ew bi Ishtar ve girêdayî bû. Tektek rîtuêlî wan tîne ba hev (çav: Dijkstra, Meindert (2012). "Ishtar seduces the Sea-serpent. A New Join in the Epic of Hedammu (KUB 36, 56+95) and its meaning for the battle between Baal and Yam in Ugaritic Tradition". Ugarit-Forschungen. Band 43. Münster: p: 165, Ugarit Verlag).

Li vir wê di renekê de wê ji ya inanna cihê wê bi Šauška re ku mirov wê bi wê re wê li wê bihhizirê wê karibê wê bibêjê ku ew di xosletên xwe yên zayendî û hwd de wê weke ku wê di renekê de wê ji hev cihê bê. Wê hem xosletên mê û hem jî wê hinek xosletên nêrî wê bi xwe re wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di renekê de wê ew wê di şewayekê de wê were dîyarkirin. Di nava hinek nivîsaran de wê weke ku wê di dema hûriyan de wê bi yazdanên ne di astek bilind de ên wek Ninatta û Kulitta ên hûriyan de wê bi wan re wê di renekê de wê bahsa wê were kirin. Di awayekê de wê di dema hûriyan de wê di renekê de wê di parastgehê de wê Šauška wê bahsa wê were kirin û wê were ji wê re bergkirin. Di hinek nivîsarên ku wê di derbarê wê de wê werina dîtin de wê weke bi 'xosletên wê yên jin' û 'xosletên wê yên mēr' wê di renekê de ew cihê û cihê wê bahsa wan wê were kirin û wê di wê

temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bixwezin ku ew di renekê de ew were hanin li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di hinek salixkirinan de wê bahsa wê were were kirin. Weki din wê di nava şîroveyên wê yên ji dema hûrîyan de wê, di renekê de wê weke ku wê bi xosletên wê weke ne dûrî gulla wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê were şîrovekirin. Wê di şêwayekê de wê weke yazdanak 'dermankirinê' wê di hinek şîroveyan de wê bahsa wê were kirin. Ku wê çendî ev wê zêde wê weke ku wê ne diyar jî bê lê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê were ser zinan ku wê çawa wê weke xosletekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bide diyarkirin.

Gary Beckman destnîşan dike ku "nasnameya zayendî ya nezela" taybetmendiyek e ya ku ew jê re dibêje yazdanên "tipe Ishtar", kategoriyeke ku mîna Ninsianna û Pinikir didê diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê bi xosletên weke yên Šauška re wê di wê temenê de wê di renekê de wê di nava salixkirin û şîrovekirinên bi wê re de wê di renekê de wê were dîtin ku wê were salixkirin.

Di hinek metnan de jî wê Ninatta û Kulitta wê weke du sukalên û an xîzmetkarên wê yên yazdanî wê di renekê de wê bi wê re wê di werina diyarkirin û wê di nava bineterên hûrîyan de wê ji wê were bahskirin.

Šauška gelek caran ligel du xîzmetkarên xwe, Ninatta û Kulitta, hem di rolyef û hem jî li ser mohrên bangorî de dihê xuya kirin.

Nivîsareke Hîtîti ku xuyabûna peykerên yazdanên cihêreng vedibêje, behsa du teswîrên Šauška dike, yek rûniştî, bi bask û kûpek di destê wê de ye, ya din jî mêranî ye, ew jî bi bask û bi axek zêrîn ve girêdayî ye dikê. Dihê gotin ku her du jî ji hêla Ninatta û Kulitta ve hatine cem hev û ji hêla şêrê bi bask 'awiti' dihê diyarkirin. Dihê bawerkirin ku ew wê bi hev re wê hev bi şopênin (çav; Wiggermann, Frans A. M. (1997), "Mischwesen A. Philologisch. Mesopotamien · Hybrid creatures A. Philological. In Mesopotamia", p; 237,).

Darêjka mêranî ya Šauška di rêveçûna yazdanên mêr de (di berhemên referansê yên nûjen de wekî 38 pêjnên wê yên weke mêr hatina kifşkirin) bi Ninatta û Kulitta re dihê dîtin. Dema bê rîh e, ew wek yazdanên nêr ên din, cil û pêlavên tûj ên ku yek lingê xwe diyar dikan, li xwe dike. Nivîseke ku li ser cihekî di navbera hijmarên 55 û 56-an de di bûhûrîna yazdanên jin de hatiye danîn, nîşan dide ku Šauška ya bi eslê xwe jin jî li wir hatiye teswîrkirin, lê ev rolyef niha winda bûye. Lê belê di

Yazılıkayayê de li nêzîkî Yekbaşê rolyefeke mîna van hatiye dîtin. Di hinek nivîsarên yazılıkayayê de wê bahsa bandûra hûrîyan a zêde wê bikê. Minaq wê dayika key tudhalyayê IV. Puduhepa ku wê di navê wê de wê weke aidiyetek bi hepatê re wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê, 'wek banuya ji welatê hûrîyan hati' wê were diyarkirin û wê ji wê were bahskirin.

Rolyefeke din a Šauška ji Meletiyê dihê zanîn, ku wê li ayndarê û halebê dihê diyarkirin bê. Di van nivîsaran de wê weke ku ew destbiçek û sapqayên weke bi stirh ku ew didênê ser serê xwe re ew dihê diyarkirin. Di nivîsarên hîtîtî de wê bi nişandina lingekê wê re wê hewl were dayin wê weke bi bask bide diyarkirin. Rolyefên bi vî rengî ji şûnwarên din têne zanîn, weke ji Ayndarê û Helebê, tevî ku dar û rîman jî di dest det hatine piştrast kirin, her çend çek her gav ne wek hev in. Mîna rolyefên Yazılıkaya, ew meyla dîkin ku Šauška bi yek lingê xwe vekirî nîşan bidin. Hîn baskên wê hene bidina nişandin (çav: Herbordt, Suzanne (2011), "Šauška B. Archäologisch", Reallexikon der Assyriologie (in German), p: 105,). Ev gotinên weke ku wê bi wan wê yazdan wê bi tênginên weke yên zayendî wê cihê wê werina diyarkirin wê di demên kevn ên berî hûrîyan de jî wê were dîyarkirin. Ev wê hem bi ninisina, û heta gulla re jî wê were dîyarkirin. Di xosletên bi dema inanna a li urukê re wê newina dîyarkirin. Lê bi îştare piştî ku wê bi fêrs û xosletên cihê wê were pêşxistin wê bi wê re wê ev wê dualiya nêr û mê'yî bi xosletên wê ku wê werina salixkirin re wê wer dîtin ku wê were dîyarkirin.

Di mijare zayendî û an weke cihê weke bi tênginên 'mê' û an 'nêr salixkirina Šauška wê weke mijare ku wê bi yazdanên mesopotamîkî ên kurdistanî ên demên wê yên kevn de wê were dîtin. Di wê nûqtayê de wê ev wê di dema ku wê di şîroveyan weke yên gulla de jî wê were dîtin. Di mijare nisabe de jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, ev wê were dîtin. Minaq wê di hinek şîroveyan de wê hepat weke nisaba û an weke navekê wê yê din wê were dîyarkirin. Lê di gelek nivîsarên ku ew dihên fahmkirin de wê pêjna nisaba û ya hepatê wê di rengekê de wê cihê wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê weke tênginek bi mijare salixkirina bi têngîna nêrî û an mê'yî re bê. Em wê çawa wê fahmbikin wê weke ku wê hinek aliyan ve wê ne zelal bê. Wê ji aliyê mê ve wê weke bi gotina gelirî a di nava civake kurd de ku wê were ser ziman weke bi rengê "jin jina çî şêra çî mêra" ku wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê fahmbikê û an wê weke bi dîmenekê din wê fahmbikê wê

ew wê hinek ne diyarî wê di wê de wê hebin. Wê ne zelali wê xwe bidina diyarkirin.

Lê di hinek şîrove û pêjnên wê yên salixkirî de wê weke ku wê were dîtîn wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê were ser ziman ku wê çawa ku wê bi Šauška re wê di hinek şîroveyên wê de wê weke Šauška bi şîroveyên wê re wê weke şervanekê, parasvanekê û an wê weke yazdanek hewayê a teşub ku wê di rengê de wê di wê temenê de wê xwediyê hinek fêrsên salixkirinê bin wê bi wê re wê were salixkirin. Ev wê weke fêrsek fahmkirinê a weke wê gotina gelirî a weke di rengê 'jin jina çi şêra çi mêra' a nava civake kurd de wê weke têtînekê û dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Em iro di rohnîya çavkaniyên ku ew dihên û derdikevina li holê de ku em li vê gotinê dinerin em hinekê din wê weke têtînek ku ew di kirdeya xwe de bi mejiyî wek hinek tiştên din ku em wek dikarin fahmbikin weke ku ew dihawênê. Di wê nûqtayê xwe de wê ya ku ew ew di xwe de dihawênê wê di wê rengê de wê bi têtîna wê ya demê a weke bi pêvajoyên bi xosletkirinên bi demê re ku ew dibin re wê çawa wê yazdanên mîtîkî wê werina salixkirin û wê bi wan wê xosletên nû wê bi awayekê weke di rengê peresendinekê a bi fahmkirinê re ku wê were kirin re wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev gotin wê weke ku wê weke gotinek ku em wê dikarin wê hinek aliyan ve wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê re wê salixbikin û wê fahmbikin û wê werênina ser ziman bê. Wê çavkaniyên wê gotinê wê di wê rengê de wê weke ji aliyekê ve wê weke çandek yazdanî ku mirov wê karibê wê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Wekî din wê bi wê re wê ev gotin wê weke gotinek erkolojikî a ku wê di wê temenê de wê weke ji wê bi wan çavkaniyan re wê karibê gihiştin li hinek fahmkirinên civakî, têtînî, hişmendî, çandî, û an kultî û hwd ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê bê. Lê bi gotinê re wê weke ya ku wê di roja me de wê were fahmkirin wê tenê wê aliyê wê yê bi hişmendiyekê ku ew dibê wê tenê wê were fahmkirin û wê karibê ew bibê **bê**. Wê weke bi aqilbûnek û şehrazanebûnek di temenê wekhevîyekê di nava têtîna mê û nêr de ku wê bi xwe re wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê karibê wê were salixkirin wê têtînên weke yên bi wê re wê di wê temenê de wê bi fêrsên ku ew dihên fahmkirin de wê di wê temenê de wê werina fahmkirin. Mînaq wê bi fêrsên inanna ku wê piştîre wê weke ku wê were ser ziman wê weke di wê temenê de wê bi têtînekê wê di rengê de wê

bi xwe re wê bide dîyarkirin. Fêrs û xosletên ku wê bi inanna re wê piştî wê werina ser ziman wê weke bi fêrsên fahmkirinê, aqilbûnê, şehrazabûnê û şervaniyê û hwd re ku wê bi wê re wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê heta ku wê were demên bi salixkirinên îştarê re wê weke yazdanek şer jî wê di hinek şîroveyan de wê bi wê re wê were salixkirin. Ev reng wê weke bi teonimikî wê weke bi xoslet û teybetmendi kirina jinûve ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ev dîmen wê di renekê de wê bi temen û rengê salixkirinên bi xosletên nû di demên piştê wê weke ku wê di renekê de wê were kirin wê hem bi pêjna nisaba re bê û an ya Šauška û hwd re wê di wê temenê de wê di renekê de wê were dîtîn. Hepatê wê weke yazdanek ku ew jî temen ve wê weke ku wê bahsa wê pirr zêde wê mazin wê hebê. Wê weke ku wê ev yazdanên wê di demên serdema navîn a hûrîyan de wê li dora wê di renekê de wê berheviya panteona hûrîyan wê di renekê de wê were dîtîn ku wê bibê. Kumarbi ku wê wekeyê 'keyê yazdanan' wê were dîtîn wê di renekê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê mijare kumarbî wê weke ku wê jî gelek aliyên ve wê bi xwe re wê ne zelaliyan wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bihawênê. Di wê nûqteyê de wê di derbarê dema wî û serwerîya kumme' de wê di wê temenê de ew wê direnekê de wê di dema wî de wê weke ku wê were dîtîn. Di renekê de wê, di awayekê din de jî wê weke pêjnek din jî wê karibê wê di dewama wê de wê hinekê din wê bi wê re wê li wê bihizirê. Diane Wolkstein û samuel noah kremer wê di xabate ku wê werênina li holê a bi navê 'inanna: **queen of heaven** and earth; her stories and hymns from sumer' de wê bahsa berfirehiya çanda ubeydê a bi ber kendavana basrayê berfirehiya wê bikin. Di wê temenê de ev berfirehî wê bi xwe re wê hinek sazkirinên weke ku wê di wê demê de wê bi sazûmanên pêşketî ên weke di dîmenekê hemdem de ku wê were bi navkirin weke bi welatî û an welatitîyek hemdem de ku wê were ser ziman de wê, di renekê de wê bikê. Yek jî wan ku wê weke 'bihûšta herêmê' wê were bi navkirin wê jî wan wê 'dilmun' bê û ev wê di wê temenê de wê weke bihûştê wê were bi navkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa kumarbi ku wê weke

‘keyê bihûştê’ wê were kirin jî wê di rengekê de wê di fêrsa wê gotina wî ya bi wê rengê ku ew dihênê ser ziman de jî wê di wê temenê de wê weke ku wê karibê têgînekê bi fahmkirinê bi xwe re ew bide me.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê di têgîna kumarbi a weke keyê bihûştê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke têgînek teybet wê xwe bide diyarkirin. Di wê rengê de wê ev wê weke têgîne ku wê di nava têgîna sazûmana fahmkirina herêmê de wê bi başî û têgînek ku wê piştre wê ji pêşxistinên bi têgîna bihûştê û hwd re wê were kirin wê di rengekê de wê werê hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê welatê dilmunê wê weke kesên ku ew li wê dijin wê weke kesên ku ew ser mirovî bin û heta ku wê weke ‘kesên pîr û kal nabin’ û hertimî weke bi nemiriyekê mayinda dijin wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê di şewayekê de wê ji wan wê were bahskirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di têgîna wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin ku wê mijare dilmunê wê di rengekê de wê weke fêrsek giring a mitolojikî wê di nava fahmkirina sumer de wê bide diyarkirin. Piştî wê weke fêrsek fahmkirinê a teolojikî ku wê fêrsên kosmogonikî û metafîzîkî ên sermedî û hwd wê di meji de wê bi xwe re wê biafirênê û wê werênê li holê wê bibê.

Şaristaniya Dilmun navendek çalakiya bazirganî bû, ku çandiniya kevneşopî ya axê, ku ji hingê ve bi tevahî berdar (hilber) bûye. Bazirganiya deryayî di qonaxa destpêkê de di navbera herêmên cihêreng de, mîna Geliyê Indus û Mezopotamya, paşê di navbera Çîn û Deryaya Navîn de bûya Şaristaniya Dilmûn cara ewil di tabloyên heriyê yên sûmerî yên ku di dawiya hezarsala sêyemîn a berî zayînê de li perestgeha yazdana Înanna ya li bajarê Êrûkê hatine dîtin de, dihê vegotin û ji wê bahskirin weke welatekê cihê ku ew bûya û pêşketiya. Rengdêra dilmun ji bo danasîna axe û karbidestek taybetî dihê bikar hanîn; Digel vê yekê, navnîşên rêjeyên hirî yên ku ji kesên bi Dilmun re têkildar têne dayîn hene.

Di demên çanda ubeydê û pêvajoye pêşî a şariştana urukê û hinekê jî wê weke demek pêşketinê û berfirehbûnê ku wê bahsa were kirin wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê pêşketinên urukê û şaristaniya wê di wê nûqtayê de wê bi wê re jî wê bibê şariştan.

Dilmun ket bin desthilatdariya xanedana Kassîtan a dema Babîliyan. Dilmun weki din di du nameyên de tê binavkirin ku ji serdestiya Burna-Buriash II (1370 b.z.), ku di dema desthilatiya Kassite ya dema Babîlê de wê, di dema rizgarkirina Nippurê wê bahsa wê were kirin Ev name ji karmendekî parêzgeha Dilmûnê bi navê Ilî-ippaşra ji kesek weke dost û an hevalê bi navê Enlil-kidinni, ku wê waliyê Nippurê bê re hatine nivîsandin. Navên ku hatine gotin qassit û an akadî ne. Ev name û belgeyên din nîşan didin ku wê demê di navbera Dilmun û Babîlê de têkiliyeke îdarî hebûye. Piştî hêrîş û hilweşîna desthikatiya Kassîtan di sala 1595an de, belgeyên Mezopotamyayê berdewam bûn heta ku li ser nivîsên Asûrî (ji sala 1250 berî zayînê heta 1050 berî zayînê) keyên Asûrî serwerên Dilmun û Meluhha û herwiha Deryaya Jêrîn û Deryaya Jorîn ragihandin. Nivîsên Suryaniyan ji Dilmûnê bac hatine tomarkirin. Di wê demê de wê weke ku wê di nivîsên asûran de wê were ser ziman wê bi hêrîşan hilweşîna qassitan wê weke serwerîya wan wê kêmbibê. Wê weke gelek deverên din wê dilmun jî wê bîndest bibê û wê di wê demê de wê bi girêdanên weke dana bacê wê weke mecbûr wê were hiştin. Ji xwe wê piştî wê demê û pê de wê zêde agahi wê nebin ku wê di dewama wê de wê çî bi aqûbeta wê were.

Nivîsên din ên Asûrî hene ku desthilatdariya Asûrî li ser Dilmunê di hezarsala yekem a berî zayînê de nîşan dide. Yek ji şûnwarên pêşîn ên ku li Bahreynê hatine keşfkirin nîşan dide ku keyê Asûrî Sennaxerib (707-681 b.z) hêrîşî bakurê rojhilatê Erebiştanê ê roja me kir û giravên Bahreynê girt. Bi awayekê bi derfet ew herêm jî heta kendava basrayê ku wê weke bi çerçove "şariştana dilmun" wê were bi navkirin wê di nava wê de wê werina desteserkirin. Gotara dawî ya Dilmun di dema Împaratoriya Babilonî ya nû de hat; Qeydên îdarî yê Babilonîya nû yê ji sala 567-an diyar kirin ku Dilmun ji hêla keyê Babîlê ve hate sehêt kirin. Navê Dilmun piştî hilweşîna Babîlê di sala 538 berî zayînê de ji holê rabû û herêm ji vir şûnde di serdema Helenîstîk de wekî Tilos hate nasîn (çav: Larson, Curtis E. (1983). *Life and land use on the Bahrain Islands: The geoarcheology of an ancient society*. Chicago: University of Chicago Press. p. 50–51.)

Gotina 'tilos' di kurdi de wê kartibê bi wateyên weke 'hatina ber dawiyê', 'dawi lêhatinê', 'ji holê rabûnê', û an 'tarûmar' bûnê û hwd wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hinek wateyên din ên weke wê di hinek şewayên din de wê di wateyên weke bi radayek bilind a tevgerinê wê wateyekê wê bide me. Li gorî hinek çavkaniyan wê

piûştî dilmunê ku wê navê wê bide diyarkirn wê weke navekê olî û weke bi wê ya navendî ku wê ev herêm wê bi wê re wê were pênasekirin wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin û wê were ser ziman. Di hin qaydên asûran de wê bahsa hinek oldarên wê herêmê wê bikê û wê bahsa navendîtîya wan wê bikê. Di wê demê de wê li gorî hinek çavkaniyan jî wê piştî wê ew wê weke naturî ku wê li wê pêşkevin wê bînina ser ziman. Di çerçoveya wê gotinê de wê di rengekê de wê ew wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Di sedsala sêyemîn a piştî zayînê de, Sasaniyan li şûna Partan desthilatdarên Mesene cih girtin. Keyê yekem ê xanedana Sasaniyan Erdeşîr ev herêm zeft kir û keyitî da kurê xwe. Bi heman awayî kurê Şapûr Mesênî I. Di demekê de, Mesene ji bin keyeniy da girtin û Behreyn di nav parêzgeha Sasanî ya Mazon de, ku peravên başûrê Kendava Farisî vedigirt, hate girêdan.

Ev demên ku wê weke mijare gotinê bin ku wê di wan de wê sehêta dilmunê wê derbasî babilê wê bibê wê weke demek ku wê di nava derketina li pêş a dema med û bi wê re wê hevkarîya babil ku wê xort wê hebê de bê. Di wê temenê de wê bi derfet wê karibê weke ku wê were gotin ku wê ev dem wê dema ku wê bandûra asûr wê ji aliyê med û babilîyan ve wê di wê demê de wê were kêmkirin. Di wê temenê de wê weke ku wê di nava destanên kurdan ên weke 'destana kawa' de wê were vegotin ku wê di wê demê de wê çawa ku wê li hemberî keyê asûr wê berxwedan wê bibê û wê di encamê de wê ew desthilatiya wan wê were ji holê rakirin wê bahsa wê were kirin.

Ev dem wê di wê temenê de wê weke demek hemdem a hemdemiya demê de ku wê karibê wê bahsa wê were kirin. Piştî wê jî wê bandûr û serwerîya med û babilî wê bi hev re wê li herêmê wê di awayekê de wê bibin. Heta demên tevgeriya axamanişan ku wê bi awayekê wê dawiyê li desthilatiya medan a keyê med ê dawî astiyaq ku wê werê hanin û pê de wê piştî wê demek din wê di wê navberê de wê bi wê derbeya axamanişan a li medan wê ne axamanişî lê wê asûrî wê weke bi hêz bibin û wê derkevina li pêş. Di serwerîya wan a li ser herêmên weke ûrselima roja me û heta ku kirina seferên li wê û hêza wan ku ew karibin keyên wê ji kar û an taxt bikin û ew li şûnê yên li gorî xwe bidina diyarkirin wê ev wê weke nişanaka wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman û wê karibê wê bide diyarkirin. Piştî wê wê demê wê gelek dîrokzanên weke heredot û hwd wê di nivîsên xwe de wê werênina ser ziman ku wê çawa wê axamanişî wê di bin serwerîya

kirus û bi seferên harpagosê demê ku kurd wî ji rûxandina desthilatiya wan a demê ya mediya demê weke 'xiyanetkarekê mazin' ê serdemê bi nav dikin wê li herêmên hewirdorê ên anatolya û heta berbahre reş wê di rengekê de wê weke ku wê bibin.

Piştî şerê nava med û lidya li keviya çemê sor û an hayls'ê ku wê were kirin wê di rengekê de wê, piştî wê bi pênc salan wê levkirinekê di nava xwe de wê bikin. Wê di encama wê levkirina aşîti de wê peyman a aşîtiyê wê çêbikin û wê keyê lidyayî alyetê yekem wê keça xwe aryanis wê weke nişanaka dostanî û levkirina aşîtiya mayinda ku yazdanên wan ji wan weke di xwest wê bide kurê keyê demê qiyakser astiyaq. Astiyaq wê piştî wê were ser taxt û wê li dora 30 salê wê ser taxê keyitiyê wê rûnihê. Piştî wê axmanişî wê dema ku wê desthilatiya med wê rûxênin wê piştî wê hêrişî lidya û deverên din ên anatolya jî wê bikin. Wê bi wê yekê wê demek şer a nû wê bi xwe re wê bidina diyarkirin û wê werênin.

Rewşa axamanişan ku wê heta dema derketina iskenderê makedonî ku kurd wê weke 'iskenderê zurqarneyn' bi nav dikin re wê, di rengekê de wê bidomê. Wê bi seferên xwe iskender wê dawiyê li axamanişan wê werênê. Kurd wê di wê demê de wê xwe bi sipêrênina zagrosan ku wê weke her demê weke male xwe ya parastinê dîtina.

Gotina 'zurqarneyn' ku wê li pêşiya navê iskender wê were danin wê di kurdî de wê wateya wê, ew bê ku wê weke 'qarnê ku ew ji jê ibret were girtin' bê. Di dewama wê de wê wateyên weke di rengekê bi têngîna hovitiyê', demek zor a bi zarin û zar û eş û elem wê bi xwe re wê weke ku wê bi wate bikê. Di wê temenê de wê ev di rengekê de wê weke gotinek ku wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Salixkirinên xosletên demê û pêşveçûnên weke wê

Di dema hûrîyan de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare salixkirinên bi têngîna karakterî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîyarkirin. Hûrîyî wê weke têngînek civakî û hişmendî a li pêş wê xwediyî wê bin. Wê dema ku em ji kijan aliyê ve wê li wê binerin em wê di rengekê de wê bi wê re wê di nava wan de wê kifşdikin Gelek xosletên ku me li jor bi gelek awayan bi yazdanên wan re salixkirin wê di rengekê de wê weke xosletna ku wê bi demê re wê werina salixkirin bin û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Xosletên jiyane wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê bi xosletên ku ew weke wasif ku ew bi wan yazdanên xwe dihênina ser ziman wê tenê wê weke xosletna wê di wê temenê de wê nemênê. Wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê xwediyê ali û rengê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê diyarkir û wê karibê wê werênê ser ziman. Yazdanên hûrîyan wê di wê temenê de wê dema ku em wan dinerin û xosletên wan fêr dibin wê di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring mirov bi wan re wê di rengê din de wê xosletên pêşketina serdemê, civakê û jiyane wê ya demî bi wê re wê fêr dibê. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hûrîyî wê di wê temenê de wê dema ku wê serdema wan bi yazdanên wan re wê dibînê wê di wê temenê de wê bi xosletên yazdanên wan re wê xosletên wan wê di rengê de wê fahmbikê. Lê hûrîyî wê di aqil, hişmendî, û zanînê xwe de wê bi rengê wê weke ku wê bi ber dema aqil û an zanînê ve wê çûyinê wê xosletên fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di fahmkirinê de wê xosletên wan bi gotinên wan ên weke hinekê din ên kompliketirî ku wê werina avakirin re wê di rengê de wê weke ku wê bi wan re wê di rengê de wê were dîtî ku ew xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di dema wan de wê yazdanên wan ên ku wê gelek ji wan wê ji demên berî wan bin wê bi xosletên nû ku ew li wan dikin û an bi wan ew wan dihênina ser ziman wê bi wê re wê were dîtî. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wan ê giring wê xwe bi rengê diyarkirina wan re wê bide dîyarkirin. Lê di wê dema weke dema pîrr-yazdanî de wê weke di dîmenekê yek-xwûdayî de wê weke ku wê çawa wê were jiyankirin wê bi wan re wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê minaq wê yazdanên wan ên weke hepatê wê dema ku wê binerê wê di wê temenê de wê xwediyê sazûmanek hişmendî û kultî a ku ew bi wê re wê were dîtî ku wê were jiyankirin. Tiştê din jî wê bi wê re wê were dîtî. Wê ew jî wê ew bê ku wê parastgeh wê weke deverek ku wê di wê de wê perwerde wê were dîtî. Wê di temenê wê hişmendiya wê yazdanê de wê nivis û an berhemên nivisî ku wan afirandina wê bi wê re wê di rengê de wê bê dîtî ku wê bibê. Minaq wê dema ku wê bê gotin 'tadu-hepa' û an talu-hepa' û hwd wê bê gotin

wê ev tenê wê weke navê hinek prensesên hûrî û an mitanniyî ê nebin. Wê ji wê zêdetirî wê bi wê rengê wê navlêkirinê wê bi wê re wê tiştêkê din jî wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê di wê nûqtayê de wê, yazdanên ku ew wê weke girêdayî wê na wê çawa ku wê bi wê rengê wê bi wan re wê xwediyê xosletekê bin. Di dewama wê de wê bi wê re wê ev wê weke nişanaka şagirtbûnekê û an weke rewşek weke wê ya xwandinê û hwd ku ew wê bi wê rengê wê bide diyarkirin wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wekî din wê di demên hûrîyan û di demên berê wê de wê li şûn navê keyan wê danina navê yazdanan wê di wê temenê de wê weke ku wê çawa wê bi wê aidiyetekê wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, di renekê de w, di mitolojiya hûrîyan de wê fêrsên fahmkirinê ên weke yên bi venusa romaya piştre û an afrodita grêkî û hwd de ku wê were ser ziman wê minaq wê hinek xoslet wê bi Şauška hûrîyan re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ew wê wek yazdanek evînê wê di renekê de wê were salixkirin. Wê têkiliya zawacê a nava mirovan ku wê bibê wê weke ku wê bide diyarkirin. Di hinek nivisan de wê weke beremberî îştarê wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê were dîyarkirin. Wê dema ku em îştar wê di dewama inanna wê de wê fahmdikin û wê di demên destpêkê ên şariştaniyê de wê bi inanna û dumuzi re wê di renekê de wê ritualên zawacê wê hertimî wê bi navê wan wê li urukê û deverên ên ên ku wê piştî wan bi xosletên şariştaniya wan û an serwerîya wan wê pêşkevin jî wê di wê temenê de wê bi wê rengê ku mirov xosletên weke wê bi Şauška û teşub re wê di dema hûrîyan re wê dibînê wê weke ku wê şibandinek bi wê rengê wê di serê mirov de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Weke ku wê ev xoslet wê bi wê re wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Şauška minaq wê di wê nûqtayê de wê di nava nirxên civakî ên dema hûrîyan de wê bi wê re wê di parastgehên wê de ku ew wê ji wê re wê bi wê werina kirin ku wê li wê binerê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê heta ku wê di demên

hûrîyan de wê xosletên weke yên bi Šauška û teşub re wê werina dîyarkirin wê di wê temenê de wê di regekê de wê di temenê girêdanek evindarfî de wê were dîtîn ku wê were kirin û wê di hinek tefsiran de wê wêneyê wan wê were xêzkirin ku ew herdû wê weke rût bin. Di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîyarkirin. Ev wê piştî wê, di hinek fêrsên bi wê rengê ên weke rituali de wê piştî wê an jî di heman demê û rengê de wê bi yazdanên weke adad û sala re wê were dîyarkirin.

Navê sala wê weke navê yazdanê wê di wê temenê de wê bibê û wê di wê rengê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê weke navê yazdanek ku wê bi xosletên evînê ên weke ji wê rengê ku wê werina derhanin wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê werina hanin li holê û wê bidina dîyarkirin. Sala wê kulta wê bi zêdeyî wê li deverên weke karkar û Zabbanê û hwd re wê were dîtîn ku wê li wan wê hebê. Di hinek şîroveyan de wê weke hevserê dagan jî wê were dîyarkirin. Lê ev wê weke rewşek tevlihevkinê bê. Ber ku wê bi dagan re wê Shalash wê hebê û wê di wê demê de wê li rojavayê kurdistana roja me wê shalash wê hebê û wê di wê temenê de wê weke yazdanek din ku wê ji wê re wê berg wê were kirin wê bibê.

Di zaninên hemdem de, Shalash carinan bi Shala, wek yazdanek Mezopotamya ku jina Adad dihat hesibandin tê tevlihev kirin. Li gorî Daniel Schwemer, her çend di hin çavkaniyên kevnar de di navbera her du yazdanan de hin tevlihevî hebe jî, ev yek bi giranî bi nivîsarên zanistî yên Mezopotamyayê ve girêdayî ye û ji sedsala çardehan berî zayînê ne kevtir e. Li gorî Lluís Feliu, piraniya birhanên ji bo vê yekê ji hezarsala yekem berî zayînê dihên dîtîn.

Di navnîşa yazdanan de, An = Anum, Shala wekî yek ji navên alternatîf ên Shala tête navnîş kirin. Lêbelê, ew ji hev cuda Şelaş (lê ne Şala) bi Nînîlî re dike yek. Di nivîsareke dereng a ravekirinê de Nînkûsî/Şalaş wekî "Şala deşta rojava" dihê destgirtin. Di nusxeyek yekane ya rêûresmek Maqlu ya ji Aşûreyê de, Şala li şûna Şalaş xuya dike ku di nusxeyên din ên naskirî yên heman nivîsê de tê dîtîn (çav: Feliu, Lluís (2007). "Two brides for two gods. The case of Šala and Šalaš". He unfurrowed his brow and laughed. p; 92, Münster: Ugarit-Verlag)

Lluís Feliu bi derfeta ku her du bi eslê xwe wek hev in red dike, û bi taybetî ku tevliheviya di navbera wan de ji vê yekê derdikeve ku Dagan bi xwe yazdanê hewayê ye û bi vî rengî dişibihe Adad wê dide dîyarkirin. Ew her weha destnîşan dike ku Shala di hunerê de wekî yazdanek ku bi

hewayê ve girêdayî ye baş dihê birhan kirin, bi karakterê Shalash re hevrastîyî bi jinên serokên panteonên din ên rojhilata nêzîk re (mînaq, jina Enlîl Ninlîl û jina El Athirat re dihê dîtin) ew diyar dike ku ne bi derfet e ku dişibe ya jina yazdanê hewayê Mezopotamya. Wekî din, rastnivîsîna navê yazdanê ku bi Adad re di nivîsarên devokî de tête hev kirin, di nav dem û zimanan de lihevhatî ye, ku tu carî bi sibilantekê naqede.

Di çavkaniyên Hûrî û Hîttî de kê mînaq birhanên tevliheviya di navbera her du yazdanan de hene. Daniel Schwemer peymanek key Şattiwaza (key Şattiwaza, bi awayekî din wekî Kurtiwaza an Mattiwaza tê binavkirin, keyekî keyeniya dethilatdariya Hûrî û Mîtanî bû ku ji sala 1330 heta 1305 berî zayîna bubû key.)wekî mînaq dihesibîne. Lluis Felieu diyar dike ku çavkaniya tevliheviya Hûrî û Hîttî ev be ku -š-ya dawîn a di navê Shalash de dikare wekî rewşek dawîya zimanê wan were şîrove kirin, lê di heman demê de destnîşan dike ku tenê mînakên gengaz di heman demê de dibê ku xeletiyên rastnivîsê yê hêsan jî nîşan bide.

Di dema key Şattiwaza de wê di rengekê de wê navê wê derkeve li pêş. Bi kurtasî wê xosletên dema key Şattiwaza ku mirov wê bahsa wê bikê wê hinek aliyên ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê hebin ku mirov wê karibê bi wî re wê fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Key Şattiwaza kurê key Tuşratta bû. Navê wî di zimanê zimanê Hûrî-mitanni de bi rengê 'Kili-Tešup' jî dihat fahmkirin û nivisandin. Di aloziya ramiyê ya piştî mirina selefê xwe Shutarna III hewl da ku Şattiwaza bikuje. Lê key Şattiwaza reviya û xwe spart keyê Hîttî Suppiluliuma I. Ew bi keça Suppiluliuma re zewicî û bi artêşeke ku wê weke ji hittî û hûrîyan wê avabikê dihê gotin ku ew vegeriya Mîtanî. Piyassili (Sarri-Kusuh), kurê key Šuppiluliuma I, alîkariya wî kir. Di nebûna wî de, text weke ji aliyê Shutarna III. ve har destserkirin. Lê piştî wê têk çû û key Şattiwaza bû wek keyê Mîtanî. Bûyer di du peymanên Suppiluliuma û Şattiwaza de (hinek di navbera 1345 û 1323 b.z. de) hatine tomar kirin (çav: Devecchi, Elena, (2018). "Details That Make the Difference: The Akkadian Manuscripts of the 'Šattiwaza Treaties.'" in: Die Welt Des Orients, vol. 48, no. 1, 2018, pp. 72–95. See p. 72: "...The so-called 'Šattiwaza treaties' are a set of two documents (CTH 51 and CTH 52) ratifying the subjugation of Šattiwaza of Mittani to the Hittite king Šuppiluliuma I, an event dated to the 2nd half of the 14th century BCE..).

Lêbelê Piyassili û Hîftîyan dibe ku di encama van bûyeran de hemû axa berê ya Hanigalbat/Mitanniyan li rojavayê Feratê bi dest xistibin. Dihê bawer kirin ku key Shattuara wek keyê Mîtannî yê din e, lê şert û mercên çawaniya desthilatdariyê ne diyar in. Keyê Asûrî Adad-nirari I ew wekî keyê di wê demê de wê li ser xanadana asûran a demê re wê navê wî di awayekê de wê were dîtin ku ew wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê di wê gengêşîya qasrê a mittaniyan wê keyê asûr wê posisyona wî çî û çawa bê ew zêde di derbarê wê de wê agahi û diyarkirin wê nebin.

Di dewama wê de wê weke ku me hinekê wê li jor wê hani ser ziman wê navê sala wê di hinek peymanên di dema keyê mitanni key Shattiwaza de wê were diyarkirin. Di wê nûqtayê de mirov dikarê bi wê çavkaniyê wê werênê ser ziman ku wê sala wê weke yazdanek ku wê di nava mitanni û hittitan de jî wê di wê rengê de wê weke ku wê serwer bê wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Sala wê hinek fêrs û xosletên fahmkirinê ên ku wê bi wê re wê di rengekê de wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke bi xosletên Šauška re wê di rengekê de wê were ser ziman. Weki din wê jî wê dikarê wê karibê li lê zêde bikê ku wê keyê mitanni wê dema ku wê navê xwe werênê ser zimanê wê yazdanê hewayê teşub wê navê wî li ser şûn navê xwe wê dênê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew bi wê dide diyarkirin ku ew wê weke bi wê kulte teşub û Šauška ve wê girêdayî wê xwediyê xosletek girêdanê bê. Lê ji aliyekê din ve wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê di dewama wê de wqê navê sala wê di rengekê de wê weke navekê din ê Šauška bê û an wê cihê wê weke yazdanekê wê were hanîn li ser ziman bê ew wê weke aliyekê ku wê hinekê ne diyar bê. Minaq wê di hinek xosletên ku ew wê were salixkirin de wê sala wê yekûyek wê weke bi xosletên di rengên weke yên Šauška ku wê were salixkirin wê di rengekê de wê bi wê re wê were salixkirin. Sala di kurdî de wê wateya gotinê û navê wê weke navê salê bê û an wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, were dîyarkirin. Di hinek nivisaran de wê navê sala wê weke hala jî wê di rengekê de wê bi wê re wê were salixkirin. Hala wê wateyek wê weke ku wê bi morfolojikî wê di kurdî de wê weke taqabûlî 'para' û an par wê bikê û ev wê karibê wate û fahmkirina û sala bûhûrî re ew di xwe de ew di rengekê de ew bide me.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Belgeyên herî kevn ên Şalaş ji Ebla, ji hezarsala sêyemîn a beriya zayinê de wê dide nişandin. Lêbelê, ti nişanek tune ku ew di wê demê de bi berfirehî dihat perizandin. Ew bi yazdanê Wada'an(u) re bû, yê ku li Gar(r)amû, bajarekî li herêma Ebla a dma hûrîyan bû di wê de ew, dihat perizîn. Di belgeyên wezîrê key Ibrium de jî birhanên têkiliya di navbera dsa-a-ša (Şalash) û D BE du-du-luki, "yazdanê Tuttul", sernavê Dagan de hene. Peykerê Shalash bi eşkere li Tuttul tiştêk kultî bû dide diyarkirin. Di demên paşîn de, kulta Shalash li Tuttul baş dihê birhan kirin, û Alfonso Archi ew qas dîr diçe ku diyar dike ku nêrîna ku ew jina Dagan bû ji vî bajarî derketiye. Lêbelê, niha tu delîl tune ku ew li navenda ayîna mêtê xwe ya din, Terqa, dihat perizandin. Li deverên weke Halabê roja me ên li rojavayê kurdistanê, Şelaş li gel Dagan û Hebat di merasima pagrâumê de, ku beşek ji merasîma şînê ye, hatiya bergkirin (çav: Feliu, Lluís (2003). The god Dagan in Bronze Age Syria. p: 71, Leiden Boston, MA: Brill).

Sala wê weke yazdanek kevn wê di wê demê de wê were dîtin. Minaq wê weke keça Ninisina wê di rengekê de wê were dîyarkirin di hin şîrove û nivisarna de. Sala wê di rengekê de wê weke yazdanek ku wê di wê demê de wê, bi teybetî di demên hûrîyan de wê bi hinek xosletên hepatê ve girêdayî wê were dîyarkirin. Li gorî hinek şîroveyên weke ku ew wê weke hevîna teşub wê were dîyarkirin wê di wê rengê de wê weke di dîmenekê wê weke wê jî wê di şêwayekê de wê were salixkirin.

Bi Adad re wê di hinek nivîsaran de wê ji jê were bahskirin û nivîsarên sala bi gelemperî dihênin ser ziman wê wekî "jina wî ya mezin" an "jina delal a ku dil xweş dike" bi nav dikin. Di straneke balag a kesê yekem de ji pirtûkxaneyê Aşûrbanîpalê, Şala/Medimşa (di vê rewşê de her du nav jî di heman nivîsê de hatine bikarhanîn) xwe wek jina adil a Adad/Işkur bi nav dike. Shala û Ishkur piştî Aya û Shamash, duyemîn cotê îlahî ye ku herî zêde tê gazî kirin di nivîsarên mohra bangorî a ji Sippar de. Lêbelê, ji hezarsala sêyemîn a beriya zayinê wê ve ti belgeyên Şala nayên zanîn, û dihê texmîn kirin ku bi derfeteke mezin ew li rojhilatê Mezopotamya Jorîn a ku ew di serdema (qassit-)Babîlê ya Kevin de derketiye. Li rojava, li Helebê (Heleba roja me) û dora wê dibe ku li herêma Firatê ya navîn, jina yazdanê hewayê Hedad li şûna yazdana Hepat demek derketibê li pêş. An jî ev wê weke navekê wê yê din ku ew bi wê û bi

kulta wê ew dihê hanîn li ser ziman bê. Hepat jî wekî jina hevtayê xwe Teşûb di ola Hûrî de hatiya zanin. Ew di çavkaniyên aramî yên paşîn de ji heman herêmên ku jina yazdanê hewayê jî Şala bû, wekî li Mezopotamyayê nayê dîtin (çav: Schwemer, Daniel (2007). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I" (PDF). Journal of Ancient Near Eastern Religions. 7 (2). Brill: 121–168).

Medimşa ku di demên paşerojê de wekî navekî alternatîf ji bo Şala dihat hesibandin, di eslê xwe de yazdanek cuda bû û jixwe di çavkaniyên serdema Fara de cih girtiye, her çend di derbarê rola wê de ti agahiyan nadin. Daniel Schwemer diyar dike ku ne bi derfet e ku ew bi her awayî jina Ishkur were hesibandin, û ku nebûna birhanên rasterast ên têkiliyek wusa di navbera wan de, ku ji listeyên yazdanan yên paşerojê dihê zanîn, wek yazdana alîgiriye û parastinê ye. Ew her weha diyar dike ku hin teswîrên yazdana baranê ya tazî li ser mohrên bangori dibe ku Medimşa bin. Her weha dihê dîyar kirin ku hin wêneyên weha dikarin yazdana Hûrî Şauska numinêr bikin, ku bi gelemperî xwûska Teşub dihê hesibandin û di çavkaniyên naskirî de qet wekî hevjîna wî nayê binavkirin, piştî ku yazdanê hewayê ê Hûrî bi Hepatê re têkildar bû. Ne bi derfet e ku mirov xwezaya berê ya têkiliya wan nas bike.

Di kurdi de navê 'medimşa' û an medimsha' wê di rengekê de wê weke bi wateya 'şahiya ku ez bidim' û an ya ku 'ez didim' de dihê fahmkirin û ew dihê ser ziman. Di rengekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê karibê navê 'medimsha' di rengekê di morfolojiya wê de wê karibê wê di rengekê de wê weke têtînek ku wê çawa wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Wê weke têtînek bimorfolojiya xwe 'baran barinê' jî wê karibê di temenê têtînek 'dayinê' de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê were fahmkirin.

Shala û keçên Adad Shubanuna, Namashmash (wek Nabarbar dihê xwandin) û Minunesi bûn. Her çend niha tu birhan tune ku ew wekî yazdanên serbixwe li derveyî navnîşên yazdanan hebûn, Û ne bi derfet e ku ew bi rengekî mîna diya xwe hatine xuya kirin û fonksiyonên wê parve kirine, li gorî Frans Wiggermann. Di hunerê de, komên yazdanên tazî yên mîna Şala, yên ku dihê îdiakirin bi wan re tene nasîn, bi hin heywan û bi mîtîkî mina pez, ku navê wî niha nenas e, bi îhtîmaleke mezin karakterek astralî ye. Her çend etîmolojiya Namashmash û Minunesi nenas e jî, navê Shubanuna dihê wateya "keyê şuba", şuba

nenas an gemar an şêlê ye ku bi yazdanên mîna Ishtar û Shamash re têkildar e. Di straneke balag de, Menunesî û Şubanûna ji bilî keçên wê, navên Şala ne. Namashmash û Shubanuna jî di navnîşek yazdanan de têne pejirandin ku dihê texmîn kirin ku hejmartina taybetmendiyên Îştar an jî Îshara ye. Shubanuna jî dikare bi navê mehekê ji salnameya herêma ya Adab ji hezarsala sêyem berî zayînê were pejirandin. Digel ku ev texmîn ne diyar dimîne ji ber ku bi awayekî din li bajêr nehatibû dîtin, kevîrê şuba yê yazdanî (Şuba) di navên teophorîk de di navbera serdemên Sargonic û Ur III de dihê dîtin, û ji ber vê yekê ne bi derfet e ku ew were gazî kirin, di navê heyvekê de jî. (çav: Such-Gutiérrez, Marcos (2005). "Investigations on the Pantheon of Adab in the 3rd millennium". Archives for Oriental Research (in German). 51. Archives for Oriental Research (AfO)/Institute for Oriental Studies: (p:)1–44).

Zarokên din ên ku di beşên navnîşên yazdan yêna ku ji Shala û Adad re hatine veqetandin hatine pejirandin Misharu ("edalet"; dibe ku bi hevjiha wî Îshartu, "rastdarî" bê.) û Uşur-amāssu ("gotina wî bibihîzin") hene. Digel ku Uşur-amāssu di lîsteyên yazdanan de yazdanekî mêr dihê hesibandin, birhan hene ku yazdanek bi heman navî li Urukê di hezarsala yekem berî zayînê de dihate perizandin, û bi kêmanî di bûyerekê de ew wekî "keça Adad" dihê binav kirin (çav: Schwemer, Daniel (2001). Die Wettergottgestalten Mesopotamiens und Nordsyriens im Zeitalter der Keilschriftkulturen: Materialien und Studien nach den schriftlichen Quellen (in German), p: 68-69, Wiesbaden: Harrassowitz).

Navê adad wê di kurdî de wê di rengekê û morfolojiyekê de wê taqabûlî navê 'adar' jî wê bikê ku wê weke navekê mehekê jî bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê hinek şîroveyên ku ew wê bi wê re wê werina kirin jî wê bibê. Di wê temenê de wê, ev wê çendî ku wê weke navê dumuzî wê taqabûlî navê meha tammuzê wê bikê wê di heman rengê de wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê navê adad jî wê taqabûlî navê adarê' wê bikê. Ev wê weke rewşna ku wê di rengekê û morfolojîya wan ya fahmkirinê de wê di serdema urukê de wê were dîtin ku wê di rengekê de wê dîmenekê wan ên bi pêşketinê wê hebê. Wê dema ku wê xosletên sala ên ku ew bi wê re wê were dîyarkirin. Wê di hinek rewşna de wê weke bi îştar ve wê were girêdan. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê were salixkirin. Lê sala çendî ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de weke navê 'salekê' û an demekê wê bide dîyarkirin jî lê bitêgîna 'Ş' ku ew di rengê tîpek weke ya destpêka navê

de ku wê were nivîsandin de jî wê di hinek wateyên din ên ku wê bi wê re wê karibin werina derhan jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê di wê temenê ku em navê sala bi rengê 'Şala' wê binivîsênin wê wateyên weke 'ya şa (bûn) li lê' û an ya ku ew şabûnê dide û hwd wê di rengekê de wê wateyek zayendî û morfolojikî de wê wateyekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide me. Ya ku wê di navê sala de wê temenê wê fêrsa weke ji xwe bi têgînek weke 'şabûnê' dayinê ku wê weke ku wê temenê wê bi morfolojikî wê biafirênê û wê bikê ku ew bide jî wê tîpa 'Ş' bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê di wê morfolojiyê de wê dema ku em wê fahmdikin wê demê wê ne dûrî inanna 'ya urukê wê têgînekê û fêrsek fahmkirinê wê weke ku wê karibê ew bi xwe re bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê navê sala bi bi wateyên weke 'têgîna ''şayiyên li lê' û an têgînên weke di morfolojiya dayina xweşbûnekê de ku wê weke ku wê bide wê bi morforlojiyekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di demên hûrîyan de wê dema ku wê li rengê fahmkirin û tefsirkirinên ku ew ji demên wan dihê fahmkirin de jî wê di wê rengê de wê di dîmenekê û şêwayekê fahmkirinê de wê di rengekê de wê, bi xwe re wê di şêwayekê de wê têgînekê wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Sala ku mirov wê di rengekê de wê dihizirê wê weke ku me li jor li deverekê wê hanî ser ziman wê weke 'hala' jî jî wê di rengekê de wê were fahmkirin. Ev wê weke ku wê di roja me de wê di nava zaravayên kurdi de wê weke minaq wê weke cih gûharandinên bi tîpan weke li şûna 'b' ku wê 'v' minaq weke bi gotina 'biharê' re wê weke 'viharê' re wê bikê wê di wê rengê de bê û an wê di têgînek din a weke ya bi navekê cihê de bê wê, ew wê weke aliyekê zêde ne diyar wê bimênê. Lê di wê nûqtayê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê gûharinên di nava wê de ku wê werina fahmkirin wê weke bi demê re wê di rengekê de wê bitêgînî ku mirov wê fahmdikê wê di rengekê de wê ji aliyekê wê di dîmenekê bi wê rengê ê weke gûharinekê de wê ber ku wê dîmenekê wê

bide dîyarkirin êdî me li vir ew minaq wê di wê temenê wê gûharina li ser têngîna zaravayan de wê bi wê re wê di rengekê de wê da dîyarkirin ku ew bi wê di rengek de wê were dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têngîna sala wê, di şêwayekê de wê hinek morfolojiyên ku mirov wê ji wê bigirê wê hebin. Ber vê yekê wê weke navekê ku ew li ser wê were sekin in wê xwe bide diyarkirin. Lê di salixkirina xosletên wê û teybetmendiyên wê de wê gelek xoslet û teybetiyên weke yên hem inanna û an hem îştar'ê û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyyarkirin.

Li jor wê weke ku me di hinek awayan de wê bal kişand li ser wê têngîna sala wê di rengekê de wê weke bi yazdanekê din ê bi nabê 'şalaş' re wê di rengekê de wê were dayin berhev. Di navê şalaş de wê şibinên navê wê ew ji wê re wê bibê temen ku ew wê weke hev bin. An jî wê weke navê wê yê cihê li dem û deverê cihê ku ew di wê remenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin jî bê.

Wê jî wê dikarê wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê navê sala wê di wê temenê de wê weke navekê giring wê derkeve li pêş. Di kurdî de wê weke gotinek kokê 'sa' û û an 'şa' wê di rengekê de wê bi rengên wê yên tawandinê wê çendî bi morfolojikî wê ji me re wê karibê bibê temenê hinek fahmkirinên cihê lê wê bi gelemperî wê têngînek baştirin a weke bi wê re ku wê di rengekê de wê weke ku wê were hanîn ser ziman wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwa û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û reng û awayê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê di nava nivisarên ji abla û marî de wê di hinekan de wê weke ya hevserê dagan û an adad wê were diyarkirin wê şalaş bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê morfolojiya şala û an sala wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê cihê bê. Di wê temenê de wê, di nivisarên xwe yên ku ew şirove dikê û dihênê ser ziman de wê, Lluís **Feliu** jî wê di xabate xwe ya bi navê "'Two brides for two gods. The case of Šala and Šalaš'; He unfurrowed his brow and laughed" ku wê di sale 2007an de wê binivisê de jî wê di wê de wê balê bikişênê li ser wê nşûqteyê û wê di wê nûqteyê de wê mijare tevlihevkinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Sala wê weke yazdanak ku wê di demên hûrîyan de wê weke navên yazdanên wê yên din û hwd wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê xosletên Šauška wê bi morfolojîyekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin, ku wê çendî wê navê wê ji wê cihê jî bê.

Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê di renekê de wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, sala wê, di awayekê de wê weke ji navekê zêdetirî wê navê wê hebin. Di awayekê de wê bi derfet bê ku wê weke navê 'hala' wê were kifşkirin wê di renekê de wê navê mala û hwd jî bi wê re were kifşkirin. Hala wê di morfolojîya wê de wê çendî wê têtîna dayikîyê wê çendî wê red nekê wê bi heman rengê wê fêrsek fort wê bi navên weke mala ku wê bi derfetî wê li ser wê re wê weke karibin bên hanin ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê ev nav wê çendî weke navê dawî 'mala' ku wê bi wê re wê were ser ziman jî li kurdistanê di nava civakê de lê wê zêde birhan bi nivîskî nebin ku ew bi wê re were ser ziman. An jî di dema ku min ev xabat di nivisand de ez zêde rastî ti nivisarên kevnera û an şîroveyên ku ew di wan de wê di wê rengê de wê bi şîroveyekê ku ew wê werê hanî li ser ziman. Yan jî dibê ku ew hebê ez rastê ne hatim.

Di awayekê din de jî wê dema ku wê Daniel Schwemer ku wê bahsa keyê mitanni key Shattiwaza wê bikê wê di renekê de wê bahsa çêkirina peymanekê di nava hûrîyan hittitan de wê çê bikê de wê navê 'şalaş' ku wê bikarbênê wê bilêvbikê û wê di wê nûqtîyê de wê balê bikişênê li ser wê. Weki din wê di nivisara xwe de wê balê bikişênê li ser tîpa '-š' ku wê di zimanê wan de wê weke nişanaka xilasiya rewşekê ku wê çawa wê bê dayin diyarkirin wê şîrovebikê û wê di renekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê dema ku wê Schwemer wê bahsê bikê wê gotinên weke 'tevlîhevkirina yazdanan' wê di renekê de ku wê bahsbikê. Lê di wê nûqtîyê de wê tevlîhevkirinek weke di wê demê de di nava wê peymanê de ku ew bi nivîskî weke dihê ser ziman ji wê zêdetirî wê karibê weke şaş wergerinek di demên hemdem de ku ew dihê kirin wê bi wê re jî wê di renekê de wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di wê temenê de wê balê bikişênê li ser wê. Ber ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê

fahmbikê û wê bi wê re wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Sala wê di renekê de wê, di morfolojiya nav de wê têngînek bi bi civaknasî û derûnî wê weke ji xwe vekirî û weke bi têngîhek serbesti a bi xwe û ji xwe bi bawer jî wê di renekê de wê fahmkirinekê wê karibê ew bi xwe re ew bide me. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê, di wê temenê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di dema şîrovekirin û fahmkirinê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di ziman de wê weke di nava ziman û derketina hewayê de wê weke şibilantek levkir wê di destpêkê de wê were lêgerîn. Ev wê weke direwşek ku wê di wergerîna nivisaran de wê bi morfolojikî wê, di renekê de wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşên weke yên salixkirinê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê ev têtîliya nava ziman û derxistina hewayê a bi têtîha sibilantê wê bi zêdeyî wê karibê wê di wê temenê de wê têtîliyekê wê bi wê re wê fahmbikê. Wê weke têtîliyek salixkirinê a di nava wê dengê û fahmkirina wê de wê rewşek morfolojiyê wê li ser şêwayekê fahmkirinê re wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li gori hin çavkaniyên ku wê Schwemer wê balê bikişênê li ser wan wê di renekê de wê di têtînekê de wê weke ku wê navê 'sala' û an 'sala' wê di nava listeya yazdani a 'An=Anum de jî wê di renekê de wê weke ku wê hebê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wekê din wê di wê temenê de wê nişanakên wê hebin wê di demên urukê û piştî wê di demên gûtî-qassitan de wê di şêwayekê de wê weke ku wê hebê. Di hinek şîroveyên weke di xwandinên ji nava nivisên bizmarî ên ji dema gûtî-qassitan de wê têtîna 'bala' jî wê weke gotinekê

wê were xwandin. Lê di wê temenê de wê çî wasif ku wê bi wê re wê werina xwandin wê di rengê de wê newê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê karibê wan gotinên bi wê rengê wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, minaq gotina 'bala' wê di kurdî de wê weke têngînek di wateya 'heydaribûnê' de ku wê were ser ziman jî lê wê di rengê de wê di şêwayekê de wê bi xosletên weke meyizendinê, 'heye min a li lê', 'ba'yê li wê/wir dijî û an heya û hwd re jî wê hinek wateyên ku mirov wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê navê yazdanî ku wê çendî ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê dihizirê wê bi wê re wê weke ku wê têngînen cihê wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Li vir wê dema ku em li navaroka têngînen Schwemer dinerin wê dema ku ew bahsa sala dikê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê bi gotinî wê çendî wê weke heta deverê wê beremberê gotinê wê têngînek yazdanî wê hebe jî lê wê li gorî wî ev wê di nava pêvajoyên meseptomami û an li meseptomamiya û çavkaniyên wê de wê weke rewşek sinordar jî wê bimênê bê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ji wê têngîne wê karibê wê weke têngînekê wê di wê temenê de wê li wê bigihijê û wê werênê ser ziman. Wê weke bi teybet ku wê karibê wê weke têngînek kevntirin ku wê di demên piştre wê di rengê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê ew wê nebê wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Di nava listeya yazdanî a An=Anum de wê di şêwayekê de wê weke ev nav wê hebê. Ev wê weke karibê weke nişanayek wê were diyarkirin ku wê di demên serdema urukê de wê bi derfet di demên navîn û an yên dereng ên şariştani ên wê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê bê. Ji morfolojiya nav û têngînen ku wê weke bi fahmkirina morfolojikî û hwd ku mirov bi wê têngînihijê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê, karibê bi dîrokkirinekê wê di awayekê de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman bê.

Fêrsên fahmkirinê ên ku ew bi navê wê re dihên fahmkirin wê weke têngînen ku ew dikarin di çerçoveyek sazûmanî ên şariştanî de ku ew werina fahmkirin jî bin. Ya ku wê ji me re wê weke temenê bi wê rengê ê fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê xwe bide diyarkirin jî bê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê di

morfolojiya gotina sala de wê zêdeyî wê dema ku em wê bi têngîna ʿšʿ jî ku wê werênina ser ziman û ji wê bigihijina fahmkirinekê wê weke ji demên qassîtan û an hinekê piştîre ên demên hûrîyan û hwd de wê bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke rewşek ku wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman jî bê.

Di mijare bergkiirna ji sala re wê dikarê wê hinekê din wê li ser wê bisekinê. Di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê li ser wê bisekinê wê têngîna sala ku wê li mesopotamya jorin wê di rengê de wê serwer bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê were dîtin û kifşkirin ku wê sala wê ji wê re wê bawergeh wê werina avakirin. Minaq wê di dema mari a Niwâr-Mêr de wê were dîtin ku wê ji wê re wê, bawergeh wê werina avakirin. Di wê demê de wê li gorî hin çavkaniyna wê li dora heleba roja me wê li rojavayê kurdistanê a roja me wê di rengê de wê ji wê re wê bawergeh wê werina avakirin û wê berg werina kirin.

Niwâr-Mêr û an li gori nvisarên ku ew di wê de dihê ser ziman ʿni-wa-ar-me-erʿ ku wê, li dora salên 2153-2148 b.z., wê bijî bê. Ew wek keyekê bajarê Mari bû. Li gorî listeyên xanedaniyê, wî piştî bavê xwe Îsma-Dagan 5 salan keytî kir û bû keyê çaremîn yê Shakkanakku bû. Niwâr-Mêr belkî hevdemê keyên Akad Naram-Sin an jî Shar-Kali-Sharri bû. Ew wekî Shakkanakku ji hêla birayê wî Ishtup-Ilum Mari ve hate şûna (çav: Oliva, Juan (2008). *Textos para un historia política de Siria-Palestina I* (in Spanish). Ediciones AKAL. p. 86).

"Shakkanakku" wek ku ew dihê bi ziman kirin wê weke têngnek bi gotinî û an peyvî ku ew weke unwanekê û an rewşek weke ya walitiyekê ku ew li bajêr li bin key re wê dihênê ser ziman bê. Çendî ku wê çerçove û rengê wê ne diyar jî bê wê dikarê wê bibêjê ku wê weke di rewşekê de wê xwe bi wê rengê jî wê bide diyarkirin. Lê dikarê weke navê herêmekê ji wê herêmekê jî wê karibê di rengê de wê weke ku wê were kirpendin wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê têngîna ʿ...nakkuʿ û an ʿ...anakkuʿ ku wê were ser ziman wê di nava gotinê de wê ev karibê wê têngîna wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Aliyê pêşê wê li ser wê temenê û bi morfolojiyekê wê rengê têngnek bi aidiyetekê wê bi xwe re wê weke ku wê bi gotin bikê û wê bide diyarkirin.

Li gorî ku wê were dîtin û an fahmkirin wê di dema Niwâr-Mêr de wê di rengê de wê weke k uwê were fahmkirin wê di têngînekê de wê bahsa avakirina parastgehê bo bawerkirina ji sala re wê were diyarkirin.

Navê ´Niwâr-Mêr´ bixwe wê weke navekê ku wê di wê temenê de wê karibê wê hinek wateyna wê ji wê bigirê. Gotina ´mêr´ wê di rengekê de wê di wateyek weke di rengê ´´ di kurdî de a ´mêr´, ´zilam´ û hwd de wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê bahsa zayendekê wê bi xwe re wê bikê. Wekî din wê tégîna ´Niwâr´ jî wê bi tégîna ´hatinê´ û an ´jinûve hatinê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wek din wê bi wateya jinûve hatina mêr wê di rengekê de wê karibê wê ji hinek aliyan ve wê bi watebikê. Lê di wê nûqteyê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê hinek wateyên din jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. An ji di wateyek weke ya ´neyinê´ de wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê hinek wateyna wê bi xwe re wê karibê bide diyarkirin.

Keyên ku ji nêz ve bi perestina Sala re têkildar in Yaggid-Lim, Yahdun-Lim û Zimri-Lim hene. Sala ji aliyê Hûriyên ku li bajêr dijîn jî dihate bergirin. Ew di çend navên teoforîk de, hem ji Mari bixwe û hem jî ji Chagar Bazara nêzîk xuya dike, wek Shalash-tappi ("Shalash hevjinê min e") û Shalash-turiya ("Shalash" penageha min e) (çav: Schwemer, Daniel (2001). *Die Wettergottgestalten Mesopotamiens und Nordsyriens im Zeitalter der Keilschriftkulturen: Materialien und Studien nach den schriftlichen Quellen* (in German), p: 404, Wiesbaden: Harrassowitz.).

Weki din wê shcwemer wê tégîna ´turiya´ wê di wateya weke ´cihê min´, ´herêma min´ û hwd de wê di rengekê de wê kifşbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê ev wê weke ku em dikarin wê di roja me de wê li kurdistanê beremberê gotina ´torê´ ku wê weke navê herêmek li bakûrê kurdistana roja me û an bakûrê mesopotamya ku em di wê demê wê dikarin wê kifşbikê wê di rengekê de ku wê taqabûlî wê bikê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, di dema hûriyan de wê, di nava wêjeya wan a herêmî de wê weke ku wê were dîtin wê gotinên bi wê rengê wê bicih û bi watekirî wê weke ku wê hebin wê werina dîtin.

Li vir wê di rengekê de wê, weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê di rengekê de wê navê sala û shalash wê di karê wê di rengekê de wê ser wê bisekinê. Çendî em hinekê li jor wê li ser wê sekin in jî lê ev wê weke gotin di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. ´Şalaş´ û an shalash wê di rengekê de wê di kurdî de wê weke gotinek di dema palayiyê de ku wê weke dema ku wê ´kelpik´ wê ji genim wê bibê û wê were cihê kirin û

wê di wê temenê de wê weke 'qalikekê genim' wê bibê wê ji wê re jî wê di renekê de wê were binavkirin. Ew wê weke çavkaniyek ku wê bi hilberînî ku wê ji wê şewayekê nan û an xwarinekê ku wê bi wê were çêkirin jî wê di renekê de wê bibê û wê werê hanîn li ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku sala ku em gotina şalaş wê li ser wê re wê bikin ku em morfolojiyekê biafirênin û wê werênina ser ziman wê karibê wê di renekê de wê wateyek weke ya 'li ser temene têngînek bi aidiyetî a li ser 'sala' û an 'salê' re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Bi rengê 'salê' wê di renekê de wê weke wê bi wê têngîna aidiyetê ku wê bi 'ê' wê weke li dema bûhûrî ku wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Lê dikarê weke di dema ku ew were jî wê werênê ser ziman bê. Di ziman de wê bi kirde û lêkerîna dema bûhûrî wê were fahmkirin. Lê bi şewayê sala' ku wê li ser 'a' re wê weke bi têngînek 'a'yê a ne tawandî ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê aidiyetek wê weke ya li ser têngîna sala re ku wê bi yekê û an deverekê û hwd ve wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di dewama wê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna wê aidiyetê wê bi 'a' re wê di renekê de wê weke ku wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Sala wê weke ku wê bi têngînek morfolojiyî li ser têngîna sala û di nava ziman û derxistina dengê de wê weke bi bêhnderxistînek bi dengê a bi ber pêş ve ku wê bi direjeyîyek dirêj wê were kirin (wek sibilantekê) wê di renekê de wê, di şewayekê de wê bide diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke têngînek ku wê bi xwe re wê, di wê çerçoveyê de wê bi têngîhekê wê weke ku wê karibê were fahmkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna sala wê, di wê temenê de wê bi gotinî wê çendî wê weke navê salakê jî wê were fahmkirin wê bi têngîna 'di demê de dîtîne' û an di demekê de wê weke bi dîtînekê û heyîna wê re jî wê wateyekê wê bi xwe re wê di renekê de wê bi wê rengê wê bide me. Ev wê weke têngînek weke taqabûlî gotina 'hala' jî kiu ew wê bi têngîna 'heyîna li lê' ku wê di demekê de heyî û an di wê de heyî ku wê weke di xwe de wê bi wate bikê wê têngînekê ku wê bi hinek awayan û şewayan wê karibê wê fahmbikê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bide diyarkirin ku wê di nava gotina 'sala' û ya 'hala' de wê bi morolojikî wê weke təkiliyek wê di wê nûqtayê de wê karibê wê xwe

bide diyarkirin. Ew wê, di kirdeya pêşî de wê weke bi ya 'heyinê ..' re wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê bixwe bide diyarkirin. Aliyê din jî wê bi têtîna 'di demê de ..' wê weke ku ew heya wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di dawîya gotinê de wê weke ya ku ew wê were pêvekirin wê weke têtînek pîrrali a ku ew li wê were zêdekirin û an ew bi wê ve ku ew hat kirin ku ew wê çawa wê were fahmkirin ku ew wê bide diyarkirin wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku ew wê bide diyarkirin. Di wê rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi gotinê û morfolojiya ku mirov wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê bi wê re wê weke demek weke salê' wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê wateyek wê weke taqabûlî têtîhiştineke weke bi ya 'serê salê' re ku mirov wê dijî jî wê bikê. Ev wê ji gotinê wê bi morfolojikî wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Lê ev wê tenê wê weke encamek fahmkirina me wê bi sînor wê bi me re wê bimênê. Ji wê re wê ti çavkani wê nebin ku em wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê werênina ser ziman wê nebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Minaq wê sala û an wê weke ku wê bi navê ku wê bi dagan re wê wer diyarkirin wê, şalaş re wê di renekê de wê taqabûlî têtînek weke ya bi sal û rojekê û an weke sal û rojê bi hev re bûyinê û hwd jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wateyekê wê bi xwe re wê karibê bide mirov.

Di wê temenê de wê ji têtînek weke ya navî wê zêdetirî wê weke têtînek ku wê di renekê de wê bi morfolojiyekê wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê di renekê de wê bide diyarkirin bê. Ev wê weke di têtînek weke ya bi ya 'bûyine' de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Minaq di hinek çavkaniyan de wê weke u wê hûrîyî wê bahsa sala wê bikin wê gotina '*pidenhî'* jî wê bikarbênin ji wê re. Ev gotin wê di renekê de wê weke hinek wateyên weke 'ji wê demê û pê de' û an têtîna 'ji wê demê û pê de' bi têtînek herikinê a bi ber pêş de bi morfolojiya wê têtîna demê de ku wê were fahmkirin wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiya demê de wê

têgîna pidenhi û an pêdenhî wê di renekê de wê têgînek weke ji wê demê û pê de jî wê di şewayekê de wê weke ku wê biwê re wê biwate bikê.

Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê salixbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bê lê hizirkirin. Ev navê *pidenhi* wê di renekê de wê di navên ji nivisarên 'alalakh' ku wê were fahmkirin wê weke ku wê ji aliyekê din ve jî wê were salixkirin wê di wateye 'deverekê' de jî wê di şrovekîrînên wê de wê were dîyarkirin. An jî wê weke navê deverekê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê di dema hûrîyan de wê were dîtin. Minaq wê weke navê 'bitin' ku wê were nivisandin wê di wê temenê de wê di renekê de wê were dîyarkirin.

Sala ku wê di dema hûrîyan de wê di 'kaluti'ya Shaushka de wê bi kumarbi û wê re wê were dîtin wê di yên bi navê şalaş de jî wê di nava hinek nivisarên ku wê weke li deverên weke navenda hittitê wê werina kifşkîrin de wê weke di nava demkina û nasarbi re wê di renekê de wê were dîtin.

Li vir di nava têgîna navê 'nasarbi' de wê têgîna '..bi' wê karibê wê gotinekê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê bibêjê. Di zimanê hûrî de wê ev wê weke pêvekek wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin û wê di navê kumarbi de jî wê were dîtin. Navê kumarbi' wê weke 'yê li kumma dibê' û an 'heya' re ku wê were fahmkirin ku em bi heman morfolojîyê li ser navê nasarbi re wê fahmbikê wê weke 'li nasa ku ew heya û an dibê re wê di renekê de wê karibê bi renekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgînek ku wê di xwe de wê aidiyetekê wê weke li ya deverê wê bi xwe re wê di wê têgîna gotinê de wê bide diyarkirin. Li ser wê deverek weke ku ew wê bi gotinê wê weke ji wê re wê bibê nav wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bibê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Minaq weke yazdanekê sala wê di kaluti'ya hepatê de ku wê were bi navkîrîn û di listeyê de wê were diyarkirin wê dinava 'aya û adamma'' de wê di renekê de wê were bi listekirin. Di wê temenê de wê di renekê de wê were dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê navê aya' wê weke bi têgîna hebûnê û an weke "heya" ku wê bi xwe re wê bide

diyarkirin wê navê adamma' jî wê bi xwe re wê têgihek weke ya bi rengê 'bavê me' û an 'bavikê me' û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi navbikê û wê di şêwayekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wate bikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di morfolojîya sala de wê ev têtîn hemû wê bi wateyên xwe re wê di nava wê çerçoveya wê ya fahmkirinê de wê karibin li deverekê li rex hev û an vaji hev di têtînekê de ew werina rûnandin û werina hanin li ser ziman.

Li gorî Alfeno Archi wê kulte sala û an weke ku ew bi nav dikê û ser 'şalaş' re wê dihênê ser ziman wê bibêjê ku wê li tuttul'ê wê were piştrastkirin û ew dihênê ser ziman ku wê bingihê wê ji wê têtîna wê bajêrê wê bibê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê ew wê jî wê werênê ser ziman ku wê li 'tarqa' ku wê weke navenda kulta dagan wê were pênasekirin wê ti birhan û nişanak nebin ku ew ji wê re berg dihên kirin. Di wê temenê de wê ew wê navbeynê wê di nava wan de wê ji wê gavê biavêjê û wê di rengekê de wê di nava wan de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Ev wê ji aliyekê din ve wê fêrsa fahmkirinê wê di serê me de wê bide çêkirin ku wê têtîna kulta sala wê ne bi wê ya dagan ve wê weke girêdayê ku wê bi serê xwe wê weke bi demê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê weke bi morfolojîyek ku wê di hemdemiya xwe de wê di demên hûrîyan de wê were fahmkirin jî wê nişanakên wê hebin ku wê bi şûn ve ku wê were çûyin wê di dema qassitan de wê were kifşkirin ku ew ji wê were wek bergi dihê kirin. Wekê din jî wê di di listeya An=Anum de wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê, weke beremberê navê wê di şêwayekê de wê kifşkirin wê werina kirin û ev wê di şêwayekê de wê karibê wê navê wê heta demên urukê û an pêvajoyên wê yên şariştaniyê wê di rengekê de wê bidina birin. Çendî ku wê di rengekê de wê ne diyarî di derbarê destpêka wê de wê hebin jî lê wê di wê temenê de wê di dîmenekê weke kevntir de wê birin û çûyin wê bi rengekê wê bi wê çerçoveyê wê bi wê re wê were dîtî ku wê bibê.

Wê jî wê di rengekê de wê, dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têtîna sala wê di şêwayekê de wê, di nava kultên dayiksalerî de wê li herêmê wê derkeve li pêş. Di dewama pêvajoyên fahmkirinên ên inanna-iştar de wê di rengekê de wê di dîmenekê de wê were dîtî. Piştî wê di demên hûrîyan de wê li rex ya hepat û an

Shaushka û hwsd re wê were dîtin ku wê di renekê de wê xwediyê şewayekê heyinê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê di hinek şîroveyan de wê were gotin ku wê berîya zayinê li dora hezarsalên sêyemin de wê ji abla wê were ku wê were ser ziman jî lê wê ne diyar bê ku ew tenê li wir wê di renekê de wê bibê û wê di wê temenê de wê karibê wê tenê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman bê. Ev wê tenê wê weke kifşkirinekê wê bibê û wê karibê tenê bibê nişanaka ku wê ku wê di wê demê de wê ji sala re wê di wê demê de wê ji wê re wê bergkirin wê were kirin bê. Di wê nûqteyê de wê kifşkirinek bi wê rengê wê, ji wê re wê karibê wê weke bibê temen ku ew wê kevntir wê herê. Ji xwe wê kifşkirinên bi listeya weke ya An=anum re ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê bi rehetî wê fêrsek fahmkirinê wê weke ku wê di serê mirov de wê karibin bidina çêkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê e wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Weki din wê li isin û larsa wê di hinek mohrên bangorî de wê ew wê were kifşkirin. Di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê di nava nivisarên asûrî ên ji tirutal maqlû wê bi navê sala wê di renekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman.

Her çend ku wê sala wê weke yazdanekê wê were dîtin û wê car bicar wê weke di suluetê gayekê û an şerekê de wê were tefsirkirin jî lê ew wê weke yazdanek hewayî wê di renekê de wê weke bê nişandin. Carna wê weke ku ew hevîna wî ya yazdanê hawayê ew di wan suluetan de wê weke ew araboka wan dikişand bi hewa ve wê di renekê de wê ji wê were tefsirkirin. Lê sala wê di renekê de wê gelek tefsên ku wê bi inanna re wê weke têgîna yektiya zayendî re ku wê were salixkirin wê bi wê re jî wê di renekê de wê were dîtin ku wê di renekê de wê were salixkirin û diyarkirin.

Di mijare sala û fahmkirina wê de wê ew wê di renekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew di wê temenê de wê weke di şewayekê de ew wê derkeve li pêş. Wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di demên kevnera ên destpêkê ên şariştaniya sumer de wê hinek nişanakên wê hebin. Di demên sariştana uruk de wê di renekê de wê wer dîtin ku wê bibê. Li deverên weke nippurê wê çavkaniyên ku wê bahsa wê û bergkirina ji wê re ku ew dikin wê bîn kifşkirin. Weki din wê

dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê di nava têgîna yazdaniya mesepitamyâ û an herêmê de wê têgîne teybet ku wê weke li ser jinên pîr û kal re ku wê weke ku wê bibê wê bi wan re wê bibê wê were dîtîn. Di wê temenê de wê direngkê de wê weke ku wê çawa wê kal weke pîrên mêr wê di rengekê de wê di şewayekê de wê were dîtîn ku ew wê derkevina li pêş wê bibê. Lê wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dişewayekê de wê bi wê re wê bibê.

Di dewama wê de wê divê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare jinê wê di rengekê de wê hinek fêrsîn wê yên ku wê di nava civake kurd de wê weke pîroz dîtina bi wê re ku wê were ser ziman û an wê weke nirxekê wê were dîyarkirin wê hebin. Ev wê di demên kevnera de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê bibê. Di wê nûqtayê de wê di nava kurdên hemdem de wê bi kevneşopîya hemawiyê re wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê were ser ziman û wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Wê jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê di çerçoveya têgîna weke destûrekê de ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê jevneşopîya hemawiyê wê weke têgînê a bi destûrî bê. Wê di wê temen de wê derkeve li pêş. Wê bi wê re wê di rengekê de wê ew wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Wê di wê nûqtayê de wê di nava jinan de wê li deverênku wê parastgeh wê hebin wê jinên weke 'xîmetkarên pîroz' ku wê weke heta roja me wê di nava kurdên êzîdî de wê hebûna xwe de wê bide domandin wê di rengekê de wê hinek wê hertimî wê bi xîmeta xwe ya ku ew bi wê jiyane xwe dide wê dema wê baweriyê wê bi wê re wê bibê.

Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê weke kevneşopîyekê jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di nava nivisarên bizmarî de wê di rengekê de ev jina xwe dide xîmeta yazdanî wê ji wê re wê di wê demê de wê navên weke " qadiştum" wê were bikarhanîn. Ev wê di demên piştîre wê weke ku wê li babil û hwd wê bi navên weke 'nedîtû' û hwd re wê were dîtîn ku ew wê were ji wê bahskirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê çendî ku wê di demên piştîre wê ev xîmetkariya bi navê qadiştum wê weke rewşek teybet jî bê wê piştî wê di rengekê de wê weke rewşek jiyani a ji rêzê jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Çavkaniya gotina ' qadiştum' wê bi têgîn û an peyva 'jina pîroz' re wê di rengekê de wê karibê wê di şewayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev wê di dema qasîtîyan de wê bi wê rengê wê hebê. Piştî wê bi wê yekê wê were dîtîn ku wê di nava aqadiyan de jî wê di şewayekê de

wê were ji wê bahskirin û wê weke çandek ku wê were pêşketin bê. Bi qasî ku mirov wê fahmdikê wê di rengê de wê weke navê 'qadiştum' ku wê were wateya jina pîroz wê di rengê de wê radayên wê weke bi têngîna 'nedîtû' û di dewama wê de wê weke bi gotina 'kulmašîtu' û hwd re jî wê were dîyarkirin. Ev wê weke têngîna ku wê di dewama hev de wê weke têngînek hiyararşîyî ku wê di dewama hev de wê werênina ser ziman bin. Di wê temenê de wê, ji nava şîroveyên ku wê li ser gotinê wê werina kirin wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê weke têngînek ku wê weke di astek hiyararşîyî a ku wê li ser esasê bi zanebûnê û têngînekê û hwd re wê weke ku wê were dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê ji nava çavkaniyên ji demên qassit, babil û asuran ên li ser rewşa wateya wê gotinê ku wê werina ser ziman wê bi wê rengê wê ji wê têngîne wê têngînekê wê di serê mirov de wê bidina çêkirin ku wê weke ku wê 'qadiştum' wê asta bilind bê. Bin wê ya nedîtû' wê were û di dewama wê de wê hê li bintir wê ya 'kulmašîtu' wê were. Di wê temen de wê ev rewş wê di rengê de wê weke di dîmenekê de wê weke çînek ku wê ji jinên pîroz ku ew xwediyê hêzek dîyarkirinê a mazin ku ew dibin wê di rengê de wê bide dîyarkirin ku wê bibê. Minaq wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê dema ku wê bahsa sala wê were kirin wê bi gotinek ku wê di wê temenê de wê di dema babiliyan de wê bahsa wê were kirin wê were ji wê bahskirin. Wê were bahskiriin û wê gotin ku wê bo parastgeha wê û bergkirina wê di rengê de wê, hammurabî wê ji sala re wê bo ku ew wê ji wê re bergbikê û wê pîroziya wê bide dîyarkirin wê bahsa 'dîyarkirina 'qadiştum' ku wê ji sala re wê bikê wê ji wê were bahskirin. Ev wê weke di dîmenekê de wê weke nişanaka hem giringî dayinekê û hem jî wê weke pîroziyekê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de ku wê bi wê re wê wer dîyarkirin wê di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman.

Sumerolog li ser gotina 'qadištu' bisekin û wê çawa wê were nivîsandin wê bi têngîne pênumayî û an bernemayî wê li ser wê bisekin. Di wê temenê de wê bi têngîna 'NU. GIG' ku wê bo nivîsandina peyva 'qadištu' were bikar hanîn wê were diyarkirin. Minaq Marten Stol diyar dike ku wê di metênên sumerî de wê yazdanên weke ninmah, aruru, inanna, ninisina û hwd wê bi têngîna weke navê 'nugîg' wê xwediyê xwediyê rewşek weke ya destlênder bibin. Li gorî wî bi gotina nugig re wê ya ku wê werê fahmkirin wê ya ku wê weke jina xismetkar, weke ya alikari, û an weke ya 'ebe' û hwd wê di rengê de wê karibê were fahmkirin. Fumi Karahashi destnîşan dike ku ev diyarkirin ji hêla beşek ji koda Ur-

Nammu ve hatî weşandin di sala 2011-an de dihê piştgirî kirin, ku di nav jinên ku bi profesyonelî li zarokên kesên din xwedî derdikevin, razîbûnê nîşan dide, û diyar dike ku ew hem ji alîkariya jidayikbûnê û hem jî ji bo amadekariyên jidayikbûnê bersiveşyar in. Ew ku wê li aroyan binerin û an wêê weke dayikên, minaq weke yên şîr didin û hwd ku ew dikarin bikin jî wê di rengekê de wê weke ji wê were fahmkirin wê werênê ser ziman. Ew texmîn dike ku sepandina vê sernavê ji bo Înanna tenê dikare tiştê ku wekî "hevdengiya erk û mafên hemû yazdên jin" hatî binav kirin nîşan bide wê bîne ser ziman. Lêbelê, Annette Zgoll amaje dike ku, wekî sernavê yazdanan, wek Inanna, Nanaya û Ninisina, nugig di serî de di çarçoweya veguheztina hêza key de xuya bû, û şîroveya wê wekî sernavek gelemperî ku statûya bilind destnîşan dike piştgirî dike. Stol her weha qebûl dike ku nugig dikare bi gelemperî wekî ravekirina jinên bi statûya bilind were bikar hanîn wê werênê ser ziman(çav: Stol, Marten (2016). *Women in the Ancient Near East.*, p: 608.).

Li vir w dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê peyva 'qadištum' û an ya nugigê wê di rengekê de wê weke du peyvên ku wê hem di dîmenekê de wê weke tîgînekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin û hem jî wê ji aliyekê ve wê, weke hiyararşiyekê wê li ser rewşa jinê û rewşa wê ya bi girêdaniya yazdanî a bi sazûmanî û di nava civakê de ku wê bide nîşandin jî wê weke tîgînekê wê bê.

Zgoll diyar dike ku bikarhanîna nugig wekî yek ji sernavên Inanna ji ber vê yekê ye ku ew dikare bi qassîtî û an akadî wekî îstarîtu were wergerandin, "weke ya aîdî inanna" wê were destnîşankirin. Dihê dîyar kirin ku ev kahîn li perestgehên inanna mazin bûne, lê ev ne diyar e û rola wan baş nayê fahm kirin. Dihê zanîn ku ew bersiveşyar in ji teqlîdkirina bangên çûkan ji bo armancên kultê. Hin lîsteyên ferhengî îstarîtuyê wekî Emesal gaşan, "xanim" an gaşan-anna, "xanima bihuştê" ne ji nugig rave dikin, û Zgoll diyar dike ku nugig îhtîmal e ku wekî nîşanek statûya bilind were fahm kirin dema ku bi heman rengî li ser were sepandin. Înanna wek delîl dibîne.

Ji wê aliyê ve wê şîrovekirinên Zgoll ku mirov wê li ser gotin û an peyva 'nugig' dixwênê wê di wê temenê de wê weke di temenê statûyekê de ku wê weke di rengekê jina pîroz a di lalaşe nûranî a roja me de ku ew rûniştîya de wê di şêwayekê de wê weke di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de ev wê weke kesna bi zane ku ew wê weke ku wê weke ji destpêka jiyane xwe wê li parastgehê wê mazin bibin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwediyê fêrsek

fahmkirinê bin. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê derkevina li pêş.

Di nameyek ji Mari behsa kadişê a bi navê 'Annunitum' dike. Weki din, piranîya Kadîstoyan bi tena serê xwe dijîyan. Dihê zanîn ku kesên ku ew mînaq weke bi yazdan Adad re têkildar bûn, destûr didan ku bizewicin, lê destûr nedan ku bibin xwedî zarok bûn. Dibe ku di Atrahasisê de hinceteke mîtolojîk a bêzarokbûna qadiştu û her weha nadîtu û kulmaşîtu were pêşkêş kirin, lê beşê têkildar bi tevahî nayê diyarkirin. Ne diyar e ku bêzarokî jî bi bo çî weke hewcewbûnekê bû û hewce dike. Her weha dihê zanîn ku di hin rewşan de kadişun dikaribû zarokan werbigire, wek mînaqa di strana Iîša-ḫegal, ku wê were diyarkirin ku wê jinek wê kariba zaroyan weke ewladekê ji xwe re bibijarta û ew weke zaroya xwe mazin bikira. Dihê dîyar kirin ku bi kêmanî weke xwanda bûn. An jî perwerde didîtin. Lêbelê, ev diyarkiirn li ser wê yekê ye ku wî nivîsên dibistanê yên kadiştu ku di yek ji xaniyên li Sipparê de hatine kolandin, hatina dîtin ku wê çendî wê weke rewşek bi wê rengê wê werênê ser ziman jî lê wê weke di wê de wê hê ne zelali wê weke ku wê hebin.

Kadiştu û pîsporên din ên jin ên mîna wê bi piranî di metnên hezarsala yekem a b.z. de nema têne gotin. Îstîsnayek ji vê yekê efsûnên li dijî sêrbaziyê ne, ku têgeha qadiştu carinan ji dijberên āšipu re dihê bikar hanîn wê bahsa wê were kirin. Wekî din, lîsteyên ferhengê qadiştu bi gelek termên din re, di nav de nadîtu, lê di heman demê de wekî šamuḫtu ("borî") dihê guhezti, û destnîşan dike ku li gorî Marten Stol, wateya eslî ya gelek sernavên kultî û pîşeyî hatiye jibîrkirin û bêqîmet kirin. Lêbelê, Irene Sibbing-Plantholt destnîşan dike ku ne bi derfet e ku mirov pîrikiyê bi tevahî biqedîne, wekî ku carinan li ser bingeha kêmbûna referansên qadiştu û komên din ên têkildar tê îdîa kirin (çav: Sibbing-Plantholt, Irene (2022). *The Image of Mesopotamian Divine Healers. Healing Goddesses and the Legitimization of Professional Asûs in the Mesopotamian Medical Marketplace*. P; 192, Boston: Brill.

Di şîroveyên Irene Sibbing-Plantholt de wê dema ku wê bahsa Kadiştu wê were kirin wê weke jinek pîrik a bi zane wê bahsa wê were kirin. An jî wê weke jinek pîrik ku wê li gorî pêwendiyên yazdanî dijî û ew wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê weke pêsengekê ku ew bibê wê di rengê de wê bahsa wê bê kirin.

Di wê nûqteyê de wê di nava xate yazdanî de wê were dîtin ku wê têngîna Kadiştu wê di wê rengê de wê weke têngînek teybet a jina yazdanî

û an jina pîroz ku wê di wê temenê de wê bi girêdana xwe ve wê di wê temenê de wê were dîyarkirin wê were ser ziman. Wê bi wê re wwê dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku ew wê, di nava civakê de wê weke statûyek ku ew wê weke bi zanebûna xwe û temenekê xwe yê derbaskirî wê weke jinek wê weke ku wê di xismetaya yazdaniya xwe de ku wê li wê bigihijê wê di şewayekê de wê weke ku wê bibê wê ji wê were bahskirin.

Di mijare fahmkirina têngîna Kadiştu de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di nava têngîna bawerkirina yazdanî de wê weke aliyekê ku wê derkeve li pêş bê. Di wê nûqtayê de wê ev wê di demên qassît û an babiliyan de jî wê di rengekê de wê were dîtî ku wê weke rewşek bi statûyî a di nava kulta baweriyê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê weke çineke serdest a bi jinê ku ew diafirê û derkeve li pêş û gotina wê nayê lêpirsîn û hwd re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di demên hûrîyan de jî wê rewşên weke wê di rengekê de wê bibin û wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê di nava rewşên jiyanî ên hûrîyan û an ji demên hûrîyan de wê dema ku wê bihizirê wê têngînên ku wê bi wateyên xwe wê taqabûlî rewşên weke wê bikin wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di şewayekê û rengekê de wê weke kuwê bidina diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê rewşa jiyanê civakî û têngîliya wê ya bi baweriyê de wê di wê temenê de wê weyna wê çîna serdest a rûhanî wê di rengekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di nava têngîna civakên piştî jî wê bahsa jinên ku wê bi erk û kirinên xwe wê derkevina li pêş wê bibin. Minaq wê di nava şîroveyan asûrî de wê bahsa jinên ku wê weke bi erkên xwe weke di rengekê 'ebeyan' û hwd de ku wê derkevina li pêş wê bibin.

Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê weke bi aliyekê û awayekê wê yê giring wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev jina pîroz wê di hinek fêrsên ku em dikarin wê weke çavkaniyekê wê werênina ser ziman wê di demên hemdem de wê ji nava civake kurd û beşên wê yê weke êzdayî ku wê kaeribê wê were fahmkirin wê hinek têngîn wê bi wê hebin. Di wê temenê de wê rewşên bi wê rengê ku ew hena û yê ku ew di demên berê

de dihên ser ziman wê dema ku em didina berhev wê di rengekê de wê levkirinek û ahengek teybet wê di wê temenê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê bi wê rengê wê wekeku wê bide diyarkirin.

Ev jina teybet û pîroz wê weke jinek ku wê di rengekê de wê bi zanebê. Gotinên weke yên di nava çavkaniyên asûrî de wê werina ser ziman ên weke di renge jina weke 'ebe' û an 'pirik' de ku wê werina ser ziman jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi hinek wateyna wê karibê wê fahmbikê di wê çerçoveyê de. Minaq wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê di wê rengê de wê jina pirik wê weke jina ku ew wê di rengekê de ku wê alikariya jidayikbûyinê a zarokan jî ku wê bide jinan wê bi wê re wê derkeve li pêş. Ev ev wê weke rewşek teybet bê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê, weke jinên ku wê dema ku wê zaroyek di destê wan de bû wê weke di destê yazdanekê de bûyi û an bi wê ew digihijê parastinekê û an rewşek parastinê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê rewşê de wê di nava kulta inanna de wê ev çand wê weke çandek jinê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Piştî wê di nava ya yazdanên jin ên weke ninmah, aruru, ninisina û hwd de jî wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê bibê û wê were diyarkirin. Wê di wê temenê de wê di deverên ku wê parastgeh wê ji sala re wê were çêkirin û wê ji wê re wê di wan de wê berg wê were kirn wê di wê temenê de wê jinek pîroz wê ji wê re wê wê weke ku wê were diyarkirin. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê, weke jina ku ew wê hem wê têkiliyê bi wê rûhniya wê yazdanê re wê bi xwe û hebûna xwe re wê dênê û hem jî wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê zanina wê ku wê karibê alikariyê bide kes û mirovên li dora xwe. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê re wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê were bahskirin.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Têgîna yazdanî a di wê temenê de ku ew dihê ser ziman wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê

ku miorv wê werênê ser ziman ku wê yazdanên jin wê weke ji wê aliyê ve wê weke ku berpîrsîyaroyek wan ya pîroz ku ew hebê wê di rengekê de wê bi hinek fêrsên fahmkirinê û hwd re wê di şêwayekê û rengekê de wê weke ku wê werina hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê di nava sazûmana baweri û çanda kultên pê bawerkirinê a yazdanî de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Yazdaniya jinê wê ji wê aliyê ve wê bi wan kesên weke diyarkirî û weke xwedî erk û weke di rengekê de wê têtînek pîşeyî ku ew wê bi wê weke di nava civakê de wê di wê temenê de wê bi wê kultê wê tev bigerihîn jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Ew wê ji aliyekê ve wê weke numinêrîya yazdanî û wê kultê wê di awa û şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wan ê teybet bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê têtînek civakî ve wê karibê hinek aliyên wê têtînekê wê werina fahmkirin. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov li wê dinerê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di pêvajoyên fahmkirina têtîna 'Kadištu' de wê di rengekê de wê ast û an radayên bi statûya mirov û an jinên weke ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê bibin. Di têtîna weke ya di nava çavkaniyên asûran de dihê ser ziman wê di rengekê de wê, di têtînen weke 'ebe' û hwd de ku wê were ser ziman wê zêde bo wê rewşa wê fahmkirinê li gorî min wê zêde ne fahmkirin û watedar bê. Di wê temenê de wê ne weke têtînek ku ew karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Ber ku em, weke ku me li jor li çend deveran wê bal kişand li ser wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare di rengê weke wê de ku wê di roja me de wê di nava civake kurd a ezdayi de wê werina jinkirin wê di wê temenê de wê pîr zêde wê, dîmenekê cihê wê bidina diyarkirin. Hinek fêrsên fahmkirinê ku wê bi wê di nava mitrayîyan de wê werina ser ziman jî wê hebin. Ew jî wê di temene statûyekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman.

Lê ya êzdayîyan wê bi serê xwe wê weke çavkaniyek teybet a giring wê weke ku wê biafirênê û wê weke çavkaniyek hêza û biqadr a ku mirov wê li vir wê bi lêvbikê bê. Wê di wê nûqtîyê de wê di şêwayekê de wê,

weke têtînek ku wê bi statûyek bi kultî ku ew were fahmkirin wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di renekê de wê têtînen weke yên iteatê û yên weke yên bindestiyê wê di demên piştê wê werina ji hev cihê kirin. Minaq wê di renekê de wê, 'Kadištu' wê weke têtînek ku wê bi statûyek kultî ku wê were ser ziman û wê weke çînek serdest wê were dîtîn wê bibê. Di wê temenê de wê di renekê de wê beremberê wê, ku wê werina wateya 'keça girêdayî' û an keça iteatket weke gotina 'amtu' û hwd wê bibin. Ev wê, di renekê de wê, di şewayekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were ser ziman. Di gotina amtu de wê, hinek şîrovevan wê wateyên weke 'keça kole' jî wê di renekê de wê bixwezin ku ew jî wê bixwênin. Lê ev wê çendî wê karibê rastiyeke wê werenê ser ziman wê zêde ne diyar bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê mijare salixkirina wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin.

Di nava civakên diafirin de wê bi demê re wê rewşên weke yên statûyî wê di renekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê biafirin. Minaq wê jinên zewicî, jinên ne zewicî, jinên pîr û an pirik û hwd wê di renekê de wê bibê. Di awayekê de wê gotina 'gel' ku wê di kurdî de wê were wateya civakê û an gel wê di renekê de wê, di wê demê de wê hebê. Ji navê ku wê di nava nivisîn bizmarî de wê weke navê key' ku wê were têtîna 'lugal' wê were xwandin wê di morfolojîya wê ya fahmkirinê de wê hem wateya 'gel' wê bide me û hem jî wê bi têtînek 'lu..' re ku wê li pêşîya gotina gel wê were danin weke yê 'li pêşiyê' û an 'li lê' û hwd re wê wateyekê bide me. Di wê temenê de wê di renekê de wê lugal û wê bi têtîna 'li lê gel' re wê di wateya lê li pêşîya gel jî wê wateyekê wê di kurdî de wê karibê bide me. Di wê temenê de wê ev wê weke têtînek teybet ku wê di wê çerçoveyê de wê bi têtîna statûyî ku wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ku em gotina lugal wê hinekê din dahûr bikin wê, di têtîna 'lu' wê şewayê wê yê teybet ê tawandinê 'lê' ku em binerin wê di şewayekê de wê weke bi wateya yê li lê, lê li pêş, û an yê 'li lê (pêş)' û hwd re wê wateyekê wê bide me. Di wê temenê de wê, di awayekê din jî wê gotina 'lu' û an lê wê têtîna weke ya wateya têtînek weke ya lê 'heyî' û an 'lê (ya)' û hwd re jî wê bi xwe re wê bide me. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê di renekê de wê di renekê de wê bi têtînen weke 'beremberê wê kku em bixwênin ên

weke lugal wê bi têtîna 'ligel' wek ya li cem û an li rex jî wê di renekê de wê karibê wateyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide me. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna salixkirina wê bi wê re wê bide me. Lê li vir wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê fahmbikê ji gotina lugal ku em empatiyekê bi gotinê re dênin wele hebûna civakekê û an weke gel wê dîtin û kifşkirina wê û bi têtîna li lê û hwd re wê li pêş û an pêşengiyekê wê bi wê re ku wê wer tefkirkirin wê di renekê de wê bi wê re wê were fahmkirin.

Gotina gel wê weke çerçoveyek sazûmanî a civakî a bi hev re jiyankirinê bê. Wê di wê temenê de wê bihişmendî û çandî û an kevneşopî hwd wê weke ku wê di farq û hişmendiya xwe de bê wê bi xwe re wê, di renekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em li ser têtîna gotinê re wê li wê dihizirin wê di renekê de wê bi wê re wê bide me. Gotina 'Kadiştu' û an gotina 'Kadiştum' û hwd wê di wê temenê de wê, têtînek weke ya bilindbûnê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bi wate bikê. Lê di wateyên weke 'bi pêveka 'kad ...' re ku wê li wê bihizirê wê weke radayekê wê bide dîyarkirin. Wekî din wê têtîna '..iştum' û an '..iştu' wê, di renekê de wê têtînek cihê wê karibê bi xwe re wê bide me. Di serî de wê di renekê de wê weke nbi rêzimanî wê pêşî wê fêrsek fahmkirinê a tememkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wekî din jî wê di fahmkirinê de wê, têtînek weke ya bi wateya 'hêştam' ku wê bide me wê di wateya ya li ser min re wê di renekê de wê bi watebikê bi xwe re. Wekî din wê dişewayekê de wê, têtîna 'hêšta' wê bi wê re wê karibê were fahmkirin û ev wê weke nûka û an nûhaka ku ew bûya û an heya wê bênê ser ziman. Wekî din wê di renekê din de jî wê wateyek weke bi têtînek 'mê'yî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di têtîna 'a' ku wê bi şewayê tawandinê a weke ya bi ber 'ê' ve wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di renekê din de wê weke jinek ku wê weke pirik ku ew di destê wê de wê zaro ku ew dihê dûnyê û wê weke ku ew di destê yazdanekê de dihê dûnyê û ew bi wê dikeve bin berpirsiyarîya wê û parastina wê de wê bi têtînek pîrozî jî wê werê fahmkirin.

Wek renekê ku wê şewayê jinekê û rengê wê bide dîyarkirin ku ew wê çawa wê weke di renekê de wê di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin. Lê wê çendî ku wê di dîmenê wê yê dîtbar de wê hinek ali ji nava nivisaran wê ne diyarî jî wê bi wê re wê weke hebê jî lê wê yekser û di

asta pêşî de wê rewşa jina cûwan û ne zewîcî û hertimî weke ku wê xwe daya baweriya xwe a li lelaşe nûrani rûniştîya û hwd wê di rengê de wê werênê ber çavê mirov.

Ev wê weke statûyek bi jinê re ku wê hema bêja wê bi pîraniya rewşên yazdanên jin re wê were dîtîn. Wekî din di nava civakê de ku wê weke rewşek ku mirov wê li vir wê bibir bikê wê di nava civake kurd de wê bijî wê weke rewşa jinên pir ku ew wê weke bi komekê wê xwediyê statûyek astbilind bin bin û ku ew dema ku ew çî bibêjin wê weke wan wê were kirin û ew dema ku ew du aşîr û an kes hatina hemberî hev ku ew bi hev re şerbikin ew wê, dema ku ew li nava wan sekin in ew wê ji wê helwesta xwe bi şûn ve wê gav biavêjin wê werênê bîra me. Ev rewş wê weke rewşek ku wê di çerçoveya kevneşopîya hemawiyê de wê li kurdistanê wê di rengê de wê bi têtînek destûrî a pîroz wê heta roja me wê di rengê de wê bi jinê re wê wer jin kirin û wê were hanîn domandin bi kevneşopîya wê re.

Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê teybet wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Ew wê weke jinên paqij, biqadr û pîroz wê werina dîtîn. Di wê temenê de wê weke ku wê di nava civakê de wê li kurdistanê wê were gotin "wê, ti carî wê gotina wan wê li ardê newê hiştin" re ew wê ji wan wê were bahskirin û wê di rengê de wê ew wê werina hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê weke nirxekê wê ji wan wê were bahskirin. Di wê temenê de ew wê weke jinna ku wê dema ku ew gotinek ji devê wan derket wê weke ferman wê were dîtîn. Wê di wê çerçoveyê de wê ew wê werina ser ziman. Ew wê weke rewşek statûyî bê. Wê nikaribê wê weke rewşa weke bi gotinên weke ebe û hwd re wê werênê ser ziman. Bi têtînek rûhanî û an kultekê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di rengê de wê, çanda jinê wê di nava civakê de wê di wê çerçoveyê de wê li kurdistanê wê pêjnên wê yên bi şîroveyê ku wê taqabûlî wê werina kirin wê gelek pêjnên ku ew dihên ser ziman wê bibin. Minaq wê şahmaran wê yek ji wan pêjnên 'pîroz' bê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê were hanîn li ser ziman bê.

Minaq nugig ku wê li gorî **Zgoll** ku wê weke navek ji navên inanna jî bê wê di wê temenê de wê weke di rengê weke bi pêjneku wê di wê temenê de wê li ser jinê re wê weke statûyekê û an jinek bi wasif û an erkek pîroz û hwd wê di wê temenê de wê ji wê bi wê were bahskirin û wê were hanîn li ser ziman. Di şîroveyên bi bi gotina nugig ku wê Zgoll wê bikê de wê di wê temenê de wê mijare jinê wê di rengê de wê bi wê

re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê dema ku wê bahsa sala wê were kirin wê di renekê de wê bi gotina Kadištu re wê bahsa wê were kirin û wê bê gotin 'ku hammurabî ji wê re wê Kadištu'yek wê diyarbikê' re wê di renekê de wê ji wê re wê were bahskirin. Ev rengê ku wê bi wê gotinê re wê wer ser ziman wê weke jinek weke xwediyê erkekê û an weke jinek ku ew di wê temenê de wê were wazifekirin û hwd re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê pêjna ku em bahsa wê dikin wê weke di renekê de wê, weke ya bi rewşa Kadištu ku em ji çavkaniyên roja me ku weke ku me hinekê wê li jor wê hanî ser ziman wê ji wê cihêtir wê hinek fêrsên wê yên fahmkirinê wê weke ku wê bi wê re wê hebin. Ev wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê û renekê wê yê teybet xwe bi wê re wê wek eku wê bide dîyarkirin.

Di nava têtîna yazdani a jinê de wê inanna wê weke xwediyê unwanek teybet bê. Ew wê di wê temenê de wê weke destpêka yazdanên jin û wê weke hevqirtin û an sentez hemûyan û an giştîya hemûyan wê di renekê de wê di şêwayekê de wê were bi gotinkirin. Ew di her demê de wê di derbarê wê de wê di nava nivisarên mesopotamikî de wê hinek nivisandinên ku wê taqabûlî wê bikin mirov wê karibê rastî wê were.

Di demên qassitan de wê di wê temenê de wê gotinek ku wê ji navê îştar wê were derhanîn wê bibê ku wê di wê wateyê de wê bahsa çinek jin ku ew wê di wê temenê de wê bi têtînek weke aidi tabaqaya mazin wê bahsa wan wê were kirin. Ew jî wê gotina 'îştarîtu' bê. Li gorî Zgoll wê ev wê ji îştar wê were depelendin. An jî wê di renekê de wê, di renekê de wê, ew wê weke gotinek ji aqadî ku wê ji îştar hatî diyarkirin û di wê temenê de wê weke xwediyê wateyekê bê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê temen de wê, di renekê de wê, wateya gotinê de em dema ku em dihizirin wê gotina 'îştarîtu' wê di zimanê me yê roja me de wê wateya 'ya aîdî îştar' wê di renekê de wê be xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bi watebikê û wê werênê ser ziman. Di renekê din de jî wê têtîna '...îtu' ku wê li dawiya gotinê wê, were diyarkirin wê di zimanê roja me de wê wateya 'aîdîtiyekê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke bi wateya 'ya te' û hwd re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi watebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê an jî wê di wateya weke ya 'aîdî îştar wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide me.

Di wateya '...îtu' de wê têtîna ku ew wê bi wê re wê weke ku wê bide me wê di wê temenê de me wê hinek aliyên wê yên din jî wê hebin. Di

awayekê de wê '...tu' wê di wateya tu û an weke kesê ku ew xwe dide diyarkirin di wê temenê de bi girdanekê ku ew weke bê pênasekirin wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê têngîna 'tu' wê weke beremberê gotina tu û an to a roja me bê ku wê bahsa rewşa kes a duyem di rêzimanî de wê bikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê gotina 'îstarîtu' ji du aliyên ve wê bi wê ve girêdayê wê karibê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê di wê temenê de wê weke aliyê pêşî ku wê ji aliyê gotina îstar ve wê weke bi wateya 'îstare te' wê di rengê de wê wateyekê wê weke di morfolojîya xwe ya fahmkirinê de wê bide. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê wateyek weke di rengê weke 'îstar tuyî' û an tûyî îstar wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li vir wê tu îstar i wê di wateya wê de wê têngîna ne bi wateya ku ew kes bixwe bê. Wê di wateya wê weke aidi kulte wê kesê bê. Di wê rengê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê û rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê gotina îstar wê weke gotinek navendî a ku ew wê temenê wê aidiyetê wê bi wê re wê biafirênê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke îstar wê xwediyê wê bê û an ew ya ku wê weke aidi îstar bê ku ew weke xwediyê îstar bê wê di wate û morfolojîyekê de wê bi wê re wê wer bi gotinkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Nivîsarên kevnar ên herî kevn ên serdema Êrûkê nîşan didin ku Înanna di wê demê de li Êrûkê di bin çend sernavan de dihate perizandin. Li gorî Frans Wiggermann, ew yazdanê Mezopotamya bû ku bi hejmara herî mezin navên weha yê duymîn hebû, bi tenê Nergal ku hejmareke

berawirdî ya navan hebû. Zêdeyî heftê navên Înanna di lîsteya yazdanan de hatine rêz kirin: Ev di listeya yazdanan a An = Anum dihenê diyarkirin. Di pêkhateyên cihêreng de, ev yazdan dikare heft navên cuda bi carekê re were danîn. Mînaqek gengaz dikare di Arşîva "Mystic Heptads(di nepeniyek hefteyan)" de were dîtin. Di rewşekê de, sirûdek ku taybetmendiyên Inanna dihejmêre bi tenê wan wekî "nav" (mu) bi nav dike.

Gelek navdêrên Înanna bi peyvên nin an bêlet dest pê dikin, ku herdu jî dikarin wekî "xanim" werin wergerandin. Nin hêmanek hevpar a teonîmên Sumerî ye, bi gelemperî wê bi navek cîhek an navek din re dihê hev kirin. Bêlet di Aqadiyan de bi heman rengî xuya dike, û ne tenê di navên Inanna de, wekî ku hebûna yazdanên serbixwe yên wekî Bêlet-Nagar ("Xatûna Nagar") û Bêlet-Apim ("Xatûna Apum") diyar dike. Cûreyek hevpar a sêyem a rengdêrên bi heman rengî ku bi Şarrat ("keybanu") dest pê dikin, yekem car di serdema Babîliya Kevin de li bakurê Babîlê dihê pejirandin. Lêbelê, sernavên ku diyardeyên yazdanên cihêreng ên ku bi cihên taybetî ve girêdayî ne, jixwe di serdema Xanedaniya Destpêkê de hatine pejirandin. Lîsteya Parestgehê ya Kanonîkî, ku di nivê duyemîn a serdema Kassîtan de ye, bi kêmî ve heftê û neh parastgehên ku ji bo Inanna an diyardeyên wê yên cihêreng ên li herêmên cihê yên Mezopotamyayê hatine veqetandin, vedibêje. Bajarên ku bi wê re têkildar in, gelek ji hêzên herî pêşîn ên ramyarî yên Mezopotamyayê, wek Uruk (ku ew berê yazdana herî girîng di serdema Uruk de bû), Kiş, Umma an Zabalam hene. Di nivê hezarsala sêyemîn a b.z. de, yazdana bajarê Aqad jî bi yazdana Aqadî Îştâr re, belkî bi piştgirîya xanedana Sargonî ya ku wê demê li Mezopotamyayê hukum dikir, li hev kir. Komên diyardeyên Inanna yên ji cihên cihê yên erdnîgarî di lîsteyên xwedayan de wek lîsteya yazdanê Weidner û lîsteya yazdanê Nippur xuya dikin. Di rewşa berê de, bijartina tam û rêza diyardeyê di navbera nusxeyan de diguhere, lê Înanna Urukî her dem pêşî tê. Di An = Anum de jî beşek wiha vedike(çav: Beaulieu, Paul-Alain (2003). The pantheon of Uruk during the neo-Babylonian period. Leiden Boston: p: 102, Brill STYX).

Înanna jî di şiklên astral û şerî de dihat perizandin. Aliyê kevnar ê karakterê wê bi ihtîmalek mezin vedigere pêşdîrokê, ji ber ku ew jixwe wekî kesayetiya Venusê hem wekî stêrka sibê û hem jî êvarê dihat fahmkirin, li ser sernavên wê yên ku di metnên serdema Uruk de hatine dîtin. Di An = Anumê de rengdêrên astral jêrbeşên xwe hene û ji navên

din ên Înanna bi listeya xizmetkarên wê têne cuda kirin. Dihê dîyar kirin ku rola şerker di eslê xwe de tenê ji Ishtar re bû û ne girêdayî qada Inanna bû, lê li gorî Joan Goodnick Westenholz her du jî yazdanên tevlihev bûn ku bi gelek rolan berî yekîtiya hevgirtî bûn. Li vir wê têngîna bi argûmana Joan Goodnick Westenholz ku wê têngîna şerkerî wê bi îştar re wê hebê û wê bi inanna re wê nebê wê hinek aliyên wê yên ku ew werina mafdarkirin jî wê weke ku wê bi wê re wê hebin ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên urukê de wê tenê wê bi wê rengê wê were ser ziman. Lê piştî wê di demên aqadîyan û di nava şîroveyan wan de wê bi navê îştar wê di wê temenê de wê fêrsek şervani û şerkerî wê bi wê were pîvandî û li wê weke xosletê wê were hanîn li ser ziman. Ev wê weke aliyekê ku wê di fêrsa fahmkirina îştar û ya inanna ku wê berê hebê wê weke ji hev cihê jî bikê. BI mafdarî wê li ser wê temenê wê weke ji yazdanekê wê weke du yazdanên bi qarakterên cihê fahmkirin jî wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê ne zehmet bê ku ew bi wê were kifşkirin.

Di wê nûqtayê de balkişandina Joan Goodnick Westenholz wê di aslê xwe de wê weke balkişandina li nûqtayek giring bê. Di wê temenê de wê gûharin û bi xosletên cihê û an vaji xwe şîrove û salixkirina yazdanan wê di rengekê de wê çawa wê bibê wê weke nişanaka wê bê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman inanna wê di wê temenê de wê, di wê nûqtayê de wê sallixkirina wê ya piştre wê weke inanna wê, di rengekê de wê bi hinek xosletên weke vaji wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di hin rewşan de, rengdêrên yazdanên Mezopotamyayê dikarin di pêjnên bi tevahî cûda de pêşve bibin. Westenholz destnîşan kir ku ev diyardeya ku wî jê re digot "qatbûna yazdanan", ji bo endamên cihêreng ên panteona Mezopotamyayê dihê birhan kirin, lê herî zêde ji bo pîtên Înanna ye. Ji ber hejmara sernavên wê û gelek caran têtîkîliya wan bi hin cihan re, tê texmîn kirin ku bi navê Înanna ji yekê zêdetir yazdanên wê hene. Tonia Sharlach amaje dike ku navên Inanna û Ishtar bi bandûr têngînên sîwan in û ku gelek darêjkên herêmî xwedî karakterên cihê ne. Westenholz, pirhejmar Inannas (INANA. MEŞ) di nivê duyem ê hezarsala duyem a berî zayînê de dihate perestîn. Şîroveyan darêjkên takekesî yên Înanna yên wekî aliyên yek yazdanî an jî wekî gelek yazdanan dikarin bi hev re bijîn.

Di awayekê de wê di rewşa wek jinûve salixkirin û an weke bi xosletên cihê wê bi wê rengê salixkirin wê encama demek dirêj bê. Di dewama

wêd e wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê sr ziman ku wê li mesopotamya ev wê derkeve lli pêş. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêewayekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji inanna wê derhanina îştar wê bi xosletên wê nişanaka hatina herêmê û pêşketina hebûna aqadan jî wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê aqadî wê di aslê xwe de wê di renekê de wê, ne tenê bi inanna re wê bi yazdanên din ên herêmê re jî wê bi navkirinek weke jinûve ku ew dikê re wê ji wê weke yazdanek din wê bi navê wê derhênê wê were dîtîn. Ev wê weke îştar ku wê li ser inanna re wê bê kirin wê bi heman rengê wê li ser şamaş re jî wê di renekê de wê were dîtîn ku wê li ser yazdanê rojê ê gûfî-qassîtan re wê were kirin û wê bê diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke rewşek nû a ku mirov wê karibê wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê. Ev wê di demên babilîyan de jî wê di renekê de wê weke ku wê di demên aqadiyan de wê bibê wê were dîtîn ku wê bibê.

Bêlet-Aqade, "Xatûna Akkad", ku carinan bi NIN-URI dihê nivîsandin, wekî epîteta Îştarê Aqadiyê baş dihê pejirandin. Di bin vî navî de ew li Babîlê dihat perizîn, wekî ku hîn jî di nivîsarên Nabonidus de dihê pejirandin. Perestgeha wî ya li vî bajarî bi navê merasîmê Emaşdari, "mala pêşkêşkirina heywanan" dihat nasîn. Bêlet-Aqade di navên kesane de jî wekî hêmana teoforîk dihê birhankirin, wek mînaq di Mari Babîliya Kevin û di Kassit û Nippur de. Samsi-Addu, di nameyekê de ji Yasmaş-Addu re gazinan dike ku Yasmaş-Addu peykerên yazdanên cihêreng ji wê zêdetir peykerên yazdanên cihê yên ku di destê wê de hebû, di nav wan de peykerek Bêlet-aqade destnîşan dike (çav: Sasson, Jack M. (2015). From the Mari archives: an anthology of old Babylonian letters. Winona Lake, p: 250, Indiana: Eisenbrauns.). Mînaq ku em di dewama wêd e wê bibêjin wê sernavê Bêlet-Bābili, "Xatûna Babîlê", diyardeyek herêmî ya Îştar ji vî bajarî vedibêje. Perestgehê navê merasîmê Eturkamma ("xanî, qelesa dewarên axê") bû û ji Hammurabî dihat bikarhanîn (tevî ku ew ji Annunitum re û ne ji Bêlet-Bābili re di duayek ji serdema Babîliya Kevin de hate veqetandin) ji Nabonidus re. û paşê jî di dema Partî de di nivîsarên gelek mîrektan de dihê gotin. Bi derfet e ku Bablîta ("Babel"), pêjnek ku di metnên Mandaîkî yên kevnariya kevnar de hatiye birhan kirin, jêderka Bêlet-Bābili ye.

Dīrītum (Dērītum) di metnên ji Mari de wekî sernavê Ishtar dihê pejirandin, lê tê dîyar kirin ku bi demê re ew di pêvajoyek Annunitum-ê de derbas bûye û bûye yazdanek cûda. Nasîna vê teonîm wekî sernavê Îştar tenê di nivîsekê de, listeyek yazdanên qassiti û an Babîloniya Kevin, dihê birhan kirin, û berê nasnameya yazdanê di nav zanyaran de cihê nîqaşê bû. Dema ku lêkolînên destpêkê texmîn dikirin ku ew bi bajarê rojhilatê Derê ve girêdayî ye, naha tê zanîn ku ew navê xwe ji niştacîhek nêzî Mari girtiye ku wekî yek ji navendên olî yên wê keyenîiya bajêr-navendî xizmet dikir. Di metnên serdema serdestiya Zimrî-Lim de ew baş dihê diyar kirin.

Kiştirum, "yazdana Kiş", di navnîşên yazdanan de wekî navê Inanna ya Kiş, navnîşek pêşkêşî ya Babîloniya Kevin ji Mari, û an navek teoforîkî ji heman bajarî dihê pejirandin. Darêjka herêmî ya yazdan ji Inanna ya Uruk cuda dihat hesabandin, û ew li Kişê ji hev cuda dihatin perizîn.

Di wê nûqtayê de wê di nava têgîna navî de wê navên îştar wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê, bi wê rengê wê bi gelek nav û an sifatek cihê wê bi wê re wê were dîtin ku wê li dever û demên cihê wê diyar bibê. Weke wê di wê temenê de wê karibê hinek aliyên din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, direngê de wê, weke aliyekê wê yê bi gotinê ku mirov wê li ser wê bisekinê wê xwe bide diyarkirin. Di pêveka '...um' de wê minaq ku wê dema ku wê bi Kiştirum re wê hat kirin wê di wê temenê de wê di têgînek weke ya aidîyetê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq di roja me de jî wê di kurdi de wê ev diyarkirina bi şewayê zimanî wî wê karibê ji wê were kifşkirin. Ew wê di wê temenê de wê weke di temenê rewşa rêzimanî a kesê pêşî ku ew wê bahsa xwe dikê û wê weke aidîyetekê wê bi deverekê û an deverekê ve wê karibê bide dîyarkirin wê di wê temenê de ku wê bide kirin wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê minaqên bi wê rengê ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê kifşbikê wê di nava wergerên ji nivîsarên wê serdemê ku wê werina kirin wê di wan de wê di rengekê de wê were kifşkirin. Wê di wê temenê de wê minaq wê ji nava nava larsa ku wê weke sifatek û an navekê inanna ku wê were dîyarkirin wê têgîna 'Kititum' wê were kifşkirin. Di wê temenê de wê di gotinê de wê 'Kitit..' wê di rengekê de wê bahsa têgînek zayendî a weke bi jinê re ku wê weke hem jinek navserî xwe û hem ji ya zêde cûwan ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide

dîyarkirin. Ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev wê, di şewayekê de wê, weke têngînek ku wê di gotinê de wê bi zimanê roja me jî wê di rengê de wê weke ku wê karibê ji wê were gihiştin. Lê kiti wê weke deverek weke niştecihî bê û wê di wê temenê de wê nêzî deverênw eke eshnunna bê.

Kitî niştecihek piçûk bû ku li nêzî Eshnunna bû; Di nivê duyemîn a serdema Larsa de, perestgehek ji bo Kitîtum, rengê herêmî ya Inanna, li wir hate çêkirin Pênaseya pêşniyarkirî ya BU + BU ye. KALAM ji "Hymns of Zame" bi Kiti re tê hesabandin ku li şûna yazdan Amgalnuna wekî yazdanek nave bajêr dihê dîtin. Ew kesayetiyek hinekê girîng bû û piştî serdema Xanedaniya Destpêkê di ti çavkaniyan de nehatiye diyarkirin. An jî ji wê hatiya bahskirin û çavkaniyên wê ne hatina û ne gihiştina roja me.

Destnava Nin-Eanna ku tê wateya "Xatûna Eanna" ji navê perestgeha Înanna ya li Êrûkê hatiye wergirtin. Ew di hezarsala sêyemîn a berî zayînê de xuya dike, û mînaqek di nivîsek ji Ur-Nammu de dihê dîtin. Di demên paşîn de, ew dikare di nivîsarên Karaindash, Kurigalzu I û Marduk-apla-iddina II yê Uruk de, û di gelek listeyên yazdanan de were dîtin. Tevî bikarhanîna wê ya berbelav jî, ji bilî perestgeha di hundirê wê de, tu carî bi tevahî şûna rengdêrên ku bi navê bajarê Êrûkê hatine çêkirin nekiriye. Li Udannu (bajarekî bakurê Urukê), Babîl, perestgehên Inanna yê wekî Nin-Eanna, û li gorî yek nivîsek ji serdema Ur III, rûniştina A-dag-gaki, ji bo Inanna hebûn. Li Kîş, ew li Esulimanna ("mala ronahiya biheybet a bihuştê") bi navê Bēlet-Eanna dihat perizîn. Li gorî Andrew R. George, li Babîlê du perestgehên cihê yê ku ji bo vî aliyê yazdanê hatibûn veqetandin hebûn, Ekitsuşgarza ("xanî, cihê aranjmanan") ku li nêzî sûrên bajêr, û Ekitsuşgirzal ("xanî, cihê şahiyê." ") ku li rojhilatê bajêr e"). Nişana yazdana ku bi Udannu ve girêdayî ye, di bin navê Bēlet-Eanna de di nivîsarek Seleukî de ji Urukê di derbarê pîrozkirina cejna akitu ya Ishtar de wekî endamek dūvikê wê xuya dike. Di hin mînaqên yazdanên ji cihên derdor de, Nin-Eanna wekî yazdanek bi tevahî cûda tê şîrove kirin Di nivîsarên ji Hattusa de, navê Ishtar ji Samuha (li dora sêwasa roja me), ku li gorî Gary Beckman dê bi derfeteke mezin wekî yazdanê DINGIR were nas kirin (çav: Cavigneaux, Antoine; Krebernik, Manfred (1998e), "Nin-Eanna", *Reallexikon der Assyriologie*, p; 341, (in German).).

Di mijare salixkirina weke ya bi navî û an sifati wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê

karibê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke bi navkirin wê weke ku me li deverê li ser wê hani ser ziman wê di temenê bi xosletkirinekê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Minaq wê têngîna "Eşara" û an 'nin- eşara' ku wê kkaribê were wateya xanima "Eşara jî wê di rengê de wê di wê temenê de wê bi inanna re wê li urukê wê were dîtî ku ew wê were ser ziman. Di çerçoveya wateyên ku ew wê li wê gotinê wê weke werina kirin wê têngînê weke 'male gerdûnê' û hwd wê di rengê de wê bi wê re wê werina kirin.

Di wê nûqtayê de wê ev têngîna 'nin- eşara' wê weke ku wê li nippurê wê di dema qassitan de wê di rengê de wê were dîtî. BI heman rengi wê pêjna 'nin-girgîlu wê weke di çerçoveya teonima inanna de wê li li dora nippurê wê were dîtî ku wê bi wê re wê were û diyar bibê. Weki din wê parastgeha nin-girgîlu wê di rewşekê de wê were dîtî. Di wê nûqtayê de wê li urê di dema xanadana sêyem de wê parastgeha nin-girgîlu wê were kifşkirin. Ev wê bi wê re wê weke nişanaka wê bê ku ev wê di wê demê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê zêdeyî wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, li umma wê pêjna weke sîfatê ninibgal' ku wê were wateya xanima ibgal'ê wê di rengê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê ninibgal wê di metnên dema ur a xanadana sêyem de wê wer dîtî jî li gorî Andrew R. George di dema 'enlil-banî' de wê li isinê jî wê parastgeha wê hebê û wê ji wê re wê berg wê were kirin. Ev wê bi xwe re wê jî wê weke têngînek bi çavkani wê karibê wê bide diyarkirin ku wê di wê demê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi zêdey wê belavbûn û an weke kulturekê berfireh a bi demê û ardîgarî û hwd re wê di şêwayekê de wê dîmenê wê bide diyarkirin.

Minaq Ninkuluna di avakirina nivîsarên Ur-Nammu û Ur-Bau de wekî sernavê Inanna dihê birhan kirin û li gorî Manfred Krebernik û Antoine Cavigneaux, dibe ku wekî navê drarêjkek vê yazdan ku bi bajarê Ur a. Lêbelê, yazdanekî cihê bi navê Ninkununa di navnîşa yazdanê An=Anum de wekî sukalek piçûk a tuxmê bavê Inanna Nanna xuya dike.

Weki din wê were dîtî ku wê, li kiş wê weke bi navê 'Nin-me-Kiš' ku wê wek sîfatekê inanna wê were diyarkirin wê ji wê were bahskirin. Ew wê bi heyina wê re wê di rengê de wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bê hanî li ser ziman. Bi heman rengê wê bi navê 'Nin-me-nibru' were diyarkirin wê di

wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were ji wê bahsekin. Di wê temenê wê bi heyina wê re wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman.

Navê inanna wê were wateya dayika dayikê wê di zimên de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke têgînek bi wateyî a ku wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li vir wê dema ku em li ser têgîna 'nin' re wê tişteke em bibêjin wê weke têgînek ku wê di wê de wê weke aidiyetekê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li ser salixkirinekê re wê bi wê re w bikê wê werênê ser ziman. Keseyetek pîroz re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê salixbikê k uwê di mijare fahmkirina wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Nin-Ninua sernavek inanna bû ku li ser şiklê vê yazdana ku li Nînewayê dihat perizandin vedibêje. Li gorî Joan Goodnick Westenholz, dibe ku ew di eslê xwe de bi rengdêrên Hûrî yên Şauška re têkildar be, her çend ew di çavkaniyên wekî peymanek di navbera Asûr û Apum de ku li Tell Leilan hatine dîtin de dihê pejirandin. Ji yazdanê duyemîn re dibe ku Ninuwawî ("Nînewî") an jî Ninuwaḫi ("Nînewî") were gotin. Mînaqa dereng a bikarhanîna navê Şauška ji bo behskirina yazdana Nînewayê vedigere. Di nivîsarek ji serdestiya Sargon II. de xuya dike, ku keyeniya wî bi vî navî bang dike û xuya ye ku wî wekî "yê ku li Nînewayê dijî" (ra-ši-bat AB×ḪAki, dibe ku xeletiyek ji bo a-ši-bat AB×ḪAki) (çav: Beckman, Gary (1998). "Ištar of Nineveh Reconsidered". *Journal of Cuneiform Studies*. 50. American Schools of Oriental Research: 1–10.).

Mînaq sernavê Şarrat-Arba'il, ku tê wateya "Qralîçeya Arbela", behsa Iştare Arbela yê Asûrî dike, ku pir caran bi Ishtarê Nînewayê re hevûdu bû. Di demên paşerojê de hate îdia kirin ku ew darêjka Asûrî ya Îştare, ku bi gelemperî bi rolên şerker ve dihê girêdan.(çav: Beckman, Gary (1998). "Ištar of Nineveh Reconsidered". *Journal of Cuneiform Studies*. 50. American Schools of Oriental Research: 1–10).

Di şêwayekê de wê di wê demê de wê, inanna wê weke bi dîmenekê din wê were şîrovekiirn. Di renekê de wê di aslê xwe de wê, di şêwayekê de wê çendê ku wê dîmenê Şauška hûrîyan wê ne zelal jî bê wê di renekê de wê bi wê re wê hem fêrsên weke bi hewldana jinûve fahmkirina wê hebin û hem jî wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din ku wê weke bixwezê wê li ser rastiya wê jinûve wê şîrovebikê. Şîroveyên weke li ser gotina iştare re ku wê di nava aqad û asûran re wê li ser temenê

şervanekê û an şer re wê bi wê ve girêdayî wê werina ser ziman wê zêde di wê temenê de wê ne weke şîroveyna ku wê kaeribin li pêştir wê werenê ser ziman bê.

Mînaq wê di têtîngênê weke yên Supālîtum de ku wê weke bi inanna re wê werina dîyarkirin û wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê kaeribê wê fahmbikê wê tipolojîyek inanna a pirrali wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn ku ew wê were diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê di wê rengê de bê ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, hem wê weke bi tîpolojîyek bi têtînga gerdûnê û ji aliyekê din ve jî wê bi têtînek tipolojîyî a kultî û serwerîya wê ya bi demê rew ku wê bi xoslet û navên cihê wê diwê temenê de wê were diyarkirin re wê di wê temenê de wê were ser ziman.

Navê Supālîtum wê di wateya wê weke di wateya inanna ya zabalami jî wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê pîroziyek ku wê bi giştî wê bi wê re wê were dîyarkirin wê bi wê re wê were fahmkirin ku wê inanna wê bi xwe û hebûna xwe û kulta xwe re wê weke temenê wê ji aliyekê ve wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênê.

Mînaq wê di hinek şîroveyên ku wê li ser nivisarên ji kidmurê wê werina kirin ku wê weke banuya kidmurê wê were dîyarkirin bi têtînga Şarrat-Kidmuri re wê were ser ziman. Li parastgeha wê ya li kalhu wê di wê temenê de wê hinek têtîngênê ku wê weke di temenê têtînek unwanî de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê di şewayekê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê bi rengekê wê bi kulta wê re wê were dîtîn ku wê were jiyankirin. Gotina 'Şarrat' di rengekê de wê di wateya banu û an kraliçeyê de bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê, li pêşîya têtîngênê weke kişê umma, zabala, sippar, kidmur, û hwd wê were danin ew hingê weke bi navê banuya wan deveran wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê bi wê re wê were bi navkirin û wê were salixkirin. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Mînaq wê di rengekê de wê li pêş navê wê nav werina danin û ew wê bi wê re wê were ser ziman. Weke navê 'îştar-şarbat' û hwd wê karibê wê di wê temenê de ku wê were diyarkirin. Ew wê weke yazdanek kevntirin a heta demên urukê ên pêşî wê weke ku wê herê bê.

Di awayekê din de jî wê dema ku wê bahsa navên mînaq îştar û an inanna wê were kirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi xwezayê re wê were salixkirin mînaq wê navê 'şarbat' û an şarbatum' ku wê taqabûlî

navê dara spindarê wê bikê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke têtînek ku wê bi wê re wê di hinek awayan de wê were ji wê bahskirin. Çendî ku wê di nava diyarkirina de wê hinekê wê ne diyar jî bê ev wê bi wê re wê di renekê de wê were bahskirin. Di çerçoveya teonîma Ishtar-şarbat dihê wateya darêjkek vê yazdanê ku belkî xwecihiya herêma Firatê Navîn e, û bi îhtîmaleke mezin bi toponîm Şarbatum ve girêdayî ye, ku ji navê qassit-Aqadî yê "spindara Feratê" û an wek 'şarbatum firatê' hatiye wergirtin. Li gorî Manfred Krebernik, dibe ku Şarbatum ji bajarokek bêtir daristanek bûya. Di metnên ji Îştar-arbat, Ebla, Mari, û Emar de hatiye tesdîqkirin. Ev têtîna Krebernik wê dikarê wê di wê rengê de wê ji vê aliyê ve wê werênê ser ziman ku ev têtîna weke bi şarbatum ku wê weke bi têtîna spindariyê re wê taqabûlî wê bikê wê di renekê de wê karibê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, ev herêmên ku ew bahsa wan dikê wê li wan wê daristanênn bi darênn spindarê wê li wan wê hebin. Ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê gelek navên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê di renekê de wê di dema şariştana urukê de wê were dîtin ku wê bibê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê navên weke nav û an sifaten inanna ku wê werina ser ziman wê di renekê de wê têtîliyê wan ya giring wê were dîtin ku wê di dema serdema urukê a şariştanî de wê werina ser ziman. Ryan D. Winters wê di renekê de wê di wê nûqteyê de wê balê bikişênê li ser hinek navên weke sifati ên bi rengê "tallā'itu" ku wê bi awayekê bi derfet wê wek navê hinek deverna bê wê bi kirpênnê. Di awayekê morfolojîki de wê dema ku em i ro wê bi zimanê hemdem wê dihizirin wê weke di kurdî de wê were wateya "dahla te" ku wê were wateya deverêk wê weke ya diyarkirî a weke bo çandiniyê û hwd ku wê were ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê di renekê de wê di şewayekê de wê bi hinek wateyên din jî wê were ser ziman. Wê karibê bi morfolojîkî wê weke di wateyên weke têtînek weke bi nerîne û hwd jî wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê teme wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna salixkirina wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwediyê aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê

weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Li gorî Winters wê navê Tallā'itu wê weke navê deverê ne diyar bê. Di wê temenê de ew wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê ev wê weke navekê ku wê di listeya A=anum de wê di rengê de wê derbas bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Lê wê dema ku em li wê dinerin wê gelek nav jî wê weke navên bi cihê ve girêdayî ku wê ne tenê wê bi inanna ve û navên wê û an sifaten wê bi tenê wê werina ser ziman. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê weke navên parastgehên ku ew wê weke yên wê dihên diyarkirin û zanin jî wê were bikarhanîn. Minaq wê navê ' Ulmašītum wê weke navekê bi wê rengê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li gorî hinek şîroveyan jî wê navê Ulmašītum ji navê ' Ulmaš wê were derhanin ku ew wê di fêrsek yazdanî de wê were diyarkirin û wê bi hev re wê weke ji wan re wê weke di dema kiş, ur û urukê û hwd de wê berg wê were kirin wê ji jê wê were bahskirin. Lê ev nav wê weke ku wê bi awayekê derfet wê li gorî şîroveyên ku wê bi wê re wê werina diyarkirin wê karibê weke bi anum ve girêdayê weke were dîyarkirin. Yan jî wê di rengê de wê yazdanê bi navê "şara" ku wê were di demên qassit-aqad de wê ji îştar wê were welidandin wê weke navekê wî jî bê. Di wê temenê de wê ne tenê wê weke di rengê navê yazdanekê şer de wê xwe bide diyarkirin wê her wusa wê weke tégînek di wê temenê de ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên piştê wê piştî demên urukê û hwd wê demên nû ên serwerî û hegomenikî wê pêşkevîn, demên aqadî, babilî û hwd wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê fahmbikê. Wekê din wê navê gûtî, qasîtî û hwd jî wê hebin û ew wê di xatekê de wê heta hûrî û mitanniyan wê di rengê de wê were dîtin ku wê bibê. Têkiliya gûtî û qassitan li ser xanada hana û an Kur re wê karibê wê di rengê de ku wê li rojavayê kurdistanê roja me wê bi ber bakûr, rojavayî vê û an rojhilat ve wê berfireh bibê û an wê xwediyê serwerîyek berfirehbûyî bê ku wê di dema hammurabi de wê bale wê bikişênê û ew wê bi seferên ku ew li wê dikê û dixwezê wê bikê bin serwerîya xwe de wê bi wê re wê di xwediyê

têkiliyek dîrokî û bi mejuyî jî bê. Ev wê weke hinek herêmên şariştanî ên teybet bin.

Serwerîya qassitan wê di dema wan de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê inanna wê bi gelek aliyên wê re wê were dîyarkirin. Lê fêrsên weke bi têtîn û rengê weke ya 'yazdana şer' û hwd wê lê kirin jî wê di rengê de wê weke aliyekê ku wê bi wê taqabûlî ya dema desthilatîyên hegomenikî û serwerîya wan bikê.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku em li demên gûtî, qassît û babilîyan dinerin wê di şîrove û fahmkirinên wan de wê were dîtin ku wê çavkaniyên wan wê ji demên serwerîya urukê û hwd wê werin. Di wê temenê de wê demên urukê wê di rengê de wê weke demna serwer û bi çandî ên bo demên şariştanî ku ew têrbûna û pêşketî na weke temenekê wê werina dîtin.

Di rengê din de jî wê dema ku em li ser çerçoveya têtîna navî a bi navên inanna ku wê piştî wê bi astral wê werin û bibin jî wê karibê hinek fahmkirinên wê bi wê re wê fahmbikê. Inanna wê bi kevneriya xwe wê zêdeyî wê ber ku wê kevntir wê herê wê di wê temenê de wê bi berfirehbûna wê ya bi kultî li ser ardnigariyê û bi dirêjeyiya demî û hwd re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a di xwe de ku ew pêşdikeve bê.

Di rengê de wê di wê temenê de wê navên wê yên weke ku wê werina ser ziman minaq wê navê 'dilbat' wê di wateya gerwêrka 'venusê' de wê weke pêjnek fahmkirinê wê di rengê de wê were dîtin. Weki din wê navên weke 'dumu-en-zu' wê bibê û ev wê di rengê de wê weke têtînek bi kevneşopîyî bê û wê di çerçoveya wê de wê bahsa yazdanên heyvê jî wê were kirin. Li gorî **Odette** Boivin wê di rengê de wê bahsa weyna inanna ku wê di rengê de wê bikê wê werênê ser ziman. Ew di xabate xwe ya li ser 'sealandê' ku ew dikê de wê di wê de wê werênê ser ziman. Lê peyv wê weke gotinek weke di renga 'keça gûnahê' de jî wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê wateyek wê li wê were lê ghiştin.

Di listeya yazdanî a An=Anum de wê têtînen weke 'gugkala' wê di rengê de wê bi nixî wê werênina ser ziman. Di awayekê de wê wateya wê weke ku wê taqabûlî ya hêja wê bikê. Lê di wê temenê de wê, di rengê de wê, dema ku em gotinê binerin wê '..kal' wê di wateya kesê navserî xwe, bi zane, dûnya dîtî, pîr û hwd wê di rengê de wê, werênê ser ziman, 'Gug..' wê, di şêwayekê de wê weke ku wê têtînek weke ya bi rewşa erkekê û an karekê ku ew kesekê pîr bikê wê di rengê de wê bi morfolojikî wê weke ku wê wateyekê wê bi wê re wê bi xwe re wê bide

dîyarkirin (çav: Krebernik, Manfred (2016a), "dZA.GUL-kal-la", Reallexikon der Assyriologie, p; 181, (in German)).

Di rengê de wê weke ku wê karibê bi rehetî wê fahmbikê wê di demên uruk ên kevn û piştê di demên gûfî-qassit de jî wê pîr wê wek kesna 'kal' ku ew di rengê de wê xwediyê statûyê û an rewşek weke ya unwanî bin ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê hertimî wê bi gotina xwe wê serwer bin. Ev di demên qassit û babiliyan de jî wê dema ku em li nava wan dinerin wê di wê temen de wê li gorî çavkaniyên me yê di wê warê de ku em li wan dinerin wê weke di wê temenê de wê xwediyê fêrsek fahmkirinê bê.

Di rengê de wê di şewayekê de wê ji gotinên weke 'hud' ku wê ji metnên di derbarê inanna de ku wê derbas bibê wê ji du aliyan ve wê karibê wê fahmbikê. Ji aliyekê ve wê bi çavkaniya kirdeya gotina 'hu..' re wê di şewayekê de wê weke têtînek zayendî û ew ku wê di wê de wê hebê wê weke ku wê werênê ser ziman. Weki din wê di wergerandinê bi giotinê re wê têtînek weke di rengê ku ew pêjnek fahmkirinê a weke bi têtîna venusê re wê dide dîyarkirin wê were hanîn li ser ziman. Heta ku wê, li gorî **Asher-greve** wê ev têtîn wê têtîha venusê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di mijare dahûrkirina sifaten inanna de wê weke aliyekê wê yê giring wê di gotinê de wê pêwîst bê ku ew wê fahmkirina nava tîpan û an gotinê bi hev re ew di rengê de wê bi wê re wê were xwandin. Ber ku ew di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Em dema ku em, minaq li gotina " Kakkabî" dinerin wê di wê temenê de wê ne weke têtînek ku wê bi standardî li şûna navê inanna lê wê weke têtîhek hinekên ku ew hertimî li cem wê û an li rex wê dihên dîtin ku ew dikirpênê wê bi wê re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Di morfolojîya gotinê de wê têtînek weke bi girêdanê û hwd wê karibin ji wê werina fahmkirin. Gotin bixwe wê dema ku em bi fahmkirina 'kakka..' wê binerîn wê di zimanê roja ê kurdî ê roja me de wê weke di wateya bira û an 'kak' û an têtînek weke ya kesekê ku ew weke ji wê re bira bê re wê werênê ser ziman. Di rengê de wê di gotinê de wê di rengê de wê weke 'kakka bî' ku wê bihizirê wê wateya 'bûyina bira' bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ziman. Di morfolojîyê bi gotinê a di roja me de wê di ziman de ku wê were bikarhanîn wê bi wê re wê di wê temenê de jî wê were fahmkirin ku wê kesekê ku wê hertimê wê li cem

mirov bê wê weke ji mirov re bûbê wek bira wê di wê temenê de wê têtînekê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev bûyina wek bira wê hewce nekê ku ew ji heman tuxmê bê û an ji heman xwûnê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê tenê wê bi alaqa xwe ya cidî û ji dil re wê di rengekê de wê bi wê re wê ev wê weke têtînek unwanî ku ew karibê were qizinckirin jî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin Ceccarelli, Manuel (2021). "Remarks on Mesopotamian Divine Epithets and Their Use in Incantations and Incantation-Prayers". p; 133, Journal of Ancient Near Eastern Religions. 21 (2). Brill).

Di wê temenê de wê têtîna weke 'kakka' wê di wê temenê de wê hinek fêrsên bi fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Weki din Manuel Ceccarelli wê di rengekê de wê mijare fahmkirinê wê li ser gotina 'kakkabî (di wateya 'hatina bira' û an hatina kaka' de jî wê karibê were fahmkirin. An jî bûyina bira û an kaka wê karibê were xwandin û fahmkirin.)' ku ew şîrove dikê wê di rengekê de wê weke ya li ser wê disekinê û hertimî wê xwe dide diyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê di rengekê de wê wateya ku me di dawîya paragrafa li ser wê de wê bal kişand li wê ew direngê de wê di wê temenê de wê bi wê têtînê wê weke ku wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku ew li wê dihizirê.

Di heman awayê de wê di çerçoveya şîrovekirina listeya An=anum de wê krebernik wê balê bikişênê liser gotina " Mulanadiri" û wê di wê temenê de wê bêtê ser ziman ku ew wê, di wateya weke "stêra rêzaniya bihûştê" û an kesa ji bihûştê bi berpirsiyar wê di rengekê de wê şîrovebikê û ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman (çav: Krebernik, Manfred (1997), "Mul-an(a/e)-diri", Reallexikon der Assyriologie, p; 414, (in German).

Mînaq wê li gorî Krebernik (1998) de ku wê werênê ser ziman wê bahsa têtîna 'ninanna' ku wê bikê wê gotina weke navê wê di rengekê din de wê şîrovebikê. Ew wê di wê temenê de wê bi gotin û wateya weke "xanima bihûştê" û hwd re wê di rengekê de ew wê şîrovebikê û wê di dewama wê de ew wê werênê ser ziman. Bi heman rengê ji hin çavkaniyên ji girus Krebernik (1998) di wê heman demê de wê gotina ' Ninanşela'a' wê şîrovebikê û wê di wateya 'jina li azman weke girêdayî sekinîya û an weke jina li azman sekinî ya wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê gotina "ninanşela'a" wê di rengekê de wê

weke ku wê were dîtin wê têtînek weke ya ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê wê 'ninanna' wê di renekê de wê wateyek bi têtîne bihûstê û an weke bi wateyek weke ya di rengê fahmkirinek weke ya deverek zêde xweş ku mirov ji wê xweş û dilxweş dibê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Bi heman rengê wê gotina 'ningalanna' ji çavkaniya listeya An=Anum dikarê wê balê bikişênê li ser wê ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi têtîna xanima bihûstê wê di renekê de wê were şrovekirin. Lê weki din em bi morfolojiyekê ku em li gotinê dinerin wê têtînen weke ya bi rengê nin-ga-lanna wê fêrsna fahmkirinê ên cihê jî wê bi xwe re wê bide me. Di fêrsên fahmkirinê ên bi an û an Anum re wê dema ku wê bahsa ga wê were kirin wê ne li ser rûyê ardê lê wê bi hinek fêrsên weke li azmana wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di destana gilgamêş de wê bahsa 'daxistina ga li ser rûyê ardê ku ew hêrîşî gilgamêş û **ankidu** bikê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di ziman de wê, têtîna '...nna' wê dema ku em bi hizirin wê fêrsek rêzimanî a bi têtîna pirrani wê di şewayekê de wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê di zimanê uruk de wê ev pêvek wê di zimanê wan de wê weke ku wê hebê. Wê dema ku wê bahsa xweşika dumuzî gesticanna wê were kirin wê di wê nûqtayê de wê bi navê wê re wê ev wê were dîtin ku wê bibê. Di wateya gihiştinê û an lê gihiştinê de ku wê navê xwûşka dumuzî wê were fahmkirin de wê di wê temenê de wê bi wê pêvekê wê hem wê giştîbûnekê û hem beşbûnekê wê bi re wê bide dîyarkirin.

Di mijare têtîna zimanî de wê dema ku em li wê dinerin wê, di çerçoveyek giştî de wê, di temenê fahmkirina zimanî de wê hinek têtînen weke ku wê karibê were girtin wê ji wê hebin. Minaq wê dema ku em dibêjin şev wê weke têtîna 'şevê' an ber êvarî û dema ku wê reşî wê bikeve ardê wê bi wê re wê werê ser ziman. Di nava listeya An=Anum de wê di renekê de wê bi navê 'sig' ku wê weke navekê wê jî wê were dîyarkirin wê di wê temenê de wê, girêdayî wê were kifşkirin. Di wê nûqtayê de wê ji aliyekê şibendinê ve bê û an ji aliyekê din ve wê weke aliyekê wê yê din ê din ve wê mijare wê, di renekê de wê weke şev û an êvarî (evening) wê di renekê de wê were ser ziman. Beremberê wê ku

wê taqabûlî têtînek weke balê dikişênê ser rohnîya wê û an ku em bi têtînek morfolojikî wê li wê bihizirin wê weke têtînek weke ronakiya wê balê bikişênê ser wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê bi têtîna ” Šarrat-nipħa” bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê fêrsên fahmkirinê ên bi gotinê re ku wê werina lê ghiştin wê di şêwayekê de wê weke bale bikişênê li ser wê. Di gotina ” Šarrat ..” têtînek weke ya rohnîyê wê bide diyarkirin. Di hinek şîrove û wergerandinên bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê dîn ê giring wê di wê temenê de wê bê hanîn li ser ziman ku wê bi rengê ” Šarrat-šamê” wê weke ‘banuya bihûştê’ wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were şîrovekirin (çav:Krul, Julia (2018). *The Revival of the Anu Cult and the Nocturnal Fire Ceremony at Late Babylonian Uruk*. p; 67, Brill.).

Di nava têtîna sifati de wê weke ku wê were dîyarkirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê dîn ê giring wê di wê temenê de wê têtîna bi navkirinê wê weke yazdanî wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Minaq wê navê ”timua’ ku wê weke sifatekê wê jî wê were dîyarkirin lê wê li gorî Manfred krebernik wê di dema qassitan de wê weke navê yazdanekê dîn ê herêmî ê piçûk bê. Ew wê di bergkiirnên wan de wê di şêwayekê de wê re wê were hanîn ser ziman. Weki dîn wê di rengekê dîn de jî wê weke têtînek ku wê di şêwayekê de wê xwediyê şêwayekê dîn ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê di wê temenê û awayekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê (çav:Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources* (PDF). p; 95, Academic Press Fribourg).

Minaq Jeremiah peterson wê dema ku wê bahsa gotina Timua wê bikê wê bêtê ser ziman ku ew bi rengê ”si-mu’ ku ew dihê nivîsandin û wê di wateya ‘stirhê mazin dibê’ de wê di rengekê de wê weke wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê rengekê fahmkirinê ê têtîni wê bi wê re wê bikê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Beremberê wê gotinê wê li gori krebernik wê weke gotina ‘usan’ bê ku wê di rengekê de wê weke bi wateya ‘stêra êvarî’ û an ‘stêra şevê’ ku wê di rengekê de wê were şîrovekirin bê.

Usan yek ji wan du sernavên ku Inanna wekî stêrka êvarê binav dikirin, yê dîn Timua bû. Çend navên ku vê sernavê wekî hêmanek teoforîk bikar dihînin, wek Igi-Usan û Puzur-Usan, di çavkaniyên ji serweriya

Împaratoriya Akadî û Xanedaniya Sêyemîn a Ur de hatine piştrast kirin. Ev wê di wê temenê de wê di nava ziman û têngîna qassitan de wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê derkeve li pêş weke ya timua (çav: Krebernik, Manfred (2014d), "Usan", Reallexikon der Assyriologie, p; 505, (in German).

Weki din wê di renekê din de wê gotinên weke 'zib', 'zik', 'zig' û hwd wê di renekê de wê weke têngînên ku wê ji listeya An=Anum wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Dihê texmînkirin ku rengdêra Aguşaya bi têngînên Aqadî gâşum, "dreqîşîn" û gûştum, "reqîş" ve girêdayî ye. Ew di "Hymn of Agushaya" de, helbestek tevlihev a ji serdema Babilê ya Kevin de xuya dike. Ev helbest wê nişanakên navaroka wê gelek ji wan wê weke di wê demê de wê ji nava têngîhên 'babil û an qassit wê di xwe de wê weke ku wê bihawênê û wê bide diyarkirin. Di renekê de wê, di temenê kifşkirinên û xwendinên ji nava wê li gorî morfolojiya bi fahmkirina qassitan bê. An jî zimanîya wan wê di wê temenl de wê, di renekê de wê bi wê re wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê bi wê re wê bide dîyarkirin. bi wê re wê weke kiryarên inanna wê bi şerkirinê wê weke bi xwe ser ta re avêtinê û an di renekê de wê weke raksînê û an bi zimanê hemdem wek 'danskirinê' û hwd re wê weke ku wê bi xwe re wê bi morfolojiyê wê bide dîyarkirin.

Minaq wê navên weke 'annunutum' ku wê di wateya wek şervan û an 'nêçîrvan' de wê were wergerandin wê weke navek û ann sifatekê îştarî wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê di renekê de wê were dîtin ku wê di demên qassitt û an aqadî de wê navên weke ku wê bi têngînek şervanî û hwd re wê zêdeyî wê di wê temenê de wê bi navê îştar re wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li deverekê wê diwê temenê de wê weke ku wê Asher-greve wê balê bikişênê ser wê di renekê de wê weke bi navê "sippar-annunutum" di temenê bergkirinekê de ku wê balê bikişênê ser wê wê bide diyarkirin.

Li wê bajarê wê ji xwe wê parastgehên îştarê wê di wê demê wê hebin. Wê di wê temenê de wê ew wê li wê weke ji wê re wê berg wê bikin û wê di wê temenê de wê îştar wê di renekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê were dîtin ku wê di fêrsa inanna û îştar de wê bi demê re wê zêde fêrsên fahmkirinê ên ji hev

cihê wê weke ku wê were dîtin wê bi zêdeyî wê cihê kirin wê di rengê de wê weke ku wê bibê. Minaq wê, di dema Naram-sin wê navên weke 'irnina' ku wê di wateya 'serkevtinê' de wê werina dîyarkirin wê di rengê de wê weke di dema seferên naram-sin de ku ew wê bi wê re bê û an wê bi wê îştar wê bi wî re bê wê, di rengê de wê weke aliyekê wê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê were hanîn li ser ziman (çav: Wiggermann, Frans A. M. (1997). "Transtigridian Snake Gods". In Finkel, I. L.; Geller, M. J. (eds.). Sumerian Gods and their Representations. p: 42, STYX Publications.).

Di heman demê de wê weke ku wê ji çavkaniya ku me ji paragrafa li ser vê de wê diyarkir de wê navên weke sifaten îştar ku wê weke di temenê têngnek weke 'şervaniya îştar' û hwd de ku wê were diyarkirin wê gotinên weke li Erimhuş wê bi navê "Karaşul" jî wê were diyarkirin. Gotin bi xwe wê di wateya weke nezaninekê û an 'nayê zanin' êkê de wê di rengê de wê weke ku wê were fahmkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê xwediyê şewayekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Minaq Labbatu hem di listeyên yazdanan û hem jî di metnên wêjeyî de wekî sernavê İnanna were kifşkirin û pejrandin. Tu yazdanên din ên Mezopotamyayê ne xwedî navên ku wan bi şêran ve girêdidin. Jixwe di nivîsarên Ebla de navdêreke hevjinî heye, ku Labutu (dLa-bu-du), cîgir ji bo Ishtar (Ebla: dAš-dar), bi girêdana Işhara re derbas dibe. Têkiliya di navbera Ishtar/Inanna û şêran de (bi helbestî labbu) baş dihê belgekirin, û dihê gotin ku ew li erebeyek ku ji hêla van heywanan ve an jî hevtayên wan ên fantastîk ên di pêkhateyên wêjeyî yên cihêreng de dihê kişandin siwar dibe. Dihê texmîn kirin ku ew wekî metaforek ji karakterê wî re wekî şervanek bihêz û wêrek in. An = Anum Di şa amêli Labbatu de li şûna wê wekî "Ishtar of Lamentation" (şa lal-la-ra-te) tê ravekirin. Li gorî Ryan D. Witners, dibe ku ev encamek jî nû ve şîrovekirina wê ya li ser bingeha wekheviya lêkera labû, "qîrîn" be. Rastnivîsînek logografî, d UR+UR (ligatura du nîşaneyên UR), di navnîşa yazdanê listeya yazdanî a di An = Anum de (tabela IV, rêz 256) de hatî diyarkirin de wê di rengê de wê were ser ziman (çav; Krebernik, Manfred (2014c), "dUR+UR", Reallexikon der Assyriologie, p; 498, (in German)).

Weki din wê navên weke 'ninintina' ku wê weke sifaten istar wê were dîtin û wê bi kinasiya wê weke 'enti' wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê weke beremberê têngîna çîyayek mazin û bilind de wê were

şîrovekirin û wê were ser ziman. Di têtîna intina de wê di renekê de wê wateya ku mirov wê karibê bi kortasî wê li wê bigihijê wê di wê temenê de bê ku wê di rengê weke têtîna ``.tî´ weke bi pêveka wê re wê têtîna bilindbûnê wê weke ku wê karibê bixwe re bide diyarkirin. Di renekê de têtîna ´tî´ wê weke ya herî serê ku wê bide diyarkirin wê di renekê de wê weke têtîna ´en´ wê weke têtînek bilindbûnê wê bi wê re wê bide me. Di wê temenê de wê an jî wê weke ya bi serê xwe, bi tenê, mazin, weke wê neyi û hwd re wê hinek wateyên din jî wê di renekê de wê weke ku wê karibê bide mirov. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li gudea wê sifâtên weke ninme wê werina kifşkirin. Weki din wê li larsa û nippur jî wê werina diyarkirin. Lê li vir wê tiştêkê din wê bi wê re wê karibê wê di wê nûqteyê de wê balê bikişênê li ser wê. Ew jî wê listeya yazdanî a An=Anium bê. Di wê temenê de wê belevbûna wê û serwerîya wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê were wê were kifşkirin. Gelek nav û sifâtên bi wê rengê ku em di wê temenê de wan kifşdikin wê di şewayekê de wê weke nav û sifâtênku wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwediyê têtînek ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ninme wê weke di renekê de wê bi têtînên weke "jina şervan" û hwd re wê di renekê de wê weke têtînek ku wê di renekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di dema aqadiyan û hinekê jî di dema qassitan de wê îştar wê di renekê de wê bi fêrsên şervanî wê di renekê de wê were dîyarkirin. Ev wê direnekê de wê bide diyarkirin ku wê hin bi hin wê şerkirin wê di wê demê de wê minaqên wê zêde bibin û ev wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwe bi sipêrênina yazdanan ku ew di renekê de wê bi wê re wê çawa wê di şewayekê de wê weke aliyekê giring wê xwediyê wê şewayekê fahmkirinê wê were dîtîn. Ev dem wê weke demek ku wê hin bi hin wê têtînên serbajarî û an ser bajardewletî wê di renekê de wê pêşkevin. Minaqe listeya yazdanî An=anum wê di temenê de wê weke minaqekê wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê weke ku wê karibê ew bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Aqadî wê di renekê de wê di dema xwe de wê bi zêdeyê wê fêrsên

şervaniyê wê di rengê de wê bi şêwayekê wê weke bi yazdaniya îştar re wê bi sifâtên cihê wê werênina ser ziman. Ji wê weke encamekê wê karibê wê were fahmkirin ku ew komna şervan û zêde rewşên şer li herêmê bi ermanca serwerîyek hegomenikî ew pêşdixin. Di wê temenê de wê di rengê de wê, minaqe wan wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di heman rengê de wê dema ku wê bahsa şervaniya wê were kirin de wê minaq ku wê weke di çerçoveya fahmkirina listeya An=anum de wê were fahmkirin wê gotina "ninragaba" wê, di wê temenê de wê weke navekê ku wê di wateya 'sûwarîyê' de wê di şêwayekê de wê were wergerandin. Wê di wê temenê de wê ev wê ji listeya An=anum wê weke sifatekê îştar ê weke bi şervanî wê di wê temenê de wê ji hêla Antoine Cavigneaux û Manfred Krebernik ve wê were kifşkirin û wê were hanin ser ziman.

Minaq navdêra (wek sifatekê) Ninşenşena Inanna wekî yazdana şer bi nav dike û dibe ku bi toponîm Şen-şen-naki ve girêdayî be, cîhek li nêzî Nîppurê. Di dema Sin-Iqîşam de li Nîppurê bi vî navî dihat bergkirin. Tesdîq jî ji navnîşa yazdanan An = Anum (tabela IV, rêz 21, ku wekî bēlet qabli hatî çespendin), pêşgotinên Babîloniya Kevin, û navnîşa yazdanê listeya Weider dihêne zanîn. Hem Inanna û hem jî Ninşenşena di nivîsareke Rim-Sîn I de ku tê de gelek yazdanên ku di keyenîiya wî de dihatin bergkirin dihên hijmêrin. Di peymanê di navbera Murşîli II. û Tuppi-Teşşup Amurru de, Ninşenşena (Kadesh) Kinza di nav şahidên îlahî de dihê gotin, lê nav ji hêla Gary Beckman ve wekî logogramek (NIN. Pîsan. PĪSAN) hatiye şîrove kirin (çav: Cavigneaux, Antoine; Krebernik, Manfred (1998x), "dNin-şenşena", Reallexikon der Assyriologie, p; 487, (in German)).

Di rengê de wê dema qassît û an babiliyan de wê şervanên jin wê hebin û an nebin wê zêde di derbarê wê de wê agahî wê nebin. Lê di hin şîroveyên nivisarên ji nîppurê ku wê werina derhanin de wê di wan de wê gotinên weke "Ninuğnima" ku wê werina wateya 'jina artişê' û hwd wê were wergerandin wê di wê temenê de wê werina kifşkirin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê ev wê di rengê de wê li dema babili a kevn û qassîtan de jî wê têtînin ku wê weke di wê rengê de wê hinek wateyan wê weke bi xwe re wê bidina me wê di rengê de wê werina kifşkirin û an wê werina diyarkirin ku ew hebin.

Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têtîna yazdanî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring

wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Navnava "Ama" di gelek rewşan de wekî sernavê Înanna dihê pejirandin wê, lê li gorî Jeremy Black, divê di vê çarçoveyê de wekî referansa dayikbûnê neyê şrove kirin, ji ber ku ew "bi ti awayî ne yazdanek dayikê bû". Li gorî Julia M. Asher-Greve, ev navdêr di serî de nîşan nade ku yazdanek dayika yazdanên din e, belkî divê bi giranî wekî metafora desthilatdariya yazdanî, bi taybetî li ser bajar û dewletan were fahm kirin. Joan Goodnick Westenholz bi heman rengî vê yekê bi rola parastinê ya yazdanên kesane yên wekî yazdanên bajêr ve girêdide.

Lê gotina 'ama' wê di rengekê de wê bi rehetî wê wateyên weke 'dayikê', 'jin', 'jina birêz' û hwd wê karibê di şêwayekê de wê bide me. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bide dîyarkirin. Ji wê têgînê û an têgînên weke ku wê, weke nav û an sifâtên inanna wê werina dîyarkirin wê di wê temenê de wê weke bibê sedema wê ku ew wê weke 'dayika yazdanan' ku ew were fahmkirin. Di wê temenê de wê dema ku ew bi fêrsek bi wê rengê wê were lê hizirkirin wê demê wê fêrsên ku wê di serdemên piştre ku wê weke bi wê re wê bi şervanî û şer û an weke xanima şer û hwd wê werina fahmkirin wê di temenê bendewariyê ji wê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê ku wê karibê bi morfolojikî ji wê were fahmkirin bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Mînaq "Innin" di navên teoforîk û navên cihan de wekî guhertina navê Inanna derbas dibe, û li gorî Paul-Alain, û li gorî Beaulieu, dibe ku wekî ravekirina aliyekî wê yê cihêreng tevbigere. Etimolojiya wê, li gorî beaulieu û paul-alain nediyar e, bi pêşniyarên wekî wergirtina ji koka semîtîk 'nn', "şerkirin" an "pevçûn" (ku teonîm Annunitum jî jê hatiye wergirtin), an jî mayîndebûna darêjkek kevnar a wê. teonîm Înanna wekî navekî cuda hat dîyarkirin.

BI rastî wê bi navê inanna û an iştare re wê di demên piştre wê pir zêde wê sifâtên wê yên ku wê di wê temenê de wê hinek wateyan wê bidina me wê di rengekê de wê bibin. Ev wê bi xwezayî wê bi me bidina hizirkirin ku ew wê di rengekê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê di çi rengê de wê ew mazin bê wê karibê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê ji wê bi sifâtî ji wê dihên fahmkirin wê weke têgînên weke gihandina haware xwe li wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Di gelek şewayan de wê inanna wê di dema urukê de wê bi têtînên cihê wê di renekê de wê were şîrovekirin. Di wê temenê de wê hinek şîroveyên ku wê weke bi têtînên sifati ku wê werina ser ziman wê di renekê de wê fêrsê bi fahmkirinê wê di nava navê inanna û îştare de wê bide çêkirin ku wê di wê temenê de wê weke du yazdanên ji hev cihê bin. Di renekê de wê minaqa wê çendî ku wê bi gotinên weke ji îştare wê di renekê de wê bi awayekê wê were şîrovekirin û ew wê weke yazdanek şerwan û serwer a di wê temenê de wê bi hêz û hwd re wê were diyarkirin wê vajî wê bi inanna re wê di rengê gotinên weke " Bêlet-bîti" wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bide diyarkirin. Gotina ' Bêlet-bîti' wê di temenê 'fahişeya parastgehê' û an 'metresa parastgehê' wê di renekê de wê bi wê re wê were diyarkirin û wê were hanîn li ser ziman. Bi heman rengê wê navên weke " Bêlet-ZU.DI " ku wê, di wê rengê û awayekê de wê, di renekê de wê werina şîrovekirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê werina kifşkirin. Di wê temenê de wê gotinên bi wê rengê wê di renekê de wê karibê wê fêrsê jî bi renekê fahmkirinê wê bide diyarkirin ku ew wê weke ji hev cihê weke ya demên ku ew dihên jiyin jî bin.

Pêşî di çavkaniyên ji serdema Ur III de, mînaqî, di navên teophorîk de, Bêlet-dûri (dNIN-BAD) di navnîşa yazdanan de An = Anum (tabela IV, rêz 39) dihê binavkirin. Ew di nivîsara "Crimes and Sacrileges of Nabu-şuma-işkun" de jî dihê behs kirin, ku li gorî Steven W. Cole, ew dikare darêjka yazdana ku li Babîlê dihê perizîn wekî Bêlet-Eanna binav bike, her çend ev encam wek bigûman jî bê. Lê hinek fêrsên fahmkirinê ên di wê temenê de wê di dema qassitan de ku wê taqabûlê heman demê bikin de wê were kifşkirin. An jî kifşkirinên ku wê di wê temenê de wê me bigihênina wateyekê wê bibin. Perestgehek ku ji Bêlet-dûri re hatî veqetandin dibe ku li Nippura di dema babilonîya nû hebûya, lê ev diyarkirin li ser yek nivîsek nepejirkirî ye û ji vê demê ve ti referansên din ên li ser yazdanekî ku di bin vê sernavê de diperizîn nayê zanîn. Bêlet-dûrî di metnên Serdema sifirê(bronzê) ya dereng ên Emar de jî heye, û li gorî Gary Beckman ev sernav dikare di vê çarçoveyê de wekî yazdanek Mezopotamî (yekî Hûrî an herêmî) were fahm kirin. Tenê dergehê bajarekî li wir hatiye tesdîqkirin. Di metnên Nûzî de jî heman navî wekî sernavê yazdana ku li Ullamme dihê perestîn, xuya dike, ku li gorî Gernot Wilhelm dikare wekî Ishtar were nasîn. Lêbelê, li gorî Marie-Claude Trémouille, navê Ishtar dibe ku numinêra logograffî ya yazdanê

Hûrî Šauška di çerçoveya Nûzî de be. Yazdanê ku ji hêla logograma Bêlet-dûri ve hatî nas kirin bi Tilla li Ulamme re têkildar bû (çav: Haas, Volkert (2015) [1994]. Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East, p; 318, (in German). Brill.).

Di awayekê din de wê weke navê gula ku mirov wê li vir wê dûbare wê bibîrbikê wê di renekê de wê bi hinek fêrsên fahmkirinê ên di wê temenê de ku wê weke were şîrovekirin wê bibê. Di şîroveyên li ser gula de wê di renekê de wê ew wê weke yazdanek di wê temenê de wê çendî wê weke yazdanek dermankirinê û an şifayê wê were diyarkirin jî wê bi wê rengê wê bi gelek sifaten ku ew bi wan dihê diyarkirin wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin.

Destnava Gula dikare li ser gelek yazdanan di serdema Ur III de were sepandin, di nav de Inanna û her weha Ninhursag, Nisaba, an Alla jî wê hebin. Lê di gelek çavkaniyên ku wê di wê warê de wê were dîyarkirin ku wê mazinahiya gula wê bi serdema qassit ve girêdayî wê xwe bide diyarkiriin. Ev wê, ji çavkaniyên ku wê di derbarê de wê werina li berçavgirtin de wê bi rehetî wê were dîtin. Di du rewşên berê de hate diyar kirin ku ew behsa aliyek dermankirina gengaz a yazdanên têkildar dikin. Weki din wê hinek fêrsên bi wê rengê ên weke bi başkirinê û hwd wê berê wê li urukê û ji nava nivisarên ku wê di derbarê inanna û an piştre îştar ku wê were ser ziman de jî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bahsa wê were kirin.

Inanna wê di renekê de wê di şêwayekê de wê li kur wê weke xwediyê rewşek serwerî bê. Ew wê di şêwayekê de wê, di renekê de wê, di hinek metnan de wê weke 'inanna kur' û an di rengê 'inanna-kur' de ku wê were şîrovekirin de wê di wê temenê de wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê re wê, weke aliyên wê yên giring wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê ku wê inanna wê bi wê re wê derkeve li pêş. Kur wê, di renekê de wê were wateya 'çîya' û an jî welatê çiyayî' wê di renekê wê morfolojiyekê wê bi xwe re wê bi watebikê.

Minaq bi rengê têgînên wek Inanna-kur yek ji pêşintirîn diyardeyên pejirandî yên vê yazdanê ye, lê berevajî sê darêjkên din ên wekhev kevnar, ew di listeyên dengbêjên îdarî de xuya nake. Ji bilî referansên di metnên serdema Êrukê de, ku Înana-kur ji yek ji Çîrokên Zame yên Pêşîn ên Xanedani, ku behsa "Inanna pîroz, serê çiyê" dike, tê naskirin. Joan Goodnick Westenholz destnîşan kir ku di vê çerçoveyê de ew bi taybetî wekî sernavek Inanna ya Zabalam kar dike (çav: Asher-Greve, Julia M.;

Westenholz, Joan G. (2013). Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources (PDF), p; 58, Academic Press Fribourg).

Di mijare fahmkiirina sifatu û an navên inanna wê di renekê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê tişteke din wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ew wê, di wê temenê de wê serwerîya wê û berfirehbûna wê serwerîya wê di renekê de wê bide diyarkirin. Ji aliyekê din ve jî wê di derbare pêvajoyên pêşketinê ên demêmn şariştaniyê de wê hinek têtînan wê bide me. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wan de wê weke ku ew wê di renekê de wê bi funksiyonên wê re jî wê bide diyarkirin. Funksiyon wê ji aliyekê ve wê têtîliyê bi hişmendi a biderve re jî bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê pêşketinên nû û rewşên nû wê bi salixkirina wan ve jî wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa rewşekê bikin ku ew çawa dihat bikarhanîn û an bû û an li ser çi temenê bû wê di renekê de wê karibê wê di renekê de wê biwê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Minaq wê dema wê di renekê de wê di şewayekê de wê, rewşên weke têtîliya mirov a bi xwezayê û hev re jî wê di renekê de wê bide diyarkirin. Ji aliyekê din ve jî wê rewşa mirov ku ew bi başî û nebaşî û an wê weke bi dewlemendî û an ne bi dewlemendî û hwd re jî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa salixkirina navî wê bi xwe re wê bi wê rengê wê hinek xosletan wê bide diyarkirin. Heta vê nûqtayê salixkirinên me wê di wê temenê de wê weke di wê temenê de wê weke ku wê di çerçoveya rengê salixkirinên bi jiyane şariştani û hwd re jî wê di şewayekê de wê bide diyarkirin. Di dewama wê de ku em bibêjin wê di nava civake civakî a demên uruk û an sumer de wê, çawa wê dewlemendiyek wê hebê wê dîsa wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî krebernik (1987) ku wê di çerçoveya listeya Waider re wê werênê ser ziman wê têtîna weke navên di rengê ” Maşrê” de wê di wateya weke yazdaniya dewlemendiyê wê weke navekê ku wê bi îştar ve jî wê were girêdan û wê were hanin ser ziman wê bibê.

Maşrê, Maş-ré-e, belkî divê Ilat-maşrê were xwendin, tenê di yek nusxeya listeya yazdanên Weidner de ji serdema Babiliya Kevin a di navbera Ninigizibara û Ekurritum de hatî pejirandin, û di hê texmîn kirin ku sernavek Istar e. Di renekê de wê di morfolojîya gotinê de wê dema ku em bi gotina zimanî wê li wê dinerin wê hinek wateyên weke di

rengê de têngîna weke 'mazin li lê' û hwd jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê mazinbûnekê û an hebûnekê wê gotin wê karibê bixwe re wê bide diyarkirin. Ev wê rewşek weke ya berhevkirî a di dest de wê werênê ser ziman û an wê weke rewşek weke ya pêşdikeve û bi dayîna weke bi bûyînê ku wê weke bi dayîna yazdani wê were ser ziman bê wê ew wê zêde ne diyar bê. Weki din wê bi girêdana dawî a weke '...rê' re wê têngînek zayendî a weke bi mê'yî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di hinek rewşna de wê dema ku wê ya mê' û ya nêr' re bi gotinê were ji hev cihê kirin wê têngînên weke 'î' û 'ê' wê di rengê de wê ji hev wê cihê kirinê wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê bibê. Wê 'ê' wê çendî wê di rengê de wê ya zayende 'mê' wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê 'î' wê ya nêr' wê di rengê de wê karibê bixwe re wê bide diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê minq wê têngînên weke yên 'u' wê di dewama wê de wê weke têngînên ku ew dikarin morfolojiyekê bi ya maziniyê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Minaq wê navê 'mummu' wê dema ku ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê bide diyarkirin. Lê ev wê mazinbûnek ku wê wek zayende wê ne diyar wê di gotinê de wê bi xwe re wê wekeku wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê gotina 'mummu' wê di rengê de wê di temenê mazinbûnê de wê bi xwandina wê çendî wê dana berhevbûnekê wê weke ya bi Ea re wê bibê wê bi heman rengê wê weke wê, di duayek weke ya bi gazini a 'şuila' de wê weke sernavek û an sifatek îştar wê di rengê de wê were diyarkirin. Di têngînên weke yên bi şibandina enlil û an Anu de wê weke têngînek wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Lê morfolojîya gotinê wê karibê wê bi têngîna 'mum...' re wê di rengê de wê têngînak weke ya di wateya dayîkê de ku wê karibê were xwandin ew bi xwe re ew di rengê de bide diyarkirin. Weki din wê di rengê de wê di dewama wê de wê '...mmu' û an '...mu' de jî wê di rengê de wê çendî wê têngînek bi wê rengê wê ji wê karibê were xwandin wê bi heman rengê wê weke ya bi fêrsek morfolojîyî a jî 'mu' wê bi têngîna fonolojîya wê ya dengî wê mazinbûnekê wê bi xwe re wê di rengê de wê bi dengê stur û weke dirêjkirinê a di demê gotinê û dengdayînê de wê li ser qarakterê 'u' re wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê aribê wê di rengê de wê bi wê re wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Navnava Mummu di duaêke şuila de li ser Istar dihê sepandin di beşê de ku wê bi Ea re dide ber hev, û ev yek li dû beşên mîna wê bi Anu û Enlil re dişibin hev vedibêjê. Minaq li cîhek din, Ea wekî sernavek (wek unwanekê) ji bo yazdanên din, di nav de Nabu, Marduk, û Tiamat; di van hemî rewşan de ew wekî nişanek rola afirîner e dide diyarkirin. Wekî din, yazdanekî cihê bi navê Mummu di Enūma Eliş de wekî xizmetkarê Apsu xuya dike.

Di rengê de wê dema ku wê navê mummu wê binerê wê di wê temenê de wê di rengê de wê, di rengê de wê weke ku wê Enūma Eliş weke yazdanekê xizmetkar zêdetirî wê di dîmenekê morfolojikî ê fahmkirinê de wê di dîmenekê sifate abzu de jî wê di şewayekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê rengê de wê fêrsên fahmkirinê ku mirov di serê xwe de ji wê digirê wê bi wê re wê bibin. Di wê temenê de wê di ziman de wê wateyên bi gotinê ku ew ji wê dihên girtin wê diwê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengê din de jî wek ku me li jor wê hanî ser ziman wê mummu wê di rengê de wê bi morfolojiyekê wê di xwe de wê, têgînek weke bi fêrsa fahmkirinê a weke *dayika mazin* wê di rengê de wê, bi xwe re wê karibê bi wate bikê û wê werênê ser ziman. Di morfolojiya gotinê de ev bi rehetî ji wê di awayekê de wê weke ku wê mirov wê ji wê digirê wê karibê wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibêjê ku wê dema ku em li rewşa abzu dînerin ku ew wê weke ya destpêkê û mazin wê li wê bihizirê wê di rengê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê bi wê re wê di şewayekê de wê bibin. Minaq wê navê abzu wê, di dewama wê de wê hinek morfolojiyên weke 'bi rengê 'dayika axê' ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê hinek fêrsên fahmkirinê wê bi wê re wê karibê bide mirov. Di wê temenê de wê, di fêrsên têgîna abzu de wê zabûn û an ji wê bûyin wê bibê. Di fesanaya enki de wê dema ku wê bahsa afirandina mirov wê bê kirin jî ew wê bahsa hanina hinek kil û an ax û an jî ji laşê abzu ku ew wê di wê fêrsê de wê karibê wê were fahmkirin wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de

wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê di morfolojîyê de wê weke derheninek di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di mijare salixkirinê me de wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin.

Di mijare salixkirinê de wê, di wê temenê de wê, hinek fêrsên weke bi mijare afirandinê ku wê di efsanaya enki de wê werê ser ziman wê di wê temenê de wê karibin bi navê abzu re wê hinekê jî wê wateya xwe wê bibînin. Weki din wê bi fêrsên weke mummu û hwd re wê weke ji wê bûnê û afirînê wê rewşa têtîna abzu wê weke di rengekê û morfolojîyê afirîner a weke ya bi wateyên dayikîyê ku wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin.

Di wê nûqtîyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku em, navê mummu wê ji navê yazdanekê zêdetirî û cihêtirî wê zêdetirî wê weke sîfat û an navekê abzu wê di wê temenê de wê bi pejirênin wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê hinek wateyên ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide mirov wê karibê wê jî wê werina girtin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ev wê weke wateyek ku wê ne weke dijî û an vaji wê fahmkirin û ahenga wê ya bi navê abzu re bê. Wê bi tememî wê di levkîrin û lêhatinekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di wê temenê de wê weke wateyekê wê karibê bide mirov.

Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê weke ku me li jor wê fahmbikê wê navê mummu wê di rengek de wê, wateya dayikîyê wê bi fêrsa mazinbûna wê re wê bi nitelikî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi fahmkirina wê re wê weke navekê bi abzu û wê mazinaiya wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di wê temen de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di morfolojîyê de wê weke ku me li jor wê hani ser ziman wê di hinek rewşa de wê ew têtîna weke bi mazinbûnê wê weke ya bi gotina mummu re ku wê bi têtîliya wê bi îştar re wê danina wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi teybetî wê weke ji aliyekê din ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê têtîliyê

wê bi wê re wê di wê temenê de wê weke ku wê bi morfolojîyî wê were danin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê rewşa wê xwe bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di teonima îştar de wê gelek nav û sîfat û an nitelik wê bi wê re wê di wê temenê de wê werina pêşxistin û dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di nava têtîna maziniya bi dayikti a abzu û weke temen û an bingihê hemû afirandinê di jîyanê de ku ew wê were dîtin wê bi wê re wê weke îştar wê weke fêrsek fahmkirinê a li ser wê re ku ew wê weke ku ew bi wê dihê fahmkirin û an ser ziman wê li holê wê bimênê. Ev wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ji aliyekê ve wê weke ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li vir jî wê nûqteyê mirov dikarê wê gav biavêjê û wê di dewama wê de wê bi berdewamî wê navên îştar wê êdî wê hinekê din bi nitelik û sîfati û an navên wê re wê di renekê din de wê hinekê din wê karibê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê di renekê de wê gelek nav ku wê weke di renekê de wê weke navê yazdanî wê werina ser ziman wê di hinek rewşa de wê weke nitelik û an sîfatên wê jî wê di renekê de wê bimênin. Minaq wê navê weke 'nanaya' wê weke navekê wê weke wê bê. Çendî ku wê hinek aliyên hipotetikî ve wê weke mijare niqasê jî bê lê wê di wê temenê de wê weke têtînek sernavî a îştar wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Dihê dîyar kirin ku navê yazdana Nanaya di eslê xwe de darêjkek hîpokorîstîkî ya Înanna bû, lê ev nêrîn bi giştî nayê pejirandin û bi gelemperî dihê texmîn kirin ku nav etîmolojiya Sumerî û Akadî ya cihê nîne. Lêbelê, lê birhan hene ku ew carinan wekî Înanna ji yazdanek cûda hate fahm kirin (çav: Beaulieu, Paul-Alain (2003). Uruk pantheon during the Neo-Babylon period. p; 183, Leiden Boston: Brill Styx.).

Navê nanaya û an ku wê bi awayekê wê weke bi derfet wê karibê weke nanna jî wê were nivisandin wê di wê temenê de wê çendî ku wê wateyekê wê bide mirov wê lê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê di têtînek û morfolojîyek bi fahmkirinê de wê wateya di ziman de ya 'dayikê' wê karibê bide me. Di wê temenê de wê karibê wê ji wê bi têtînî li wê were gihiştin. Ev wê wateyekê wê bi xwe re wê di renekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê karibê bide dîyarkirin.

Morfolojiya nanaya wê di rengê de wê, di wê temenê de wê di rengê de wê çendî ku wê di wê rengê de wê wateyekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin jî lê wê karibê wê bi fêrsek din a fahmkirinê de wê weke di hundurê demê de wê fêrsek wê bi hebûnek weke ya dirêj ku ew heyî jî jî wê bi watebikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi xwe re wê di rengê de wê karibê bi fahmkirina xwe ew bide diyarkirin. Di wateya 'ya haya' û an bi têngîna 'na-n-aya' de wê di wê temenê de wê wateyekê wê bi xwe re wê bi rehetî wê karibê bide me. Ev wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê hinek fêrsên demî û hwd jî wê weke ku wê di rengê de wê bi xwe re wê di dewama wê de wê weke ku wê karibê bide diyarkirin bê.

Ninarazu, ku dihê texmîn kirin ku navekî Iştar e, di An = Anum (tabela IV, rêz 43) û di lîsteya yazdanan de ji Mari, û hem jî di pêşgotina wê de dihê pejirandin. Kesayetek bi heman navî, nin-arazu-gîş-tuku, "xanima ku li duayan guhdarî dike", di efsûnê de wekî dijminê cin Lamashtu xuya dike. Nabe ku navê Nînarazû bi yazdanê Arazu re neyên tevlihevkirin (çav: Cavigneaux, Antoine; Kirebernik, Manfred (1998c), "Nin-Arazu", Reallexikon der Assyriologie, p; 328, (German), Access Date: 2022-10-17).

Lê wê dikarê wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare dijberîya lamashtu ku wê werênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê navê gula wê karibê were berbîra me. Gula wê weke yazdanek ku wê di temenê başkirin û heta dermankirinê de wê bê naskirin. Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke yazdanek ku wê dema ku wê zarok ji dayika xwe re bûn ew wan diparêzê jî wê di rengê wê werê ser ziman. Wekê din wê lamashtu wê di rengê de wê weke yazdanek bi afsûna xirab wê were diyarkirin li hemberî wê di wê temenê de wê were ji wê bahskirin ku ew wê zaroyan ji pêrs û an hmbêza dayika wan didizê û dibê. Ew wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê werê hanin ser ziman. Ev wê di listeya yazdanê An=anu de wê di rengê de wê weke ku wê ji wê were bahskirin û wê di rengê de wê weke ku wê were ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê weke bi navê ninarazu re wê hem hevbeşiyek di nava îştar û gula de wê weke ku wê bi morfolojikî wê were kirpendin û hem jî wê jî aliyekê din ve jî wê weke di wê temenê de wê fêrsek parastinê wê weke ya bi gula re ku wê were fahmkirin wê di wê temenê

de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê were ji wê bahsakin û wê were hanin li ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Li gori ku mirov ji hinek çavkaniyna fahmdikê wê ji qasran wê rewşa inanna wê di renekê de wê were pênasekin. Di renekê de wê ji qasran wê weke ku wê were dîtin wê minaq wê, weke yazdana ku ew pêşeng û an wê weke li gorî wê tevgerin wê bibê. Di wê temenê de wê navekê ku wê di wê çerçoveyê de wê were bi navkirin wê navê Ninegal wê weke ” Bêlet-ekalli” û an ‘xanima qasrê’ wê di renekê de wê bi rengê wê were dîyarkirin. Di renekê de wê di nava helbestên evînê ên li ser dumuzi ku wê werina ser ziman wê di wan de wê di renekê de wê bahsa wê were kirin. Ev wê weke taqabûlî dema urukê wê bikê.

Li gorî hinek çavkaniyna de wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin wê carna wê weke bi karhanîna nav û carna wê keke sifaf diyarkirinê wê di hevraziyekê de wê were dîtin ku wê bibê. Li vir wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna gula wê di renekê de wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Çendî ku wê di renekê de wê, di şêwayekê de wê çendî ku wê gula wê weke yazdanek bi serê xwe wê were pênasekin jî lê wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê bibê. Wê navê wê di renekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên ku ew didina nişandin ên di derbarê têtîna gula de wê, di renekê de wê weke ‘jin gula’ û an ‘nin gula’ wê di renekê de wê were dîtin ku ev wê were ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê bi du awayan di destpêkê de wê karibê wê fahmbikê. Ya pêşî wê di wateyekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê çawa ku wê weke karibê weke ‘guleya pîroz’ were xwandin û di awayê din de jî wê weke ‘jina gula’ di renekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê.

Ev wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê, têtîna ningula wê di renekê de wê weke fêrsek din a fahmkirinê wê weke bi rengê ‘xanima mazin’ wê di renekê de wê weke ku wê têtînekê wê bide me. Ev têtîna wê çendî ku wê weke di çerçoveya sifatek inanna de wê karibê ji hinek aliyan ve wê were dîtin jî lê ev dikarê wê weke sifatek yazdana dermankirinê gula jî bê. Wê di wê temenê de wê hinek fêrsên fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di nava têtînen weke bi sifati û weke bi unwanî ku wê were ser ziman bo inanna wê navên weke ‘ningubarra’ wê di renekê de wê bibê. Ji nava

têgînên nivisên bizmarî wê 'nin..' wê weke têgînek bi fêrsa pîroz dîtinê û an pîrozkirinê wê were dîtin. Di wê temenê de wê têgîna Gubarra' wê weke di rengekê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke yazdanakê bi serê xwe jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Navê gubarra' wê di rengekê de wê di ziman de wê çendî ku wê têgîna weke ya demdirêj û kevn û an mazin û bilind wê bi xwe re wê bide mirov wê di ziman de wê wateyek weke ya bi rengê çiyayiyekê dikarê wê fahmbikê. Di zimanê roja me de wê li kurdistanê wê navê çiyayê gabarê ê roja me wê di rengekê de wê bi xwe re wê weke ku wê bdie diyarkirin. Çiyayê gabarê wê li kurdistana bakûr û an li mesopotamya bakûr wê weke çiyayek kurdistanî bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Lê ev ne diyar a ku ew wê dihênê ser ziman.

Ji têgîna 'nin' a li pêşîya '..gubarra' ku wê were danin wê were fahmkirin ku wê bahsa keseyetê û an yazdanekê wê were kirin. Di wê temenê de wê bi têgîna nin re wê weke jin û an weke kesekê pîroz wê were ser ziman.

Di demên qassitan de wê were dîtin ku wê ne tenê wê têgîna pîrozkirinê a weke bi gotina 'nin' re wê were ser ziman wê bi jinan re bi tenê wê were ser ziman wê were dîtin ku ew wê di rengekê din de wê weke ku wê bi mêran re jî wê di rengekê de wê were ser ziman. An jî wê weke têgînek 'notr'kirî wê bi wê re wê heyinên din wê werina ser ziman.

Minaq 'ningula' û an 'ninegal' wê di wê temenê de wê bi têgînek morfolojikî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di şewayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ningula wê di rengekê de wê weke têgînek sifati ku ew yazdanî bê û an weke pîrozkirinek wekê weke bi yazdanek mê re wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di hin nivisarên weke ji dema urukê ên bi listeya yazdanî a An=anum re wê weke sifatekê inanna jî wê were kifşkirin (çav: Cavigneaux, Antoine; Krebernik, Manfred (1998j), "Ningula", Reallexikon der Assyriologie, p; 376, (in German)).

Lê Nînegal, navê yazdanek piçûk a cihêreng ku bi dadgehên key ve girêdayî ye, dibe ku wekî sernavê Inanna û yazdanên din jî tevbigere. Ev yek ji berhevokên edebî yên ku li ser Înanna disekinîn, bi taybetî di helbestên evînî yên li ser wê û Dûmûzî de, baş diyar dike û di hin rewşan de jî hevrafî di navbera bikarhanîna navê bingehîn û bikaranîna rengdêrê de hatiye dîtin (çav: Behrens, Herman; Klein, Jacob (1998), "Ninegalla", Reallexikon der Assyriologie, p; 344-245).

Di mijare gotina ninegal de wê weke têtînek ku wê bi têtînek dadmendi ku ew dihê diyarkirin wê were dîtîn ku ew wê li ser wê were sekin in. Wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were hanin ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke sazûmanek bi hinek komên rûsipî ku wê di renekê de wê weke di derbarê rewşan de wê biryarê bibin û an wê aqil bidin ku ew wê çawa bibê wê di wê temenê de wê bibê. Ev weke komên ku ew hinek kal bê. Di wê temenê de wê ji nava gotina gotinê. Wê têtîna '...gal' wê di wê temenê de wê hişmendiyekê wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê têtînekê wê bi xwe re wê bide me.

Di renekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mirovê kal ku wê bahsa wê were kirin wê ne tenê wê weke mêt û an kesekê nêr wê bi tenê wê were fahmkirin. Gotina kal wê çendî ku wê di zimanê me de wê bi zêdeyî di demên dawî de wê weke kesekê pîr û kal ê mêt wê were diyarkirin jî lê ew wê di kirdeya wê de wê hertimî wê aliyê mêt û pîr jî wê were ser ziman. Di wê temenê de wê li gotinan lê kirina têtînek zayendî wê di wê temenê de wê di demên piştê wê bibê. Minaq wê 'pîrik' wê weke bahsa hinek pîr ku ew kala wê bikê. Lê di kirdeya gotina pîrikê de ku wê kurd wê bikarbênin wê di renekê de wê hinek wateyên wê yên din jî wê hebin. Ew wê di wê temenê de wê weke jinek ku ew bi zanebûna xwe alikariyê dide jinekê ku ew zaroya xwe bêtê dînyê jî wê di xwe de wê bihawênê. Ev wê di wê temenê de wê weke ji wê re wê piştî wê car bi car wê weke 'pîrik' jî wê di wê temenê de wê were dîtîn ku ew wê were bi navkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di demên kevn ên demên şariştana sumer û an uruk de wê gotinên weke 'kapîr' û an 'gal' ku wê di wê temenê de wê têtînekê wê bidina me bi morfolojikî jî wê werina kifşkirin. Di dahûrkirina minaq gotina pêşî a kapîr de wê karibê wê bibêjê ku wê weke bahsa kesekê pîr weke pîrûkal û an kal û pîr wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Lê fêrsên fahmkirinê ên di gotina gal de wê ji ber bi karhanîna tîpa 'g' wê di wê de wê weke ku wê bi aliyekê din jî wê bi morfolojikî wê karibê wê li wê bihizirê. Wê çendî ku wê ji wê aliyê ve wê weke bi têtînek weke ya pîrbûnê û an kalbûnê wê fahmbikê lê wê ji aliyekê din ve jî wê têtînek weke ya 'gel' jî ku wê were wateya civake ku ew di nava

xwe de bi sazûman û xwediyê kevneşopî û rêgezên xwe yên jiyaniê di di nava xwe de jî bê wê di rengekê de wê weke ku wê têtînekê wê bi morfolojikî û an wateyî a bi xwe re wê bide me.

Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê gotina gel wê di dîmenekê rêzimanî de ku em bi wê bikarihizirin em dikarin weke rengekê tawandina a gal jî wê di awayekê din de wê bixwênê û wê bi wê rengê wê karibê hem bi wateya zimanê weke bi têtîna pîr û kal ku wê çendî wê karibê were fahmkirin wê bi wê re wê karibê wê weke bi wateya çerçoveyek civakî a weke bi gotina gel re jî ew were fahmkirin. Aliyekê din jî wê bi gotina gel re wê weke "li gel" re wê re wê bi wateya li cembûnê û an li rexbûnê û hwd jî wê bi xwe re wê bide me. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê din de wê têtîna 'nin' wê di rengekê de wê weke jinê wê di şêwayekê de wê were fahmkirin. An jî wê weke têtînek pîroz wê karibê wê were fahmkirin. Minaq wê di listeya an=anum de wê li rex gotina 'gigum' û an bi beremberê têtîna 'burmi eni' re wê weke azmanê bi reng wê têtînekê wê bide me. Lê di wê nûqtayê de wê di wê çerçoveyê de wê dema ku ew wê têtîna 'nin' wê li pêşiyê wê were danin wê weke navê zindiyek mê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê wê bi wê rengê wê were fahmkirin. Ev di dema qassitan de wê weke têtînekê bibê û wê ji nava hinek nivisarên ku wê weke ku wê krebernik (1998) de wê werênê ser ziman ku wê weke têtînek zêde nediyar wê di rengekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Weki din wê weke di çerçoveya têtîha aqadî de wê beremberê wê bixwezê ku ew wê bixwênê.

Di wê temenê de wê dema ku em bahsa têtînenê weke ne diyar bikin wê di dewama wê de wê bahsa têtîna 'nin-ka-imin' ku wê di wateya 'xanima bi heft deng û an dev wê di rengekê de wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê di têtîna wê de wê dema ku wê, li pêşiya wê têtîna nin hatiya danin wê wê têtîne wê di wê rengê de wê weke ku wê bigihênê li wateyekê.

Di nivisarên ji urukê û piştê ên hin nivisarên ji dema aqadî û di dewama wê de wê wê weke têtîneku wê were ser ziman. Di dema 'marduk-apla-iddina II' de wê di rengekê de wê li urukê wê weke têtînek ku wê di wateya mazinbûnê de wê di şêwayekê de wê were fahmkirin bê.

Di wê temenê de wê têngîna nin wê weke têngînek ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê were dîtîna ku wê derkeve li pêş. Mianq wê têngîna 'ninmesharra' wê weke sifatekê inanna ku wê were xwandin wê di wê temenê têngînek weke 'xanima min a bê hijmar' de wê di rengekê de wê were fahmkirin û şîrovekirin. Bêhijmar wê weke têngînek ne diyar wê çendî ku wê bimênê lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke têngînek ku wê di wê rengê de wê fêsek mazinbûnê wê weke ku wê bi morfolojikî wê ji wê rengê xwandina wê û gihiştina fahmkirina wê weke ku wê bi xwe re wê bihawênê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê.

Ji ber ku ew wekî sernavek inanna kar dibê, Ninmesharra wekî navê kompozîsyona ku ji Enheduanna re li ser wê disekine dihê pejirandin. Di çarçoveyek din de heman teonîmê di serjimêrên bav û kalên Enlîl de jî wekî navdêra Ninlil û wekî navê yazdanek cihêreng ku bi yazdanê seretayî Enmesharra re têkildar e re wê têngînekê wê bi xwe re wê bide (çav; Cavigneaux, Antoine; Krebernik, Manfred (1998v), "Nin-mešara", *Reallexikon der Assyriologie*, p; 470, (in German)).

Nin wê di rengekê de wê gelek navên ku ew dihê ber wê bi wê re wê bibê û wê weke jin û an jina pîroz wê di rengekê de wê fêsekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê bide mirov. Di wê temenê de wê minaq wê navê 'um' jî wê di wê temenê de wê weke navekê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê li ser wê bisekinê.

Wek Nin-UM navek bi derfet e ji bo Inanna ku di duakirinên Zameyê yên Destpêka Xanedaniyê de hatiye pejirandin bê. Joan Goodnick Westenholz bi demkî diyar kir ku ev dibe ku navê xwemal yê yazdana ku di dawiyê de wekî sifatekê Inanna ya Zabalam hate nas kirin be. Ew îddîa dike ku ew bi eslê xwe kesayetek cihêreng bû û tenê ji hêla Inanna ve hatî kişandin, lê destnîşan dike ku ev pêvajoyê berî destpêka dîroka tomarkirî qewimî (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources* (PDF). p; 24, Academic Press Fribourg.).

Di sifarekê inanna de wê weke nin-aratte ku wê were xwandin de wê têngînek weke ya bi rengê weke bi têngînek pîroz wê bide me. Di şêwayekê de wê watyek weke ya ne dûrî ya nugig ku wê di rengekê de wê di çerçoveya têngînek pîroz û an têngînek weke tabûyekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di hinek şîroveyan ku wê li ser listeya yazdanên ji urukê ku wê werina kirin de wê têngîliya 'nu' wê weke bi ya bawermenda jin û

an weke di roja me de wê bê gotin wê 'jina rahibe' û hwd re wê di şêwayekê de wê werê ser ziman. Di wê temenê de wê di têtîna nu' de wê bi lê zêdekirina 'n' re wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin. 'Nun' re wê weke têtînek ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê were fahmkirin.

Li gorî Anette Zgoll wê dema ku wê bahsa 'nun' wê were kîrin wê weke erkedarîyek ku wê di xîsmeta key de ku wê bi wê re wê bi inanna re wê wer dîyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di gelek nivîsarên ku wê ji urukê wê werîna xwandin de wê di wan de wê nun wê weke sîfatekê inanna wê were dîyarkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di hinek gotinên din de jî wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê têtîliyê dênê û wê werênê ser ziman. Mînaq wê gotîna 'Pârisat-palê' ku wê ji dema uruk wê were xwandin wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê di rengekê de wê bi wateya demdirêjîya saltanatekê de wê di rengekê de wê were xwandin. Lê ev têtîna demdirêjîya saltanatê wê di şêwayekê de wê weke ku wê wer dîyarkirin wê bi têtînek zayendî a 'mê'' re wê wer dîyarkirin û wê di wê temenê de wê weke ya bi 'saltanata jinê a demdirêj' re wê di rengekê de wê bi morfolojiyekê wê weke bi wateyekê wê were fahmkirin û wê were ser ziman.

Di nava hinek nivîsarên ji dema asûr ku wê li dora ninowa û hwd wê werîna dîtîna de wê ev wê bi têtîna îştîr ve wê girêdayî wê di renge de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê were dîtîna ku wê were xwandin. Ev wê di wê çerçoveyê de wê weke têtînekê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê weke ku mirov li nava çavkaniyên bi têtîna 'nun' re wê dînerîna wê weke çînek xîsmetkar a bi erk wê di rengekê de wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê were fahmkirin. Mînaq ku em di wê çerçoveyê de wê bibêjin wê, Qîbî-dunqî di stranekê dereng a Babîlê de wekî darêjkek Îştîr dihê pejîrandin, lê dibe ku ev nav jî yazdanek cûda re jî be, dibe ku dişîbîhe Iqîbî-damîq (çav:MacGinnis, John (2020). "The gods of Arbail". In Context: the Reade Festschrift. p; 109, Archaeopress Publishing Ltd.).

Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê ev wê weke têtînek ku wê bi wê re wê li ser temenê têtîna parastgehiya inanna re ku wê bibê wê weke bawermendên û an xismetkarên wê yên weke pîroz û bi erk û xwediyê hêzek mazin a ku wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê di nava têtînen ji urukê de wê weke çavkaniya giring wê xwe bidina diyarkirin. Her wusa dikarê weke bi wê temenê wê werênê ser ziman navê "sutitu" jî wê werênê ser ziman. Di listeya yazdanî a An=anum de wê weke nav û an sifatek inanna wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ji wê were **bahskirin**. Sutîtu di navnîşa yazdanê An = Anum (tabela IV, rêz 131) de wekî sernavê Inanna dihê pejirandin. Li gorî Joan Goodnick Westenholz, di hezarsala yekem a berî zayînê de ev nav ji yazdanek nû re tê gotin ku wekî kesayetiyek Suteans xebitî. Ruhaniyên Sutîtu di belgeyên Borsippa de yên ku ji serdestiya Nabu-shuma-ishkun vedibêjin de xuya dikin. Lê di wê nûqtayê de wê ev têtîna weke cihê salixkirina wê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werenê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, çavkaniyên ku ew didin û têtînen ku ew bi wê re dihên ser ziman wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê navê "sutitu" wê direngê de wê weke ji urukê heta demên gûtî-qaassîtê wê were û wê di wê temenê de wê bi derfet an weke navê çînek xismetkarên weke nun'ê ên ji urukê bê û an jî wê di wê temenê de wê di nava herêmekê û an parastgehekê de wê weke hinek têtînen ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Bi heman rengê wê navek wê weke navênbi rengê weke yê Šarratum ku wê di nivîseke Tell Haddad de wekî navê diyardeyeke İnanna hatiye tesdîqkirin wê karibê wê di rengekê de wê were ser ziman. Di wê rengê de wê navê Šarratum wê weke di xwandina wê de wê weke navekê pîroz û an di wateya banuyekê de wê were xwandin. Ev wê weke têtînek ku wê di dema hûrîyan de wê weke ku wê bi têtîhên hepate re wê weke di rengê weke minaq 'tadu-hepa û an 'taluhêpa û hwd re wê were xwandin ku wê weke navê hinek prensesên hûrîyî bin wê di wê rengê de wê were dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di heman rengê de wê morfolojiyekê fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê

dikarê wê bi wê re wê fahmbikê ku ev morfolojiya ku em bi wê rengê li ser navê hepatê re wê dibînin wê di rengekê de wê di rengekê de wê weke bi têngîna 'Şarratum' re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê têngîna fahmkirina gotina 'Şarratum' de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di zimanê roja me de wê wateya weke 'ez li ser bûmê' û an 'serê te bûm' re wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke ku wê kesek bi têngînek kesane wê dîyarbikê ku ew ser kesekê din re bê û wê li rûyê wê û an wî werênê ser ziman wê morfolojîyek fahmkirinê wê di wê rengê de wê di gotinê de wê hebê ku ew wê bide me.

Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê morfolojiya gotina 'Şarratum' di çerçoveya çerçoveya têngîna zimanî a qassît-hûrî de wê xwandina wê di rengekê de wê hinek ji mirov re wê di wê temenê de wê karibê ji aliyekê din ve jî weke ku wê bi watetir wê were. Di wê temenê de wê têngînek wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di çerçoveya morfolojiya fahmkirinê a weke minaq ji dema qassît-hûrî de wê weke ku wê di rengê weke di asta hinek çîne bilind weke ya prensesên wan ku wê di rengekê de wê bi wê mazin bibin û an perwerde bibin û wê navê wê bi navê xwe re wê bidina diyarkirin wê were dîyarkirin. Di awayekê din de jî wê, di zimanê roja me de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê, di zimanê roja me de wê weke ya 'serê te bûm' re wê weke dîyarkirinek ku ez weke li ser serê te bûm û an ez li ser serê te xwediyê biryarê bûm di temenê têngînek rêzimanî a dembûhûrînerî de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna çîna serdest wê di wê temenê de wê weke têngînek serwerîyê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê di morfolojiya gotina Şarratum de wê weke derfetî wê weke bi têngînek rûhanî û an pîroz wê di şewayekê de wê bi wê re wê têngînek wê bi morfolojiya wê re wê di meji de wê weke ku wê bide afirandin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Em di wê nûqtayê de wê dikarin wê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman

ku wê têtîna salixkirinê wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê hinekê din wê li ser wê bisekinê û wê di wê nûqteyê de wê bi fêrsên fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Wusa dihê fahmkirin ku wê bi navê inanna wê sazûmanên fahmkirinê ên weke bi girêdana nava qasrê û an dervî wê weke xismetkarên wê ku ew wê, di awayekê bi erk de wê xwediyê hinek hêzên mazin bin wê bibin. Di wê temenê de wê weke xwediyê hêzek destlênedanê bin. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê di rengekê de wê bi wan re wê weke ku wê derkeve li pêş.

Şen-nu-imina di navnîşa yazdanê An = Anu şa amêli de, ku di Akadî de wekî şa bunnannê rave dike, dibe ku "(bi awa/şekl û an weke têtînek ku ew bahsa 'xweşikbûnekê' bi şekli û an awayî dikê)" de, wekî epîteta Inanna xuya dike.

Di rengekê de wê, di têtîna ya ' şa bunnannê' de wê weke aliyekê wê, di awayekê başîyekê de jî wê karibê were fahmkirin. Di têtînek weke ya rûhanî û hwd de wê bahsa xweşikkirinekê wê kirina wê hertimî wê bi derfet bê ku wê başîyekê wê di kirdeya xwe de wê di gotinê de wê weke ku wê bihawênê. Di wê temenê de wê ev wê weke sifatekê inanna wê di wê temenê de wê were dîtîn ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare salixkirina têtînen weke bi sifati wê aliyekê wan ê din jî wê bi têtîna inanna re wê di wê temenê de wê were dîtîn. Wê li ser têtînek xwezayî a fahmkirinê wê di rengekê de wê têtîhiştinek weke ya bi awa û diyarkirinê wê weke bi xweşikkirinekê û an başîyekê û yan jî bi awayekê siyanî a dana dîyarkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bê diyarkirin.

Şiduri, wê minaq wekî sernavê Inanna/Ishtar di Hîmna ji Qralîçeya Nippurê re tê pejirandin. Li gor Şurpu, di bin vî navî de ew bi aqilmendiyekê hatiye diyarkirin. Lê dihê qebûlkirin ku karakterê bi heman navî di Destana Gilgamêş de ne Îştara e. Du ravekirinên bi derfet ji bo navê hatine diyar kirin: qassîti û an Akadî Şî-dûri, bi wateya "ew parastina min e", an jî deynekî Hûrrî şiduri, "jina ciwan". Andrew R. George destnîşan dike ku bi derfet e ku ya pêşî li Mezopotamyayê wekî etîmolojiya gelêrî ya ya paşîn xizmet kiribe.

Di nava fêrsa inanna û ya îştara de wê di aslê xwe de wê di hinek destnîşandin û fahmkirinên wê de wê weke ku wê di şewayekê de wê weke bi awayekê pirr zêde cihê ji hev wê diyarkirin wê bi wê re wê

bibin. Ev wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di renekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke bi têngîna 'sî-dûrî' re wê were ser ziman wê zêdetirî wê d inava wêjeya qassît û zimanê wê de wê zêdetirî wê pêjnek fahmkirinê wê weke ku wê bi derfet wê karibê bide me. Di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê.

Qassîtî wê di demên dereng ên şariştana urukê û hwd de wê were dîtin ku ew wê li herêmê wê serwer bin û wê herêmên weke heta uruk, ninowa, eridu, arapha, lagaş, larsa û hwd wê di renekê de wê weke deverên ku ew di bin serwerîya wan de bin. di wê temenê de wê bi navê yazdanê wan ê rojê Şuriaş wê di renekê de wê were dîtin ku wê salixkirin wê di wê temenê de wê were kirin û wê werê hanin diyarkirin. Yazdanê wan ê rojê wê di renekê de wê were dîtin ku wê serwer bê. Heta ku wê di renekê de wê aqadî wê weke ku wê hin bi hin wê weke çawa wê ji inanna wê pêjnek weke ya îştar wê di renekê de wê bi watebikin û wê di nava xwe de wê dîyarbikin wê bi navê şamaş ji wê ji fêrsên yazdanê rojê ê qassît Şuriaş wê weke ku ew wê were derrhanin. Ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wan re wê di renekê de wê xwediyê şewayekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê gelek salixkirinên bi navê şamaş wê di wê temenê de wê di temenê wan de wê weke bi fêrsek fahmkirinê a fêrsên fahmkirinên yazdanê qassit Şuriaş di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê di renekê de wê serwer bê û wê di wê temenê de wê bi bandûrek mazin wê bandûra yazdanê rojê ê qassitan wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Wê dema ku wê bahsa têngîna yazdanên wê demê wê were kirin wê di renekê de wê çerçoveyek berfireh a bi fahmkirina demê a rengê jiyane şariştanî ku wê li dora wan wê were hûnandin wê bi xwe re wê di renekê de wê bidina diyarkirin. Wekî din wê bi hinek fêrs û xosletên fahmkirinê ên zaninê re wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê sîfatên cûr bi cûr ên di wê temenê de ku wê weke bi xosletên yazdanî û aqilî di zikhev de wê di renekê de wê bi wan wê were lê hizirkirin wê were dîtin ku wê bibin. Minaq wê têngînen weke siyanê, dermankirinê, dadmendiyê serwerîyê, başîyê, parastinê û hwd wê weke têngînen ku wê di wê rengê de wê derkevina li

pêş û wê di jiyane kesan de wê weke rewşek pêwîst wê di rengekê de wê xwe bidina diyarkirin. Mirovê ku ew wê ji gelek aliyên ve xwezayê xwe fahm nekiriya wê di wê temenê de wê bi yazdanên dibin û diafirênin re wê bi fahmkirinê wê ew wê valahiyê di mejiyê xwe de wê bidin çêkirin. Wekî din wê weke aliyekê din jî wê weke rewşna zêhnî ên bi aqil di wan de ên kûrbûnê wê di wê temenê de wê bîde diyarkirin.

Inanna wê destpêkek giring bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê inanna wê weke ku mirov ji naava kifşkkirinên bi wê dikarin wê ji sê aliyên ve wê fahmbikê. Yek wê, di demên ber bi şariştaniyê ve wê diçin di destpêka demên şanda ubeydê de ku wê bibê û wê hê bi temenekê civake neolitik û hwd re wê bibê wê karibê wê werênê ser ziman. Aliyê din wê weke çerçoveya inanna a demên pêvajoyên şariştana dema urukê de ku wê bi serwerîya wê û an wê weke pêjnek ku wê weke û an jî ji wê gelek awayên fahmkirinê û minaqên wê bi awayekê wê ji wê li deverên din wê pêşkevin wê karibê bi wê fahmbikê. Aliyê din ê sêyem wê ji wê demên bajar dewletbûnê derbasbûnê wê weke di dema gûtî-qasîtî, aqad, asûr, babil û hwd de wê açwa wê di rengekê de wê demna hegomenikî wê di rengekê de ku wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê kkaribê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, di jiyane mirov de wê fêrsên weke yê şer, serwerîyê, serdestîyê, desthilatîyê û hwd wê di rengên cûr bi cûr de wê pêşkevin. Ev wê di rengekê de wê êdî wê bi dest yazdanaka ku ew bi wan dihên diyarkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê wê bibê.

Piştî demên urukê ên şariştanî wê demên wê yê ronakbirî û an ronansî wê weke ku wê dawî wê li wan wê were û wê pêvajoyên şer ên ku wê li ser wan nixên wan ên şariştanî û afirandinên wan ku wê di rengekê de wê bi pêvajoyên şer û hwd wê di rengekê de wê pêşkevin wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê pêvajoyek cihê wê ji ya demên berê wê biafirê. Wê dema ku wê bi tîgîna serwerîyê wê bibê wê êdî wê aqil wê ji afirandinê û hilberê re wê zêdetirî wê, ji bidest xistinê û bidestkirinê û hwd re wê di rengekê de wê bi tîgînek desthilatî û hegomenikî wê weke ku wê di rengekê de wê bixabitê. Di wê temenê de wê pêvajoyên demên piştî wê şarên di demên gûtîyan û aqadîyan de ku wê di nava gûtî û aqadîyan de

wê bibin û piştî wan di nava aqad û qassîtan de wê bê wê di renekê de wê weke nişanaka wê rastiye jî bin. Piştî wê demek dirêj wê di demên babiliyan ên demên nû ên piştire de wê, di demên hammûrabî de wê hewldanên avakirina imparatoriyeke wê bigiştî wê bikê ku ew ji aliyê bakûr ve hêrîşî navendên weke hana û an marî û hwd wê bikê. Wê di wê temenê de wê gelek deverên ku wê rastî hêrîşên hêzên hammurabi wê werin wê bibin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê ye din jî wê ji aliyê başûr ve wê uruk, kiş, arapha, larsa, eridu, isin û hwd wê di renekê de wê karibê wê direnekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê yazdana isinê 'ninisina' ku wê were fahmkirin wê weke bi navkirina isinê bi pîroziyekê wê bi navê wê re wê xwe bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê ye din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Inanna wê kulte wê di wê temenê de wê belav bibê û wê gelek kultên yazdanî wê ji wê biafirin. Wê encamên wan kultan wê bi wê re wê pêvajoyek berfireh û bi gelek hilberên bi pêvajoyên jiyanî û hwd re wê di renekê de wê bibê. Wê di wê temenê de wê sifaten inanna ku me heta ve nûqtaye wê bi hinek gotinên wê hanî ser ziman wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di awayekê de wê hinek aliyên din ên ku mirov wê karibê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê hinek nav û sifaten wê yê din ên giring jî wê hebin. Ev wê dever bi dever wê bi pêvajoyên li wê jiyanê ên bi navê wê ve girêdayî wê salixkirinên ku ew dihên diyarkirin û dihên hanîn li ser ziman ve wê di renekê de wê weke ku wê girêdayî bê. Gelek ji wan navan wê li herêmên **girê navazê** ku wê li nava nisibênê rihayê de ku wê bi rojavayê bakûrê harranê de. Ev herêm wê di demên kevnera ên hûrî û mîtanniyân de wê weke ku wê bi navê 'huzirînê' ku wê were fahmkirin wê piştire wê di hinek nivisarên ji dema asûr-mitannî ku wê werina kifşkirin de wê di wan de jî wê bi wê rengê wê bi navê wê were diyarkirin. Ev herêm ji nivisarên ku ew ji wê hatina derhanin ên weke bi destana gilgamêş û nivisarên 'enuma elish' û hwd jî wê ji wê werina derxistin. Wê di derbarê demên kevnera ên herêmê de wê gelek çavkaniyên giring wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Weki din metnên weke bi navê hatina qaydkirinên weke bi navê narû, ludlul bêl nêmegi û hwd wê ji wir wê werina kifşkirin. Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têgînên di derbarê wê demê de wê bi wê awayê wê ji hinek aliyan ve wê were kifşkirin. Weki din wê di hinek nivisarên ku wê werina kifşkirin de wê di derbarê çanda weke ya bi gotinên sifati ku wê weke bi inanna re jî wê werina ser ziman wê bibin.

Weki din wê li herêmê wê dema ku em bahsa çandê inanna bikin em dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênina ser ziman. Metnên ku wê li ser karigeriya mirov wê di rengekê de ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê karibin wê piştre wê werina kifşkirin ji deverên din. Lê di wê temenê de ku em disa vegehirina li ser çanda sifaten inanna wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, bide diyarkirinê bê.

Minaq wê sifatek ji yên din wê 'telitu' bê ku wê bi navê inanna wê weke sifatekê wê were fahmkirin wê bi gotinê wê wateyên 'yê jêhatî' û hwd wê bi xwe re wê bide me..

Minaq telîtu gelek caran di nivîsarên bizmarî de wek sernavê Inanna xuya dike. Li dora hezarsala yekem a berî zayînê de, ew jî wekî navê yazdanek cihê dest dihê diyarkirin. Wek yazdanekî serbixwe, ew di lîsteya yazdanên Emesal, û lîsteya yazdanên girê gîrnavažê (Sultantepe), û di nusxeyên dereng ên lîsteya yazdanê Weidner de xuya dike. Li Babîlê perestgehek ji bo wê hebû. Ravekirina kevneşopî ya navê, li ser bingeha wekhevîya bi le'ûm Aqadî hat lê hizirkirin. Lê di levkirinên weke di zimanê qassîtan de ku wê bi morfolojîyekê wê karibê bi ahengekê were lê hizirkirin bi gotinên weke lukur û nadîtu re di rengekê de wê weke di hevwateryekê de wê bê xwestin were fahmkirin. Ev, ji hêla Wilfred G. Lambert ve hatî lêpîrsîn, ku dibêje ku yazdana ku ew jê re tê sepandin "tu taybetmendiyek taybetî ya wê tune ye. Ew li ser wateyên wek şehrezayî an jêhatî" ku ew ji gotinê dihên fahmkirin û an dikin ku ew werina fahmkirin bi wan li lê dihizirê. Li gorî Manfred Krebernik, dibe ku ew di şûna wê de bi rola astralî ya Inanna re an bi wateryek din a peyvê re têkildar be, ku dibe ku xuya bibe hevwaterya têgînên lukur û nadîtu wê karibê di şewayekê de were fahmkirin. Di rewşekê de, Telîtu wekî ravekirinek ji bo Zib, yek ji navên astral ên Inanna-yê ku bi rola wê ya wekî kesayetîya Venus ve girêdayî ye, tê dayîn ew li ser wê disekinê (çav: Krebernik, Manfred (2016d), "Zib(a)", Reallexikon der Assyriologie, p; 260, (in German)).

Minaq nadîtu wê weke çînek civaknasî ku wê weke ku wê derkevina li pêş jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibin werina fahmkirin. Weke xîzmetkarna parastina bajêr û hwd re wê di rengekê de wê werina dîtin. An jî wê weke xîzmetkarna di xîzmeta yazdanê parastina bajêr de ku wê bibin wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bidina dîyarkirin bin.

Civata herî baş a belgekirî ya Nadîtu li Sippar dijiya. Ew yekem car li dora 1880 b.z, di dema serweriya Sumu-la-El de dihê vegotin. Ew li cihê ku jê re "parastgeh" dihat gotin, taxeke bajêr bû ku li nêzîkî perestgeha Şemaşê jî dihê diyarkirin. Ew ji nêz ve bi vî yazdan Aya, ku yazdanek ku jina wî dihat hesibandin ve girêdayî bûn. Di formulên silavê yên di nameyan de dilsoziya wan a ji van yazdanan re baş diyar dibe. Her weha dibe ku hin mohrên bangûrî ku Shamash û Aya teswîr dikin di dema kolandinê de li Sipparê hatine dîtin bi eslê xwe yên nadîtu bin (çav: Asher-Greve, Julia M.; Westenholz, Joan G. (2013). *Goddesses in Context: On Divine Powers, Roles, Relationships and Gender in Mesopotamian Textual and Visual Sources* (PDF). p; 261, Academic Press Fribourg).

Dihê texmînkirin ku nêzîkî 200 nadîtu di xaniyên devera Gagû de dijîn, herwiha karbidestên cuda yên ku çavdêriya wan dikin û tevnikarên ku di nav civakê de kar dikin. Di gelek çavkaniyan de behsa xîzmetkar û aşpêjên jin jî dihênkirin dibin. Xîzmetkarên mêr jî tene şahid kirin, her çend ew ne pir in. Hinek jî Sûtî bûn. Sûrên dora Gagûyê bi îhtîmaleke mezin bi heybet bilind bûn, û tamîrkirina wan wek destkeftiyek hêja dihat hesibandin ku di navên salan de ji hêla hukumdarên Babîlî ve were bibîrhanîn. Mînaqek ji sala çardeh a Ammîdîtanayê hatiye tesdîqkirin (çav: Richardson, Seth (2010). "A Light in the gagûm Window: The Sippar Cloister in the Late Old Babylonian period". In Melville, Sarah; Slotsky, Alice (eds.). *Opening the Tablet Box. Near Eastern Studies in Honor of Benjamin R. Foster. Culture and History of the Ancient Near East. Vol. 42.* Brill. p. 329–346.)

Li Sippar, jin bi gelemperî di temenê panzdeh salî de bûne nadîtu. Ji bo destpêkirina keçek, garantiyek nivîskî ku dê ji hêla dêûbavên wê ve were peyda kirin hewce bû. Destpêkirin di dema merasîmek ji bo rûmeta Şemaş (û an Şuriaşê qassîti ê wek yazdanê rojê), ku bi navê sebût şattim dihê zanîn, pêk hat, û tê de zencîreyek ku bi vî yazdanî ve girêdayî ye li ser milê jinek ku dibê wek xîzmetkare nadîtu. Li bendê bû ku nadîtûya nû navekî guncav werbigire. Amat-Şamaş, ku tê maneya "xîzmetkarê

Şemaş", ya herî populer bû, lê Erişti-Şamaş, "ji hêla şamaş ve hafî xwestin" jî baş dihê pejirandin. Navên ku ji Aya vedibêjin jî têne zanîn, bo nimûne Erişti-Aya, "ji hêla Aya ve dihê xwestin". Hin Nadîtu ji bajarên din ên wekî Babil, Mari, an Dilbat hatine, ne ji Sippar bixwe. Ew her weha ji çînên civakî yên cihêreng, bi xizmên pejirandî yên di nav wan de hesinkar, dadzan, bijîjk, oldar, karbidestên leşkerî, û di hin rewşan de key jî hebûn. Keçên keyên wek Sumulael, Sin-Muballit û Zimri-Lim wek xwişka Hammurabi nadîtu bûn. Lêbelê, tu birhan tune ku jinên ji malbatên key wekî endamên payebilind ên civakê têne hesibandin. Malbatek tenê dikare herî zêde sê keçên nadîtu hebin (çav: Barberon, Lucile (2014). "To Dedicate or Marry a Nadîtu-Woman of Marduk in Old Babylonian Society". *La famille dans le Proche-Orient ancien: réalités, symbolismes et images*. Penn State University Press. pp. 267–274).

Tu birhan tune ku di xizmeta Şemaş de nadîtu zewicî bûbe. Wekî ku Tonia Sharlach nîqaş dike, ew bi bandûr bi malbata yazdanê ku jê re xizmet dikirin re zewicî dihatin hesibandin û di destpêkê de bi xwe re doşek dihanîn, lê piştî mirina nadîtu, mîna her tiştê ku wê di jiyana xwe de bi dest xistibû, hewce bû ku vegere. Ji malbata wê re. Ji ber vê yekê, bi derfet e ku şandina keçek ku bibe nadîtu rêyek ji bo peydakirina ewlekariya darayî ya mezintir ji birayên xwe re bû, ku ev yek ji ber tengasiyên aborî yên di serdema Babîliya Kevin de çavkaniyek xemgîniyek gelemperî bû. Ne diyar e ka Nadîtu diviyabû ku ew zewac bimîne, ji ber ku ji bo garantîkirina vê yekê referansek eşkere li ser sozên ku hatine dayîn tune. Wan nikarîbûn xwedî zarokên biolojîk bin, lê sedemên li pişt vê tabûyê nayên zanîn. Li gorî Katrin De Graef, nikare were derxistin ku destûr ji wan re hat dayîn ku têkiliya zayendî ya ku nebûna ducaniyê jî hebe, û du bûyerên nadîtu yên ku bi eşkere ducanî bûne û dûv re zarok dane pejirandinê hatine destnîşankirin hena. Destûr girtina zarokan ji aliyê nadîtuyê ve jî hat destûr kirin, bi gelek rewşên pêvajoyek weha re an nadîtuyek piçûktir (ne biraziyek an jinek ne xizmek) an jî koleyek tê de heye. Mînaq, nivîsara qanûnî ya nadîtekî bi navê Erişti-Aya destnîşan dike ku wî hem Surratumek azad kiriye û hem jî ew qebûl kiriye. Belgeyek din a bi vî rengî, ku di sala çardehemîn a Ammisaduqa de ye, li ser azadkirina Naramtum, keça pejirandî ya nadîtuyek din, Ina-libbi-erşet, têkildar e. Dayika pejirandî di nav Nadîtu de xuya ye ku di serî de saziyek aborî bû, digel ku keçên keç bi gelemperî li berdêla mîratelya xwe debara dayikên xwe dikin, û di hin

rewşan de ew dikarin werin zewicandin da ku bihayê bûkê bistînin (terhatum). Wergirtina keçekê jî dibe ku bibe rêyek ji desteserkirina tiştên nadîtuyê, wek nimûne ji hêla deyndêrên sîteya bavê wê ve, wekî ku rasterast di dozekê de hatî piştrast kirin (çav: Richardson, Seth (2010). "A Light in the gagûm Window: The Sippar Cloister in the Late Old Babylonian period". In Melville, Sarah; Slotsky, Alice (eds.). Opening the Tablet Box. Near Eastern Studies in Honor of Benjamin R. Foster. Culture and History of the Ancient Near East. Vol. 42. Brill. p. 329–346).

Li gorî van çavkaniyên me yên li ser gotina 'nadîtû' wê were dîtîn ku wê ji wan wê mêrên pîr jî wê hebin. Wekî din wê di dikarê wê bibêjê ku ev wê weke rewşek ku wê di rengekê de wê weke xwe li wê dayinê û an weke xwe lê dayinê wê bide diyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev rewş wê, di wê temenê de wê ji rewşek weke ya oldar wê zêdetirî wê weke çînek ku ew bi gotina xwe xwediyê hinek erk û wasif û teybetiyên diyarkirinê bin wê bi wan re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibin were dîtîn. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê.

Gotina nadîtû wê, di rengekê de 'nûha bi dîtina te' û an bi '(pêş) dîtina' wan re wê di rengekê de wê wateyekê jî wê karibê bide me. Ji wê wateyê wê bi morfolojiyî wê karibê bê ghiştin li hinek fêrsên fahmkirinê ên di wê temenê de. Lê ev wê, ya ku wê ji wê were fahmkirin wê weke tenê parastinekê zêdetirî wê weke rewşek zêdetirî li ser temenekê bi aqilzaniyê û şîretdayinekê û an pêşengîyek bi aqili ku wê weke minaqên wê di dema gûtî û qassîtan de jî wê bi wê rengê wê di awayekê de wê di nava civakê de wê werina dîtîn.

Weki din wê di rengekê de wê çavkani wê hebin ku wê bidina diyarkirin ku ew wê di rewşên jiyaniê ên weke hilberîne, qizincirinê û ji herêmê li herêmê çûnê de wê cih bigirin wê hebin. Seth Richardson wê wek rewşek sehêtkirinê a nava civakê jî wê xwediyê weynekê bê. Lê di wê temenê de wê di wê rengê de wê çendî wê wê hebin wê ne diyar bin. Lê bi awayekê ewle mirov tê digihê ku ew derdikevina dervî parastgehê û dijîn û qizincdikin. Ew di wê temenê de wê xwediyê hinek girêdanên din jî ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de bahsa wan bi wan bikê bin.

Ev çin wê di xosletên xwe de w ji du aliyan ve wê were berçav. Yek wê weke bi zanebûna xwe û ya din jî wê bi xwe dayina xosmeta xwe ya yazdanî bê. Wê di wê temenê de wê weke xwediyê rewşek lînepirsînê bin. Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nav nadîtuyan de çend nivîskar hebûn. Û wek kesna pêşdîtibûn. Li gorî destana gilgamêş, nivîsandin ji yazdanekê re dihê vegotin. Di perestgeha Înanna ya Urukê de tabloyên herî kevn ên nivîsê hatin dîtin û dîroka wan vedigere beriya zayînê salên 3000î. Gelek nadîtû li wir wek kahîn/rêmildar dijiyan. Ji wê yekê dihê fahmkirin ku wê di wê çerçoveyê de ev wê weke rewşek kevnera a berî ya demên aqad-babil jî wê di rengekê de wê heta demên urukê û kevntirin wê weke ku wê herê.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê wek di rengekê de ku em di demên pîrr piştê di demên babil û mîtanni-med de rastî wan dihên wê weke rêmildarên ku ew wê weke kesên li ser her tiştê wê xwediyê zaninekê di çerçoveya her tiştê de bin. Ew wê xwediyê zaninekê bin ku wê bi wê di her tiştê de wê weke ku 'wê giyanek hebê' wê bi wê li wê bihizirin û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bikin ku ew wê fahmbikin. Mitrayî wê bi tîgînên astrolojiyî wê weke ku wê wê astî wê bi rasyonalityekê nîv aqilî û nîv mitolojiyî wê derxina li pêştir. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê d idewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê werênina ser ziman bê.

Di navbera Tîgrîs û Firatê de, gelek perestgeh hatin dîtin ku ji çanda Intanna re hatine veqetandin, û ew di van Nadîtu de bû ku di karûbarê çalak de be. Ev bi dîroka wê re heta demên li dora hezar salên 5 û 4' min dikarê were birin. Perestgeha a urukê ev e ku ev bi rêkûpêk ji nû ve hate çêkirin û berfireh kirin. Kevneşopek serê jinê û vaseya ya dihê nasîn (îro li Muzexaneyê li Bexdayê) li wir kifş kir, nîşan dide ku rûmeta çanda yazdanê ya arkaîk bi dagerên ku ew dihên dibin ên weke hesp, bizin, û rewşên daristanî ku wê bibin wê werina kifşkirin.

Li gorî çavkaniyên bi destana gilgamêş ku wê ji urukê wê werina kifşkirin wê di rengekê de wê gelek nadîtû wê li urukê wê weke xîsmetkar wê di rengekê de wê li parastgeha înanna wê weke ku wê werin û bijîn. Di wê temenê de ew wê weke kesna ku wê rê nişandin bibin û an wê ji tişt û rewşan û hwd wê weke ku wê bikin ku ew bigihijin li peyamên ku ew weke di wê de. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di rengekê nadîtû wê weke rewşenbîr û an nivîskarên wê demê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bijîn.

Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqtayê de wê weyna nadîtû'yan wê weke ku wê cihê bê. Di wê temenê de wê yên ku ew wê weke bi hizrên xwe tiştan dihênin ser ziman û an şîretan dikin û yên ku ew nivîsariyê dikin wê di rengekê

de wê bibin. Di wê temenê de wê rewşên weke nivisandin tabletên sumerî û hwd wê mejuya wê di wan deman de wê weke ku wê taqabûlî wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa têngînên nadîtûyan wê di wê temenê de wê weke ku wê were kifşkirin wê di nava çand û an kulta herêmê a pêşdikeve de wê weke ku wê zêdeyî wê bi cih bibê. Wê di wê temenê de ev wê weke aliyekê ku wê ji gelek aliyên ve wê weke ku wê pêwîst bê ku ew ji hev wê were derhanin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dema ku em bahsa pergalek astronimikî ku wê di wê demê de wê bi têngînek kultî wê pêşkeve bi têtîkiliya ardûazman re wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê din de wê di rengekê de wê di nava çanda gûftîyan a li parastgehê de wê were dîtî ku wê nadîtû wê bibin wê di wê temenê de wê weke ku wê ji kifşkirinên wan ên weke ser yazdanên wan ên li azmana ên weke yên heyvê, rojê û hwd re wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê, bi wê re wê bibê. Minaq wê bi têtîkiliya Îştaran wê di rengekê de wê di pêjna weke di rengekê marekê de ku wê li azmana wê were dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi kom stêrek ku wê di wê rengê de wê piştî wê di demên hemdem de wê weke ya 'hidra' wê were kifşkirin re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwediyê rengekê fahmkirinê bibê. Wê bi wê re wê têtîkiliyek wê bi dumuzi re jî wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê were danin. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di kosmogoniya inanna de wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê hinek salixkirinên ku wê di wê temenê de wê werina kirin wê bibin. Ev wê di rengekê de wê, piştî wê di çerçoveya panteona qassîtan de ku mirov wê bibêjê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê bi yazdanên wan ên rojê ên wek Şuriaş û hwd re wê di wê temenê de wê were dîtî ku ew wê bibê. Di wê temenê

de wê, piştî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê fêrsên fahmkirinê ên bi nadîtû wê weke di temenekê weke bi kesna rêmildar û an weke kesên xwedî pêşdîtin û di rengê de wê di wê temenê de wê id rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werina ser ziman.

Di wê temenê de wê weke ku wê têkiliya bi abzu re wê weke ya bi binê ardê û an ava şêrîn re ku wê were ser ziman wê aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengê de wê hebê wê weke morfolojiyekê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Wê weke ew av wê li dîmenekê din ê jiyane wê biherikê û an wê di wê temenê de wê di deverê din wê xwediyê çavkaniya wê bê. Di wê temenê de ew wê weke di valahiya gerdûnê û an fezeyê de wê bibê. Ber vê yekê wê bê gotin ku ew dema ku ew hat kuştin wê çawa wê ji laşê wê ard wê were afirandin wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê di rengê de wê di rewşa afirandina stêr û an rewşên weke yên asmanî û hwd de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Hin lêkolîvanên weke Seth Richardson wê ji aliyê aborî û rewşa jiyane ve wê di rengê de wê weke ku wê bixwezin ku ew wê hildina li dest. Di wê temenê de wê bi derfetên aborî û rewşên weke wê ên jiyane didina diyarkirin ve wê girêdayî wê bixwezin ku ew wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê wê weke têgînek bi sazûmanî û bûya xwedî temen di nava civakê de ku wê pêşavaniyê dikê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Nadîtu bi gelemperî piştî xwe dida piştgirîya darayî ya malbatên xwe, lê birhan hene ku hin ji wan bi xwe beşdarî danûstandinên karsaziyê bûne. Hin ji yên ku mensûbê kategoriya berê ne carinan bi têra xwe peyda nebûn, û tomarên serlêdanên keyan ji bo ku wan ji birçîna xilas bikin hatine kifş kirin. Çavkaniyên ji Sippar destnîşan dikin ku nadîtu destûr dida ku karûbarên xwe yên aborî birêve bibe. Jinên dewlemend ên ku mal û milk û kole jî di nav male xwe de dihewandin, di encamê de di dema jiyana xwe ya li parastgehê de gelek caran dewlemendtir bûn. Li ser vê bîngehê, her çend strukturên civakî yên tîpîk ên serdema Babîliya Kevn ji bo sînoirdarkirina wan hatine sêwirandin û statûya wan ne encama bijartina azad bû, di hin rewşan de ew bi bêhemdî di bin desthilatdariya aborî de bûn, bi kêmanî demkî. Ew di warê aborî de bi mêran re wekhev kirine. Lêbelê, di sedsala heftemîn berî zayînê de, statûya aborî ya tevahiya çînî kêmtir bû. Dibe ku hejmara wan wekî demên berê bimîne, lê berevajî çavkaniyên destpêkê, yên ku bi gelemperî bi

karûbarên hejmareke hindik ji endamên dewlemend ên civakên xwe re mijûl dibûn, her yek di gelek nivîsan de hatine belge kirin, piraniya referans li ser jinên (û an mêr) kêr dewlemend re têkildar in. Bi gelemperî tenê di çend belgeyan de ev yek diyar bû. Di destpêkê de dihat texmîn kirin ku gagûya li Sippar di dema serdestiya Samsuiluna de, li dora sala 1686 b.z. hate terikandin, lê lêkolînên paşîn eşkere kirin ku ew di serdema Samsuditana (ku navê wî dihê wateya dîtina rojê) de berdewam dike. Bi îhtîmaleke mezin, li dû tengasiyên aborî yên ku di dema serweriya Abi-Eshuh de hatine diyar kirin, hêdî hêdî dest bi kêmbûnê kir. Lêbelê, metnên aborî yên paşîn hîn jî gelek çalakiyên ku ji hêla nadîtu ve hatine kirin tomar dikin, mîna kirêkirina nebatan, kirêkirina karkeran, kirîna koleyan, dayîna deynan, û, bi gelemperî, deynkirin an kirêkirin û hwd. Seth Richardson diyar dike ku ev dibe ku nîşanek be ku pratîkên îdarî yên civakên wan bi demê re kêmtir navendî bûne ji ber nebûna dewletek navendî ya bihêz ku çavdêriya saziyên têkildar dike. Çend nivîsar behsa tiştê ku ew wekî "çalakiya sazûmanî ya gagû" binav dikin, yekane birhana çalakiya hevbeş a civakî an aborî ya jinan ji dawîya serdema Babîliya Kevin (ku ev dem taqabûlî dema qassît a navîn û weke demek bi desthilatiya wan zêde xort ku ew dide dijîn bin. An jî wê ev di bin serweriya wan ya demkî de wê bibê) û vir ve dihê vegotin. Kêmbûna rewşa aborî ya Nadîtu beşek ji diyardeyek berfireh e ku bandûr li çînen din ên jinan jî kir, ku bi derfeteke mezin ji bandûra demdirêj a gelek şerên ku di navbera salên 1914 û 1727 b.z. de hatin kirin, ku di encamê de feqîrbûn û mîlîtarîzekirina rewşa civakî re ew berbelav bûn, di civakê paşerojê de li gorî dihê dîtî ku ew dijîn (çav: Richardson, Seth (2022). "Hard Times for Sippar Women: Three Late Old Babylonian Cases". *Journal of Ancient Near Eastern History*. 9 (2). Walter de Gruyter GmbH: 319–350).

Li vir ya ku ew dihê dîtî wê weke ku me di heman nişeyê de wê li jor jî bi awayekê dúbare wê hani ser ziman wê di rengekê de wê bi wê re wê di temenekê de wê weke tégînek ku wê bi rewşek rêveberî û an idarî ve wê girêdayî wê weke rewşekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê ji ya ku em ji hizrên Richardson wê fahmdikin wê weke rewşek rêveberiyî ku ew wê di wê temenê de wê di nava wê de wê weke xwedî erk û rewşek diyarkirinê bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rewşên weke yên civakî de wê ew wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, weke ku ew kes wê weke bi statûya xwe ya ku ew wê weke bi rewşa xwe ya nadîtû ku ew bi dest dixin wê xwediyê serwerîyek qatmanî a civakî bin. Çendî ku wê di dîmenekê çînî de wê xwe bidina diyarkirin jî lê wê di têgînek qatmanî de fahmkiriin wê weke ku wê rasttir bin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev dordor wê bi wê rengê wê bibandûra xwe ya bi aqilê xwe yê ku ew pêşdikeve re wê bidina diyarkirin. Ev wê weke ku wê di hin çavkaniyên li ser têkiliya wan ya bi desthilatê re ku wê di nava kurdan de wê heta roja me wê bi vegotinî wê were ser ziman û wê weke taqabûlî vê nûqtayê wê bi fahmkirina xwe wê bikê wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Kurd wê bo desthilatiya dema mediya wê werênina ser ziman ku wê, çawa ku wê, ev dordor wê di temenê pêşdîtina xwe de wê weke kesna şehrâza bin û wê derkevina li pêş wê ji wan wê bahs bikkin. Wê diwê temenê de wê weke key jî wê di renekê de wê weke 'bê wan nikaribê gava xwe biavêjê' wê di renekê de wê ji wê bahs bikin. Minaq wê dema ku wê key wê bikeve şerekê de wê weke ku wê bi wan wê bi şewirê ku ew wê encama wê şerê wê çî bibê û yazdan bo wê çî dibêjin wê di renekê de wê weke bi rêmildarî wê di wê temenê de wê ji wê bahsbikin.

Weki din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ev dordor wê di wê temenê de wê weke beşek civakî ku wê xwediyê rewşek weke ya lînepirsînêr bê. Wê di wê temenê de ew çî bêjin wê weke 'teqez rast' wê di renekê de wê weke ku wê were herê kirin. Di wê temenê de ev wê di renekê de wê di şewayekê de wê bibin. Ev di parastgehê de wê bi her yazdanê ve girêdayî bi bi derfetî wê weke ku ev hebin ku ew nadîtû wê bi wê bihizirin û wê bînina ser ziman ku ew yazdan di derbarê wê rewşa jiyankirî û an wê wer pêşxistin û bê jiyankirin de wê çî bihizirin ku ew wê dîyarbikin. Ev wê di wê temenê de wê weke di renekê de wê weke rewşek ku wê weke Richardson dihênê ser ziman bi rewşa jiyane aborî ji wê zêdetirî wê weke rewşek bi hişmendiyê ve girêdayî bê û wê rewşa aborî wê weke ku wê li dûv wê bi van jî girêdayî wê ji aliyekê ve wê bi rewşa sazûmana civakî û jiyane wê û têkiliyên wan ên bi hev re û bi parastgehê û hwd ve wê çawa bimeşê ku ew wê bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê di nava têgîna avêsta de jî wê hinek rewşên ku wê weke taqabûlî van aliyan bi rewşa pêşdîtinê wê werina kirin wê bibin. Ev wê di wê temenê de wê karibin werina kifşkirin ku wê çawa wê bi

hişmendiyê û an kesanekirina rewşa hişmendiyê wê weke rewşek ontolojikî a jiyânî û eferendiyê û hwd re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke kesna wê di wê temenê de wê weke bi hişmendî û zanina xwe re wê weke ku wê li pêş bin wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê were dîtin ku wê derkevina li pêş. Di rewşa inanna û fahmkirina wê bi kulta wê ya lî parastgehê re wê li ser wê re wê dikarê wê ji du aliyan ve wê fahmbikê. Yek wê bi rewşek kosmogonikî ku ew wê çerçove û şînorê wê bi fahmkirina wê û girêdanên wê re wê bidina dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê bi rewşa li gorî wê di ahengekê de wê di nava jiyânê de ku wê bi referansên wê werê jiyankirin bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li gorî çavkaniyên ji dema qassîtan dihên wê di parastgehên yazdanê rojê Şuriaş de wê ev wê wek nadîtu wê karibin bizewicin. Zaroyê hewserên care duyem zewici wê karibin wan weke zaroyên xwe hildin li cem xwe. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê karibê wê li ser wê bisekinê bê.

Ji bilî Sippar, komên nadîtu li bajarên din jî dijiyan, di nav de Babil, Kiş, Nippur û Tell Ishchali, lê ew ne mecbûr bûn ku di bin heman rêzîknameyê de bin û bijin. Belgeyên nadîtu yê ku ji yazdan Mardûk re hatine veqetandin, bi domdarî jê re lukur dam-utu ká-dingir-raki, "nadîtuya Mardukê Babîlî" dihê gotin, ji serdema Apil-Sin û Samsu-ditana ve têne zanîn.

Di wê temenê de wê weke ku ew weke kesna di wê temenê de wê çawa û li gorî kijan rêzîknameyê wê bijî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li Nippur, nadîtuyên herêmî bi yazdan Ninurta re têkildar bûn. Nivîsarek yekane ya ku ji serdestiya Damiq-ilishu ve hafî veqetandin dikare li şûna nadîtuyek ku ji yazdan Isar-pada re hafî veqetandin behs bike. Di derbarê pozîsyona wan a civakî de kêma dihê zanîn. Mîna ku li Sipparê, ji wan dihat hêvîkirin ku nezewicî bimînin û bi heman rengî beşdarî çalakîyên aborî bibin. Wan piştî destpêkirinê navên xwe neguherandin, û piraniya wan navên asayî yê serdemê li xwe kirin, wek Lamasum, Kunutum, an Iştar-lamasi û hwd. Ew li deverek cihê ya bajêr

dijiyan, lê ne hewce ye ku bi heman awayê hevtayê xwe yê Sippar bi rêxistin bûne û bi tenê wekî KÎ (dihê wateya kî na de û an weke 'kîyê dizanê' de) hatine nas kirin. LUKUR. RA, "cihê nadîtu". Li Kişê gaguyek hebû ku ji bo yazdanê şer ê herêmî Zababa, ku nadîtu lê rûdinişt, bi çavdêriya rayedarekî bi navê wakil nadiatim ve hatibû veqetandin. Mîna nadîtuya Şemaşê di rengekê dijîn (çav: Stone, Elizabeth C. (1982). "The Social Role of the Nadîtu Women in Old Babylonian Nippur". Journal of the Economic and Social History of the Orient. p; 56, 25 (1). Brill).

Nivîsarên ji Tell Ischali, ku tê texmîn kirin Nerebertum kevnar, bajarek di keyeniya Eshnunna de ye, zêde agahdarî li ser kahînan nînin, lê behsa pênc jinên bi navê nadîtu dikin, sê ji wan, Kurrîtum, Amat-Şamaş û Aja-bēlet. -mātim, ew bi eşkere wekî di xizmeta Şemaş (û an bi derfet di xizmeta Şuriaş de bin) de na dikê. Bi derfeteke mezin behsa nadîtuya Ninsianna ya li ser mohra ji Urukê ya ku ji serdestiya Rîm-Anumê ye, bi derfeteke mezin xelet dihê xwendin, ji ber ku ev kes navê mêraniyê Bêl-Anum li xwe kiriye, û ev yek, û her weha ji nû ve vekolînek mayî. şopên sernavê, ev dibe sedem ku wê, wek Andrea Seri encam bide ku ew mebest ji 'gudu' re ye. Paşîsum Akadî, ku ew, wekî çînek karmendên olî dihê zanîn têkildar dihênê ser ziman (çav: Seri, Andrea (2013). The House of Prisoners. Slavery and State in Uruk during the Revolt against Samsu-iluna., p; 198.).

Andrea serî di xabate ya ku ew li ser rewşa dilên ji urukê, di dema sefer û hêrişên kûrê hammurabi ê bi navê samsu-iluna ku wê li urukê bikê û wê li hemberê wê raperinek wê bibê wê bikê. Rim-anum wê weke keyek ji wan yê ku wê di wê raperînê de wê navî wê derkeve li pêş bê. Li gorî çavkaniyên ku wê Seri wê bide jî wê, Rim-anum wê serkeve. Weki din wê bahsa danûstandinên nava hêzên navendî ên samsu-îluna û yên raperîn jî wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê kesên ku wê derkevina li pêş weke nadîtu jî wê bi wan wê fêrsek cihê a ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê bibê.

Helwesta Nadîtu jî bi komên din ên jinan ên bi heman rengî re ku ji çavkaniyên Babilê yên Kevin hatine nasîn, wek qadištu, kulmaštu û ugbabtu, hatiye berhev kirin. Marten Stol dibêje ku ew zor e ku van koman bi tevahî veqetînin.

Stol wê di xabate xwe ya bi navê "the **history** of women in the Ancient Near East." jinên li rojhilata nêzîk a Kevnar, ji hezarsala sêyemîn a b.z. û heta destpêka serdema Helenîstîk jiyana rojane ya jinên li

Mezopotamyayê bi zelalî dikê ku ew pêşkêş bike. Di pirtûkê de bi awayekî sistematîk jiyana jinan a ku ji çavkaniyên ku wê bidest pêşkêş dike û ramanên zanistî yê nûjen nîqaş dike. Ji çavkaniyên stol wê fahmbikê ku wê çawa wê dîmenekê nadîtû wê bi rewşa jinê ku ew dihêne ser ziman re wê werênê ser ziman.

Nadîtû'yan wê di rengê de wê karibê wê weke beşek civatî a giring û rewşenbîr wê pênasebikê. Wekî din weke beşek ku wê li pêşîya civakê wê weke bmeşênê bi hişmendî û 'pêşdîtiina xwe'. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê di rengê de jî wê ev kom wê di şêwayekê de wê, çi qawimên wê li pêşîya civakê wê rûbidin û wê bibin wê di rengê de wê bi destûra wan û an bi herêkirin û baş dîtina wan wê di rengê de wê weke ku wê bibê û wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di şêwayekê û rengê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Medîya ku wê weke desthilatek demdirêj bê. Wê li gorî çavkaniyên ji nava tawratê ku mirov bi jiyane musa re wê dixwênê wê heta wan demên mitanniyên wê weke bi navê wê ew wê hebê. Di nava jiyane mediyên de wê ew wê hebin û wê di rewşên weke yê biryardayinên weke şer û an aştîyê de wê were dîtin ku ew wê gotina wan wê li pêş bê. Di wê nûqtayê de wê çavkaniyên bi medîya re emê li ser bisekin in. Lê em wê dikarin wê di dewama wê de wê bibêjin ku wê, di çavkaniyên ji wê demê ên bi vegotinên ji nava gel bê û an yê nivisîki û hwd bê wê di wê warê de jî wê têgihîstinek teybet ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê.

Di derbarê sifatek inanna de wê di rengê de wê were dîtin ku wê piştî wê di rengê de wê li gelek deverên din ên mesopotamya wê bibin û wê belav bibin. Bi şêwayên cihê wê salixkirinên bi wê re wê bibin. Di wê temenê de wê di rengê de wê, nadîtû wê weke qatmanek ku wê bi serê xwe wê weke dûrî têngînekê lê ku her yekê mirov weke nikarê ji têngînek/kultekê dûr bihizirê jî wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê di rewşa inanna de jî wê ew wê wusa bê. Di wê rengê de wê têkiliyek giştî wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Pêvajoyên şariştaniya urukê wê piştî wê di rengê de wê di şêwayekê de wê, piştî dagirkirinên kurê hammurabî Samsu-iluna û pê de wê di rengê din de wê bibê. Wê ew wê di rengê de wê weke ku wê demekê û an serdemekê wê di wê temenê de wê bi awayekê wê weke ku wê dawiyê wê li lê werênê. Wê hêrîşên wî hem li desthilatiya keyeniya hana û an kur û ya marî û heta urukê û hwd wê were dîtin ku ew wê di rengê

de wê bibê. Wê di wê renga de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê inanna wê di rengê de wê, di şêwayekê de wê gelek sîfatên wê yên bi yazdanî wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bibin. Di rengê de wê weke ku wê mirov wê ji nivisarên dihên kifşkirin û an listeya yazdanî a An=Anu ku mirov wê fahmdikê wê Anu wê piştî demekê û pê de wê derkeve li asta jor wek yazdanê sereka. Wê, di nava destana gilgamêş de wê dema ku wê bahsa daxistina ga li ser rûyê ardê wê were kirin ku wê inanna wê destûrê ji Anu wê bixwezê wê weke fêrsek ku wê di wê temenê de jî wê têtînekê wê karibê bide me bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê bi inanna de wê di rewşek civakî de wê weke ku wê tevgeriyekê wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê xweşiyê wê dema ku wê were salixkirin wê bi têtînek weke ya 'ul' re wê, krebernik wê bixwezê ku wê şîrovebikê. Di wê warê de wê dikarê wê werênê ser ziman.

minaq gotinek bi 'ul' a wek ya Ulsigga di navnîşên cûrbecûr yên yazdanan de, di nav de An=Anum (tabela IV, rêz 3) de, wekî sernavê Inanna dihê birhan kirin. Di bin vî navî de, ew li perestgeha Eşîli-Iştar ("Mala, bextewariya Ishtar") li Dunnu-şā'idi, li nêzî Babilê, li ser navê krebernik diyar dikê ku ul wek dilxweşbûnek nişan bike; divê ev nav wek ulşu bête şîrovekirin, wek "şadî". Ryan D. Winters dibêje ku ew dikare wekî "çalak" an "xweşik" were wergerandin. Lêbelê, birhan jî hene ku wê wekî jêdera ul an ul, "kefa esmanî" şîrove bikin.

Di wê nûqtîyê de wê di rengê de wê, di rengê de wê têtîna azmanî wê bi têtînek kosmogonikî wê karibê wê bi wê re wê şîrovebikê. Wekî ku wê di wê demê de wê karibê wê were kifşkirin ku wê di wê demê de wê têtînek kosmolojikî a azmanî wê were şîrovekirin. Di têtîna îştaran de wê, bi marê li azmanî ku wê weke diyarkirin wê, ew devere ku wê bi xweşbûnekê wê were dîyarkirin wê piştî wê bi dumuzi re jî wê were dîyarkirin.

Di wê temenê de wê dema ku em bahsa zanina azmanî û an ya ser rûyê aerdê bikin wê demê em dikarin bahsa gotinên weke "zanaru" ku wê ji nava têtîna yazdanî a weke sîfatê inanna ku wê ji nava listeya an=anu wê were xwandin bikê.

Minaq rengdêra Zanaru, ku bi giranî ji navnîşên ferhengî tê zanîn, bi gelemperî bi têtînek wekamûri zannaru ve dihê fahmkirin, dibe ku dişibihe kinnaru/kinnor. Lêbelê, li gorî Wilfred G. Lambert, rastiya ku

ew bi gelemperî bi yek n-yê tête nivîsandin, dema ku navê amûrê bi du dihê nivîsandin, vê gumanê dixê gumanê. Di şûna wê de, wî wergirtina ji sernavê Elamî za-na, "xanim" pêşniyar kir, ku ew jî wekî teonîmek Za-na tête pejirandin. An = Anu şa amêli di listeya yazdanan de wekî Zanaru, Ishtar şa mâtâte, "ji axê" dihê binavkirin. Sedemên li pişt vê ne diyar in. Di "duaya banuya Nippurê" de, Zanaru wekî Telîtu dihê binav kirin.

Di aslê xwe de wê zanaru wê di renekê de wê, ziman de wê weke karibê hinek wateyên din ji wê were girtin. Di serî dde wê wateya keviyekê û an weke bi wateya 'kesekê bi zane' û an 'zarinekê' û hwd jî wê weke ku wê karibê hinek wateyna bi xwe re wê bide me. Di wê temenê de wê di renekê de wê di wateya weke 'zinar' keviyekê ji wê fahmkirinê wê di morfolojiyekê de wê weke ne dûrî têngînek weke ya 'ji axê' ku ew bi wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Zanaru 'bi têngîna tîpa 'u' re wê, karibê têngînek weke ber azmanî ve dihê fahmkirin bi wê rengê wateyekê jî bide mirov. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bide me. Di wê nûqtayê de wê encama ku mirov wê di wê têngîna dawî de bi wê lê digihijin wê weke ya ku wê bi têkiliya nava anu û inanna de wê were ser ziman di destana gilgamêş de wê weke di morfolojiyekê de wê ji hev wê nedûrî hev bê. Wê jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê dikarê wê fahmbikê ku wê têngîna inanna re wê, di wê temenê de wê karibê têngînek weke ya zaxmbûnê jî ew bi xwe re ew di renekê de wê bide diyarkirin.

Di dahûrkirina gotinê de wê dema ku em dahûrkirinekê wê bi wê re wê bikin wê karibê li ser temenekê hişmendî wê hinek têngînen ku mirov wê karibê bi wê re li wan bihizirê ew bi xwe re wê bide diyarkirin. Minaq wê di têngîna 'za' de wê di destpêkê de wê bûyinekê û an zabûnekê wê di renekê de wê bi xwe re wê karibê bi watebikê. Ji aliyekê din ve jî wê bi têngîna 'zan..' ve wê di renekê de wê bi derfetbûnekê û an 'zankirinek' bi xwe re wê karibê bide diyarkirin. Wekê din wê bi têngîna 'zana..' re wê di renekê de wê kesek bi zane û bi pêşdîtin jî wê bi xwe re wê di renekê de wê bi temen bikê û wê kaeribê wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê bi têngîna 'zandar..' bi têngînen weke hebûna zankirinekê û an bûyinekê wê di destpêkê de ku wê bide wê di dewama wê de wê karibê wê ji aliyekê din ve jî wê bi têngîna kesekê weke zane li pêş bi xwe re bide diyarkirin. yan jî weke nadîtû kesekê nivisarvanekê ku ew nivisê dikê bi xwe re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê 'zanaru' wê di

rengê de wê di destpêkê de li wê têngîn û zanina bi zanebûnekê ku wê bide mirov wê di dewama wê de wê karibê weke kirpendinekê li kesekê weke bizane ku ew weke di temenekê ku ew wê zanetiyê weke ji xwe re dikê pîşe wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê, têngînek zaninî a bi nerîna wê ya li azmana wê weke ku wê karibê bi xwe re bide dîyarkirin.

Li pêşîya wê bi têngîna weke ya 'wekamûrî' wê di rengê de wê di rengê de wê têngînek weke ya têngîna 'weke me nerînê' kê wê weke di rengê de wê karibê bi xwe re wê bi watebikê. Di wê temenê de wê ev wê di serî de wê karibê wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Li vir wê di wê nûqteyê de wê, weke balkişenek bi têngîna '..rî' û an weke di destpêkê de 'wek' û an weke 'wek a..' re wê di wê rengê de wê têngînekê wê weke ku wê karibê wê di şewayekê de wê bi xwe re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev wê, di wê nûqteyê de wê bi rewşa wê ya fahmkirinê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke têngînên ku wê mijare kirpendinê wê di rengê de wê weke ku wê di gotinê de wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bidina dîyarkirin bin.

Di mijare fahmkirina inanna de wê di rengê de wê weke ku wê di rengê de wê di wê kevneşopîyê de wê weke ku wê bi demê re wê li deverên cihê wê salixkirinên ku wê bibin wê karibê bahsa wan bikê. Minaq wê di rengê de wê ev wê di temenekê bi xwandina bi logogramî wê weke têkiliyek bi navê îştar re wê, bi yazdanên hûrî ên weke Şauska re wê dênê. Di morfolojiya fahmkirinê de wê di xatekê de wê ji urukê heta zimanê qassîtî û di dewama wê de wê li ya hûrîyî û hwd wê di rengê de wê ahengek ku wê di wê temenê de wê newê redkirin wê were dîtin.

Li rex wê bi şewayên din ên ku ew dibin wê were dîtin ku wê ji wan wê were bahskirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê îştar wê, di rengê de wê çanda wê ya yazdanî a mê' ku wê di xabate xwe de wê Andrea Seri wê balê bikişênê li ser wê re wê di şewayekê de wê wer dîtin ku wê bibê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê minaq wê marten stol wê di xabate xwe ya bi navê "the **history** of women in the Ancient Near East." De wê di rengê de wê dîmenekê baştirin wê li ser wê temenê wê bide me. Di wê nûqteyê de wê marten stol wê di rengê de wê rewşa çanda zayendî a jinê ku ew bi wê re wê şirove dikê wê di wê

temenê de wê ji me re wê di fahmkirina me de wê weke pêpelokekê wê xwe di şêwayekê de wê ji wê aliyê ve wê karibê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê gelek çavkaniyên di nava civakê de wê li kurdistanê ku wê heta roja me de wê xwe bidina diyarkirin wê hebin. Ya herî zêde li berçav wê kevneşopiya hemawiyê bê ku wê di rengekê de wê weke destûrek jinê a pîroz bê wê di wê temenê de wê karibê wê ji wê bahsbikê. Ev destûr wê ne ji aliyê jinekê ve û ne ji ji aliyê mêrekî ve wê were binpêkirin. Wê herdû ali jî wê ji aliyê xwe ve wê li gorî pêwîstiyên bi nêzîkatiya ku ew rast dibîne wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de ku em dîsa li têngîna xwe ya sifâtî û salixkirina wê ya yazdanî a diyarkirî re wê li wê vegehihin wê karibê wê werênê ser ziman. Minaq wê yazdanekî ku bi logograma IŞTAR hatiye binavkirin, ew ji aliyê zimannasî ve bi rengdêrên cihêreng wek Hûrî an jî "Hûrîbûyî" di nivîsên Nûzî de dihê binavkirin. Gernot Wilhelm logogramê ji hêla fonetîkî ve wekî Ishtar werdigerîne, lê li gorî Marie-Claude Trémouille, yazdana ku dihê behs kirin dibe ku Šauška be, ku hevtayê wê hem di çavkaniyên Mezopotamya û hem jî di Hûrî de dihê hesibandin. Volkert Haas navê "Ištar-Ša(w)oška" bikar haniye da ku behsa yazdan an yazdanên ku bi van navan hatine binavkirin (çav: Haas, Volkert (2015) [1994]. Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East, p; 346, (in German). Brill.).

Weki din di hin nivîsarên ji amarna ên di derbarê îştarê de ku wê bi dema mitanniyên re wê werê ser ziman wê werina kifşkirin. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê were dîtîn ku ew wê bi wê re wê were ser ziman ku wê di dema keyê mitanni key tusratte ku wê ji firawunê misrê de wê peykerê wê bişênê bo ku ew ji nexweşîya ku ew pêketî ew baş bibê wê di wê çerçoveyê de wê bahskirinekê wê ji wê were bahskirin. Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke nişanayek ku wê di rengekê de wê çanda îştar ku wê di wê nûqtayê de wê çawa wê di wê demê de wê serwerîya wê di şêwayekê de wê hebê wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya yazdaniya îştarê a weke 'hûrîbûyî' de wê gotina 'Ĥumella' wê di rengekê de wê were ser ziman. Ĥumella wê weke navekê yazdanî ku wê li ulamme wê bi Nergal re wê wê ji wê re wê berg wê were kirin. Weki din wê têkiliya wan bi arrapha re jî wê were danin. Wê

bi wê re wê bi têkiliya nava **Šauška** û Teşup re wê were dayin ber hev. Di aslê xwe de wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê Šauška û Teşup wê di wê demê de wê bandûra wan wê ne tenê wê bakûrê mesopotamya wê bi zêdeyî li deverên weke rojavayê kurdistana roja me û hwd ku wê weke navend bê wê li wan tenê wê bi zêdeyî wê hebê. Wê weki din wê li deverên weke li başûrê mesopotamya û hwd wê heta urukê wê di rengekê de wê were kifşkirin ku ew têkiliya nava wan wê hebê (çav: Haas, Volkert (2015) [1994]. Geschichte der hethitischen Religion. Handbook of Oriental Studies. Section 1: The Near and Middle East, p; 346, (in German). Brill.).

Di awayekê de wê were dîtin ku wê di dema hûrîyan de wê, di rengekê de wê, pêşveçûnên bi zimanî wê zêdetirî wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin wê inanna û an îştar wê zêdetirî wê xwediyê rewşek ku wê di wê temenê de wê serwer bibê wê bi wê re wê bibê. Di awayekê de wê sifâtên ku wê li îştar wê werina baxşkirin wê weke sifâtên ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Minaq li gorî Haas (2015) IŞTAR putahê li gel IŞTAR bēlat dūrî li Ulamme dihate begkirin. Dibe ku rengdêr ji koka 'pud-', ku ew di zimanê hûrîyan ku ew dihê wateya "afirandin" an "dayikbûn" were girtin bê. Di wê nûqtayê de koka 'pud' di zimanê hûrî de wê di demên piştre di ziman de wê weke 'bûd' an bû' re wê di rengekê de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê ev wê weke tēgînek ku wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di tēgîna îştar de wê mijare bûyinê wê di wê rengkê de wê bi wê re wê were bicih kirin. Li gorî heman çavkaniyê wê di rengekê de wê, li ser heman kokê wê navê 'îştar-tupkilhe' wê bibê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê, weke tēgînek yazdanî ku wê ji wê re wê berg wê were kirin bê.

Li gorî Haas (2015) ŠTAR tupkilhe li bajarê Apenaš dihate perizandin û dibe ku heman IŞTAR akkupawe ku ji çavkaniyên bi vî rengî tê zanîn.

Di wê nûqtayê de wê ev di demên hûrîyan de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Hûrîyî wê di rengekê de wê ji herêma rojavayê kurdistana roja me û

heta ber xabûr û gola wanê û hwd wê di rengê de wê were dîtin ku wê li wê serwer bin. Di wê temenê de wê di rengê de wê xwediyê têgînek serwerî bin. Di wê temenê de wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, bi pêşketina xwe re wê pêşveçûnên herêmê en ku wê piştê wê bibin jî wê di şewayekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Zimanê wan de wê dema ku em li wê dihizirin wê ji çavkaniyên ku em di derbarê wan de bi wan dihênina ser ziman wê bi morfolojikî û pêvajoyek herikîne a bi ber roja me ve wê gûharînan wê çendî ku wê bidina diyarkirin jî wê rastî gelek rewşên ku wê taqabûlî hev wê werina kirin wê karibê bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê bi pêşketinên herêmê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Navên Hûriyan li bakurê rojavayê Mezopotamya di serdema sifirê (bronz) a Navîn de û li herêma Kerkukê ya li Iraqa roja me de car bi car xuya dibin. Hebûna wan li Nûzî, Urkeş û cihên din hatiye birhankirin. Di dawiyê de, wan kevanek berfireh a zeviyên çandiniyê yên berhembar pêşxistin û an serwerîya xwe li serwan çê kirin ku ew wê ji deşta çemê Xabûr li rojava heta quntara çiyayên Zagrosê li rojhilat dirêj dibe. Di vê nuqteyê de, di serdema qassît û Babîliya Kevin de di destpêka hezarsala duyemîn a beriya zayinê de, keyeniya hûrî û an amorî ya Mari li başûr **Urkeş** xistibû bin destê xwe û kiribûn dewleteke xwe. Piştê Urkeş bû navendeke girîng ya hûrî.

Hûrî jî di vê serdemê de ber bi rojava ve herikina û hatina. Li gorî hin çavkayna ew goçî herêmê kirina. Di salên li dora 1725an de jî li hin deverên bakurê rojavayê kurdistan û sûriyê roja me, wek Alalakê, têne dîtin. Keyeniya Yemhad a Amorî-Hûrî ya tevlihev dihê tomar kirin ku li dora sala 1600 b.z. de bi keyê Hîfît yê destpêkê Hattusilis I re li ser vê herêmê re hevrikî kiriye. Hûrî jî li herêma peravê Adaniya li welatê Kizzuwatna li başûrê Anatolyayê bi cih bûn. Yamhad di dawiyê de li hember Hîfîtiyên hêza wê qels bû, lê vê yekê jî Anatolya ji bandûrên çandî yên Hûriyan re vekir. Hîfît bi çend sedsalan di bin bandûra herdu çandên Hûrî de mane.

Çavkaniyên di derbarê wê demê de wê di rengê de wê bidina diyarkirin ku wê di wê demê de wê hûrîyî wê bi bandûra xwe û hêza xwe wê karibin wê serwerîya xwe li herêmê bidina diyarkirin. Wê di wê temenê de wê herêmên anatolya wê di bin bandûr û serwerîya wan de bin. Wê di wê temenê de wê têkiliya hittitan a bi wan re jî wê di wê rengê

de wê di şêwayekê de wê bi wan ve girêdayî wê xwediye rewşek pêşketinê wê bibê.

Piştî hûrî pêşketin û pê de wê weke desthilatîyek giştî a imparatori wê li herêmê wê were dîtin ku wê bibê wek navend. Wê ji qantarên zagrosan û heta deverên ber keviya anatolya wê di renekê de wê serweriya xwe wê avabikin. Wê dema ku em werina ser rewşa anatolya wê weke li gorî çavkaniyên me yên di derbarê rewşa çand û pêşketina wê ya li herêmê de ku me li jor ji wan sûdgirtin wê bidina diyarkirin ku wê li anatolya wê di nava sêkika hûrî, kuzzuwatna ku wê weke keyeniyek hûrîyî bê û luwîyan ku ew jî wê weke keyeniyek hûrîyî bê wê pêşkeve. Di wê temenê de wê li anatolya wê di wê rengê de wê ev pêşketinên li herêmê heta ku ew bi awayekê baş newina fahmkirin wê weke ku wê pêşketinên li herêmê jî wê di renekê de wê bi başî wê nikaribin werina fahmkirin û werina ser ziman.

Hûrîyî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê di awayekê de wê serweriya wan li herêmê wê pêşkeve. Bajarekê din ku wê weke ji wan re wê bibê navend wê bajarê Şimānum bê ku wê li keviya joriya zapê û di nava dicle û rojhilatê xabûrê de wê cih bigirê wê di awayekê de wê bibê. Ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke navendek ku wê di hin çavkaniyan de wê heta demên li dora hezarsalên sêyemin ên beriya zayinê wê herê û wê demekê wê weke ku wê têkiliya wê bi xanada ur a sêyem re wê di hin çavkayna de wê were danin. Wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin.

Li gorî çavkaniyên ku wê di derbarê bajarê Şimānum'ê wê agahiyan wê bidin de wê di renekê de wê bidina diyarkirin ku wê weke bajarekê kevn bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê xwediye têgînek giring jî bê.

Împaratoriya Mîtanî hêzeke herêmî ya bi hêz bû ku li bakur bi Hîtîyan, li başûrojawayê Misrê, li başûrê rojhilatê Kassîtan û li rojhilat jî bi Asûriyan re sînordar bû. Mîtanî ji aliyê Çiyayên Torosê ve li rojava heta Kizzuwatna, li başûr Lale, li rojhilat Arraphe û li bakur gola Wanê dirêj bûn. Di navên cîhên Hûrî yên berbelav bûn, û navên kesane de têne destnîşan kirin bi van girêdayî dihên nişandan. Di çavkaniyên ku wê bidina diyarkirin de wê werênina ser ziman ku wê di dema mitanniyan de wê pirsgirêkên wan ên bi şer û hwd bi hittitan re wê bê sedema şerên desthilatî li ser axên wan. Di demên wan de wê demên ku ew bi şerên bi hittitan re kêm dibin de wê asûrî wê bixwezin ku ew serwerîyê bidest bixin. Ji wê mirov wê fahmdikê ku wê di wê demê de wê asûrî wê weke

hêzekê wê li herêmê wê hebê. Lê di her demê de jî wê were dîtî ku wê bi rêveberîya navendî a mitanni re wê weke urartûyan û hwd wê di ahengekê de wê bijî.

Hebûna Hûrî bi ya Mîtannî, ku yekem car berî 1550 b.z. hat ser desthilatdariyê, yekem car di qeydên firewnên Misrê Thutmose I (1506-1493 b.z.) û Thutmose III (1479-1425 b.z.) de hate gotin, û paşê ya herî girîng, ew bi Şerê Megîdo re di sala 22-an a serdestiya vî firewn de têkildar bû. Misriyan pir caran ji keyeniya Naharin re digotin. Paşê, Mîtannî û Hanigalbat (navê Mîtannî yê Asûrî) di Nameyên Amarna de di dema Firewn Akhenaten de (1353-1336 b.z.) de behsa wan dihê kirin. Li navxwe, tomarên Mîtannî li gelek şûnwarên herêmê hatine dîtî, di nav de Tell Bazî, Alalakh, Nûzî, Mardaman, û her weha li cihê cihê yên Hîtîtan dihên kifşkirin. Navendek din a girîng a bandûra Hûriyan bi keyeniya Arrapha bû. Ev diket herêma başûrê mesopotamya roja me de. Kolandinên li Nûzî ya kevnar, birhan kirin ku ev der ji bo zanîna me ya Hûriyan yek ji girîngtirîn şûnwar e. Keyên Hûrî yên wek **Îthi-Teşup** û Îthiya Arrapha hukum kirin, lê di nîveka sedsala 15'an a berî zayînê de ew bûn vasalên keyên Mezin ê Mîtannî (çav: Speiser, E. A(1935)., "Notes to Recently Published Nuzi Texts", Journal of the American Oriental Society, vol. 55, no. 4, pp. 432-43.). Hûrîyî wê di rengekê de wê li herêmê wê di dewama wan de ku wê werin mitanni wê di şêwayekê de wê serwer bibin. Di wê nûqteyê de wê di nava rewşa hûrî û mitannî de wê ji dema hûrî û bûhûrîna li ya mitannî wê zêde çavkani wê nebin ku wê bahsa ragihandinek li ser wê rewşa bûhûrîne a bi navkirinê û hwd wê bikin û an wê di rengekê din de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê hûrîyî wê, di rengekê de wê, serwerîya wan wê, di rengekê de wê, zêde pêşkeve. Di awayekê de wê weke ku me li jor me bahsa wê kir wê yazdanên hûrî-mitannî weke teşub wê derkeve li pêş û em ji çavkaniyên di derbarê de ji wan fahmdikin ku wê di rengekê de wê ev wê weke rewşek giring wê bi mitanniyan re wê xwe bide diyarkirin. Minaq em ji navên keyîn mitanni ên wek **Îthi-Teşup** û Îthiya Arrapha wê dibînin ku ew wê paşnavê teşub wê li xwe bikin û wê bi navê xwe re wê bidina diyarkirin. Weki din wê navê teşub wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê weke navê herêmekê jî wê di hinek çavkayna de wê rastî hinek çavkaniyna wê were. Bi teybetî li rojavayê kurdistanê ê roja me ji herêma raqqa û heta helebê di wê navendê de wê weke ku wê rewşna bi wê rengê wê hebin. An jî wê

lideverên bi ber kuzzuwatna ve wê dirêj bibin wê di wan de wê bi derfet wê weke rewşna bi wê rengê wê weke ku wê hebin.

Mîtannî beriya zayinê. piştî wêrankirina wê ji aliyê Hîtîtan ve di salên 1350-1325 de, gotina **Şubarû** di çavkaniyên Asûrî de ji bo xirbeyên Mîtannî yên li geliyê Dîcleya Jorîn dihê bikarhanîn. Gelê Şubarû di sedsalên dawî yên hezarsala duyem a berî zayinê de gelek caran li dijî Asûriyan serî hildan. Peyv bi Şubria ve girêdayî ye, navê welatekî li bakurê geliyê çemê Dîcleyê yê jorîn e. Şubria di navbera Ûrartû û Asûryayê de bû û wekî keyenieke serbixwe heya ku di salên 673–672 b.z. Şubrîyan ji yazdanê Hûrî Teşub re berg dikirin, û çend navên Şubrî jî bi eslê xwe Hûrî ne. Hûrî beşek ji nifûsa **Şubrî** bûn û dibe ku koma serdest bûn. Hin lêkolîner destnîşan kirin ku Şubria paşmaya dawî ya şaristaniya Hûriyan bû, an jî ew welatê eslî yê Hûriyan bû. Karen Radner dinivîse ku Şubria dikare wekî "teqez (ji hêla zimanî û çandî) dewletek Hûrî" were binav kirin. Li gorî Radner, ji keyeniyê Shubria II. Nameyek ji keyek asûr ya dema Sargon re bi zimanê Hûrî hatiye nivîsandin dihê dîtî (çav; Radner, Karen (2012). "Between a Rock and a Hard Place: Musasir, Kumme, Ukku and Şubria – the Buffer States between Assyria and Urartu". *Acta Iranica*. 51: 244.).

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê gotina subaru ku wê di roja me de jî wê di nava kurdan de wê ji aliyê ve wê weke navekê hûriyan wê were bikarhanîn û an wê weke 'destpêka wan' wê were diyarkirin wê karibê wê fahmbikê. Kurd hê jî wê di wê baweriyê de wê gotinê wê bi lêvbikin ku "wê, sûbarî wê weke kabiliyên mazin bin. wê di rengekê de wê, li herêmê wê serwer bin. Wê bi hevgirtina wan û an hatina ba hev û çêkirina tifaqe nava wan re wê di rengekê de wê imparatoriya hûrî wê avabikin" re wê di rengekê de wê bahsa wan wê bikin û wê di şêwayekê de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê di nava hinek çîrokên kurdan ên weke yên bi navê 'çîrokên keçelok' de wê di rengekê de wê hinek vegotinên ku wê di wan de wê bahsa wan wê bikin wê hebin. Di wan de wê di çîrokek keçelok de ku wê li rojavayê kurdistanê li herêma qamişlo û heta nisibênê ku wê were zanin wê di wê de wê bahsa hevnasîna bi ciwanekê bi navê "kirta' wê were kirin û wê di wê de wê ev kirta wê piştî wê çawa wê weke 'key' wê di rengekê de wê bibê û wê qanciyan wê bi mirovan wê bikê wê ji jê wê were bahskirin. Lê gelek hûrgilên wê vegotinê wê ne dîyar bin û wê weke an jî wê ji hişan wê winda bibin. Dîbê ku ev vegotin di demna de hatibê tomarkirin weke bi niviskî. Ber ku wê hinek nişanakên bi wê rengê wê di rengekê de wê di

nava civakê de wê bi gotinên weke "di sernivîsa kirta de wê wusa bê gotin" wê gotinên bi wê rengê wê werina bi navkirin. Ev wê weke gotinek ku wê bi devkî wê were gotin lê wê di wê de wê weke hinek nişanakên weke ku ew gotin wê di renekê de wê weke gotinek ku wê direnekê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê di rengê de wê ji jê wê were bahskirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê didewama wê de wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Navê subarû wê di renekê de wê di hin çavkaniyên nivîskî ên asûrî û an aqadî de wê weke "Šubartum/Subartum/ina Šū-ba-ri," wê were dîyarkirin. An jî wek 'Šubarri' û an subar wê were bi navkirin. Di nava nameyên amarna de wê weke 'subarî' wê di renekê de wê ji wê were bahskirin. (...) Xuyaye ku Subartu û an subarû li Mezopotamya Jorîn, li ser Dicleya Jorîn wek keyeniyek jî bû û paşê ji herêmek Mezopotamyayê re hat û pêşket. Piraniya lêkolîneran diyar dikin ku **Subartu** navek destpêkê bû ji bo gelên Mezopotamyaya jorîn ji Dicle û rojava, lê cûrbecûr teoriyên din hene ku carinan wê hinekî ber bi rojhilat û/an jî bakur ve bi cih dikin. Cihê wê tam nehatiye diyarkirin. Ji bo Împaratoriya Akadî, Subartu asoya erdnîgariya bakur nîşan da û wekî têngînek bi wateya 'bakur' xebitî, çawa ku Amurru, Elam û Sumer bi rêzê "rojjava", "rojhilat" û "başûr" nîşan dan (çav; McMahan, Augusta (2013), "North Mesopotamia in the third millennium BC", *The Sumerian World*, p. 486–501).

Mijare subariyan wê ji aliyekê din ve jî wê ji aliyê Ignace J. Gelb wê di xabate xwe ya bi navê "**hurrian** and subarians(1994)" wê hilde li dest û wê di wê de wê teoriyên weke yên 'ungnad' jî wê lêbipirsê. Di dewama wê de wê têngîna 'subariyan welatê kardak'an wê di renekê de wê bi gotin bikê. Weki din Gelb wê teoriya Ungnad a bi gotina 'pan-subarian' jî wê hilde li dest û wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê bi çavkaniyên demê wan li ser temenekê dîrokî fahmbikê û wê werênê ser ziman (Gelb by "hurrian an subarians(p.4-5)" . .

Destana mîtolojîk a Sumeran Enmerkar û keyê Aratta (in: *The Sumerian mythological epic Enmerkar and the Lord of Aratta*) welatên ku "ziman tevlihev bûne" wekî Subartu, Hamazi, Sumer, Uri-ki (Akadî) û welatên Martu (Amorî) navnîş dike. Bi heman awayî, referansên herî pêşîn ên li ser "çar navçe" yên ji hêla keyên Aqadî ve, Subartu wekî yek ji van navçeyên li dora Aqad, ligel Martu, Elam û Sumer bi nav dikin. Di

nivîsarên pêşîn de, Subartu wekî niştecihên çiyayan xuya dike ku gelek caran ji bo koleyan hêriş lê hatina kirin dihê ji wê bahskirin.

Eannatumê Lagash dihat gotin ku Subartu an Shubur xistiye, û ew wekî parêzgehek împaratoriya Lugal-Anne-Mundu hate navnîş kirin; Di demeke paşîn de Sargonê Akad li dijî Subar kampanya kir, û neviyê wî Naram-Sin Subar ligel Armani, ku bi Helebê re hate nas kirin, di nav axa di bin kontrola wî de tomar kir. Îşbî-Erra ya Îsîn û Hemûrabî jî li hemberî Sûbarê bi ser ketin.

Sê ji nameyên Amarna yê sedesala 14-an ên berî zayîne -nameyên bi tîpên Aqadî yê ku li Misrê hatine dîtin- Subari wekî toponîm behs dikin. Hemû ji Akhenaten re têne şandin; di du (EA 108 û 109) de, Rib-Hadda, keyê Byblos (jubail), gilî dike ku Abi-Ashirta, hukumdarê Amurru, êsîr firotiye Subari, lê yê din (EA 100), ji bajarê Irqata, jî behsa hebûna kelûpelên desteserkirî veguhestin Subari wê bahsa wan wê bikê.

Di heman demê de behsa "Subartu" di sedesala 8-an b.z. helbesta Erra (IV, 132) de jî heye, ligel welatên din ên ku di serdema Babilonîya nû de (di dema Nabopolassar, Nebuchadnezzar II û Nabonidus) de Babîl ji wan dihat weke ne rehet hiştin wê bahsa wê were kirin. Subartu di qada giştî ya bandûra Hûriyan de bûya. Weki din subarû wê di rengekê din de wê bi wê re wê were û derkeve li pêş. ji bandûra sûbarû wê dikarê wê bibêjê ku wê li herêmê wê serwerî û destîya wê hebê. Di dewama keyeniya hana û an kur de wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê ji bakûr mesopotamya û bi ber ya ya başûrê mesopotamya de wê were dîtin ku wê di hinek nivisaran de wê navê wê derbas bibê (çav: Finkelstein J.J(1955)., "**Subartu and Subarians** in Old Babylonian Sources", Journal of Cuneiform Studies, vol 9, no. 1.).

Subarû wê di rengekê de wê weke ku wê bi çavkaniya nameyên ji armarna ku wê were gotin wê weke navê deverêkê bê û wê di wê temenê de wê demên wê yê zêde weke pêşketî wê di wê de wê li dora sedesale 14´min a berîya zayîne wê di rengekê de wê bi wê re wê ji wê were bahskirin. Navê sûbarû wê di nameyên amarna de wê di sê nameyên ku ew bi navên wek " EA 100, 108 û EA 109" hatina qaydkirin de wê bahsa wê were kirin.

Di vegotina wê bahsa wê were kirin di derbarê sûbarê de ku wê çendî wê bi gotinên wê wergerandinê wê hinek ne diyarî jî wê di wê de wê zêde hebin jî jî wê bi wê rengê bê. "

Ji keyê Rib-hadda ji keyê hemû welatan re, keyê mazin ji keyê şer re wê bi wê rengê binivîsê. Xatuma Gubla bila hêzê bide keyê min. Keyê min,

li lingê roja xwe heft û heft caran dihizirim. Lê belê li azmana weke baal û Šamaš keyê azmên, wê xoş bê ku ew xwestekên zaroyên Abdi-Aširta werênê li cih? haspên key û arabokên wî yên şer hildan. arabokên şer şix-y(?) û leşkerên wî li axa sûbarû (bo)-(kirpendin?). Di jiyane kê de ev bi wê rengê fêde da? Di huzura rojê de gotinên şaş dihên vegotin. Ez xîsmetkarê te yê dilsoz im û ez çî dizanim an bibihîzim ez ji key re dinivîsim, mîrê min. Ma ew kûçik in ku kevokên key û Rojê paşde bixin? Min ji bavê te re (ankû Amenhotep III) re nivîsî û wî şîreta min stand û ar[ch] şand. (..)Çimkî em dizanin ku ew bi hêz in, divê em ji key re bêjin: "Ew bi hêz in," Bi rastî ew ê bi ser nekevin. Dema ku min 2 qasid şandin Sumurê (Zemar), min ev kes binçav kir ku ji key re ragihînim. Wekî din, hûn çima guh didin zilamên din? Divê qasidê key bi şev (nûçe) bînin û bi şev ji ber kûçikê vegehrînin. Ger key Rojê bixwaze, ew ê di rojekê de werin girtin. Bi ser de jî, ma ewî li pey xerabiyê xerabî afirandiye, ku ji we re bibe derd û tobe kiriye? Ma mirovê yazdaê min, 'Apîru ji Sumurê hat ku wî dîl bigire, lê min ew nehişt. Bila ew gotinên xîsmetkarê xwe [bi kirpendina 'k'] bike. 20 zilaman ji Meluhha û 20 zilaman ji Misrê ji min re bişîne - (navê "Mizrî" - Binêre Mizraîm), ji bo key, Roj, mîrê min, bajêr biparêzin. (I)-Ez ser[rvan] te dilsoz bûm. -EA 108, xetên 1-69 (qediyayî)."

Lê çendî ku ew ne diyar jî bê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê sûbarû wê weke bi giringiyek mazin a keyeni wê bahsa wê di nava gotinê de wê derbas bibê. Wê serwerîya wê di wê de wê bi têgînek weke misogerî wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Subarûyî wê di nava wan de wê bergkirina ji teşub re wê bi zêdeyî wê li pêş bê. Di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê keyên hûrîyî ên wek wek **Îthi-Teşub** û Îthiya Arrapha û hwd re wê navê teşub wê weke yazdan wê bi wan re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di nava sûbarûyan de jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bergkirinên ji teşub re wê bi zêdeyî wê li gorî çavkaniyên ku wê didina diyarkirin wê li pêş bê.

Subarû wê çendî di nava nivisarên ji demên kevnera ên sumer wê werina diyarkirin de wê weke deverekê bê. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çendî li deverên cihê wê ew bahsa sûbarê wê were kirin wê demê ev têgîn û qanaat di serê mirov de çêdibê ku wê demek mazintir ji ya ku ew dihê bahs dihê kirin wê bibê. Di wê temenê de wê weke din wê dikarê wê di derbarê sûbarû de wê werênê ser ziman ku wê têgîna sûbarû wê di rengekê de wê bi gotina "kabileyên hûrîyî" û an 'aşîrên hûrîyî' wê

di serê kurdan de wê di renekê de wê heta roja me wê di renekê de wê xwe bide diyarkirin. Ji wê gotinê çî dikarê weke encam were derhanin? Di wê nûqtayê de wê dikarê wê fahmbikê ku ev wê weke aliyekê wê yê din ê girin wê di dewama wê de wê bê fahmkirin ku wê, di renekê de wê weke aşîr û an kabile jî wê bi awayekê wê bibin.

Wekî din wê di renekê de wê hinek gotinên din ên bi wê rengê jî wê were ser ziman û wê bê gotin ku wê 'aşîrên sûbarûyan tifaq di nava xwe çêkîrin û temenê imparatoriya hûrî çêkîrin' jî wê weke gotinek din a ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê din de wê bi wê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê, di renekê de wê weke ku wê di kirdeya wê gotina 'çêkirina tifaqê nava sûbarîyan' jî wê di renekê de wê di kirdeyek weke ya bi gelek herêman de wê têgînekê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bide mirov. Ya ku wê di serê mirov de wê weke bi têgînek pirrherêmî ku mirov rewşa herêmên sûbarîyan karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê xwe di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Sûbarûyî wê di wê temen de wê weke ku wê di renekê de wê weke çerçoveyek weke ya ku em wê dikarin bi dema hûrîyan re wê werênê ser ziman wê di heman awa û rengê de wê dîmenekê wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Sûbarû wê di renekê de wê hem wê navê hinek kabiliyên kurd wê were fahmkirin û hem jî wê weke navê herêmna ku ew li wê serwer bin wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê hem çavkaniyên nivîskî ên ji wê demê û hem yên ji nava civakê ên weke dihên ser ziman û diyarkirin wê di wê temenê de wê têgînekê wê bi awayekê zelal wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê mijare sûbarûyan wê di wê temenê de wê di demên hûrîyan de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide diyarkirin. Wê weke çavkani û destpêka hûrîyan wê di nava kurdan de wê were diyarkirin û were hanîn li ser ziman.

Weki din wê di wê demê de wê sûbarûyî wê di renekê de wê li herêmê wê weke ku wê were diyarkirin wê serwer bin. Di dema hammurabi de jî wê di wê temenê de wê bahsa serwerîya wan wê bi giştî wê were kirin. Heta ku wê dema ku wê bahsa wê bê kirin wê bahsa seferê hammurabî a li ser sûbarûyan wê were kirin.

Hammurabî serketina xwe ya li ser Şubartum û keyên wê di sala 30-î ya desthilatdariya wî de radigihîne. Ji dema wî de behsa koleyên binavê jî

sûbarûyan dihê kirin ku ew dikê. Ev dema Kassîtî, wê ji hêla keyê wê Kurigalzu II ve hate rêve kirin.

Dihê gotin ku keyê yekem ê Asûrî Aššur-uballit (li gor nivîsarên Adad-nîrâri I) li dijî Šubarayan serketiye wê bahs wê were kirin. Tukulti-Ninurta I paşî ji xwe re fetihkarê axên fireh ên Šubarû û Guti, Assurhaddon wê bi dagirkirinên xwe wê xwe wek keyê Šubartu, şahê welatên Guti û Hatti, bi nav dike.

Peyva Subartu yekem car ji hêla P. Jensen ve di sala 1891 de hate bikar hanîn. Arthur Ungnad yekem bû ku ew wekî navê gel an welatekî şrove kir û destnîşan kir ku Mîtanî ji Subartû hatine û Hîtîtiyên destpêkê ne. Ji sala 1900-î pê ve teoriya Pan-Subaraean pêş xist, ku tê de diyar kir ku Subaraî ne tenê damezrînerên Împaratoriya Asûrî ne, di heman demê de li tevahiya herêma di navbera Anatolya û Misrê de dijîn.

Di sala 1936an de di pirtûkeke xwe de teza xwe pêşkêş kir ku dibêje Subaraî nifûsa xwecihî ya herêma navbera Derya Spî û Îran, Ermenistan û Mezopotamyayê ye. Wekî ku ji rolyefên Tell Halaf dihê vegotin, ew şekilkirinan ku wê were fahmkirin û bûn û afirînerên kelûpelên Halaf ên boyaxkirî (kila rengîn) di rojên wê yên pêşîn de, û paşê jî nivîsarên hiyarogli ên Hîtît bûn destnîşandkir. Paşê bahsa navenda ku wê li joriya xabûrê bê wê ji wan wê bahsa wan bikê. Ephraim Avigdor **Speiser**, Benno Landsberger û Cyril John Gadd dixwestin Subartu û Hurri (Hurrians) wekhev bikin diyarkirin. Ephraim Avigdor Speiser weke erkologek poloni wê kifşkirinên li girê gawra ku wê bikê wê hizrên xwe yên li ser sûbarûyan wê bi wê bîrê ser ziman.

Speiser wê dema ku wê bahsa rewşa subariyan û tîkiliya wan bikê wê bi gotina "li şûna subariyan hatina hûrîyan û ankû "*Hurrian*" *instead of "Subarian"* re wê di rengekê de wê balê bikişênê li ser wê tîkiliya nava wan. Lê di wê nûqtayê de wê hemû çavkaniyên me yên li ser rewşa subariyan wê bidina diyarkirin wê tîkiliyek û pêvajoyek dîrokî a bi mejuyî a demdirêj wê bi wan re wê bibê. Di rengekê de wê, tîkiliyên wan bi gotinê heta dema gûtiyan jî wê di rengekê de wê karibê wê were birin û were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê di demên qassîtan de wê, ixtilafên bi babiliyan re ku wê bijîn û seferên hammurabî ên li ser warên subariyan wê weke hinek aliyên ku wê karibê wê di nava wê pêvajoya dîrokî de wê balê bikişênê li ser wê. Lê di rengekê de wê were dîtin ku wê çendî ku wê weke hûrîyî wê li şûna wan wê di rengekê de wê derkevina li pêş jî wê heman çavkani wê di rengekê de wê bi morfolojiyek weke hûrîyî bi şûnpêyên subariyan dibin re wê di

rengê û şêwayekê de wê weke ku wê balê bi fahmkirinekê wê bikişênina li ser mijarê. Di xabate xwe ya bi navê "the hurrians(1989)" de ku wê balê bikişênê li ser wê təkiliya nava hûrîyan û subariyan Gernot Wilhelm wê bi kirpêndinek li ser wê têgîna Speiser re wê bixwezê wê di rengê de wê ji aliyê xwe ve wê bi temenekê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku em li nava xabate wilhelm dinerin wê dixwênin: Teolojî, mîtolojî, ayîn û ayînên Hûrîyan ne sîstemeke homojen e; ne jî em ê li benda vê yekê bin ji ber ku herêmên mezin ên ku wan kolonî kirine û cûrbecûr bandûrên çandî yên ku ew di bin çavan de bûn. Di pêvajoya dîrokê de wan di nav yazdanên biyanî de qewimîn û bi tenê ew li panteona xwe zêde kirin, an jî wan bi yazdanên xwe yên mîna xwezayê re nas kirin. Kahînen Hûrî berhemên wêjeya olî ya Mezopotamyayê kopî kirin û bi naskirina Hûrîyan bi yazdanên Mezopotamyayê re dewlemend kirin. Berhemên sereke ji girseya tevlihev a ku bi navê ola Hûrî derbas dibe derdikeve holê: pratîkên kevneşopî yên ku Hûrîyan ji Rûniştevanên xwe yên herî kevn ên naskirî yên li Kurdistanê hanîne, bandûrên Sumerî-Akadî û rojavayî yên Semîtîk-Suryanî (Laroche 1948:133). Bi piranî, hêmanên Sumerî, wekî ku pir caran tê texmîn kirin, ji deynên rasterast ên di hezarsala sêyemîn de dernakevin; îhtimaleke mezin ew e ku ew tenê di hezarsala duyem de bi rêya tevneke berfireh a ola bakurê Sûriyê hatine veguhestin (çav: Wilhelm, Gernot (1989), the hurrians, p; 49)."

Heman yazdanên ku li hemû herêmên Hûrî yên hezarsala duyemîn ji Zagros heta Deryaya Navîn hatine birhan kirin, bê guman di nav diyardeyên herî pêşîn ên ola Hûrî de ne. Di heman demê de, lê divê em bi bîr binin ku taybetmendiya wan ên eslî belkî di bin bandûra hevpişeyên wan ên Sumerî, Akadî û Suryan de bin, çawa ku berevajî vê yekê, yazdanên Asyaya Biçûk taybetmendiya hevrehên xwe yên Hûrî girtine. Di nav van yazdanên pan-Hurrî de yazdanê hewayê û keyê yazdanan Tessup (pace Gelb 1944:55) jî heye, ku li cem Ûrartûyan bi navê Teiseba jî dihê zanîn. Yek ji du navendên kevnar ên bergkirinê bajarokê Kumme (Kummiya) ye, ku hîn nehatiye naskirin, lê tê texmîn kirin ku li çiyayên Kurdan e, li derûdora Zahu ya niha li nêzî sînore Iraq-Tirkî ye. Di efsaneyê de, Tessup wekî "keyê Kummiya" dihê binav kirin. Helwesta wî ya herî bilind li ser hemû yazdanên din (rûmetek ku, bi teybetî, ji Teiseba di panteona Ûrartûyan de hat girtin) yek bû ku wî di nîvê yekem a hezarsala duyemîn de bi dest nexistibû, dema ku ew bi fîgurên yazdanên hewayê ji Heyva Berhemdar ku berê ji vê cihêrengiyê kêfa xwe digirt. Bi

her awayî, heta wê demê navê wî, ku di hezarsala sêyemîn de kême, bi her fersendê derbas dibe; di sedsalên 15. û 14. ên B/Z. de, lêbelê, -tessup wekî hêmanek navên kesane bûye navê herî gelemperî yê xwedê (li jor binêre r. 14) (çav: Wilhelm, Gernot (1989), the hurrians, p; 49).”

Ev kirpendinên Wilhelm wê di rengekê de wê li ser temenê hûrîyan û pêvajoya wan a bi şûnpeyek ku wê karibê bi têngîna subariyan re wê bixwênê re wê di rengekê de wê bibin û wê bi wê re wê têngînekê wê bidina me. Ber vê yekê wê di wê nûqteyê de wê têngînekê wê li ser wê bidina me. Minaq subariyan wê di rengekê de wê, di temenekê giring wê, weke mijarek giring wê xwe bide diyarkirin. Di pêvajoya dîroka sumer de wê, li gorî çavkaniyên wê heta demên şariştana uruk û serdema gûtîyan wê di rengekê de wê bê dîtin ku wê bi mejuya xwe re wê herin. Dîroka aqadiya, qassît, babil û heta ya demên hûrî û mîtanniyan wê di wê çerçoveyê de wê weke tabî xwandinekê bi berdewamî wê were kirin.

Lê subarî wê çendî ku wê bi wê rengê wê bi xwandinekê wê weke ku wê Gelb û Wilhelm wê bikê ku wê werênê ser ziman û hin kirpendinan di çerçoveya têtîliya nava "hurrian and subarians" re wê di rengekê de wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê demên hûrîyan wê weke di hemdemiya subariyan de wê di şewayekê de wê bibin wê dîmenek û morfolojiyek wê di çerçoveya fahmkirinê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê û wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman wê pêwîst bê.

Li gorî ku wê Gelb wê di xabate xwe ya bi navê "hurrian and subarians" de wê werênê ser ziman wê were dîtin ku wê navê subaru wê di rengekê de wê weke navekê hem demî û hem ardnigarî û bi pêvajoyên wê yên bi demê re ku wê xwe bide diyarkirin re wê bibê. Di wê temenê de wê navê subarû wê di nava wêjeya xwandinê a babil, aqad, asûr û hwd de jî wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di rengekê de wê wekeku me li jor wê hanî ser ziman wê têngîna 'welatê subarû' wê di wê temenê de wê derkeve li pêş û wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê hewldanên serwerîya li wê di rengekê de wê bê dayin nişandin. Di demên asûran de wê keyên asûrî wê di rengekê de wê, weke xwe keyên serwer ku wê welat û an warê sûbarû wê bindest bikê û an wê xwe 'weke keyê sûbarû' jî wê bide diyarkirin wê di wê temenê de wê bê dîtin. Ev wê bi bidestxistina wan re wê bê hanîn li ser ziman.

Wekî din ku em dubara wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê di demên babilîyan de wê minaq wê di dema hammurabî de wê bahsa

seferên wî yên subariyan wê were kirin. Di wê temenê de wê ev wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di nava nivisarên asûrî de wê bahsa hammurabî wê were kirin ku ew wê çawa wê subarû wê bidest bikê wê bahsa wan bikê. Ev dema ku wê bahsa wê were kirin wê weke dema hammurabî û an kûrê wî Samsu-iluna bê. Di wê temenê de wê ev dem wê ji aliyekê din ve jî wê dema qassîtan bê. Sûbarû û gûtfî wê di renekê de wê weke pêjnekin din a ku ew wê di renekê de wê were fahmkirin û an wê were û bibê bahsa gotinê wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê bê ku em wê karibin wê fahmbikin bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî ku wê weke ku wê Gelb wê di xabate xwe ya bi navê "hurrian and subarians" wê niqaş bikê wê li şûna gotina sûbarû ku wê bikarhanîna gotina hûrî bê. Gotina hûrî wê di kurdî de wê wateye wê ya pêşî wê weke welatê hûrîyan ku wê karibê wê were fahmkirin wê di renekê din de jî wê bi fêrs û têngînek weke ya bi wateya 'welatê lê xweşî heyî' wê bi xwe re wê bi wate bikê. Di wê temenê de wê weke têngînekê bê ku wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê hinek aliyên ku wê weke ku wê bi gotina hûrî re wê were niqaşkirin wê weke têngînek giştî ku wê minaq wê Gelb wê balê bikişênê li ser wê ku wê di çerçoveya têngînek zimannasî de wê weke bi gelemperî wê weke têngînek di hilde li nava xwe û wê giştî bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, niqaşkirinê di nava têngînen Speiser û Ungnad de wê di renekê de wê li ser gotina wan a 'subarû' ew her yekê wê ji aliyê xwe ve wê bikaerbênê wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijare terminolojiya têngîna sûbarû de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke di hundurê gotina hûrî de wê were ser ziman û an wê vaji wê ya hûrî wê di hundurê wê de wê were ser ziman wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Kurd wê di renekê de wê bi morfolojiyek ku ew di nava xwe de ku ew weke xwediyê 'zelaliyekê' bi gotinê a di serê xwe de na re wê bînina ser ziman ku wê çerçoveya gotina gotina sûbarû wê berfirehtir bê. Wê ji wê derhaninekê bi gotina hûrî re wê weke zaroya ku ew ji dayika xwe re bibê wê di şewayekê de wê tefkirbikin û wê bînina ser ziman.

Lê ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê weke ku ew wê were niqaşkirin ku wê gotina subarû wê di hevwatera ya hûrî de wê were

bikarhanin û an na. Di wê nûqtayê de wê di renekê de wê têkiliya wan ya bi hev re wê li ser pêvajoyên hûrî û mîtannî û bi şîrovekirin û fahmkirina wan re ku wê were hanin ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke pêvajoyek **'welatê sûbarû'** wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava nivisarên ji amarna wê dema ku wê were nerin wê di wê temenê de wê weke têtînek ku wê di çerçoveya hevwatera têtînek hûrî-mitanni de wê weke ku wê were fahmkirin. Di aslê xwe de wê di têtîna kurdan a sûbarû de wê ew wê di renekê de wê weke ku wê were fahmkirin ku ew di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê gotina sûbarû ew wê dema ku wê di têtînek weke ya destpêkî de wê ji hûrî û mîtanniyên re wê dihênina ser ziman de wê di şêwayekê de wê weke pêvajoyek ku wê, hem karibê weke di hevwaterayekê de wê were fahmkirin û hem jî wê weke weke têtînek temenî ku wê bi wê re wê kaeribê wê were fahmkirin wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê weke ku wê bibê bê.

Di renekê din de wê aliyekê din jî wê weke ku wê were niqaşkirin wê weke navekê keyê hûrî ku wê bi navê subia wê di renekê de wê weke demek keyeni a pêşî wê di wê nûqtayê de wê were niqaşkirin.

Bi vî awayî me dît ku her sê pêşdîtînen ku li ser hêza wan nasnameya Hûrî û Sûbariyan hatiye destnîşankirin, kêma wate ne. Peyvên su (KI), su.bir/ 1, û ina Su-ba-rî bi hin peyvên Hûrî yên di tîpên Akadî de hatine girêdan, bi zelalî nîşan didin ku ne ku ew peyv di warê zimannasî de Suberî ne, lê tenê li welatê Subartu. Rastiya ku Hûriyan di hezarsala 2. de hin herêmên ku wê demê an jî di demên din de di bin têtîna berfireh "Subartu" an "welatê Sûbariyan" de bûn an jî dibê ku di bin navê "Subartu" an "welatê Sûbarian" de hatine dagirkirin, ti eleqeya xwe bi nasnameya Hûrî-Subariyan re nîne, ji ber ku Hûrî ne (çav: Gelb, Ignece J(1989), "**hurrian and subarians**", p; 19.)

Di wê nûqtayê de wê di renekê de wê têtîna welatitiya sûbarû wê di wê nûqtayê de wê di renekê de wê di temenekê dagirkirinê de wê di

şêwayekê de wê weke pêjneke ku ew ji kijan aliyê ve wê dema ku wê li wê were nerin wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîyarkirin û an wê xwe bide dîyarkirin bê.

Navên Sûbariyên serdema Ûr III teqez ne Hûrî ne. - Belgeya herî baş a ku Hûrî ji Subariyan têne cuda kirin ji lêkolîna berawirdî ya navên kesane yên serdema Ûr III tê. Ka em pêşî navên kesane yên tîpîk ên wekî Akap-Sen, Arip-atal, fjupitam, Kirip-ulme, Tahis-sen, Tesupsclah, Unap-tan bigirin û navên wekî Addabuni, Barbaragi, Bulbat, Iabrat, Iusanak, Zubus bidin ber hev. , Zurzura. Navên koma yekem 39 di nivîsan de bê etîketeke etnîkî xuya dibin, lê ji bo her kesê ku bi hûrî zanibe jî serpêhatî be, hêsan e ku wan wekî Hûrî nas bike. Navên koma duyemîn 40 di nivîsan de bi nîşana su (fKI) an jî su.a ki; yanî ji kesên ku van navan hildigirin re Sûbarî dihê gotin. Lê gelo ev nav wek Hûrî têne ravekirin? Ne ji hêla xeyalê ve! Çend sal berê min gotibû: “Eger em di bin navê navên kesane yên Hûrî de pîrrianiya navên di tabloyên Nûzî de fahm bikin, wê demê yek ji navên kesane yên bi navê su ne Hûrî ye.” 41 Ez îro bi tevayî girêdayê vê gotinê me. 42 Her kesê ku bi onomatolojiya Hurrî re haydar be dê bi hêsanî cûdahiyên strukturî yên bingehîn di her du komên navan de nas bike. Digel ku hema hema hemî navên koma yekem ji du hêmanan pêk dihên - taybetmendiyeke ku di navên Hûrî de 43 hevpar e - navên koma duyemîn nayê dabeş kirin. Yekane taybetmendiya strukturel a ku di koma duyemîn de tê xuyang kirin dubarekirina li Zurzura û belkî li Barbaragi ye; lê ew cureyê pêkhatinê, bi qasî ku ez dizanim, di nav navên kesane yên Hûrî de bi tevahî nenas e. Dîsa rehên ak, ar, sen, un û hwd yên ku di hêmanên koma yekem de xuya dibin bi hêsanî wekî Hûrî têne nasîn, lê navên koma duyemîn ne li gorî giyanê hûrî yên ku ji Nûzî an jî li cîhek din têne zanîn ne (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 20.).

Di wê temenê de wê Gelb wê di xabate xwe de wê mijare ciheyiya nava hûrî û sûbarû de wê ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê li ser morfolojiya zimanî û amn têgîna zimannasiyê û hwd ve wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê Gelb wê çendî ku wê li gorî xwe wê hinek cihêbûnan wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibînê jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê hevbeşî û hevwateriyên nava wan jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê.

Lê weke ku wê aliyekê din wê Gelb wê ji berçav dûrbikê û an wê weke nedîtîbê û an kifşnekirîbê wê faktora demê a bi pêvajoyên wê re ku wê

çawa wê karibê wê di awayekê de wê ew wê cihêbûnekê wê bi xwe re wê biafirênê ku ew wê di rengekê de wê weke di fêsekê de wê li berçav wê negirê bê. Wê di wê nûqteyê de wê ev fektor wê hem ji aliyê ciheyiyên ardnigari û deverên ji hev cihê ve wê karibê wê weke aliyekê wê li wê bihizirî û hem jî wê ji aliyekê din ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê bi fektora demê û herikina bi wê re ku wê karibê wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de ku em di têtînek statîkî de wê bihizirin wê demê em dikarin mafdarîyekê bidina Gelb di warê ne wekheviya nava wan de. Lê ku em wê fektora gûharînê a li ser temenê demê û ardnigariyê û hwd re wê li berçav bigirin wê demê ew mafdarîya ku em didinê de jî wê bi awayekê wê weke kefa sabûne wê bihalihê û wê ji holê wê weke ku wê winda bibê.

Di xabate xwe de Gelb wê di beşa 'history of the subarians' de wê di rengekê de wê li ser têtînek logogrami li ser mijarê wê bi ponijê wê di wê temenê de wê di çerçoveya têtîliyên bi derfet ên fahmkirinê li ser rewşa aqad û babili re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke ku wê Gelb wê bi çavkaniyên ji dema sargonik' ku wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê bi wan re wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê di demên xanada Ur a sêyem de ku wê çavkaniyên bi derfet ên ku wê di wê temenê de wê bi salixkirina sûbarû re ku wê bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê li ser demê em dikarin hinekê jî ji Gelb di wê warê de bixwênin: '

Birhanên nerasterast ku su (K1) û su.a (k,) yên metnên Ur III têne wateya Subariyan, ji ber vê yekê têtê peyda kirin ku, heke em van têtînan weha şîrove nekin, wê hingê, bi qasî ku em dizanin, Subariyan mane. bi temamî di belgeyên Ur III de nehatine binavkirin. Ji ber vê yekê em bi diwariya ravekirina vê yekê re rû bi rû ne, ka çima Subariyan, ku di metnên dîrokî û aborî yên Akadiya Kevin a berê de û yên serdema Babiliya Kevin a paşerojê de rolek ewqas girîng listine, bi tevahî ji dîmena Ur III winda bûne. Tenê bi şîrovekirina su(.a ki) ya serdema Ûr III wek Subariyan em dikarin ji vê valahîya xemgîn di veavakirina xwe ya dîrokî de dûr bikevin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 26.).

Di wê nûqteyê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê rewşa sûbariyan wê li gorî Gelb wê di wê demê de wê bi weynek giring wê di dema aqadiyan û ya babiliya kevn de jî wê xwe di rengekê de wê bide

dîyarkirin. Em dikarin wê ji aliyê xwe ve wê ji aliyekê ve weke bersivekê ji wê gotinê re wê bidin. Di mejuya dîroka herêmê de wê wusa wê were dîtîn ku wê berî wê demê wê bi têtîna 'gûtî-sûbarû' re wê heyina ku ew dibê wê, di wê demê de ku wê xwe bide domandin wê di rengekê de wê weke têtînekk hegomenikî a sûbarî wê di wê serdemê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê li ser gotina sûbarû re ku em dibêjin wê demê wê hinek demên wê yên bi deerfet ku wê karibin ji hev cihê wê bibin wê weke di dema gûtîyan, qassît û heta demên hûrî û mîtannîyan û hwd de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna subarû de wê, di wê nûqteyê de wê dîmenekê wê weke di xate herikina dîrokê de wê weke bi pêvajoyê û an serdemên wê yên dîrokî û hwd re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê xwe bide dîyarkirin. Ku em li ser wê demê re wê piştî demên gûtî-qassît wê dema hûrî-mitannîyan wê weke demek pansubarî wê di rengekê de wê şîrovebikin wê, weke ne şaş bê. Di wê temenê de wê têra xwe wê argûman û têtînen ku em karibin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê şîrovebikin û wê karibin wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibin.

Di têtînek ardnigari de wê di sînorê dîyarkirina desthilatiya wan de wê, hinek ne diyarî wê hebin. Tenê hinek gotinên weke di dema babiliya kevn de wê weke bi rengê 'dagirkirina welatê sûbarîyan ku wê were ji wê were bahskirin wê hebin û ev wê di wê temenê de wê dema ku em wê çerçoveya dagirkirinê babiliya kevn a wê demê wê li berçav bigirin wê demê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê fêrsê wê têtînekê wê bi wê re wê weke ku wê karibê di serê mirov de ew bi xwe re bide dîyarkirin û an çêkirin. Gelb jî wê ji aliyekê ve wê bi wê çerçoveyê wê xwe bigirê û wê weke argûmanekê wê di rengekê de wê di têtîna sûbarî û an ya welatê sûbarî de ku ew bi wê çawa wê were salixkirin û hwd de wê bixwezê ku wê hilde li dest û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev mijare dagirkirinê wê hem di dema babiliya kevn de jî wê were ser ziman û di dema asûran de wê were ser ziman. Di dema babiliyan de wê bi têtîna hammurabi re ku wê weke bi seferkirin û bidest xistinê wê ew wê xwe weke keyê mazin ê cihanê û serwerî welatê sûbarî jî wê bide dîyarkirin. Di hin çavkaniyina de wê ev wê bi keyê asûr ê bi navê Assurhaddon de jî

ev wê di renekê de wê bibê. Gotinên keyê assur Assurhaddon ên ku ew bi wan xwe weke keyê axên Šubartu, Gûti ve Hattî ku wê bi navbikê wê di wê temenê de wê weke têngînekê wê bi xwe re wê karibê di mejuyan de bi rehetî bide çêkirin û diyarkirin.

Li vir di têngîna Assurhaddon de wê li rex hev bikarhanîna gotina Šubartu û gûti li rex ya hattî wê weke aliyekê din ê ku em dikarin wê weke argûmanek ku wê di wê temenê de wê bi têngîna kevneriya sûbarîyan û mejuya wan û ya welatê wan ve girêdayê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev jî wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê di wê demê de wê hebin.

Di renekê de wê piştî demên gûtiyan wê ew wê were dîtin ku wê di renekê de wê demek hegomenikî wê bi demên qassît û piştî wan bi aqad û babilîyan re wê xwe bide diyarkirin. Di wê demê de wê babilî wê demek mazinbûnê wê di destpêkê de wê bijîn û ev dem wê di dema hammurabî de wê bi dest xistina hêza kultê a yazdanî ku ew wê di temenê wê serwerîya xwe ya hegomenikî de wê hilde li dest wê bibê. Wê di wê demê de wê ew wê bibê. Di wê nûqteyê de wê temenê babilî wê weke ji ya assûr wê weke xorttir wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ber ku ew wê di wê temenê de wê bi destûrên yazdanî wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê faktorek din wê weke ku ew destûrên yazdanî wê çavkaniya wan wê weke bi gûtiyan û qassîtan re wê hebê. Minaq wê çavkaniya şamaş wê gelek dîrokzan jî wê li ser wê hevbeş bibin ku wê bi yazdanê rojê ê qassît Šuriaş re wê hebê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Babilî wê di renekê de wê nikaribin ji nûqteyek levkirinê û wîrdetir wêdetir herin. Ji ber sedemên bi temenê ku ew li ser wê bi hêz dibin û ew wê bi herêmê û civaketiyan wê ve wê girêdayî wê hebê bê. Ber ku ew wê esas digirin. Xwe di nava wê de mazin dikin. Weke ku wê çawa wê piştî hammurabî wê kurê wî samsu-iluna wê bi keyê nipurrê re wê levkirinekê wê bikê û wê serwerîya nippurê a welatî wê di renekê de wê bi radestkirina mafê wan ê desthilatdarî re wê weke ku wê nasbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Gelb wê di renekê de wê di dema pêvajoyên xanadanên Ur û heta pêvajoyên dema babil a kevn wê di renekê de wê li ser çavkaniyan

demkî û çavkaniyên zimanî û hwd re wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê Gelb wê werênê ser ziman ku wê di dema hammurabî de wê sûbarû wê ji hêla ramyari ve wê weke ne xwediyê hevgirtinekê bê wê di rengekê de wê bixwezê wê gotinê bikirpênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê gotina ” Hem deverên çiyayî yên dûr bi zimanekî (s) aloz û hem jî axa çandinî ya Aşûra bi xwe ve dihewand(p:42)” re wê di rengekê de wê ew wê werênê ser ziman. Di wê têgînê de wê, hem herêmên çiyayî û hem yên çandinî û an yên bajarî û hwd wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê bibin û wê di şewayekê de wê di çerçoveya serwerîya wan ya berfireh de wê weke aliyekê ku ew were lê hizirkirin bê wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Li vir wê aliyekê din wê bi têgîna mari re wê xwe bide diyarkirin. Wê pirsgirêka marî wê çawa wê were fahmkirin wê, di zane min de wê hê jî wê di wê de wê ne zelali wê hebin. Wê çawa ku wê weke di rengekê de wê di heviyekê bi babili re wê were dîyarkirin jî jî wê dema ku wê hammurabî wê keyeniya bakûrê mesopotamya a hana û an kur û herêmên li dorê wê bixwezê ku ew wê dagirbikê wê bi wê re wê marî jî wê weke deverê ku ew wê bixwezê wê dagirbikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke dîmenekê din wê ji yê ku ew dihê fahmkirin û an dihê xwestin ku ew were fahmkirin wê cihê wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê rewşa marî wê weke rewşek cihê ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Marî wê weke deverê keyeni a weke cihê wê di wê nûqtayê de wê dîmenekê di fahmkirinê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev wê li ser rewşên zimanî û rewşa yazdanên wê yên ku ew li wan berg dikê de jî wê bi xwe re wê hinekê wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare subariyan de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê weke keyeniyekê wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Gelb di xabate xwe de wê dema ku wê bahsa Subariyan wê bikê wê çavkaniyên ji namayên amarna wê dema ku ew şirove dikê wê di rengekê de wê bi gotinên weke ’welatê ku wê hasp û arabokên şer lê bina birin’ wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di xabate xwe de wê li dora rûpelê 48an de wê van gotinan wê werênê ser ziman. ” Di tabletên Amarna de sê referans li ser "welatê Subariyan"

hene. Di nameyekê de ji xelkê Îrçata ji Fir'ewn re dihê gotin ku sî(?) hesp û erebe "ji bo welatê Subariyan" ([a-na] mat Su-ba-ri) hatine dayîn. Si di nameyêke din de waliyê Gublayê Rib-Addî ji Firewn re dide zanîn ku kurên Abdî-Asirta keyê Amurruyê hesp, erebe û mirov hildane û hemû dane welatê Subariyan. Di vê rewşê de meqsed bi a-na m&t Su-ri dihê îfadekirin, ku tê de nav belkî tenê xeletiya Su-ba-ri ya tabletên din e. Di dawiyê de, di nameya sêyem de, ku ji Rib-Addî jî, efserek "ji welatê Subariyan re" dihê dayîn (i-na mdt Su-[b\{a-ri). li!> Çi ye ev "welatê Sûbariyan" ku bi awayê hespên şer, erebe û leşkeran bac jê re dihat dayîn?"

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, mijare subariyan wê bi hûrîyan re wê di wê temenê de wê nîqaşbikê û wê werênê ser ziman. Weki din di dewama wê de wê werênê ser ziman ku "Weber di şîroveyên xwe yên ji bo tabletên Amarna de bêyî dudilî welatê Sûbariyan bi Mîttaniyan re li navenda Mezopotamyayê dide nasîn." Dewama wê de wê dema ku ew bahsa subariyan dikê wê temen û têkiliya wan a bi hûrîyan re wê, çawa wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqtayê de wê kirpendinekê li ser xabatên Speiser jî wê bikê ku ew wê bi zimanekê heyidar wê çendî wê nêzî mijarê bibê jî lê wê di rengekê de wê, weke ku wê bide diyarkirin wê hevparîya subariyan û hûrîyan bixwezê wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê kêmbûna çavkaniyan jî wê weke aliyekê wê alyekê wê yê din ê ku ew di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê di dewqama wê de wê hin çavkaniyên ku wê weke asûrî wê subariyan wê bi asûrî û babilîyan ve wê şîrovebikin û wê di demên hammurabi de wê seferên hammurabî ên weke li hemberê subariyan ku wê were bi gotin wê di rengekê de wê weke bîrê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de Gelb dixwezê intibayek din di wê nûqtayê de wê biafirênê. Ew jî wê ew bê ku wê di wê temenê de wê ew wê di rengekê de wê sûbariyî bin û an na.

Lê li vir wê di rengekê de wê weke ku wê bi çavkaniyên mari û hwd re ku ew wê dihênê ser ziman re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin ku wê weke ku wê li bakûrê mesopotamya wê direngê de wê li deverên ku wê çanda tel-xalaf wê di rengekê de wê li wê biafirê wê dixwezê ku wê şîrovebikê. Di wê nûqtayê de wê, hinek çavkani wê weke di dema qassîtan de wê hebin ku wê heta ber quntarên zagrosan wê di rengekê de wê hebin ku ew di şêwayekê de ew diçin. Lê wê dikarê wê werênê ser

ziman ku wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê din wê têkiliyek bi fahmkirinê û an morfolojikî wê li ser xate pêşketinê re wê bi çanda tel-xalaf re wê di wê temenê de wê were danin. Em wê çawa dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikin? Ev wê weke nûqteyek ku wê di wê temenê de wê weke di renge pêşketina subariyan de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wan ê giring wê di wê çerçoveyê de wê li vê herêmê wê zêdeyî wê weke ku wê bicih bin.

Ji hin şîroveyên weke hatina hûrîyan li bakûrê mesopotamya ji herêmên başûrê mesopotamya weke bi goçberiyê jî wê di rengekê de wê weke têtînek din ku wê di wê temenê de wê di mejîyan de wê di derbarê hebûna wan a li wan herêmên mesopotamya başûr jî wê weke têtînekê wê bide me. Di wê temenê de wê di derbarê keyeniyên subariyî ên li wê herêmê de wê karibê tefkir û hizirkirinekê di mejiyê mirov de ew bide çêkirin. Lê di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ev di wê warê de wê weke hinekê zaninên me di derbarê wê de wê weke bi sînor bin.

Em di tabloyên Bogazkoyê de tenê çend referansên Subariyan dizanin. Di derbazek şikestî ya yek tabletê de em dibînin ku kesek diçe Kizzuwatna, Ualpa, Su-ba-ri-i, û Kinza. Heke rêzik girîng bê, wê demê ev nivîs xuya dike ku beşek ji axa Subariyayê li cihekî di navber Heleba nûjen û Kinza (Kadeşê Peymana Kevin, Tell Nebî a nûjen), her du jî li li rojavayê kurdistanê roja me, bi cih dike. Bûyereka Zu-pa-ri-i di nameyekê de ku hattusilis III ku ew wek keyê hittit, ji Kadasman-Enlil II, keyê qassîtê, re şandiye, ji ber ku şikestî ye, hîn bi teqez nayê nixandî. Di dawiyê de, sarr Su-bar-ti di nivîsarek hîtîtî de dihê gotin. Ji ber ku di metnên Bogazkoyê de welatê Mîttanniyan her tim wisa hatiye binavkirin, tu sedem tine ku mirov bihesibîne ku sûbariyên van nivîsan bi rastî mîtanî an jî hûrî bin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 49.).

Li vir di rengekê de wê di dewama wê de wê di Gelb de wê weke ku wê were dîtin ku wê di mijare subariyan û an weke 'pirsgirêka subariyan' ku ew dihênê ser ziman de wê çawa wê were salixkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku ew wê zêde qayretê wê li ser wê bide nişandin û wê li ser wê bisekinê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew di dewama wê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê ku wê çawa wê subariyê wê di nava hûrîyan de wê were fahmkirin. Weke ku me hinekê li jor wê li hin deverna wê hanî ser ziman ku wê di rengekê de wê di hinek nivîsarna wê weke devereke û an 'keyeniyekê subariyî' wê, minaq weke di namayên

amarna de ku wê bahs ji jê wê were kirin wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê. Lê ji aliyekê din ve jî wê ev di nava hûrîyan û an mitanniyên de wê weke wan di heviyekiyekê de wê fahmbikê û an di nava wan de wê dîsa wê weke herêmek weke keyeni wê di rengê de ku ew subariyî wê li wê bijin wê di wê temenê de wê fahmbikê wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê serî wê li ser wê bisekinê.

Di wê nûqteyê de wê mijare fahmkirina subariyan wê ji wê ali aliyê ve wê weke ku wê di rengê de wê hinek nezaleliyan wê di nava xwe de wê bihawênê. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê weke di hinek çavkaniyan de ku ew dihê ji wê bahskirin û an wê weke di nava bineterên nivîskî ên hittitan ku wê bi gotina subariyan wê bahsa wê bikê wê di rengê de wê di wê temenê de wê têtînekê wê di şewayekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin û wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Darêjkên (formên) Hur-wu-(u)-he - û (!) Hur-ru u-ke-(!) yên ku di tîpa Tusratta 1 de têne dîtin ji koka hurî- (an jî hurr-) bi bi têtîna gûharina w ya r-ya pêşîn pêk tê. plus vokala tematîk a dawîya temetîkî ya Hûrî -he. Nivîsarên Bogazkoyê forma Akadî Hur-ri û her weha tîpa Hîtîtiyan bikar tînin. Hur-la- û jêderkên wê yên cihê. Tabletek Nûzî dub-sar Hur-ru(m) heye; û tabloyeke Qana behsa Da-gan-sa-Hur-ri dike.

Di van hemû rewşan de nîşana har dihê bikarhanîn, ku di pergala nivîsandinê de nirxên har, her, hir, hur û belkî jî hor heye. Ji ber ku nirxa yekem û herî hêsan a vê nîşanê har e, navê mirovan di destpêkê de wekî U arr h nasnameya vî navî ya îddîakirî bi "Aryen"î wekî piştgirî ji bo xwendinê hate xwendin. Lê di demeke kurt de, xuya bû ku HAR-n nikarin Aryen bin, ji ber ku zimanê wan ne Hind-Ewropî bû. Ji ber vê yekê xwendina Qarri ji bo hûriyê hat terikandin, ku ji bo wê gelek birhanên derdor hene, her çend heta niha jî birhanên diyarker tune ne.

Ungnad demek berê dîtibû ku di nivîsandina kunîfên Hîtî de nîşana 'har' bi rêkûpêk bi hu-ur re diguhere, li gorî wî xwendina hurri di metnên Bogazkoyê de bi pratîkî piştrast dike. Li ser vê yekê dikare çavdêriya Opitz were zêdekirin ku navên Misrî yên ku bi hêmana erdnîgarî hrw (= Hr) ve hatine tevlihev kirin di nivîsandina tabloyan de her dem wekî -huru/a têne pêşkêş kirin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 50.).

Gelek navên xwerû hene ku eşkere li ser bingeha hurr- ku bi rastnivîsîna xwe ya nezalal bi u re li şûna hurri diaxivin hene. Lewy pêşî bal

kişandiyê ser wê yekê ku keyê Asûrî Adad-nirari I di nav bajarên ku li Mezopotamyayê ji aliyê wî ve hatine zeftkirin de, Hu-ur-ra an an hu-ra an jî Hur-ra dihîne ziman (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 50,).

Navê heman bajarî bi awayê Hu-ur-ra-a derbas dibe di pêwendiya Mari de bi I-la-hu-ut-lim ", ku Eluhut li bakurê Mezopotamyayê ye. Li gorî Giiterbock Hu- ru-uh-hi-is, ku bi A-Si-hi re di nivîsareke akadî ya Bogazkoyê de dihê behs kirin, dibe ku wateya "bajarê Hûrî" be (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 51,)."

Navekî yazdanê Hurra di navê kesane yê Nûzî A-ri-ip-hu-ur-ra û guhertinên wê A-ri-ip-hur-ra û A-rip-hur-ra de derbas dibe. Speiser di peymanek di navbera Suppiluliumaş (nêzîkî 1380-1346) û Mattiwaza de, yazdanekî Hu-u-ur-ra ku navê wî bi d Se-e-ri re dihê gotin jê bahs dikê.

Rastnivîsa hurri bi u piştgiriyê dibîne di forma îbranî de Hon, ku di Septuagint de wekî Xoppatos hatîye terxankirin, û dibe ku di forma Hîrw ya Misrî de, ku li gorî pergala Albright ya veguheztina "nivîsa tîpî" ya Misrî divê wekî Hu-ru, u were xwendin. Di rastnivîsa Ra bi Shamrah de Hri dengdêr nayên destnîşan kirin. Xwendina çaran dîsa dixuye ku bi rastnivîsîna du navên ku ji hêla Hrozny ve hatine vegotin: uru. bad Hu-u-ur-lu-us-sa di tabletek Bogazkoy a neçapkirî de û m Hu-u-ur-lu-u. di tableteke din a Hîfît de derbar dibê. Ev hemû mînaq bi hev re birhanên dorhêl ên bi giranî têra xwe ji bo rastkirina xwendina navê Hûriyan di forma ku li vir hatî dayîn de pêşkêş dikin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 51,)."

Rastiya ku navê hurri bi tîpan hatiye nivîsandin, lê logogram ji bo navê Subartu têne bikar hanîn, bi xwe birhanek xuyangiya Hûriyan a nisbeten dereng e, ji ber ku navên herî kevn ên bajar û deveran bi giranî bi logograman têne nivîsandin, lê navên ku hatine bikar hanîn. piştî ku aliyê paşî yê nivîsa kincê bi temamî pêşketî, bi nîşanên paşî dihên nivîsandin.

Gelb wê di rengekê de wê li ser temenê têgîna teoriya ungnad ku wê pêşî hûrîyan û paşê wê subariyan wê bixwezê wê vebêjê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê li ser têgîna navê hûrîyan ku wê hinekê din em li ser wê bisekin in wê di di rengekê de wê di zimanê roja me de wê hinek wateyên weke bi rengê weke 'nû hati' wê karibê wê ji wê were derhanîn. Di wê temenê de wê weke ya nû, bi zane û an wateya devere lê hûrî dijîn

wê karibê wê di renekê de wê ji wê têbigihê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wekê din wê jî wê di renekê de wê bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna hûrîyan wê di wê temenê de wê bi awayekê wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş.

Li gorî Gelb vedîtina di pratîkê de ti navên Hûrî li Gasurê nekarî baweriya Ungnad ya li ser bingehek "Subarî" ya li Mezopotamyayê biguherîne; di Subartuya xwe de, ku di sala 1936-an de hat weşandin, wî hîna jî piştgirî da wê û kêmbûna navên "Subarî" li Gasurê bi îdiaya ku ew koloniyek leşkerî û bazirganî ya Babîlî ya derdor bû ku tê de xwecihyan rolek pir binerd listin rave kir. Bi dîtina Ungnad paşvekişandina Speiser di sala 1933-an de ji teoriya xwe ya binesaziya Hûrî re, li hember dîtina Speiser ya sala 1930-an, ku Ungnad dihizire ku bêtir dadwerî jî "Subariyan" re kir, divê wekî gavek paşverû were hesibandin. Bêguman, di tabletên Gasur de hin nav hene ku hêmanên wan di navên kesane yên Nûzî yên paşerojê de derbas dibin. Navê Gasur E-wa-ri-ki-raP dibe ku hêmana ewar ku li Nuzî li Ewar-karî, Ewara-kali, E/Iw/mara-tupi, û Ewari dihê dîtin hebe. Lê ev yek di nivîsên Ur III û Kapadokyayê de, li Qatna û di Bogazkoyê Hitî de jî xuya dike. Her wiha hêmana duyemîn, kira, bi kêmanî bi wî rengî li cem Nûzî nehatiye tesdîqkirin. Navê Gasur A-li-a-sar dişibihe Nuzi f A-al-li-e-sar, lê dibe ku paşxaneyek ne-hûrî hebe. Herdu hêman di nav Gasur de A-ri-hu-sa w li Nuzi peyda dibin; hêmana yekem, arî, di Hûrî de dihê zanîn; ya diduyan, hûha, herçiqas li Nûziya Nis-huha çêbe jî, dibe ku ne Hûrî be (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 52,)."

Ev vekolîna kurt a berhevkirina navên kesane yên Gasur û Nûzî nîşan dide ku li Gasurê di nîveka hezarsala 3mîn b.z. de hin birhanên navên kesane yên Hûrî hene. Digel vê yekê, ev xal ne hewce ye ku zêde were vekolin kirin. Bêguman piraniya navên Gasurî bi ti awayî nayên binavkirin Hûrî, lê çend nav hene ku hêmanên wan Hûrî bin. Di her rewşê de, em hebûna navên kesane yên Hûrî yên li Gasurê qebûl bikin an na, bi rastî tu encamek nîne, ji ber ku ev navên kesane yên pêşîn ji bilî çend kesan ne-Hurrî ne, bi eşkereyî nîşan dide ku wê bi derfet bê li Nûzî behsa binesaziyeke Hûrî dikin. Hebûna çend navên kesane yên ku Hûrî tene hesibandin, dikare wekî destpêka derbasbûna Hûriyan bo nav herêma Kerkûkê were şirove kirin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 53).

Wekî ku li jor hate gotin, kêmbûna birhanên Hûrî yên li Gasurê ji hêla Ungnad ve ji ber karaktera awarte ya wî bajarî wekî koloniyek leşkerî û bazirganî ya Babilonî dihê şîrove kirin. Bi hêsanî dihê dîtî ku eşkerekirina paşîn a A. Falkenstein ku nifûsa Assurê di serdema Akadî ya Kevin de bi heman awayî bi gelemperî Akkadî bû dê ji Ungnad re bi heman rengî bêzar be, yê ku dikare bibêje ku Assur, mîna Gasur, li derûdora axa Hûrî ye. Lêbelê, ravekirina birhanên ku vê dawiyê li Chagar Bazar û Tell Brak, ku her du jî li başûrê Mêrdînê di navenda Mezopotamyayê de ne, hatine eşkere kirin, dê pir hêztir be. Tabloyên Akadî yên Kevin ên ku li wir hatine kolandin, gelek cîhên erdnîgarî yên balkêş lê nayên naskirin hene (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 53).

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê çavkaniyên dawî ku ew di wê temenê de me kirpendin wê didina nişandin ku wê weke pêwîstîya bi xwandînek nû a li ser çavkaniyên hûrî li ser wê temenê wê hebin ku ew hem li ser çavkaniyên nûzî û deverên din jî wê hebin. Di wê nûqtayê de wê, dema ku em li navaroka têngîna gotinan û morfolojiya bi fonoloji û an wateya gotinê û hwd wê bidina me wê di ahengekê weke ya çavkaniyên hûrîyî ên piştî de wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê, weke ku wê Ungnad wê bibêjê wê karibê di renekê de wê bahsa renekê civakî ê weke bi bazirganiyê ku ew dikin û digerihin wê di renekê de wê fahmkê. Lê mirov nikaribê wê di wê temenê de wê teqez wê di awayekê de wê bibêjê û wê tenê wê weke têngînek li rex ya babil pêşdikeve wê bi tenê wê werênê ser ziman. Ber ku wê çavkani wê bidina nişandin ku wê di wê temenê de wê weke aliyana ku wê bi wê re wê bi pêşketina wê ya li herêmên din re wê di renekê de wê ji aliyên din ve wê misoger bikin ku ew xwediyê jiyaneke li herêmê a serwer û ku ew di wê temenê de wê di nava wê sînorê serwerîya xwe de digerihin wê bidina diyarkirin.

Di nîqaşa jorîn de me navên kesane yên Hûrî dîtî ku li gorî efsaneyên paşerojê yên serdema Akadiya kevn û bi Urkîs, Nawar û Karhar re li gorî metnên ku berê ji Êr hatine nivîsandin bi Marhasî, Sîmurrûm û Tûkrîs ve girêdayî ne. Her çend her şeş cîh di çavkaniyên Mezopotamyayê de baş hatine pejirandin jî, lê zehmet e ku her yek bi rastî were dîtî. Dixuye ku Marhasî li çiyayên bakurê rojavayê Elamê û rojhilatê çemê Diyala ye. Cihê Sîmûrrumê li taxa pirra zêrin ya nûjen a li Zaba Jêrîn a, li gorî rûdana Sîmûriyan di nivîseke Gasûrê de ye, ji ber ku ew nivîs bi gelemperî behsa cihên li derdora Gasûrê dikin. Tukrii li

deverek bakurê Marhasi ye. Erdên Urkiş û Nawar, Thureau-Dangin li rexê çepê (rojhilat) Dicleyê di navbera Zab Jêrîn û Diyala de hatin bi cih kirin. Karhara kevn an harahar bi harhara Asûrî ya paşîn re têkildar e. Ji vê kurteşîroveyê diyar dibe ku ketina Hûriyan di serdema Akadiyên Kevin de li herêma navbera Dicle û Çiyayên Zagrosê dest pê kiriye. Sînorê wê yê başûr li ser Diyala ye, heke navê kesane Tupki-asum, lê carekê hebe, rast wekî Hûrî were şîrove kirin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 57).

Di derbarê urkeşê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê karibê wê li ser wê bisekinê bê. Weke navendek giring a hûriyan wê were dîtin ku ew wê, weke navendek keyeniyî a urkeşê wê di rengekê de wê dîmenekê wê weke ku mirov ji navaroka çavkaniyan wê dixwênê wê karibê ew bi xwe re ew di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Çavkaniyên bi urkeş re wê didina diyarkirin ku wê weke navendek giring a hûriyan bê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Li gorî hinek şîroveyên ku wê, di rengekê de wê, di demên hemdem de wê bi hûriyan re wê werina kirin wê di wan de wê were diyarkirin ku wê ew dever wê weke deverek navendî bê û wê ji wê bi ber bakûrê mesopotamya ve herikina hûriyan ku wê bibê wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Li ser xate xabûrê ji herêmên zap, quntarên zagros û van herêmên ku ew bûna mijare gotinê wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê bi ber mesopotamya bakûr ve wê herin. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were şîrovekirin û dîyarkirin.

Navên kesane yên Hûrî bi gelemperî di van nivîsan de di bin heman şert û mercan de têne xuyang kirin ku navên bi eslê xwe yên din, wek mînaq. Akadî yan jî Sumerî. Ankû, konteksî wê weke Ha-si-ip-a-tal, sagub û Ha-si-ba-tal bavê Puzur"Sul-gi biyanî ne. Tenê bi danberheva navên mîna hev ên ji çavkaniyên din, ji Nûzî, em dikarin navên Ur III wekî Hûrî nas bikin. Navên ku tenê bi vî awayî têne naskirin, Bêgûman agahdariya ku ew di derheqê taybetmendiyên devokî yên Hûriyan de didin, girîng in, lêbelê ew ji me re li ser koka erdnîgarî û belavbûna Hûriyan zêde tişteke nevebêjin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 58).

Ji aliyê dîrokî ve gelek girîngtir, her çend kêma zêde be jî, rûdanên navên kesane yên Hûrî bi navên cihê yên taybet ve girêdayî werina dîtin. Tevliheviyên wekî A-ri-ip-hu-ub-bi In Ri- an K ', "Arip-l)uppi, mirovê Riinus", diyar dike ku em deverên ku Hûrî lê dijîn nas bikin di demên cuda de. Navên cihan ên ku navên kesane yên Hûrî yên serdema Ûr III bi

wan ve girêdayî ne, hibilat, Gumarasî, Mardaman, Nawar, Rimus, Sasurn, Sersi, Setirsa, Sirnanum, Simurum, Urkis, Urbilum û hwd wê çend ji wan navan bin. (...) Di hewldana dîtina cihên bi vî rengî de em bi awayekî xwezayî rastî hin zehmetiyan dihên. Navên duyan -hibilat û Gumarasî - ji cîhekî din ji min re bi tevahî nenas in. Yên din - Mardaman, Sacrum, Sersi, SetirSa, û Sirnanum - dixuye ku tenê di heyama Ur III de têne pejirandin, bi gelemperî di formulên dîrokê de ku ji bo cihên navborî girîngiyek hindik didin. Lê divê were zanîn ku navên salên xanedana 3-mîn a Ûrê, dema ku li ser dagirkeriyên biyaniyan bin, bi gelemperî behsa erd û bajarên li rojhilatê Dîcleyê dikin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 58).

Gelb wê di dewama wê de wê hinek agahiyên bi wê rengê jî wê di rengê de wê werênê ser ziman li ser demên hûrîyan ên li wê herênê. Ev jî wê di dewama nişeya ku me li jor girt de wê, were dîtî ku ew dihênê ser ziman di heman rûpelê de wê bi wê rengê wê vedibêjê. ” Ji hemî navên erdnîgarî yên li jor hatine rêz kirin, tenê yek dikare bê guman herêmî be. Ew Urbilum û an Arbela ye, li gorî Hewlêra nûjen, li rojhilatê Dîcleyê di navbera Zaba Jor û Jêrîn de ye. Lê çavkaniyên belawela di derbarê hin cihên din de têra xwe agahiyê didin ku em karibin cihên wan ên teqrîbî bibînin. Ji ber vê yekê erdên UrkiS û Nawar ji hêla Thureau-Dangin ve li rexê çepê (rojhilatê) Dîcleyê di navbera Zaba Jêrîn û Diyala de, û Simurum ji hêla Meissner ve li taxa pirra zêr ya nûjen li Zaba Jêrîn. RimuSya Kevin dibe ku bi Rimusa/i/u ya Asûriya Dereng re bibe yek.”

Li gorî wê çavkaniyê wê di nava zapa jorin û jêrîn de wê ev herêm wê weke herêmek ku wê li wê çendî ku wê zêde agahi wê di destê me de nebin jî wê weke deverêk zêde giring ku wê di wê de wê hûrîyî wê serwer bin. Weke ku em çawa î ro zanin di derbarê mediya de li dora demên berê zayinê ên weke sedsale 6´min û hwd de wê dizanin û wê hin çavkani wê heta demên li dora destpêka mitanniyan wê bidina diyarkirin ku wê mediya wê bi awayekê wê navê wê hebê wê, bi heman rengê wê hûrîyî jî wê di rengê de wê berî wê demê wê di rengê de wê di haman rewşê de wê weke ku wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, çavkaniyên ku ew dihên kifşkirin û di dewama wan de çendî ku ew her ku mirov pêde diçê bi kifşkirinan wê dibînin kue wê di rengê de wê weke heta demên li dora nêzî demên şariştana urukê demên wê yên dereng wê weke ku wê karibê wê dîrokkirina hûrîyan a li wê herêmê wê weke di rengê

de wê bibê. Di wê temenê de lê wê weke ku wê di wê demê de wê di nava çerçoveya qassîtan de wê weke ku wê bibin û wê di wê temenê de wê xwediyê diyarkirinek bi hebûna xwe re bin.

Nivîsarên dîrokî, belgeyên îdarî û name, ku ji aliyê T. Jacobsen ve bi Jerahiyyeh' a nûjen, bi qasî kîlometreyan li bakurê Nînewayê dihê naskirin ji wê hinek çavkani dibin. Bi kurtasî, mirov dikare bêje ku di hemû rewşên ku bi tam an jî bi qasî wan cihên ku Hûrî jê hatine tesdîqkirin, deverek li rojhilatê Dîcle ber bi çiyayan ve dihê destnîşan kirin. Wusa dixuye ku ew hemî axa ku di serdema Akadiya Kevin de ji hêla Hûriyan ve hatîya sehê kirin. Ji bilî vê yekê ji başûrê rojhilat ber bi Babîl û Elamê ve dirêj dibe.

Çavkaniyên Gelb bo fahmkirina wê demê wê hêjayiyek wan a baş wê hebê. Lê wê dikarê wê weke aliyekê bi kêmesî jî wê dikarê wê bibêjê ku ew dema ku ew wê rewşa li ser temenê aqad, babil û asûr re bi sînor wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê, di xate fahmkirina demên şariştana uruk, gûtî, qasît û heta hûrî û mîtannî de wê weke ya ku wê piştire wê ya pêşî wê bi wê weke ku wê bide fahmkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê ku wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê..

Lêbelê, ev rastiya ku navên kesane yên Hûriyan bi gelemperî bi xaka ku li rojhilatê Dîcleyê ye ve girêdayî ne, nabe ku zû bibe sedema wê yekê ku ev herêm tenê ji hêla Hûriyan ve dihê jiyan kirin. Di hin rewşan de dihê zanîn ku kesên din, navên ku wek Hûrî nayên ravekirin, li heman herêmê dijîn. Di vî warî de ya herî hînkê du tabloyên Ur III yên Umma-yê bi piranî hevratin in, ya yekem di meha 2' mîn a sala 5-an a Bûr-Sin (1987-1979), ku wek keyê sêyemîn ê Xanedaniya Ur III de ye, ya duyemîn di sala 5 de ye. meha 7an a heman salê de ya. Herdu jî tabloyên namrag in ku li ser pêdiviyên jinên biyanî yên girtî û kole û zarokên wan in. Ev xulam ji kîjan axê hatine, di herdu nivîsan de jî bi awayekî eşkere nayê gotin. Lê ihtimal xuya dike ku, mîna çend tabloyên namrag ên ji dema Bûr-Sin ên ku wekî çavkanî eşkere ne, ev metn behsa talanê ji Sacrum û Suruthum an Sarithum dikin. Li ser cihê van deran ji wê wêdetir tiştêk nayê zanîn ku divê ew li cihekî bakurê rojavayê Babîlê li herêma rojhilatê Dîcleyê bi cih bûne. Tiştê ecêb di derbarê her du nivîsarên li ser nîqaşê de ew e ku ji 150 navên jin û zarokan tenê sê - Eprîp-atal, Putuk-manum, û Unap-tan - Hûrî ne, lê hema hema hemî yên mayî girêdayî nifûsek in. Em heta niha nikarin di nav tu etnîkî de cih bigirin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 59).

Di mijare hebûna têngîna civake hûrî a li deverên ku wê aqadî û an babili wê hebin û an wê di roja me de wê bi wê rengê wê werina fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê çawa wê were fahmkirin bê. Di wê nûqteyê de wê ev nûqte wê ji Gelb jî wê bibê mijar û ew wê di wê nûqteyê de wê bahsa di nava hev de a jiyankirinê wê di rengê de wê, bikê. Lê ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê li babilê minaq jiyankirina hûrîyan wê weke 'hêrîşek hûrîyan' ku ew di encama wê de wê li wir wê bibin wê bènê ser ziman. Di wê temenê de wê, ev çendî wê karibê wê were biargûmankirin û fahmkirin jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê aliyekê din wê, di rengê din de Wê, Gelb wê balê bikişênê di nava hev de wê rewşa bişavtinê a xwezayî ku wê bi hev re wê bijin. Di encama wê de wê, di rengê de wê hebûna navên hûrîyan li babilê wê weke ku wê bixwezê ku wê fahmbikê. Di rengê de wê argûmana Gelb wê birhanek wê nebê ku wê piştgirbikê. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqteyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, kifşkirinên bi navên hûrîyan di demên xanadana ur a yekem, duyem û sêyem de jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê li ser wê were sekin in bê.

Di wê nûqteyê de wê bi vê rengê wê weke aliyekê bi hizirkirina xwe wê re wê weke encam wê li wê bigihijê. 'Di hin mînaqan de di belgeyên Ur III de behsa kesên ku navên Hûrî li xwe kirine, lê beşdarî karsazî û jiyana olî ya rojane ya Babilê bûne û xizmên wan ên ku ne Hûrî, lê navên Akadiye yan Sumerî yên baş li xwe ne, dikin. Ji van mirov nikare texmîn bike ku di serdema Xanedaniya 3mîn a Êrê de hêrîşeke serwerîyek Hûrî ya li babil û asûrê hatiye kirin. Di wê demê de xuyabûna ya hurriyan li Babilê nîşan dide ku ew bi ketina aştîyane gihîştine wî welatî (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 59).

Bi hezaran belgeyên Ur III ne tenê ji ber ku ew nîşanî me didin ku Hûrî li ku derê ne, lê ji ber ku ew deverên tevahî bêyî şopa Hûrîyan nîşan didin girîng in. Li derdora Sûsa li Elamê, li başûrê rojhilatê herêma belavbûna wan, yek mînaqek ji navekî kesane yê Hûrîyan nîne. Ji bo bakurê Mezopotamya bi rastî metnên me yên ku li ser rewşa etnikî ya serdema Êr III. Lê em dizanin ku Suriye di wê demê de Hûrî niştecih nebûn, ji ber ku gelê Ibla, Ursu û MukîS navên ne hûrî li xwe dikirin. Bi temamî Akadî taxa Mari bûn. Ji ber vê yekê Hûrî bi awayekî eşkere li herêma rojhilatê Dicleyê hatine sînardarkirin. Heya piştî hilweşîna xanedana 3. ya Êrê, Hûrîyan ber bi Mezopotamya, Bakurê Sûriyê û

Anatolyayê ve dest pê kir (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 59).

Dibê ku wê di wê temenê de ku wê herikinek û an goçberiyek bibê ew wek ku Gelb dihênê ser ziman ku ew bi derfeta taqabûlî wê demê û rûxîna dema xanadana ur a sêyem bikê bê. Lê di wê temenê de wê di derbarê sedemê wê yên rewşek bi wê rengê a bi derfet de jî wê dema ku mirov bihizirê wê weke ji aliyekê ve wê di fahmkirinê de wê weke ku wê hinekê wê kêmbimênê. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, rewşa hûrîyan wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, di nava wê demê de wê, çawa wê, di rengekê de wê bi têtikiliya wan a bi dema Ur-III re wê fahmbikê? Di wê rewşê de ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê. Hûrîyî pasê wê di rengekê de wê, zêdeyî wê serwerîyek mazin wê li bakûrê mesopotamya wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê herêmên anatolya roja me jî wê di nav de wê di bin serwerîya wan kevin.

Di rengekê de wê di wê demê de wê di aslê xwe de wê weke ku wê Gelb wê bikê wê dema ku em li ser têtîgîna navan û dirêjeyiya wan re herin em dikarin wê bibêjin ku wê piştî pêşketina hebûna hûrîyan li bakûrê mesopotamya û anatolya wê karibê weke encama pêşketinekê jî wê bixweênê. Minaq wê navên hûrîyî ên li van herêman û weke ku wê Gelb wê werênê ser ziman heta deverên kapadokya roja me û hwd wê zêdetirî wê dirêjtir bin. Di wê demê de wê ev wê di demên hittitan û di nava literatura wan de jî wê di rengekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê navên dirêj û komplike di fahmkirinê de ku em î ro wan dikin ku wan dahûr bikin wê zêde ji gelek navên roja me wê ji me re wê kompliketir wê werin wê di wê demê de wê were dîtin ku wê werin û bên ser ziman. Minaq Craig Melchert ku wê zimanê dema hittitan wê di wê de wê bi ferhange wê werênê ser ziman wê di xabate xwe ya bi navê "Cuneiform Luvian Lexicon (1993)" wê ji wê di wê temenê de wê têtîgiştinekê bi xabate xwe û qadake ku ew weke dervî wê li wê hizirî ya hûrîyan wê di wê têtîgîna xwe de wê di serê mirov de wê weke ku wê karibê bide çêkirin. Çavkaniyên xabate bahsa mijarê wê di wê demê de wê bibin û wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê, di rengekê de wê, li herêmek din a keviyê a dûr a anatolya wê werina kirin. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê, di derbarê rengê hizirkirinên li herêmên li rex wê a hûrîyan jî wê karibê têtîgînekê wê bide me. Ku em rewşa hitiitan di nava luwi, kuzzuwatna û hûrîyan de wê, di

nava wê sêkikê de wê fahmbikin wê demê wê sedema me hebê ku em li ser xabate bahsa mijarê bigihijina encamek bi wê rengê a minaq weke ya li ser rewşa pêşketina hûrîyan û hwd.

Di rengekê de wê hûrîyî wê di wê demê de wê weke ku wê bibin û wê têtikiliya wan ya bi jiyane ramyarî û aborî de wê di rengekê de wê karibê wê kifşbikê. Gelb wê di wê nûqtayê de wê, bi gotinek dikê weke "hûrîyî beşdarî jiyane karsazî a babilê bûna' re wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê din ve wê bênê ser ziman. Ew wê bi sedemek din wê dihênê ser ziman. Lê li vir wê sedema ku em bi wê fahmdikin wê di wê temenê de wê bi têtikiliya heyina hebûna wan ya bi wan herêman û demên wan ve girêdayî di temenekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman, wê têtikiliyê a wê demê wê weke çawa wê di wê demê de wê bi têtikiliya hûrîyan a bi babilê re wê di nava hev de wê fahmbikê wê di rengekê têtikiliya marî a di nava jiyane hûrîyan a bakûrê mesopotamya de wê, di minaqê wê de di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê.

Di derbarê şîrovekirina çavkaniyên hûrîyî ên wan herêman de wê gelb wê ew wê bigihijê wê encamê: 'Tabloyên Kapadokyayê gelek caran behsa kesên girêdayî herêmên Bakurê Sûriyê û Mezopotamyayê dikin. Ji bîr mekin ku ev tablo çalakiyên bazirganî ku bi berdewamî ji deverêkê diçûn vedibêjin, divê em pir hişyar bin li ser derxistina her encamekê li ser rewşa etnîkî ya li welatên navborî. Digel vê yekê jî girîng e ku were zanîn ku birhanên weha ku berdest in destnîşan dikin ku ew dever di serî de ji hêla kesên ku ji eslê xwe Hûrî ne hatine nişteci kirin (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 59).

Ev têtigîna Gelb di derbarê hûrîyan de wê têtigînek berfireh a di derbarê pêşketina wan û bi wan ve girêdayî a li herêmê û bi bandûra wan wê karibê di serê mirov de wê bide çêkirin. Di wê nûqtayê de encamên ku wê Gelb wê di derbarê hûrîyan de wê ne şaş bin. Wê dikarê wê di rengekê de wê ji pêşveçûnên herêmê ên paşê û pêşê wê fahmbikê û werênê ser ziman.

Di wê demê de wê weke ku wê were dîyarkirin wê li herêma bakşrê mesopotamya wê çavkani wê hebin ku wê hatin û an hebûna hûrîyan wê weke goçberiyekê wê fahmbikê wê zêde wê weke gotinek dervî fahmkirina herêmê wê karibê di rengekê de bimênê. Sedemên wê di demên hana de ku wê di rengekê de wê heman bawerî û hwd wê di nava hana wê weke ku wê di nava hûrîyan de wê hebin. Minaq wê weke ku wê Gelb wê werênê ser ziman wê, 'birhanên parastin û domandina baweriyên olî yên Hûrî li herêma Mari dikare di beşeke girîng de were

dîtin ku wusa dixuye ku heya niha ji bala zanyaran dûr ketiye. Di peymanek Hana de formula dîroka jêrîn a keyek herêmî ku demek piştî mirina Hammurabi li ser hana hukum kir, dihê dîtin: "Sala ku key Sunuhrammu ji Da-gan sa Hur-ri re qurbanek pêşkêş kir." Ev keyê hana wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê kiryara xwe wê weke ku wê di roja me de wê ji fahmkirina me re wê bingihekê din ê ku em bi wê çerçoveya fahmkirina hûrîyan re bidina nişandin wê weke ku wê bide diyarkirin.

BI heman rengê wê di wê demê de wê weke ku wê bi keyê hana Sunuhrammu re wê were dîtin wê keyê Ūrsûmê Sannam jî wê di wê rengê de wê bi hinek dîmenan wê bale me bide kişandin li ser hûrîyan û rewşa fahmkirina wî ya bi wan re.

Gelek çavkani wê weke gelb wê werênina ser ziman ku wê piştî hammurabî wê rewşa derketina li pêş a hûrîyan li bakûrê mesopotamya wê peyda bibê û wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê dema ku em dîroka herêmê wê dixwênin wê di wê demê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dema hammurabî de wê seferên wî li ser bakûrê mesopotamya û yê kurê wî Samsu-iluna li herêmên şariştana urukê û ankû li başûrê mesopotamya ku ew wê zêde bikê wê di rengê de wê demek bi tengeserî wê zêdetirî wê di rengê de wê weke ku wê biafirênê. Hin çavkani wê piştî wê bahsa levkirinên weke di çerçoveyek bi têkiliyê de wê bikin. Minaq wê di dema samsu-iluna de wê bi peymankirina aşîtiya nippurê ji aliyê samsu-iliuna ve wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê ve wê, di rengê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê di demên gûtîyan de wê bi keyên wan ên dawî Tirigan de wê bi serwerîya aqadiyan û têkçûna wan re wê weke dawî li demekê û an serdemekê jî wê di wê demê de wê were. Çavkaniyên di derbarê wê de wê bidina diyarkirin ku ew wê di rengê de wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê derkevina li pêş. Weke babiliyan û dema wan ya serweriyê ku wê çendî wê bibê jî lê wê di nava sînore serwerîya wan de wê, ew çavkaniyên ku wê bi qassîtan wê were ser ziman û an wê piştê wê bi hûrîyan re wê were diyarkirin wê dawî li wê newê û wê hebina xwe wê hebê. Ji wê aliyê ve wê kêmesîyek fahmkirina Gelb wê weke ku wê hebê. Ber ku ew wê ew hebina hûrîyan a li babil û hwd wêne di encama bazirgani û an karsaziyekê ku wê bi çûna li wir wê werina pêşxistin bin. An jî wê weke ku wê bi fêrsek fahmkirinê wê bide diyarkirin ku ew wê weke hinek koleyên di encama şer de wê biribin wir û wê navê wan li wir

wê hebê wê karibê wê fahmbikê bê. Ber ku ew ji xwe li herême hebûn. Ku iro zêde çavkaniyên me nebin ku em wê rewşê zêde piştrast bikin jî lê ji hindik çavkaniyên ku ew dibin wê encamek bi wê rengê wê karibê weke argûmanekê di wê temenê de were xwandin û diyarkirin.

Hêdî hêdî ketina Hûriyan ji bakur ji serdema Akadiyên Kevin, ji serdema xanedaniya 3mîn a Ûrê ber bi Xanedaniya 1emîn a Babilê ve dihê birhankirin. Di vê demê de di gelek çavkaniyan de gelek referansên Hûriyan hene, lê li tu derê nîşana şerê bi wan re tune. Divê Hûrî gav bi gav derbasî qadên biyanî bibin bêî ku aramiya gelên xwecihî heta radeyek mezin xera bikin. Lê wêneyê wek nîveka hezarsala II b.z. bi tevahî cûda ye. Her çend belgeyên wê serdemê rasterast li ser koçên Hûrî yên destpêkê hindik ji me re vedibêjin jî, em dikarin gelek çirokan ji rewşa ku li Rojhilata Nêzîk di serdema ronesansê de diyar dibe ji nû ve ava bikin, ku li dû Serdema Navîn a mezin a kevnariyê bû (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 65).

Ji wê aliyê ve li ser 'goçberiya hûrîyan' têgîna Gelb ku wê di dewama wê de wê gotinek weke ya ronsansê a giring wê bi xwe re wê bi lêbikê jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê bimênê bê. Wê ji wê alliyê ve wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê ku wê ev têgîn wê karibê hinek fêrsên din ên fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Gelek çavkani wê di rengekê de wê bahsa demên dawî û an dereng ên şariştana urukê ku wê di wan de wê bijê demên sêyem ên xanadana ur a sêyem weke bi gotina 'ronasansa sumer' re wê di rengekê de wê bi nav bikin û wê werênina ser ziman. Ev dikarê ji me re wê derfetê bide çêkirin ku em di dirêjeyiya wê gotinê de heta wê herêma bakûrê mesopotamya a serdema pêşketina hûrîyan wê bi wê re wê li wê bihizirin? Ev pirs wê weke aliyekê wê yê ku wê bi hinek fêrsên fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê bibê û wê hinek fêrsên fahmkirinê wê karibê di rengekê de ew di serê me de bide çêkirin. Yanî wê di rengekê din de wê, weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê Gelb jî wê bixwezê ku wê bi fêrsek fahmkirinê di rengekê de wê bide diyarkirin ku ew dibê ku ew di encama hinek rewşên bi wê rengê de pêşketina hûrîyan a li bakûrê mesopotamya wê di rengekê de wê weke ku wê karibê hem bi wê û hem weke bi encama wê karibê wê fahmbikê wê bide diyarkirin.

Li vir di derbarê pêşketina hûrîyan a li bakûrê mesopotamya de wê rewş û an rûdanên weke yên şer ku ew bi wê dagirbikin û li şûnê bi cih bibin wê çavkaniyên ku wê bi wê rengê wê bidina diyarkirin wê nebin. Wekî

din di derbarê rewşa goçberiyek bi derfet ku ew dihê bi gotin kirin de jî wê zêde çavkani wê nebin û çavkaniyên ku ew dihên ser ziman jî wê di wê warê de wê ji kijan aliyê bi ber kijan aliyê ve pêşketinê wê bi têgînek morfolojikî wê bi xwe re wê nedina diyarkirin.

Heta ku wê dikarê wê weke gotinek din wê li wê zêde bikê ku ev rewş wê, di wê temenê de wê weke rewşek teybet a ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Çavkaniyên bi hana, marî, û an li deverên din ên herêm û deverên din wê bidina diyarkirin ku wê weke rewşek ji berê ve ew weke li herêmê hena û di têkiliyek civakî a bi hev re de ew di wê temenê de li herêmê peydabûna û pêşketina û derketina li pêş.

Weki din wê weke aliyekê din jî wê mijare rewşa qassîtan ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê ve girêdayî wê hinek tiştên ku wê werina vegotin wê hebin. Piştî hammurabî wê kurê wî samsu-iluna wê herêmê wê bixwezê dagirbikê û wê li gelek dever û herêman wê şer û pevçûnên mazin wê bibin û ev wê di wê demê de wê weke pêvajoyek şer a di nava wê demê de bi qassîtan re jî wê were dîyarkirin. Lê di wê demê de wê weke encama wê wê were dîyarkirin ku wê qassît wê bi serkevin û wê di encamê de wê babil jî wê di bin serwerîya wan keve. Ev wê weke rewşek ku wê piştî wê di renekê de wê bi derfet wê weke di temenê pêşketina hûrîyan a li bakûrê mesopotamya jî ku wê bibê wê karibê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di renekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin.

Li gorî çavkaniyan wê babil û Elam piştî hammurabî bi sed û pêncî sal piştê wê wek dawî li lê were. Wê xanadana dawî a a babil a piştî Hammurabî (17281686) wê di encama wê de wê weke ku wê dawî li wê were. Her çend hêrişên Kassîtan bi navên salên Babiloniya Kevin wekî sala 9-ê ya Samsu-iluna (16851648) hatine piştrast kirin. Kassîtan bi ser ketin ku xwe wekî hukumdarên tevaya Babilê binasînin. Em hîna pir hindik di derbarê dîroka Kassîtan ya pêşîn de dizanin, lê hemî nîşanan vê encamê destnîşan dikin ku keyên Kassite hukumdarên serbixwe bûn. Hûrî tu carî li Babilê serdest nebûn, lê bi derfet e ku koçên wan bi awayekî nerasterast berpîrsê hêrişa wê ya ji aliyê Kassîtan ve bûye (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 65).

Li vir ku em wê argûmana Gelb wê ya bi encama hêrişên qassîtan wê di renekê de wê goçberîya hûrîyan wê bixwênin wê demê em divê ku wê ji aliyekê din ve wê weke ku wê karibê wê bixwênê. Di aslê xwe de wê, hûrîyî wê di gelek çavkaniyan de wê têkiliya wan ya kokî wê bi qassîtan

re wê were dîyarkirin. Wê demê wê di wê temenê de wê ku em li gorî wê çavkaniyê wê bihizirin em pêwîstin wê weke di encama herîşek ku ew dikin de wê hebûna hatina hûrîyan a li bakûr wê fahmbikin. Lê wê ti çavkaniyên ku wê di wê rengê de wê bahsa şerekê ku ew bi wê dihên wê nekê. Di wê temenê de wê di destê me de wê ti çavkani wê di rengekê de wê nebin. Wê demê wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê ku ev rewş wê demê wê aliyekê din wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, serwerîya qassîtan wê bi xwe re wê demek û berfirehbûnekê ji dema wan bi ber dema hûrîyan ve wê weke ku wê di wê temenê de wê werênê. Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê weke bi serwerîya wan û heyina wan a li herêmê ku ew heya ve wê girêdayî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê wê xwe bide diyarkirin.

Em li ser rewşa qassîtan bidomênin. Di dewama wê de wê hinekê din wê di wê warê de ji Gelb bixwênin. Navên kesane yên Hûrî di belgeyên serdema Kassîtan de ku di sedsalên 14 û 13-an de ji Nippurê li Babilê hatine dîrokkirin de hevpar in. Nifûsa Nippurê ku ji Akad, Kassîtan û Hûriyan pêk dihê, dibe ku wekî nûnerê beşên din ên Babilê were girtin. Bûyerek balkêş ew e ku penaberekî Hûrî, Akap-taha, ku ji ganigalbatê reviyabû Babilê û li wir ji keyê Kassî KaStîlias III (1249-1242) wergirtibû. Em ji Elamê keyekî gurpa-tilla (dora 1330) dizanin, ku her du hêmanên navê wî jî Hûrî yan Elamî be. Wekî din Elam bi tevahî ji bandûra Hûriyan bêpar e (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 66).

Piştî mirina Samsi-Adad I (1748-1716) hemû nivîsên dîrokî yên ji Asûryayê ji nişka ve diqedin, û ev dused sal in ku li ser wî welatî tiştekan nayê zanîn. Bêdengiyekê bi vî rengî ya tam nikare rasthatin be, û bi kêmbûna giştî ya belgeyên dîrokî yên Asûrî yên destpêkê bi zehmetî dikare were ravekirin. Ev bêdengî belkî bi qasî argûmanên ku ji materyalên nivîskî hatine kişandin vebêj e. Ew şahidiya felaketeke mezin e ku ji ber hêrîşên barbarên nexwendewar çêbûye, yên ku bi guman, wekî ku di rûpela 65-an de dihê pêşniyar kirin, Kassîtan berî wan bi ser ajotin Babilê. Ne zehmet e ku mirov texmîn bike ku dagirker Hûrî bûn, ji ber ku em ji çavkaniyên paşerojê yên Asûrî dizanin ku Asûr carinan di bin serweriya rasterast a Hûriyan de wekî beşek ji împaratoriya Mîtaniyan bû. Ev yek ji bo dema Saussattar, keyê Mîtanni, ku dihê gotin ku ji Assurê deriyek ji zîv û zêr rakiriye, dikare were birhan kirin. Dibe ku behskirina baca ku Asûriyan ji Mîtaniyan re dane jî heman serdemê be.

Bi heman awayî keyê Asûrî Assuruballit I (1362-1327) ji selef an serwerê bavê xwe re wekî "keyê anigalbatî" bi nav dike, û tê vê wateyê ku Asûr berê di bin desthilatdariya mitanni de bê (çav: Gelb, Ignece J(1989), "hurrian and subarians", p; 66).

Di wê demê de wê têkiliya nava mitanni û asûran de wê di rengekê de wê weke ku wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê bibin. Wê di wê demê de wê yazdanên hûrîyî wê di rengekê de wê bi çavkaniyên ku ew dihên kifşkirin wê li deverên ku ew li wan dijîn wê di rengekê de wê werina kifşkirin. Minaq Gelb wê navên hûrîyî ên weke Aki-TeSup, Antari-sina, û EpriSarri, û hwd ku ew di nava asûran de dihên kifşkirin wê bahsa wan bikê. Wekî din wê minaqek din didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê navê yazdanê hûrîyan ê bi navê " Hûrî Urhi-Tesup" wê li herêmên weke yên li dora ninowa wê bahsa serwerîya wan wê di rengekê de wê bikê.

Hûrîyî wê di wê demê de wê weke hêzek herêmê wê hin bi hin wê derkevin. Bo dema wan wê piştî kifşkirina wan wê hin bi hin wê kifşkirin wê werina kirin û wê di derbarê serwerîya wan ya lli bakûrê mesopotamya û anatolya wê û bi teybetî bandûra wan ya li ser hittitan wê di rengekê de wê di derbarê wê gotin wê werina ser ziman. Di wê demê de wê hittitî wê weke hêzek herêmî wê derkevin. Di aslê xwe de wê di wê dema ku wê ew di dema hammurabi de wê babili wê demek xwe wê bijin û wê hêrîşê herêm û mirgehên qasîtan wê bikin wê di rengekê de wê ev rewş wê weke demên destpêkê ên bi hêrîşên aqadîyan ku wê dawî li serdema gûtîyan wê were wê hinek dîrokzan wê bi şîbenin. Piştî wê, li anatoliya derketina hittit û xwestina wê ya bûna hêz wê hem hêrîşên wê li hin herêmên wê deverê ên hûrîyan û an pêşiyên wan sûbarîyan wê bibin. Piştî wê, li hemberî qassît û babiliyan jî wê seferna wan ên ku wê bibin. Di wê temenê de wê, ev wê di dema key idrimi de wê li bakûrê mesopotamya de wê zêdeyî wê were dîtin. Di wê demê de wê, hûrîyî wê derketin û pêşketinek mazin wê weke ku wê bijin. Wê pêşketina wan ya li bakûrê mesopotamya wê zêdeyî wê mazin bê. Gelek dîrokzan wê dema ku wê bahsa hewldanên serwerîya hittitan a li herêmê wê bikin wê balê bikişênina li ser demên keyên hittitî ên wek Labarnas, Hattusilis I û Mursilis I û hwd de ku wê çawa wê di rengekê de wê hêrîşî herêmên desthilatiya qassîtî-hûrî û babiliyan jî wê bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê dema zêr a hammurabî de wê di rengekê de wê, hêrîşê ku wê li herêmê wê bibin wê hin dîrokzan wê weke hêrîşên li serdema babiliya na a hammurabî dikê wê şîrove bikin.

Mirov nikarê bahsa hêrîşnekirina li hûrîyan bikê. Di wê demê de wê her demên hûrîyan û serwerîya wan a li herêmê wê were dîtin ku wê di rengekê de wê bi hêrîşên hittitan ên li wan wê di rengekê de wê derbas bibin. Li gorî Gelb ” nêzîkî 1550 Mursilis I bi serfirazî êrîşî Babîlê ya dûr kir, ku beşdarî hilweşandina xanedana Hammurabî û damezrandina Kassîtan wekî hukumdarên Babîlê bû. Dijminatîya di navbera Hîtît û Hûriyan de di nivîsên destpêkê yê Hîtît de baş dihê dîtin. Heya niha tu birhanek tune ye ku ew birhan bike ku heyama qatbûna ku piştî desthilatdariya keyê Hîtît Telipinus (dora 1500) ji ber Hûriyan bû. Lêbelê, dibe ku, wekî kassîtên li Babîlê, Hûrî jî dibe ku berpirsiyarê derxistina hêmanên etnîkî yê nû yê Anatoliyê ku di pey re bû sedema bêrêxistinbûnê. Bi Suppiluliumas (nêzîkî 1380-1346) Hîtît di nav dewletên Rojhilata Nêzîk de cîhekî girîng bi dest xistin (çav: Gelb, Ignece J (1989), "hurrian and subarians", p; 68).

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hûrîyî wê li wê herêmê wê, zêde wê xort bibin. Lê wê dikarê wê bibêjê ku wê çandî ku wê serdemek dirêj a hûrîyan bi serwerîya wan wê hebê û wê, ji herêmên luwîyan û heta yêmn kizzuwatna wê weke keyeniyên hûrîyan li wan serwer bin lê wê hindik çavkani wê hebin ku ew wan deman didin diyarkirin. Gelek çavkani wê wînda bin. Di hinek kê m çavkaniyên ku ew dihên kifşkirin de wê were dîyarkirin ku wê, ew li herêmê wê bi çandî û ramiyarî wê serwer bin.

Weki din em di dewama wê de wê dikarê wê ji nava xabate Gelb wê dîsa wê werênina ser ziman. Ew wê, di dewama wê vê nûqteyê de wê ew wê bibêjê: ‘Bandûra Hûriyan li Anatolyayê bi qasî dihê dîtin xurt bû. Li Bogazkoyê gelek tabletên bi zimanê Hûrî hatin dîtin û gelek yazdanên Hûrî jî li panteona Hîtîtan dihatin ku ew ji wan re berg dikirin ji wan hatin kifşkirin. Heta yek keyê Hîtîtan, Urhi-Tesup (dora 1290-1283), kurê Muwattallis, û bi kêmanî yek şahbanûya Hîtît, Putu-Hepa, jina Hattusilis III (nêzîkî 1282-1260?), bi eşkere navên Hûrî li xwe kirine. An jî ew weke bi koka xwe hûrîyî dihê dîtin. Li gorî gelek navên Hûrî yê ku di çavkaniyên Bogazkoyê de hatine tesdîqkirin, ji bo kesên ku bi vî awayî bi Kizzuwatna ve girêdayî ne, divê ew devera ku paşê jê re Kîlîkya dihê gotin, li başûrê rojhilatê Anatolyayê ji rêjeyek mezintir ji Hûriyan li gorî deverên din ên Asyaya Biçûk hebin (çav: Gelb, Ignece J (1989), "hurrian and subarians", p; 68).

Di wê nûqteyê de wê, di derbarê şîroveya hûrîyan û fahmkirina wan de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê

de wê werênê ser ziman ku wê serwerîya hûrîyan wê li bakûrê mesopotamya wê di rengekê de wê, were hanîn li ser ziman. Lê hinek dîrokzan wê dema ku ew dema hûrîyan wê şîrove dikin wê dibêjin ku ew wê, li ser temenê çanda tel-xalaf wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew di wê temenê de wê werênê ser ziman wê di şêwayekê de wê were hanîn li ser ziman. Wê dema ku em wê di wê temenê de wê weke argûmanekê wê hildina li dest wê demê divê ku em ji aliyekê ve jî wê cihê wê ji hinek aliyan ve wê bikin ku ew wê fahmbikin. Wê demê wê argûmana ji başûr bi ber bakûr ve berfirehbûn û an weke bi gotin kirina 'goçberiya hûrîyan' jî wê di rengekê de wê weke gotinek bê bingih jî wê karibê ji wê argûmanê ji aliyek aliyan ve bimênê.

Ber ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fêrsên fahmkirinê ên weke ku ew wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî li ser wê temenê hebûna xwe ya serwerî û heyina xwe re wê pêşketina xwe wê weke cihê xwe de kirî û ew her demê li wir hebê wê fêrsekê wê di serê me de wê bide dîyarkirin. Î ro em ji nava nivisarên aqad, asûr, babil û hinekê jî qassit wê dema ku em navê hûrî wê dixwênin em fahmdikin ku wê li gorî zimanê hûrîyan bê. Lê di wê nûqteyê de wê di cihê wê çavkaniya zimanî de wê başûr bê û an bakûr bê ku em wê li ser wê temenê wê bidina dîyarkirin wê ti çavkani wê nebin ku ew wê di wê rengê de wê bidina diyarkirin wê hebin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê kartibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina hûrîyan wê, di wê temenê de wê di temenê heyina sûbarîyan û an hûrîyan de bi gotinî wê çavkaniyên wê biqasî ku wê li başûrê mesopotamya wê hebin wê li bakûrê mesopotamya jî wê hebin. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê wê yê din bê. Lê çavkaniyên ku ew didin û derdikevin li holê wê didin diyarkirin ku ew wê, di rengekê de wê weke ku ew wê hebin. Di derbarê têgînek weke ya bi gotina goçberiyê' de wê li ser sûbarîyan re wê zêde wê bahsa wê newê kirin. Di nivisarên amarna û hinek nivisarên din ên babil, aqad û asûr de wê bidina diyarkirin ku ew hebûna wan heyina wan wê heta hezarsalên sêyemin a dema gûtîyan wê herê û wê di wê demê de jî wê hebin. Gûtîyî wê li keviya sînôrê diclê li bakûrê kurdistanê li deverên bakûr ên bi çavkaniya

çanda tel-xalafê wê derkevin. Di wê nûqtayê de wê di derbarê wan de wê car bi car wê bahsa sefer û an berfirehbûna wan a heya ber quntarên zagrosan wê bahsa wan wê were kirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê wan ên ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Lê hinek çavkani wê didina diyarkirin ku ew wê weke bi çanda şariştana urukê re di hevyekiyekê de wê tev bigerihin û hebin. Di dema keyê gûtî tirigan wê ji aliyê keyê aqadî ve wê, were şikandin wê demê wê keyê aqadî wê bo ku wê, were herêkirin wê pîr zêde wê zorê bide ku ew ji aliyê xismetkarên inanna ên urukê ve ew were herêkirin dakûr ew weke keyê mazin ê cihanê were herêkirin û diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê ya ku wê were dîtî û kifşkirin wê ew bê ku ew wê çawa wê, di rengekê de wê, weke xwediyê serwerîyek mazin jî bin wê ev wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di rengekê de wê têngînên weke subartum wê di wê rengê de wê, hebin. Di demên hammurabî de wê weke ku wê bahsa wan wê were kirin wê bahsa "dagirkirina warên sûbarîyan" wê di rengekê de wê were kirin. Ji yekê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dagirkirinên li herêmê ên keyê babilî li ser sûbarîyan wê weke ku wê di wê demê de wê bibê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin.

Lê tiştêkê din wê nediyar bê. Minaq wê di rengekê de wê yazdanên babilî ên ku wê hammurabî wê xwe li wan bigirê ên weke şamaş wê weke çavkaniya wan yazdanê rojê ê qassîtan wek Şuriaş bê. Her çendî wê bahsa pêşbaziyekê bi ramyarî di nava qassît û babilîyan de wê were kirin jî wê weke di rengekê de wê, zêdeyî wê, piştî wê weke karibin rêyekê bi hev re jiyankirinê wê bibin in. Wê dema ku em di dewama wê de wê werina ser gotina subariyan wê, di rengekê de wê weke di rengekê de wê, bi herêmên hana, marî û hwd ên li dora wan ve girêdayî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de ev herêm wê herêmên berê ên bin serwerîya gûtîyan bin û wê di rengekê de wê bi derfet wê piştî rûxîna serwerî û hegomeniya gûtîyan jî ew wê hebûna xwe bi ramyarî û serwerîya xwe ya herêmî wê bidina domandin.

Çavkaniyên bi pêşketina herêmê ên weke ya hûrî û mîtannîyan wê piştî qassîtan ku wê werina ser ziman wê di wê warê de wê di rengekê de wê weke fêrsna fahmkirinê wê bi hebûna wan û serwerîya wan re wê karibin bidina diyarkirin. Di namayên amarna de wê dema ku wê bahsa sûbarîyan wê bikê wê di fêrsek wê weke ku wê bahsa wan bikê wê di rengekê de wê hêstek û fêrsek fahmkirinê wê bi me re wê weke ku wê bide çêkirin.

Weki din di derbarê şopên hûrîyan ên li hewirdorê minaq li misra kevn wê di renekê de wê li gorî Gelb wê di dema xanadana 18'min di tomakirinên wê de wê were dîtin. Ji zimanê hûrîyan gotinên weke "marianni" wê werina kifşkirin û ew wan di renekê de wê werênê ser ziman. Gotina marianni wê di renekê de wê di zimanê roja me ê kurdî de wê were wateya 'mêreniyekê'. Di wê temenê de wê navê 'marî' bixwe jî wê di gihên weke 'mêrbûnê', 'mêranîyê', devara mal li lê', dema mar (weke ajalekê mar) li lê', û hwd wê têgînekê wê bi xwe re wê bide me. Em dizanin ku wê mar wê di çanda herêmê de wê weke pêjnek giring ku wê di nava kultên wên pêbaweriyê de wê hebê. Di demên hemdem de wê fêrsên weke yên şahmaran wê hinekê jî wê di wê temenê de wê weke hinek nişanakên wê rastiyê jî wê di awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bihawênin û wê bidina dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de ku em bibêjin weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê, nişanakên wê yên ku ew di nava çanda herêmê de wê bi têgîna 'îstaran' ku wê hebê wê di renekê de wê weke têgînek ku ew bi gotinî hem di wateya parastinê de ku ew were şîrovekirin û fahmkirin bê û hem jî wê di renekê de wê bi pêjnek marî ku wê di wê temenê de wê bi têgînek kosmolojikî û hwd re jî wê were dîtin ku ew wê were şîrovekirin û ev wê hê di demên urukê de wê di renekê de wê nişanakên wê weke ku wê ji nava destana gilgamêş bê û an ji nava nivisarên din ên di derbarê dumuzi û hwd de bê wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê were û bibê.

Weki din wê di derbarê hebûna hûrîyan a bakûrê mesopotamya û an rojavayê kurdistana roja me de wê, bi derfet wê hinek dîrokzan wê dîroka dema hammurabi wê di renekê de wê weke ku wê bi kirpênin. Hinek sedemên wê hena. Di wê demê de wê di renekê de wê, di şewayekê de wê, hammurabi wê li herêmê wê li gelek deveran di wê demê de wê seferên ku ew dikê wê bibin. Wê di wê demê de wê di renekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di renekê de wê, di wê demê de wê ku ew wê babili û qassitî bahsa hatinek wan ya bi derfet a hemberî hev bê kirin jî wê di dema hammurabî û kurê wî Samsu-iluna de wê karibê wê bikê. Di wê demê de wê seferên li deverên cihê wê di dema van herdû keyên babili de wê di dewama hev de wê di renekê de wê bibê. Di wê demê de wê bi ardnigarî wê di renekê de wê cih gûharandin wê bi derfet wê weke ku wê were tefkirkirin wê bi derfert bê ku ew were kirin. Hem ji ber hêrîşan xwe parastinê û an gihandina herêmên weke bi

armanca parastinê bê. An bi armancên weke piştî berxwedanaka giştî a desthilatîyên qassîtî ku ew serwer dibin û ew bi wê serwerîyê berfireh dibin û ew berfirehbûn wê bi derfet wê hûrîyan wê bi serwerîya wan ya ji herêmên uruk, arrapha, nuzi, erkeş û hwd wê, bibê. Çavkaniyên ku ew li başûrê mesopotamya wê bahsa serwerîya hûrîyan wê bikin ew dikarin di wê rengê de jî werina xwandin ku wê hûrîyî ku ew wê, li bakûr wê bi ber başûr ve li ser xate çemê xabûrê û hwd ve wê vebin re jî wê karibê weke fahmbikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di renekê de wê fahmbikê. Ji xwe em dema ku du rûdanan û an rewşan bi hev ve dikin em digihijina aliyekê din ê di wê temenê de wê bi fahmkirina wê re. Aliyê pêşî wê bi serwerîya dema hammurabî wê, sefer û hêrîşên wan ên bi armanca dagirkirinê ên li herêmên desthilatiya hana û ya marî û hwd ku wê bibê. Aliyê din jî wê dê di renekê de wê, di şewayekê de wê di dema kurê wî de wê li herêmên urukê û heta nippurê wê seferên wî yên ku ew bi armanca bindestkirinê ku ew wê bikê. Di wê temenê de wê di renekê de wê ya aliyê pêşî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin weke birhan ku ew wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê, berê wê, li wê herêmê wê weke bi sûbarîyan bê û an gûtî û yan jî hana û an kur û hwd ku ew hena wê li wê herêmê jiyankirinên ku ew bi wê rengê bi sazûmanek ramyarî û dewletî a di wê temenê de ku wê fahmbikê wê weke ku wê hebin.

Ne tenê di nava namayên amarna de wê weke nişanakên hûrîyan wê hebin. Heta demên weke urşelimê û deverên weke başûrê hamathe jî wê nişanaka wê hebê ku ew wê di renekê de wê weke ku ew wê hebin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Hinek tablatên di dema keyê hûrî ê bi navê Sausattar de wê di renekê de wê bi zimanê hûrî-sûmerî wê di renekê de wê nivisarên weke bi navê hûrîyan wê werina kifşkirin. Di wê nûqtayê de wê ev wê dîrokek wan ya kevn wê weke nişanaka wê jî wê di renekê de wê were xwandin û wê were hanîn li ser ziman.

Weki din wê karibê bahsa hûrîyan li deverên din ên weke urselimê roja me jî wê were kirin. Mînaq "hêmana etnîkî ya Hûrî ya li Filistînê di Incîlê de dihê birhan kirin, wekî ku bi gelek salan ve hatî pejirandin. Wekî din, li ser tabletên ku li Tell Tac-annek hatine kolandin navên kesane yên Hûrî xuya dikin. Her weha hin mîrên deverên ku li Filistînê ne, wek mînaq, ARAD-hepa ya Urşelimê, navên Hûrî hene (çav: Gelb, Ignece J (1989), "hurrian and subarians", p; 69).

Wek ku ji jor de jî dihê dîtin, em li ser berfirehiya koçên Hûrî yê destpêkê yê di navbera salên 1700 û 1500 b.z. de kêmbûnê dîzanin. Dibe ku em hewl bidin ku çîrok bi awayê jêrîn ji nû ve ava bikin. Nêzîkî 1700 b.z., piştî serweriya SarnSi-Adad I li Asûr, Hammurabî li Babîlê û Xanedaniya 12mîn li Misrê, ji herêmek di navbera Gola Wanê û çiyayên Zagrosê de koçberiyê mezîna Hûriyan dest pê kir. Li gorî Gelb, hûriyan hêrişî Mezopotamya û Aşûr kirin û bi rêya rojavayê kurdistanê roja me, sûriyê û filistinê hinek ji wan di çarçoveya hêrişê Hîksosan de xwe gihandin Misrê. Wusa dixuye ku ew jî bûne sedema aloziyan li kêlekê rêya wan a bakur-başûr. Ji aliyekê ve dibe ku ew bi bandûr bûn ku Kassîtan ji malên wan ên li çiyayên Zagrosê derbasî Babîlê kirin. Li aliyê din zexta Hûriyan a li hemberî Anatolyayê di çavkaniyên Hîtîtan de dihê birhankirin. Bi demê re eşîrên cûrbecûr Hûrî xwe di nava dewleteke rêxistinî de ava kirin û navenda wê Mezopotamya ye. Şopên paşerojê yê Hûriyan li Babîl, Asûr, Anatolya, Misir, rojavayê kurdistanê ê roja me, Sûriyê û Filistinê û gelek deverên ên mezopotamya û dervî mezopotamya wê bi berfirehbûnek mezîna di demên berê de ew bûna ne bîna ser ziman. Dema ku Hûriyan li ser beşên mezîna ên Rojhilata Nêzîk serweriya xwe ya mazin avakirin.

• **Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, sale 2023 ..**